

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2024

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №2, 2024 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 20 від 31.05.2024 р.*

Редакційна колегія:

Примуш М. В., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Дубель М. В., д. філос. з м.е.в.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., професор Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Ідентифікатор медіа R30-03165 зареєстровано рішенням Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення №772 від 14.03.2024*

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Горбатенко В. П.</i> РОСІЙСЬКА МОДЕЛЬ «БЕЗМЕЖНОЇ» ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	5
<i>Kuts H.</i> STATE POWER AGENDA IN THE CLASSICAL LIBERALISM DISCOURSE	12
<i>Джеріна А. О.</i> ВЛАДНІ ПРОТИРІЧЧЯ: КОНФЛІКТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	19
<i>Воротилова І. С.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	31
<i>Віннічук О. В., Маркітантов В. Ю.</i> ВИМІРИ БЕЗПЕКИ В ЕПОХУ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	41
<i>Анісімович-Шевчук О. З.</i> ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	47
<i>Мелеганіч Г. І., Скочиляс Я. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ В'ЄТНАМУ У ДОВГОТРИВАЛІЙ ВІЙНІ НА ВИСНАЖЕННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	55
<i>Руднева А. О., Мальована Ю. Г.</i> ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТІЇ У 2024 РОЦІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	61
<i>Goncharuk-Cholach T., Chuhr R., Kovtyn I.</i> SOCIAL MOVEMENTS: DETERMINING THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY.....	68
<i>Красилюк В. Ф.</i> НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЛОКАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	74
<i>Дьомкіна Ю. В.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА СПАДЩИНА АЛЕНА ТУРЕНА: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЩОДО СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)	80
<i>Лавриненко Г. А., Примуш М. В.</i> ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ВПО ЯК ЗАПОБІЖНИК ВІД МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОН.....	86
<i>Доценко М. І.</i> ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ ЯК ДОПОМІЖНА ГУМАНІТАРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЛЯ ДЕРЖАВИ	92
<i>Войтович О. І.</i> СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	106
<i>Ратушний Д. М.</i> ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ УГОРЩИНИ: ВІД ПАРТОКРАТІЇ ДО ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ АВТОКРАТІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ КЛЕПТОКРАТІЇ.....	116
<i>Скороход О. П.</i> СВІТОВИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ	124

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Булгаков Д. О.</i> МАНІПУЛЯЦІЇ У МАС-МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ.....	131
<i>Петраков М. О.</i> КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ НАРАТИВІВ В МЕМОРІАЛЬНІЙ ІНДУСТРІЇ НА ПРИКЛАДІ МНЕМОІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ В ЛОНГІТЮДНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТІНІ ВАН ДЕР ВЛІС.....	137
<i>Близняк О. А., Гуменна К. М.</i> ІНСТРУМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 2022-2024 рр.....	145
<i>Голденштейн К. О.</i> СИМВОЛІЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	150
<i>Калашлінська М. В.</i> ПРОЯВИ ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВИ В ІНТЕРВ'Ю МЕДІА.....	157
<i>Атаманенко В. В.</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОГЛЯДІВ А. ДЕ БЕНУА ЯК ІДЕОЛОГА «НОВИХ ПРАВИХ».....	169
<i>Панасюк В. А.</i> УКРАЇНОФОБСТВО РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ.....	175

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Шевчук О. В.</i> «КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	183
<i>Гунін В. Є., Смолянук В. Ф.</i> КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА В УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ СУЧАСНИХ КІБЕРЗАГРОЗ.....	189
<i>Голянич Б. В.</i> ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ КИТАЮ.....	196
<i>Неліна Д. В., Ворона М. П.</i> ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЮ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОВЗУЧА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПАНСІЯ.....	203
<i>Пшеничний С. О.</i> ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОВІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	212

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Іваницька О. П.</i> У ПОШУКАХ «ФАКТОРУ ЧЕРЧИЛЛЯ» У ХХІ СТОРІЧЧІ (рецензія на книгу Бориса Джонсона. «Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію» / пер. з англ. Ю. Гирича. Х.: Віват, 2023. 400 с.).....	218
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ.....	223

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.1

УДК 355.488

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>**Горбатенко В. П., Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ, Україна)****РОСІЙСЬКА МОДЕЛЬ «БЕЗМЕЖНОЇ» ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Систематизовано здобутки дискурсу щодо розуміння явища гібридної війни. Визначено й обґрунтовано основні характеристики російської моделі гібридної війни. До таких характеристик віднесені: 1) створення пропагандистськими та репресивними засобами всередині своєї країни та на окупованих територіях квазіреальності закритого типу; 2) підрив легітимності влади і роздмухування внутрішньодержавних суперечностей на території жертви агресії; повзуча експансія зі створенням псевдореспублік, підтримкою та використанням сепаратистсько-терористичних угруповань; захист «співвітчизників», «співгромадян», освячений ідеологією так званого «русского міра» використовуючи також збереження й посилення економічної залежності бувших радянських республік, проникнення російського капіталу в стратегічні галузі національних економік; 3) підміна гібридної агресії поняттям «громадянська війна», ідентифікація агресором себе як «миротворця» та посередника, приписуючи об'єктові нападу роль нападника – російська влада кваліфікувала події 2013–2014 рр. як «державний переворот», прихід до влади в Києві «хунти», «громадянську війну» тощо; 4) розмивання відмінностей між станом війни і миру під виглядом «спеціальної військової операції»; маніпулювання демократичними стандартами, гуманітарною політикою з метою виправдання масової брехні, злочинів проти людяності, геноциду українського народу та примусове переміщення українців у тому числі до Російської Федерації; 5) відновлення світопорядку часів холодної війни з відповідною поляризацією світу та довільним тлумаченням норм міжнародного права. Запропоновано напрями протидії гібридній війні з урахуванням синхронних і асинхронних методів і засобів протистояння агресії й забезпечення системи національної безпеки та колективної європейської безпеки на довгострокову перспективу.

Ключові слова: гібридна війна, російська гібридна агресія, російсько-українська війна, гуманітарна політика, рашизм, пропаганда, сепаратизм, депортація, фільтрація, геноцид українського народу, міжнародне право.

У XXI столітті на світову арену виходить гібридна війна – новітній феномен, що постійно видозмінюється та в межах якого задіяні військові й цивільні структури. Маніпулюючи інформацією, застосовуючи новітні технології, ініціатори і провідники гібридної війни перетворили її на одне з найнебезпечніших явищ світового масштабу. При цьому термін «гібридна війна» (англ. hybrid warfare) досі не має загальноприйнятого визначення, відсутній у міжнародно-правових документах. Він виник на зламі XX – XXI століть у рамках дискурсу, започаткованого американськими дослідниками Р. Волкером, В. Неметом та ін. [1; 2]. Набув поширення в усьому світі завдяки праці Ф. Гоффмана «Конфлікт у XXI столітті. Поява гібридних війн» (2007) [3]. Логіка його застосування пов'язана з виходом процесів протікання сучасних конфліктів за рамки усталених понять.

Частина фахівців вважають, що гібридні засоби використовувались у війнах з давніх часів. Однак беззаперечним є те, що одночасне застосування новітніх засобів боротьби (кібертехнологій, соціальних мереж, агресивної пропаганди, економічного тиску, ядерного шантажу та ін.) привносить принципово нову якість щодо усталеного розуміння війни і характеризує гібридну війну як унікальне явище саме XXI ст. У конкретних її проявах, здійснюваних окремими державами, гібридну війну «можна трактувати як модель війни, яка намагається приховати свій воєнний характер, а також участь

у ній державних структур» [4, с. 141]. Звідси, в нашому розумінні, гібридна війна означає «різновид ескалації конфліктів, властивий для 21 ст., що поєднує застосування державних та недержавних, традиційних і нетрадиційних стратегій, ресурсів, засобів, методів підривної діяльності, механізмів кібервійни з метою досягнення певних політичних цілей» [5].

Сутність, особливості та інструментарій гібридної війни, поряд з вищеназваними, розкривають такі зарубіжні дослідники, як Т. Венцлова, Я. Берзінс, М. Бонд, Дж. Девіс, Л. Донскіс, М. Кофман, Д. Т. Ласіка, М. Лібікі, П. Р. Мансур, У. Мюррей, С. Шейперс та ін. Серед українських вчених це явище досліджують А. Баровська, Т. Березовець, О. Власюк, В. Горбулін, В. Горовенко, А. Демартино, Б. Дем'яненко, С. Здіорук, К. Кононенко, В. Копійка, М. Лазарович, О. Литвиненко, О. Любиченко, О. Ляшенко, Є. Магда, А. Манойло, П. Мироненко, М. Ожеван, І. Павленко, Б. Парахонський, Г. Перепелиця, Г. Почепцов, М. Розумний, В. Смолянюк, О. Снігир, М. Степико, В. Ткаченко, М. Требін, В. Яблонська, Г. Яворська, Л. Якубова та ін.

Наймасштабнішим українським дослідженням періоду 2014 – 2022 рр. можна вважати колективну працю «Світова гібридна війна: український фронт», підготовлену на базі Національного інституту стратегічних досліджень [6]. У даному дослідженні сутність гібридної війни розглянуто в контексті російської агресії проти України та системної кризи світової безпеки. Передбачаючи майбутні події, дослідники значну увагу приділили протидії ворожим планам Росії, а також питанню реформування міжнародних безпекових інститутів та пошуку балансу сил у новій, гібридній реальності.

З початком широкомасштабної російсько-української війни у 2022 році на певний час у середовищі громадськості та навіть частини фахівців виникла ілюзія, що гібридна війна відходить на другий план. Однак Російська Федерація і в умовах відкритої воєнної агресії продовжує залишатися лідером світового рівня у веденні гібридної війни, використовуючи вже відомі й демонструючи її новітні форми. Відповідно й інтерес науковців та широкої громадськості до різноманітних проявів гібридної війни не згасає, а, навпаки, постійно зростає. А отже, спираючись на останні дослідження та відштовхуючись від узагальненого розуміння цього явища, спробуємо визначити основні характеристики російської моделі «безмежної» гібридної війни. Пам'ятаючи, що будь-яке явище все ж таки має свої межі, будемо вважати запропоновану нами назву до певної міри умовною.

У своїй узагальненій версії гібридна війна має різні виміри: воєнний, дипломатичний, політичний, правовий, психологічний, фінансово-економічний, соціальний, ідеологічний, інформаційний. Зазвичай ці напрями її реалізації поєднуються в різні комбінації і, застосовуючись у воєнних цілях, перетворюються на зброю. У гібридній війні діє принцип єдиного координаційного центру, що означає керівництво звичайними та іррегулярними (пропагандистськими, терористичними, кримінальними) силами. Основним інструментом гібридної війни є створення державою-агресором в іншій державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів. При цьому сторона-агресор зазвичай публічно заперечує свою причетність до розв'язаного конфлікту, ретельно маскує його справжній перебіг та ініціаторів.

Характерними особливостями гібридної війни є цілковита підпорядкованість військових завдань політичним і медійним цілям та вирішальна роль інформаційно-психологічних операцій. До способів ведення гібридної війни належать: фінансування та безпосереднє здійснення актів державного тероризму; підтримка сепаратизму, ініціювання псевдодержавних утворень; озброєння, матеріальне забезпечення та підготовка нерегулярних збройних формувань, загонів терористів, бойовиків із місцевого населення; приховане локальне застосування регулярних збройних сил; утримання населення конфліктного регіону в постійному страху за своє життя. Гібридна війна активно застосовується як окремими державами, так і воєнізованими терористичними утвореннями, такими як «Хезбола», «Талібан», Аль-Каїда» та ін.

Російська агресія проти України спонукала її ініціаторів до розширення змісту гібридної війни й разом із тим стимулювала процес осмислення даного явища як окремого феномена. На думку українських фахівців, зазначене розширення є спробою формування гібридного світоустрою. Свідченням цього слугують основні характеристики російської моделі «безмежної» гібридної війни. До таких характеристик, на нашу думку, можна віднести наступні.

Створення пропагандистськими та репресивними засобами всередині своєї країни та на окупованих територіях квазіреальності закритого типу. Гібридна війна, за спостереженнями аналітиків, «має на меті створення альтернативної реальності», яка, руйнуючи в потрібному напрямку

світосприйняття об'єкта, «покликана змінювати ціннісні орієнтири населення, пропагує йому інший сенс буття» [7, с. 29]. Для Росії з історично зумовленим ментальним потягом її населення до підлості, фальші, міфотворчості спотворення картини дійсності в часи безальтернативного домінування путінізму відбулося майже непомітно й значною мірою органічно.

Слід зважати й на те, що парадокс остаточної дегуманізації російського суспільства, особливо починаючи з 2014 року, створений не лише зусиллями російської влади, а й безхребетною європейською політикою, яка певною мірою прийняла правила гри, запропоновані путінським політичним режимом. Як наслідок, Україна в період 2014–2022 рр. опинилась у своєрідних лещатах – між російською експансією з її телефашизмом і західним «колективним Фейхтвангером». Тобто Захід виявився не готовим до масштабної гібридної війни, застосованої Росією як по відношенню до власного населення та України, так і до всього демократичного світу. І зрештою виявилось, що європейська політика з її надмірною політкоректністю й загальною розслабленістю зумовила загравання частини західних лідерів з Путіним. Звідси можна погодитись з Л. Донскісом, який зазначає: «Як ушанування сталінізму й гітлеризму в довоєнній та воєнній Європі було трагічним наслідком краху західної ліберальної демократії, так і піднесення путінізму прямо пов'язане з розхитуванням європейських політичних цінностей і тектонічними розламами початку ХХІ століття у світовій економіці, політиці та системі міжнародних відносин» [8, с. 25]. На думку литовських мислителів, європейську політику, що допустила домінування путінізму, варто розглядати не лише як антиукраїнську, а й як антиросійську, оскільки вона спричинила остаточну ліквідацію решток демократії в нинішній Росії.

Підрив легітимності влади і роздування внутрішньодержавних суперечностей на території жертви агресії; повзуча експансія зі створенням псевдореспублік, підтримкою та використанням сепаратистсько-терористичних угруповань; захист «співвітчизників», «співгромадян», освячений ідеологією так званого «руського міра». Риторика, пов'язана з облудними братніми почуттями Росії до України в умовах її незалежного розвитку незмінно закінчувалася, як тільки Україна на державно-суспільному рівні виявляла прагнення до відродження національної ідентичності. У цьому контексті аналітики Національного інституту стратегічних досліджень зазначають: «Наступ на національну ідентичність українців є одним із проявів російської гібридної агресії. У наукових, політичних і громадських колах РФ цілком серйозно обговорюються ідеї штучності української мови, фальшивості української історії, фіктивності самої української нації. Відмова українській громаді у праві на національне самовизначення фактично перетворилася на тренд сучасного російського політичного і навколополітичного дискурсу та має різні способи і рівні інтерпретації» [6, с. 251].

За допомогою своїх численних агентів, прихильників Росія прагнула штучно розділити Україну, нав'язати їй другу державну мову, створити в Криму, на Півдні та Сході анклав непокорі офіційній владі, перешкоджання європейській та євроатлантичній інтеграції країни. Особливо виразно «рука Москви» виявила себе під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Передчуваючи реальну загрозу виходу України з під контроль Москви, російська влада вдалася до анексії Криму та задіяння задалегідь підготовлених сепаратистських угруповань, особливо в Луганській і Донецькій областях.

У своєму прагненні до панування над пострадянським простором Росія застосовує цілий комплекс гібридних методів: збереження й посилення економічної залежності бувших радянських республік, проникнення російського капіталу в стратегічні галузі національних економік; підкуп політичних еліт, лідерів, фінансування проросійських політичних партій і громадських об'єднань; застосування антизахідної риторики, визначення демократичного Заходу як ворожого простору, що прагне завоювати пострадянські народи; медійна, культурна, релігійна експансія під прикриттям захисту російськомовного населення, «співвітчизників», «руського міра». Вирішальна роль у розгортанні масштабної гібридної агресії проти України, на нашу думку, належить двом ключовим методам, сформульованим українськими фахівцями в аналітичній доповіді «Режим Путіна перед викликами часу» (2017), а саме: 1) «дискредитація альтернативних до проросійських сил і орієнтацій у пострадянських суспільствах, навішування ярликів «націоналізму», «фашизму», апелювання до мотивів «братерства», «спільної долі» та використання негативних конотацій «зради», «безпам'ятства» тощо»; 2) намагання контролювати національні силові структури, спецслужби, військове середовище через формування горизонтальних зв'язків з російськими аналогами, різноманітні спільні програми, «обмін досвідом», а також активна агентурна робота на територіях «братніх» країн» [9, с. 53].

Підміна гібридної агресії поняттям «громадянська війна», ідентифікація агресором себе як «миротворця» та посередника, приписуючи об'єктові нападу роль нападника. Не визнавши європейського вибору України за результатами Революції Гідності, російська влада кваліфікувала події 2013–2014 рр. як «державний переворот», прихід до влади в Києві «хунти», «громадянську війну» тощо. На тлі цієї риторики якраз і відбулася анексія Криму й окупація частини території на Сході України. Свою присутність на території України Росія намагалася всіляко приховувати, апелюючи при цьому до правових норм. Прикладом використання засобів права в гібридній війні постала спроба, починаючи з 2014 р., змусити Україну до виконання Мінських домовленостей, основною метою яких було створення вигідного для агресора політико-правового поля, здатного вирішально впливати на прийнятну для нього внутрішню політику. Практично йшлося про ультиматум, зумовлений тиском переважаючої воєнної могутності агресора та спекуляціями на тему нелегітимності української влади і утисків російськомовного населення, нібито спровокованих Революцією Гідності.

Для українського керівництва вже у 2014 році було очевидно, а згодом і до представників Заходу прийшло розуміння, що Росія не збирається виконувати мирні домовленості навіть у край невідному для України варіанті. Газета The Washington Post від 09 вересня 2016 р. щодо цього слушно зауважила: «Путін застосував хитрощі, обман і брехню, щоб прикрити операції та їхні цілі. Під час переговорів та конференцій із західними дипломатами його представники постійно погоджувалися на мирні плани, у той час як московитські наземні сили продовжували артилерійські обстріли та бомбардування» [10, с. 69]. За цих умов для демократичних європейських держав власні економічні інтереси виявились важливішими за збереження суверенітету України та непорушності норм міжнародного права. І лиш із часом історія відновила справедливість. Після 24 лютого 2022 року весь світ зрозумів, що політико-правовий компроміс у вигляді Мінських домовленостей був абсолютно неприйнятним і невинуватим.

Розмивання відмінностей між станом війни і миру під виглядом «спеціальної військової операції»; маніпулювання демократичними стандартами, гуманітарною політикою з метою виправдання масової брехні, злочинів проти людяності, геноциду українського народу. Багаторічна риторика росіян щодо «братнього» українського народу спонукала російське керівництво до підміни поняття «війна» гібридною вербальною конструкцією «спеціальна військова операція». Після того, як розрахунок на «бліцкриг» не справдився, ініціаторам війни доводиться постійно коригувати власні злочинні дії, маніпулюючи поняттями – від «звільнення українців від нацизму» до «вимушеної евакуації мирного населення із зони активних бойових дій».

У здійсненні своїх злочинних діянь Росія зазвичай прикривається демократичними стандартами та уявною гуманітарною політикою. Одним із прикладів цього є примусове переміщення українців до Російської Федерації, що має всі ознаки заздалегідь спланованої на державному рівні операції. Так, за вказівкою керівництва РФ, 18.02.2022 р. маріонеткові керівники «ЛНР» та «ДНР» на підставі фальшивих тверджень про активні обстріли їхніх територій Збройними Силами України підписали «накази» про евакуацію місцевого населення в РФ і почали «рятувати» людей. Власне ця кампанія, розкручена російськими ЗМІ, й послугувала одним із приводів до розв'язання війни. Російська пропаганда факт насильницького переміщення українців подала як «миротворчу» місію з «визволення» мирних людей від «нацистів». Однак примусовий характер цих дій у подальшому став очевидним у зв'язку з відсутністю вибору для людини, що пов'язано із ситуацією, яка склалася на окупованих територіях. Воєнні дії окупаційних сил зазвичай супроводжуються пограбуванням окупантами промислових, інфраструктурних, культурно-освітніх, медичних закладів, а також приватних будинків і квартир; створенням нестерпних умов для життя людей, позбавлення їх доступу до газу, електроенергії, води. При цьому окупанти штучно блокують роботу гуманітарних коридорів, обстрілюють сірі зони, перекривають усі канали для евакуації українців на підконтрольну Україні територію, організовують евакуаційний транспорт лише в напрямку Росії.

Оцінюючи ситуацію, в якій відбувалося переміщення людей, дослідники коаліції «Україна. П'ята ранку» констатують, що дії РФ не відповідають вимогам евакуації як за підставою для проведення таких дій, так і за організацією процесу, а свідомо підміна понять містить ознаки спроби РФ зняти з себе відповідальність за примусову депортацію українського населення: «Зі слів очевидців, під час депортації до РФ російські військові виявляли людей в укриттях (підвалах будинків, дитячих садочках), змушували їх виходити зі схованок і йти, погрожуючи підірвати, чи пояснювали необхідність «виїзду» майбутніми зачистками та «рівнянням всього з землею», затримували

на вулицях тощо. Також подекуди людей вивозили обманом (під виглядом «евакуації» на підконтрольну Україні територію). Незважаючи на наявність маленьких дітей, літній вік, людей змушували йти пішки (іноді до 6 км) до місць розташування фільтраційних пунктів чи до автобусів, якими їх транспортували до фільтраційних пунктів. Іноді до російського кордону, де проводилися фільтраційні заходи, людей доправляли самі російські солдати» [11].

Ще більшим злочином росіян постала примусова депортація дітей з України до РФ, яка розпочалася з вивезення сиротинців та інтернатів з територій ЛНР і ДНР. При цьому з початком широкомасштабних воєнних дій з України почали вивозити не лише дітей-сиріт, а й дітей, у яких є батьки, шантажуючи останніх чи обманюючи їх під виглядом тимчасової відправки дітей до літніх таборів, подалі від війни. За свідченням українського омбудсмена Дмитра Лубінця, на кінець 2023 року Офісу уповноваженого Верховної Ради України з прав людини вдалося офіційно верифікувати 19546 українських дітей, які були незаконно депортовані до Російської Федерації [12]. До основних ознак злочину, пов'язаного з насильницьким переміщенням дітей, слід віднести: процедуру «перевиховання», намагання зробити дітей більш проросійськими в їхніх особистих і політичних переконаннях; насильницьке відокремлення дітей від батьків на невизначений термін, ігнорування відмови батьків щодо відправки дітей до таборів; невинуватене прискорення процедури усиновлення дітей, отримання згоди під примусом; обмежений доступ громадськості до закладів утримання дітей з України; використання депортованих дітей для антиукраїнської пропаганди (наприклад, у серіалі «Дитинство. Повернення»; на мітингу в Москві, приуроченому до роковин російського вторгнення); примушування українців на тимчасово окупованих територіях реєструвати своїх новонароджених дітей громадянами РФ та, у разі відмови, позбавлення їх базових потреб.

Окремого розгляду потребують фільтраційні заходи, здійснювані окупаційними силами РФ у процесі переміщення українського населення. Процедура «фільтрації» означає обов'язкові, каральні та насильницькі перевірки безпеки. Дослідники коаліції громадських об'єднань «Україна. П'ята ранку» у своїй доповіді зазначають: «Найпоширеніша процедура «фільтрації» на окупованих територіях полягає в тому, що на блокпостах під час виїзду з окупованого Росією населеного пункту або в самому місті чи селі проводяться обшуки житла, автівок, особистих речей, огляд телефонів і комп'ютерної техніки, дактилоскопіювання, фотографування, співбесіди із російськими військовими (схоже, за участю співробітників ФСБ). Після цього особу скеровують у спеціальні пункти, де розгорнуті так звані «фільтраційні табори»: там можуть видати «довідку» про проходження фільтрації або ж затримати для детальнішої перевірки» [11]. Особливою ретельністю ця процедура відзначається по відношенню до людей, що прагнуть виїхати на підконтрольну Україні територію. Відповідно застосовуються: примушування роздягатися для перевірки татувань; огляд особистих речей та телефонів; допити на предмет виявлення політичних поглядів, нерідко із застосуванням сили; примушування підписувати документи, в яких стверджувалося, що та чи інша особа була свідком воєнних злочинів українських військових; тримання людей у чергах на фільтрацію багато днів і навіть тижнів; розлучення родин за результатами фільтраційних заходів.

Усі ці діяння разом із нелюдськими злочинами, вчиненими росіянами в Маріуполі, Бучі, Ірпені, Херсоні, Ізюмі та на інших окупованих територіях, з часом будуть кваліфіковані міжнародним співтовариством як геноцид українського народу. Що стосується українців, то для них, які кожного дня тривалої війни страждають від обстрілів і бомбардувань мирних міст, селищ і сіл, це вже сьогодні є очевидним.

Відновлення світопорядку часів холодної війни з відповідною поляризацією світу та довільним тлумаченням норм міжнародного права. Поворотним пунктом кинутого Росією виклику всьому демократичному світові вважається Мюнхенська конференція, що відбулася 10 лютого 2007 року. Під час цієї конференції президент РФ Путін виголосив агресивну промову, яка по суті означала успадкування Росією зовнішньої політики Радянського Союзу і повернення до сумнозвісних часів холодної війни.

Не дивлячись на відверто агресивні дії Росії проти Грузії, Молдови, Сирії, України та войовничу риторику по відношенню до Заходу, нова концепція російської зовнішньої політики демонструє намагання приховати її істинну суть. Про це свідчить той факт, що вона «насичена оксиморонами щодо РФ, як-то “політика добросусідства”, “дотримання норм міжнародного права”, “запобігання виникнення конфліктів”, “дотримання прав людини”» [13, с. 230]. Зазначене на доктринальному рівні засвідчує прагнення Росії до поєднання засобів відкритої агресії з елементами гібридної війни.

Після вторгнення Росії в Україну постало вочевидь, що міжнародне право, як зрештою і внутрішнє право слугує для росіян лише засобом для маніпуляцій у гібридній війні. На користь цього свідчить нахабна поведінка представників Росії з використанням права вето в рамках ООН та можливостей впливу на функціонування інших політико-правових інституцій. Зважаючи на це, В. Ткаченко зазначає: «Світ має усвідомити, що в основі рашизму, який уже цілком сформувався в офіційну ідеологію, лежить заперечення «сили права» й утвердження «права сили», неповага до суверенітету сусідів і самоствердження через свавілля та насильство» [14, с. 345].

Таким чином, протистояння гібридним загрозам, пов'язаним з агресією Росії проти України, на думку автора, висловлену в 2019 році, передбачає «необхідність запровадження асиметричних інформаційних дій, покликаних ефективно протистояти масованій пропаганді: роз'яснювальну роботу серед населення окупованих територій; викриття діяльності незаконних збройних формувань; блокування лінгвістичної зброї, насамперед мовного чинника, особливо в потенційному поясі нестабільності (Закарпаття, Чернівецька та Південно-Східні області); формування морально-психологічної стійкості суспільства до диверсійних та терористичних актів» [15, с. 223]. За нинішніх умов ескалації гібридної агресії на тлі відкритого збройного нападу, що має всі ознаки геноциду українського народу, протидія гібридній війні передбачає: розробку альтернативних стратегій з урахуванням ключової ролі сил спеціальних операцій; спроможність критичної інфраструктури до протистояння зловисним діям та завданям руйнуванням, до динамічного відновлення; належне використання інформаційно-комунікаційних можливостей (публічної дипломатії; взаємодії держави, військових і громадськості; засобів масової інформації та соціальних мереж; волонтерського руху); формування нової моделі системи національної безпеки і оборони, спроможної відповідати на виклики сьогодення і майбутнього; поєднання асиметричних зусиль різних країн, застосування жорстких економічних санкцій проти агресора; створення коаліції держав з метою захисту демократії та загальнолюдських цінностей.

Бібліографічний список:

1. Walker, R.G. SPEC FI: the United States Marine Corps and Special Operations. Naval Postgraduate School. Monterey, California, December 1998. URL: <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/8989/specfiunitedstat00walk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.05.2024).
2. Nemeth W.J. Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf?sequence=1&isAllowed=y(дата звернення: 24.05.2024).
3. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.
4. Любиченко О. О. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний аспект. *Наукові перспективи*. 2022. № 9 (27). С. 139–147.
5. Горбатенко В. П. Гібридна війна. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Гібридна_війна (дата звернення: 26.05.2024).
6. Світова гібридна війна: український фронт: монографія; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
7. Киричок А. Гібридна війна як феномен військово-інформаційної думки XXI ст. (історичні та теоретичні аспекти). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2017. № 2. С. 26 – 30.
8. Томас Венцлова, Леонідас Донскіс. Передчуття і пророцтва Східної Європи. Пер. з литовської мови Георгія Єфремова, Олега Коцарева. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 120 с.
9. Режим Путіна перед викликами часу: аналітична доповідь. За заг. ред. М. М. Розумного. Київ: НІСД, 2017. 84 с.
10. Лазарович М., Мироненко П. Московитсько-українська війна (2014–2024 роки): моногр. 4-те вид., переробл. Київ: Політія, 2024. 520 с.
11. Deportation of Ukrainian citizens from the territory of active military operations or from the temporarily occupied territory of Ukraine to the territory of the Russian Federation and the Republic of Belarus. Analytical report. https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_eng.pdf (дата звернення: 18.04.2024).
12. Лубінець розповів, скільки дітей вивезли в РФ і яку нову тактику застосовує Москва. Радіо Свобода. 07 грудня 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-deportatsia-ditey-lubinets/32720921.html> (дата звернення: 14.04.2024).
13. Грані агресії: деякі узагальнення досвіду російсько-української війни 2014–2024 років; за ред. д. політ. н. Мироненка П. В., д. політ. н., проф. Мокляка С. П. Київ: Вид-во Політія, 2024. 395 с.
14. Ткаченко В. М. Рашизм: ліцензія на геноцид. Есеї. Науково-популярне видання. Київ: Видавництво Політія, 2023. 348 с.
15. Горбатенко В. Футурологія і політика: монографія. Київ: Академвидав, 2019. 288 с.

References:

1. Walker, R.G. (1998). SPEC FI: the United States Marine Corps and Special Operations. Naval Postgraduate School. Monterey, California, December 1998. URL:<https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/8989/specfiunitedstat00walk.pdf?sequence=1> (date of access: 24.05.2024).
2. Nemeth W.J. (2002). Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. URL: https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf?sequence=1&isAllowed=y(date of access: 24.05.2024).
3. Hoffman F. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 72 p.
4. Liubychenko O. O. Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: informatsiinyi aspekt. *Naukovi perspektyvy*. 2022. № 9 (27). S. 139–147.
5. Horbatenko V. P. Hibrydna viina. Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: [https://vue.gov.ua/Hibrydna viina](https://vue.gov.ua/Hibrydna_viina) (data zvernennia: 26.05.2024).
6. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia; za zah. red. V. P. Horbulina. Kyiv: NISD, 2017. 496 s.
7. Kyrychok A. (2017). Hibrydna viina yak fenomen viiskovo-informatsiinoi dumky KhKhI st. (istorychni ta teoretychni aspekty). *Derzhava ta rehiony. Serii: Sotsialni komunikatsii*, 2. S. 26 – 30.
8. Tomas Ventslova, Leonidas Donskis. (2016). Peredchuttia i prorotstva Skhidnoi Yevropy. Per. z lytovskoimovy Heorhiia Yefremova, Oleha Kotsareva. K.: DUKh I LITERA, 120 s.
9. Rezhym Putina pered vyklykamy chasu: analitychna dopovid (2017); za zah. red. M. M. Rozumnoho. Kyiv: NISD, 84 s.
10. Lazarovych M., Myronenko P. (2024). Moskovytsko-ukrainska viina (2014–2024 roky): monohr. 4-te vyd., pererobl. Kyiv: Politiia, 520 s.
11. Deportation of Ukrainian citizens from the territory of active military operations or from the temporarily occupied territory of Ukraine to the territory of the Russian Federation and the Republic of Belarus. Analytical report. https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_eng.pdf (date of access: 18.04.2024).
12. Lubinets rozpoviv, skilky ditei vyvezly v RF i yaku novu taktyku zastosovuiie Moskva. (2023). Radio Svoboda. 07 hrudnia 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-deportatsia-ditey-lubinets/32720921.html> (date of access: 14.04.2024).
13. Hrani ahresii: deiaki uzahalnennia dosvidu rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2024 rokiv (2024). Monohrafiia. Kolektyv avtoriv; za red. d. polit. n. Myronenka P. V., d. polit. n., prof. Mokliaka S. P. Kyiv: Vyd-vo Politiia, 395 s.
14. Tkachenko V. M. (2023). Rashyzm: litsenziia na henotsyd. Esei. Naukovo-populiarne vydannia. Kyiv: Vydavnytstvo Politiia, 348 s.
15. Horbatenko V. (2019). Futurolohiia i polityka: monohrafiia . Kyiv: Akademvydav, 288 s.

Horbatenko. V. The russian model of "limitless" hybrid warfare: main characteristics

The achievements of the discourse on the understanding of the phenomenon of hybrid war are systematized. The main characteristics of the Russian model of hybrid warfare are defined and substantiated. Such characteristics include: 1) creation of closed-type quasi-reality within one's country and in the occupied territories by propaganda and repressive means; 2) undermining the legitimacy of the government and fanning intrastate contradictions in the territory of the victim of aggression; creeping expansion with the creation of pseudo-republics, support and use of separatist-terrorist groups; protection of "compatriots", "fellow citizens", sanctified by the ideology of the so-called "Russian peace" also using the preservation and strengthening of the economic dependence of the former Soviet republics, the penetration of Russian capital into strategic sectors of national economies; 3) replacing hybrid aggression with the concept of "civil war", the aggressor identifying himself as a "peacemaker" and mediator, attributing the role of the attacker to the object of the attack – the Russian authorities qualified the events of 2013–2014 as a "coup d'état", the coming to power in Kyiv of "juntas", "civil war", etc.; 4) blurring the differences between the state of war and peace under the guise of a "special military operation"; manipulation of democratic standards, humanitarian policy in order to justify mass lies, crimes against humanity, genocide of the Ukrainian people and forced relocation of Ukrainians, including to the Russian Federation; 5) restoration of the Cold War world order with the corresponding polarization of the world and arbitrary interpretation of the norms of international law. Directions for countering hybrid war are proposed, taking into account synchronous and asynchronous methods and means of resisting aggression and ensuring the system of national security and collective European security for the long term.

Keywords: hybrid war, Russian hybrid aggression, Russian-Ukrainian war, humanitarian policy, racism, propaganda, separatism, deportation, filtering, genocide of the Ukrainian people, international law.

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.2

UDC 329.12

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7263-1958>

Kuts H., H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

STATE POWER AGENDA IN THE CLASSICAL LIBERALISM DISCOURSE

The purpose of the article is to identify the specifics of the coverage of state power issues in the basic theories of the classical liberalism founders (J. Locke, Ch.-L. de Montesquieu, A. Smith and others).

Methods. In methodological terms, the article focuses on the use of research in various areas of political and ideological knowledge. The set of general and special methods of political science became the methodological basis of the article, which provided a comprehensive approach to the problem of identifying the specifics of coverage of state power in the basic theories of the classical liberalism founders.

The methodological approach used to analyze the state power idea in the basic theories of the classical liberalism discourse founders, was the internalist version of the historical approach (St. Toulmin).

Results. It is stated that the issue of natural human rights (to life, liberty and property) became the basis of the classical liberalism discourse: the equality of all people from birth was postulated, the inalienability of natural rights was substantiated (no one can deprive people of these rights or dispose of them). In the conceptions of the classical liberalism discourse founders, the emphasis was mainly on the idea of the importance of the state power, on the idea of the need for the existence of such an institution as the state. The existence of the state was justified by the need to protect and preserve natural human rights. However, the state is called to protect the privacy and freedom of action (within the law), it was also considered that the scope and sphere of its activities should be restricted by setting limits on the spread of state power (the credo of non-interference «laissez faire»). The establishment of such boundaries presupposes the contractual nature of the relationship between state power and the individual, which excludes all forms of paternalism.

Keywords: *classical liberalism; state power; liberalism; ideology; discourse*

Introduction. The ideology of liberalism has attracted closer attention in various historical periods, in particular, in the context of choosing the most optimal model of government or strategy for its development. This actualizes the identification of dominant explications of the state power idea in the theories of the classical liberalism discourse founders, which would be adequate to modern socio-political realities.

The dominant ideas of classical liberalism are political and economic freedoms, natural rights of the individual, social contract, constitutionalism, separation of powers, limited government, political representation, rule of law, civil society, private property, tolerance, competition and so on. In the conceptual arsenal of liberal discourse of the classical period theoretical developments of different authors coexist, some of them are sometimes difficult to attribute to the liberals. However, their concepts in some way contributed to the formation of liberal ideas (J. Bentham, E. Burke, B. Constant, D. Diderot, G. W. F. Hegel, T. Hobbes, W. von Humboldt, D. Hume, I. Kant, J. Locke, J. St. Mill, Ch.-L. de Montesquieu, J.-J. Rousseau, A. Smith, H. Spencer, A. de Tocqueville, Voltaire, etc.).

The political philosophy of classical liberalism, whose origins can be traced to the philosophy of the Stoics and late scholastics, was primarily a moral doctrine, arguing that rationality and charity are inherent in man at the essential level. Strictly speaking, the formation of classical liberalism began with the ideas of religious tolerance. Subsequently, liberalism has been actively expanding into the problems of the economic sphere, mastering in parallel the sphere of political freedoms.

The main task of liberal reforms is to limit the interference of state power in the private life of the individual (the state is the «night watchman», which almost no one notices). This restriction applies to the basic credo of liberalism – «laissez faire» (do not interfere; do not meddle). In classical liberalism, this credo meant the principle of non-interference of state power only in economic relations (both internal and external).

The interpretation of the liberal credo differed in the variety of conceptual explications, which was due not only to cultural and historical factors, but also to the views of individual theorists. For example, J. Locke and J. Madison, in the sense of the principle of «laissez faire», «preferred a government that would be limited

in scope (for purposes), but not in terms of powers (means)» [1, p. 204].

In classical liberalism, it was believed that the free interaction of individuals in various social spheres is balanced by itself (from analogy with the Newtonian picture of the world, according to which the free movement of atoms is eventually balanced). This idea became especially popular in the economic sphere, transforming into the idea of a free market regulated by the «invisible hand». However, modern liberalism has introduced the idea of the need for periodic correction of their activities by the state authorities into these notions of society or the economy as self-regulating spheres.

The pillar of classical liberalism was the philosophy of natural human rights (to life, freedom and property). The reflections of the classical liberalism discourse founders on the issue of state power and the importance of the existence of the state were based on the need to protect and preserve natural human rights.

Research methods. Methodologically, the article focuses on the use of research in various fields of political and ideological knowledge. The set of general and special methods of political science became the methodological basis of the article, which, in general, provided a comprehensive approach to the problem of identifying the specifics of coverage of state power in the basic theories of the classical liberalism founders.

The research methodology is based, in particular, on such general scientific principles as the unity of historical and logical, the ascent from the abstract to the concrete, objectivity, systematicity, the principles of analysis and synthesis, and so on.

The methodological approach used to analyze the idea of state power in the basic theories of the classical liberalism discourse founders was the internalist version of the historical approach (St. Toulmin): «internal» transformation of key ideas within the classical liberal doctrine.

Presenting main material. Classical liberalism is primarily associated with the names of J. Locke, Ch.-L. de Montesquieu, A. Smith et al.

Since liberalism owes its origin to a combination of different factors, let us turn to the historical approach to identify them. Applying a historical approach to the analysis of the idea of state power in the classical liberalism discourse involves considering this problem in two interrelated contexts. According to St. Toulmin (post-positivist direction of philosophy of science), when using the historical approach to analyze various phenomena within a particular science, the differences between two styles of historical approach should be taken into account: internalism and externalism [2]. While internalism focuses on changes in the content of a scientific discipline or scientific phenomenon, externalism focuses on the connections of science (or scientific phenomenon) with the wider social context. Thus, it should be borne in mind that different interpretations of the essence of classical liberalism are also due to certain differences in approaches to the study of the problem. Externalists are more interested in «external» considerations (socio-economic, political, religious and other factors that led to the emergence of a particular phenomenon). Internalists study the historical changes due to which different scientific ideas change each other, that is, they are interested in «internal» considerations (ideas that affect the change of scientific views on a particular phenomenon).

Accordingly, in the array of concepts devoted to the study of the phenomenon of classical liberalism, we can distinguish two approaches: external (dependence of the ideas of classical liberalism on external factors: religious, sociocultural, philosophical, socio-political, etc.) and internalist («internal» transformation of liberal ideas within different concepts of classical liberal discourse). Since the scope of application of both internalist and externalist methods is limited, the problem lies in their optimal ratio, synthesis. For example, historiography presents liberalism as a sequence of interrelated processes. Sociology interprets it as a consequence of the success of a particular social order. Both interpretations, respectively, are not equivalent.

Thus, to analyze the idea of state power in the basic theories of the classical liberalism discourse founders, we turn to the internalist version of the historical approach: «internal» transformation of key ideas within the classical liberal doctrine.

John Locke is one of the most famous founders of classical liberalism. In his opinion, all people, being endowed with natural rights, are equal from birth, so no circumstances (except their own consent) can force an individual to obey the will of another. Everyone's natural rights – the right to life, liberty and private property – are inalienable, that is, no one can deprive people of these rights or dispose of them. Since natural rights are the most important for a man, there is a need for the functioning of such a political institution as the state, because the existence of the state is justified by the protection of natural rights. Moreover,

the primary and main goal of uniting people in community and transferring themselves to the power of the government is to preserve property [3, p. 195]. Regarding property, E. Burke noted that the first concern of civilized society is not the requirements of the state, and the property of the individual citizen [4, p. 28]. It should be noted that the concept of property in the interpretation of J. Locke includes three components: Lives, Liberties and Estates. That is, the functions of a liberal state are limited to protecting these rights. All other functions that the state can assume will mean not only interference in the private life of the individual, but also a deviation from liberal principles. Moreover, no argument that the state is forced to expand its obligations because it creates the necessary services for people (which, for example, are currently impossible to find in the service market) is unjustified from the point of view of classical liberalism.

J. Locke's basic ideas (concerning the state of nature, property, social contract, constitutional principles, tolerance, etc.) spread in the XVIII century not only on the European continent, but also in North America. Thus, at the beginning of the text of the American Declaration of Independence, adopted on July 4, 1776 by the US Congress, there are words that embody the fundamental idea of J. Locke's political philosophy: «that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness» [5]. It should be noted that the original «formula» of J. Locke («life, liberty and property») in the Declaration of Independence was replaced by the following: «life, liberty and the pursuit of happiness». This substitution, according to F. Brodi, who was a biographer of T. Jefferson, was conscious. After all, T. Jefferson questioned the identification of freedom with property, which was the cornerstone of J. Locke's political philosophy. The problem was that the identification of freedom with property discriminated against those segments of the population who did not own property. Therefore, T. Jefferson proposed the definition «the pursuit of happiness» instead of the concept of «property» [6, p. 46].

Later, J. Locke's ideas were in a way embodied in the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the UN General Assembly resolution of December 10, 1948: «Everyone has the right to life, liberty and security of person» [7, art. 3].

J. Locke's doctrine of state power, the necessity of which is determined only by the protection of citizens' rights, is considered indisputable for the entire liberal discourse. It is believed that certain origins of ideas about representative democracy should also be found in his political philosophy. In addition, the categorical apparatus of modern political science includes Locke's «notion of consent, i.e. the recognition of a certain form of *government* by the majority of citizens, and *trust*, i.e. when parliament and government use political power as proxies of the people and may lose that trust» [8, p. 241].

As for the idea of the natural state, as well as the thesis that this state is characterized by complete freedom, we note that they became relevant only in the New Age, being unacceptable for ancient or Renaissance texts. Among the authors of the seventeenth century, these hypotheses gave rise to the doctrine that these original freedoms should be recognized as a God-given innate right, and thus as a set of natural law [9, p. 19]. As noted by L. von Mises, a set of theorems on this idea crystallizes from a variety of doctrines of natural law [10, p. 45]. First, it is an idea that postulates a certain order of things given by nature, in relation to which the individual – if he seeks to succeed – must adapt his/her own actions. Secondly, to know the specified order of things a person can use only one of his/her abilities – thinking and reasoning. Moreover, all social practices or institutions fall under this reasoning (even if it concerns the expediency of these institutions existence). Third, there are no other criteria for evaluating all kinds of individual or social actions but the results of these actions. Eventually, the idea of natural rights led to rationalism and utilitarianism.

The theoretical developments of Ch.-L. de Montesquieu had a significant influence on the formation of the ideas of liberalism. Regarding the understanding of the natural state of the individual, he believed that the key role in this state is played by the desire for security and peace [11]. Thus, T. Hobbes, characterized this state as «war of all against all» [12], loneliness, poverty and brutality. Contrary to this position, Ch.-L. de Montesquieu undermines such an understanding of the natural state, which not only reduces human nature to instincts, but also, by demonstrating the disparate actions of individuals, denies the interaction between them. Accordingly, a man should be perceived as a social being, whose existence is associated with a certain society from birth. In addition, a man – as a social being – has certain moral qualities.

Distinguishing three forms of government (republic, monarchy and despotism), Ch.-L. de Montesquieu takes a double-natured approach to defining their essence, estimating the number of bearers of sovereignty and the method of governance (meaning the institutional division of «sovereign power») [11, p. 22].

If in a republic – where he distinguishes between democratic and aristocratic types – power belongs to a part of the people, then under monarchy or despotism the highest power becomes dependent on the whims of one person. Subsequently, to evaluate these forms of government Ch.-L. de Montesquieu draws on purely anthropological principles, which, being determined by the specifics of human nature, have a significant impact on the system of government. Thus, for example, for the functioning of two types of republic there is a need for the existence of specific anthropological features [11, p. 22]: morality (vertu) – for democracy and moderation – for the aristocracy. If for the monarchy the need for such a trait as ambition (bonheur) is paramount, then for the despotic form of government it is necessary to cultivate fear (crainte). Despotism is considered an unacceptable form of government by Ch.-L. de Montesquieu, because under such conditions freedom is oppressed.

Reflecting on the constitution as a guarantee of freedom, Ch.-L. de Montesquieu distinguishes the legislative, executive and judicial functions of power in order to prevent the destruction of freedom [11]. This is the division of functions he proposed to consolidate between different holders of power in order to prevent its concentration in the hands of one person or association. As the theorist noted: in order to avoid the possibility of abuse of power, we need such an order of things in which different authorities could restrain each other [11]. The idea of separation of powers proposed by Ch.-L. de Montesquieu, becoming the cornerstone of liberal discourse, is embodied today in the Constitutions of most countries.

The contribution to the theory of liberalism of A. Smith, who is considered the founder of classical political economy, relates primarily to the economic sphere. In his opinion, in conditions of competition, individuals, pursuing their own interests, are able to create an optimally balanced social order. Further back, Aristotle noted that «people care most about what belongs to them personally» [13, p. 41].

A person who pursues his own interests, thus serves the interests of society to a greater extent than when he consciously seeks to do so [14, p. 905]. It is in such a society that the economy is organized spontaneously, because the artificial regulation of industry can not be beneficial to society in comparison with the state of the economy in which it would be provided «to itself».

According to A. Smith, the main goal of the state is the policy of non-interference in the activities of individuals, because only when the individual takes into account his own benefit, it inevitably «leads him to choose the occupation that is most beneficial to society» [14, p. 906]. In addition, economic growth mechanisms must be provided: the expansion of markets, the division of labor and the accumulation of capital, which will help increase labor productivity and production performance.

In classical liberal discourse, the philosophy of the Enlightenment led to the understanding of human activity not only as rational but also as responsible [15]. This was an important step in the formation of the theory of liberalism, as it was previously believed that a society based on liberal principles was chosen mainly by selfish individuals. Later it became clear that a liberal can be considered a person who, being highly moral, combines his own interests with public and is able to take responsibility for the realization of these interests. In addition, it was believed that the law (rule of law) should be the main regulator of socio-political relations in society, not individuals.

The end of the XIX century was marked by doubts about the universality of the principles of rationalism and the indisputability of historical progress. It is then that liberalism, having in some way got rid of radicalism, acquires the features of evolution and moderate pragmatism. Not in the least, the concepts of utilitarianism and positivism (J. Bentham, A. Comte, J. St. Mill, H. Spencer, etc.) contributed to this.

The ideas of the philosophy of utilitarianism (J. Bentham, J. St. Mill, etc.) had a significant influence on the further transformation of liberalism. E. Bentham translated the abstract interpretation of liberalism into the practical plane by introducing the concept of utility to understand the motivation of the individual. According to him, a person, seeking pleasure from life, tries to avoid suffering. Therefore, he is guided by the principle of benefit both in relation to other individuals and in relation to the state, which acts as an instrument for the realization of individual motives.

However, it should be noted that the utilitarianism of J. Bentham and J. St. Mill gives more power to the state than classical liberalism. Strictly speaking, utilitarianism gave impetus to the ideas of social security, becoming a kind of harbinger of modern liberalism.

Classical liberalism was based on the fact that there are two types of social evolution: natural, which characterizes the processes taking place in civil society, and artificial, which is imposed by the state from the top down [6, p. 45].

The ideas of evolutionism in the social sphere were most actively developed by H. Spencer, who argued that social evolution should be characterized by complete harmony between practical activities and

beliefs [16, p. 53]. He noted that in the course of social evolution, custom precedes the law [16, p. 45]. Moreover, if the custom was established, it became law, receiving an official sanction and a certain form. Adhering to Darwin's theory of evolution and applying it into the social sphere, H. Spencer noted that if only able individuals survive, then only infinitely happier results are obtained.

With regard to liberalism, H. Spencer believed that at the dawn of its formation, it correlated with the industrial type of social organization, which is based on a voluntary system of cooperation. The Tory political party, which opposed the Liberals, was associated with a militant type of social organization based on a system of forcible cooperation. Over time, truly liberal changes have reduced compulsory cooperation in social life and increased voluntary [16, p. 7]. In his opinion, voluntary cooperation can replace forcible cooperation only gradually, by evolutionary methods.

The idea of the reformist nature of liberalism, which H. Spencer actively developed, does not really belong to him. One of the first theorists to argue for reform was J. St. Mill [17]. However, despite the fact that the oldest reform, according to E. Burke, is the reform of the Grand Charter of Liberties [4, p. 17], I. Kant can be considered the first ideologue of liberal reformism. Linking freedom with reason, he argued that reason restricts in itself unbounded freedom, noting that reason gives laws that are imperatives, ie objective laws of freedom [18, p. 455]. In his opinion, the implementation of reform changes should be gradual, which will exclude methods of violence.

Conclusions. Thus, the ideas of classical liberalism have had a powerful influence on the formation of the entire modern European socio-political landscape.

It has been argued that in general classical liberalism ideas enriched the political discourse: issues of state power, individual freedoms, inalienability of natural rights, separation of powers, constitutionalism, rule of law, parliamentarism and more.

The idea of state power in the basic theories of the classical liberalism discourse founders has been considered (J. Locke, Ch.-L. de Montesquieu, A. Smith, etc.).

It is stated that the issue of natural human rights (to life, freedom and property) became the basis of the classical liberalism discourse: equality of all people from birth was postulated, the inalienability of natural rights (no one can deprive people of these rights or dispose of them) was justified. The existence of the state and, in fact, the idea of state power were justified by the need to protect and preserve natural human rights. However, although the state has to protect the privacy and freedom of action (within the law), it was considered necessary to limit the scope and sphere of its activities, setting limits to the spread of state power (credo of non-interference «laissez faire»). Establishing such boundaries implies a contractual nature of the relationship between government and the individual, which excludes all forms of paternalism.

The discourse of classical liberalism in the perception of socio-political development gives priority to the evolutionary nature of development and spontaneous initiatives, which, on the one hand, involves the implementation of reform strategies in public space, and, on the other – market mechanisms in economic space.

References:

1. Zwesper, J. (2000). «Liberalism», *Encyclopedia of Political Thought*, in Sigov, K., Skurativsky, V., Finberg, L. (Eds.), Kyiv: Dukh i Litera. PP. 203–207.
2. Toulmin, S. E. (1972). *Human Understanding: General Introduction and Part I*. Clarendon Press.
3. Locke, J. (2001). *Two treatises on governance*. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House, Osnovy. 265 p.
4. Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*.
URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/burke1790part1.pdf> (accessed: 03.04.2024).
5. The Declaration of Independence. The unanimous Declaration of the thirteen united States of America. (1776). URL: <https://docs.house.gov/meetings/GO/GO00/20220929/115171/HHRG-117-GO00-20220929-SD010.pdf> (accessed: 03.04.2024).
6. Kuts, H. M. (2011). *Liberal transformations of political space*. Kharkiv: Virovets A. P.; Apostrof. 300 p.
7. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948.
URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (accessed: 03.04.2024).
8. Prychepiy, Ye. (Ed.). (2002). *Classics of political thought from Plato to Max Weber*. Kyiv: Tandem. 584 p.
9. Skinner, K. (2003). *Liberty before Liberalism*. URL: <https://www.democraziapura.it/wp-content/uploads/2020/08/Quentin-Skinner.-Liberty-before-liberalism.-Cambridge-University-Press-Cambridge-1998.pdf> (accessed: 03.04.2024).
10. Mises, L. von. (2007). *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.
URL: https://cdn.mises.org/Theory%20and%20History%20An%20Interpretation%20of%20Social%20and%20Economic%20Evolution_1.pdf (accessed: 03.04.2024).

11. Montesquieu, Ch. De. (2017). *L'esprit des lois*. – URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/montesquieu/de_esprit_des_lois/partie_1/esprit_des_lois_Livre_1.pdf (accessed: 03.04.2024).
12. Hobbes, T. (2000). *Leviathan of The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*. Kyiv: Dukh i Litera. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf (accessed: 03.04.2024).
13. Aristotle. (2000). *Politics*. Kyiv: Osnovy. 239 p. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (accessed: 03.04.2024).
14. Smith, A. (2018). *An Inquire into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Smit_Adam/Bahatstvo_narodiv_Doslidzhennia_pro_pryrodu_ta_prychyny_dobrobutu_natsii.pdf (accessed: 03.04.2024).
15. Kuts, H. M. (2011). Transformational Potential of Liberalism in the Political Space. Abstract of the D.Sc. diss. (polit. sci). Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. 36 p.
16. Spenser, H. (1884) *The Man versus the State, with Six essays on Government, Society and Freedom*. URL: http://files.libertyfund.org/files/330/Spencer_0020.pdf (accessed: 03.04.2024).
17. Mill, J. St. (2001). *About freedom: essay*. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House, Osnovy. 463 p.
18. Kant, I. (2000). *Critique of pure reason*. Kyiv: Universe. 504 p.

Бібліографічний список:

1. Звеспер, Дж. (2000). Лібералізм // *Енциклопедія політичної думки*. Редколег.: К. Сігов, В. Скуратівський, Л. Фінберг. К.: Дух і Літера. С. 203–207.
2. Toulmin, S. E. (1972). *Human Understanding: General Introduction and Part I*. Clarendon Press.
3. Лок, Дж. (2001). *Два трактати про врядування*. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 265 с.
4. Burke, E. (1790). *Reflections on the Revolution in France*. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/burke1790part1.pdf> (дата звернення: 03.04.2024).
5. The Declaration of Independence. The unanimous Declaration of the thirteen united States of America. (1776). URL: <https://docs.house.gov/meetings/GO/GO00/20220929/115171/HHRG-117-GO00-20220929-SD010.pdf> (дата звернення: 03.04.2024).
6. Куц, Г. М. (2011). *Ліберальні трансформації політичного простору*. Монографія. Харків: Віровець А. П.; «Апостроф». 300 с.
7. United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 03.04.2024).
8. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера (2002). Ред. Є. Причепій. Київ: ВК ТОВ «Тандем». 584 с.
9. Skinner, K. (2003). *Liberty before Liberalism*. URL: <https://www.democraziapura.it/wp-content/uploads/2020/08/Quentin-Skinner.-Liberty-before-liberalism.-Cambridge-University-Press-Cambridge-1998.pdf> (дата звернення: 03.04.2024).
10. Mises, L. von. (2007). *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. Auburn: Ludwig von Mises Institute. URL: https://cdn.mises.org/Theory%20and%20History%20An%20Interpretation%20of%20Social%20and%20Economic%20Evolution_1.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
11. Montesquieu, Ch. De. (2017). *L'esprit des lois*. – URL: http://classiques.uqac.ca/classiques/montesquieu/de_esprit_des_lois/partie_1/esprit_des_lois_Livre_1.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
12. Гоббс, Т. (2000). *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Київ: Дух і Літера. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
13. Арістотель. (2000). *Політика*. Київ: Основи. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (дата звернення: 03.04.2024).
14. Сміт, А. (2018). *Дослідження про природу і причини багатства народів*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Smit_Adam/Bahatstvo_narodiv_Doslidzhennia_pro_pryrodu_ta_prychyny_dobrobutu_natsii.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
15. Куц, Г. М. (2011). Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Чернівці: Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. 36 с.
16. Spenser, H. (1884) *The Man versus the State, with Six essays on Government, Society and Freedom*. URL: http://files.libertyfund.org/files/330/Spencer_0020.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
17. Міл, Дж. Ст. (2001). *Про свободу: есе*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 463 с.
18. Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Київ: «Юніверс». 504 с.

Куц Г. М. Питання державної влади в дискурсі класичного лібералізму

Метою статті стало виявлення специфічних особливостей у висвітленні проблематики державної влади у ключових теоріях фундаторів класичного лібералізму (Дж. Локк, Ш-Л. Монтеск'є, А. Сміт та ін.) У методологічному плані стаття зорієнтована на використання досліджень з різних напрямків політико-ідеологічного знання. Сукупність загальнонаукових та спеціальних методів політичної науки стала методологічною основою статті, що забезпечило комплексний підхід до проблеми виявлення специфіки висвітлення проблематики державної влади у базових теоріях фундаторів класичного лібералізму. Методологічним підходом, застосованим для аналізу ідеї державної влади у базових теоріях фундаторів дискурсу класичного лібералізму, став інтерналістський варіант історичного підходу (Ст. Тулмін). Констатовано, що проблематика природних прав людини (на життя, на свободу і на власність) стала основою дискурсу класичного лібералізму: постулювалася рівність усіх людей від народження, обґрунтовувалася невідчужуваність природних прав (ніхто не може ні позбавляти людей цих прав, ні розпоряджатися ними). У концепціях фундаторів дискурсу класичного лібералізму акценти переважно були сфокусовані на ідеї важливості проблематики державної влади, на ідеї необхідності існування такого інституту як держава. Існування держави обґрунтовувалося необхідністю захисту та збереження природних прав людини. Втім, хоча держава й покликана захищати приватне життя індивіда та свободу його дій (в рамках закону), вважалося, що слід обмежити об'єм та сфери її діяльності, встановлюючи межі поширення державної влади (кредо невтручання «laissez faire»). Встановлення таких меж передбачає договірний характер відносин між державною владою та індивідом, що виключає всілякі форми патерналізму.

Ключові слова: класичний лібералізм; державна влада; лібералізм; ідеологія; дискурс.

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.3

УДК 323:[3526354]-048.93

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8626-3643>

Джеріпа А. О., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВЛАДНІ ПРОТИРІЧЧЯ: КОНФЛІКТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Український конфлікт між центральною та місцевою владою відбувається навколо розподілу ресурсів та повноважень в умовах розбудови формальних інститутів та модернізаційних процесів, що наразі не були завершені. Особливо ця проблема актуалізувалася після повномасштабного вторгнення Російської федерації, котре спричинило відповідне до вимог ситуації переформатування влади всередині держави, а також її перерозподіл та виникнення нових умов та форм взаємодії між акторами центральної та місцевої влади. Розгляд цієї проблеми представлений на прикладі кейсів «військового» податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та трагедії з загибеллю людей біля зачиненого укриття у Деснянському районі Києва у червні 2023 року. Звернення саме до цих кейсів необхідне через те, що за перебігом та наслідками цих ситуацій можна характеризувати варіативність поведінки та особливості діяльності інститутів центральної та місцевої влади і їх представників, їхньої взаємодії та функціонування у сучасних умовах. Відповідний аналіз цих ситуацій необхідний для виокремлення тенденцій у розвитку діяльності центральної та місцевої влади та їх взаємодії у сучасній Україні, котрий потрібен для подальшого дослідження цієї проблематики. Окрім цього дослідження цих кейсів необхідне для прогностичної діяльності стосовно конфлікту центральної та місцевої влади в Україні. Унаслідок дослідження виокремлено тенденцію центральної влади під час викликів до централізації та децентралізації зі збереженням контролю, при цьому відповідальність покладається або на місцевий рівень, або на нижні щаблі державної ієрархії. Також, попри інституційні проблеми, система здатна до стабілізації та збереження статусу-кво. Напрацювання цієї роботи можуть застосовуватися для дослідження інших кейсів, котрі тривають наразі. Зокрема, стосовно конфлікту навколо Київського метро та тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради щодо дослідження ефективності функціонування місцевої влади Києва.

Ключові слова: конфлікт, місцева влада, центральна влада, децентралізація, концентрація, децентрація, Київська міська державна адміністрація, Київська міська військова адміністрація, військова адміністрація, «військовий» ПДФО, бюджет, витрати, укриття, безпека, ресурси.

Постановка проблеми. Проблема конфлікту центральної та місцевої влади широко репрезентована у політологічній науці та сумісних гуманітарних дисциплінах. Найперше про таку конфліктність можна говорити, виходячи з основоположних теорій місцевого самоврядування, зокрема, теорії «вільної громади», що бачило територіальну громаду як корпорацію, незалежну від держави [1, с. 17-18]. Ця лінія прослідковується у господарській теорії, що визнає недержавне походження місцевого самоврядування й виділяє окрему компетенцію локальних інститутів щодо неполітичних громадських та господарських питань. Підходи, котрі з одного боку обстоювали відокремлення місцевого самоврядування від держави, а з іншого – його включення до ієрархії, набули вираження та протиставлення у «громадівській» та «державницькій» [2, с. 2] теоріях. У такій оптиці перша засновується на протиставленні територіальної громади державі й відповідно інтересів громади політичним інтересам, а також наголошує на необхідності повної автономії місцевого самоврядування та розмежування компетенцій між центром та локальним рівнем. Натомість державницька теорія виходить з того, що компетенції місцевої влади визначаються винятково державною владою, а функціонування органів місцевого самоврядування й центральної влади ототожнюються. Симбіозом обох підходів є теорія «муніципального дуалізму», в якій місцевий рівень зберігає незалежність від виконавчої влади у сфері компетенцій локального значення, проте виступає як інститути державного управління щодо реалізації повноважень, делегованих згори. [3, с. 9-10; 4, с. 8].

Загалом, питання, пов'язані з розмежуванням компетенцій та ресурсів, а отже ступенем контролю центру над місцевим рівнем, з'являються з початком розгляду проблематики місцевого самоврядування й формуванням основних теорій у цій сфері.

Окремо слід зважити на сучасні тенденції, пов'язані з глобалізацією та явищами постмодерну. Насамперед йдеться про «поворот» другої половини ХХ ст., пов'язаний зі зміною фокуса з національних держав як основного територіально-політичного актора на рівень локальної організації [5, с. 64-65]. Відповідно, національна держава як модерний проєкт зазнає ерозії та проходить переформатування відповідно до нових вимог. У такому контексті важливою стає децентралізація як спосіб оптимізації та демократизації, делегування та переформатування влади та ресурсного розподілу між центром і локальним рівнем. Відповідно, відбувається процес відмови від центр-периферійної ієрархії, характерної для національних держав модерного типу, а територіально-політичні системи дрейфують в напрямку розбудови мережевих соціально-політичних систем [5, с. 64-65].

Окремий вплив у цьому відношенні має процес глобалізації та розмивання кордонів в економічному та політичному вимірах – відповідно й поняття державного суверенітету зазнає ерозії та видозмінюється з урахуванням того, що локальні територіально-політичні суб'єкти набувають більших ресурсів та влади. До цього також додаються процеси інтеграції держав у наднаціональні структури з відповідним делегуванням частини власного суверенітету до наднаціональних органів. У таких умовах розпорошення суверенітету може відбуватися як у межах взаємодії держави з міжнародними організаціями, так і на рівні держави та її внутрішніх суб'єктів. Ці процеси продукують конфліктність центральної влади з місцевою, враховуючи зміну статусу та збільшення можливостей останньої у сучасних процесах соціально-політичних процесах [5; 6, с. 640-641].

Мета статті – розгляд конфлікту центральної та місцевої влади в сучасній Україні на прикладі кейсів "військового" ПДФО та трагедії з укриттям у Києві, виокремленні тенденцій у розвитку їхньої діяльності та взаємодії задля наступних досліджень та прогнозів стосовно подальшої зміни ситуації.

Виклад основного матеріалу. Ситуацію в Україні можна описати як конфлікт між не сформованою до кінця інституційно окремо та системно загалом центральної влади та все ще не остаточно формалізованих інститутів місцевого самоврядування. Цей конфлікт відбувається навколо розподілу повноважень та ресурсів між центром та локальним рівнем. З цього також слідує проблеми навколо контролю центру за місцевим самоврядуванням та розподілу відповідальності між ними. На цю ситуацію також мають вплив наслідки російської агресії проти України, реформа децентралізації, процес євроінтеграції та взаємодія з партнерами щодо фінансових ресурсів та відповідних реформ [7; 8, с. 34; 9 с. 12; 10, с. 456].

Продовж 2023 року між центральною та місцевою владою в Україні відбулося два конфлікти, котрі репрезентують загальний стан інституційного розвитку, проблемні аспекти їх функціонування та дають змогу виокремити варіативність моделі поведінки політичних акторів в умовах конфлікту.

Питання щодо нібито нераціонального використання місцевою владою надходжень від ПДФО під час війни призвело до показового та резонансного конфлікту центральної та місцевої влади в Україні. Загалом, грошові надходження до місцевих бюджетів зросли, порівнюючи з періодом до повномасштабного вторгнення РФ: з 509 млрд грн у 2021 році до 555 млрд грн у 2022 році та 601 млрд грн у 2023 році. При загальному державному бюджеті у 2023 році у 2,6 трлн грн місцеві бюджети склали близько чверті від загальної кількості [11; 12; 13; 14].

Таке зростання пояснюється тим, що основним джерелом надходжень до бюджетів склали ПДФО – 18 % від офіційних доходів громадян. У зв'язку з мобілізацією через велику війну фіксується й відповідне зростання кількості військових та місць їх базування – і надходження до місцевих бюджетів відповідно зросли, оскільки 60% з ПДФО надходили у бюджет громади, в якій і зареєстрована та чи інша військова частина. При цьому, сума ПДФО компенсується військовим назад коштом державного бюджету. Серед іншого важливе місце у наповненні місцевих бюджетів посідають державні трансферти, що становили 184 млрд грн у 2023 році та склали третину від місцевих бюджетів [14] [15].

Водночас описані процеси є нерівномірними у різних областях, на це впливає те, на скільки громада постраждала унаслідок повномасштабної агресії Росії, як у ній проходить процес відбудови, а також те, що сталося з приватними власниками ПДФО [14].

На незадоволення з боку суспільства та центральної влади у цьому відношенні вплинуло те, що у місцевих бюджетах закладалися капітальні витрати на дороги, будівництво та благоустрій. Слід зацентувати, що на 2022 рік частка таких видатків склала 10,2%, а у 2023 році зросла до 23,7% – найвищого показника за весь час функціонування місцевих бюджетів [14; 15]. Зокрема, такі витрати пов'язані з тим, що місцева влада почала виділяти кошти на роботи з благоустрою та проводити відповідні тендери, а згодом й розпочалося виконання таких робіт – усе це викликало незадоволення у частини суспільства та центральної влади. Слід зауважити, що частина таких робіт починалися ще до повномасштабного вторгнення РФ, а частина вже розпочалася в умовах великої війни [16; 17].

Через подібні витрати у низці українських населених пунктів (Київ, Одеса, Запоріжжя, Дніпро та інші) у 2023 році почалась протестна активність громадян, які виступали за перерозподіл витрат місцевих бюджетів з подібних робіт на користь допомоги Збройним Силам України [20]. Подібні мітинги можна схарактеризувати як продовження вже наявних інститутів українського громадянського суспільства (наприклад, волонтерського руху), так і стихійним ситуативним проявом громадянської позиції. Слід зазначити, що у деяких містах протести не припинилися після переспрямування «військового» ПДФО з місцевих бюджетів до центрального (зокрема, в Києві) [18; 19; 20; 21].

Важливо, що у деяких містах з бюджетів і так виділялися субвенції на потреби українських захисників, у тому числі таку практику ведуть Київ та Одеса [22; 23].

Такий протестний прояв може свідчити про запит суспільства на раціональний з його точки зору розподіл коштів в умовах повномасштабної російської агресії, а також може говорити про загальну недовіру до інститутів місцевого самоврядування, яка є характерною для України [8].

Своєю чергою центральна влада вступила у такий конфлікт між містянами та місцевими інститутами й підтримала перших – у директивній формі вирішила розв'язати проблему із тим, як громади використовують «військовий» ПДФО, забрав його з місцевих бюджетів. Відповідний меседж голови президентської фракції Слуга народу у Верховній Раді Давид Арахамія: повідомив що парламент готовий законодавчо обмежити витрати органів місцевої влади, котрі є неперіоритетними в умовах війни. При цьому ж політик акцентував, що парламентарів буцімто гальмує негативна реакція з боку місцевої влади, яка свідчить про «напад на децентралізацію» та висловлюватиме подібні меседжі [24].

Де-факто, з цієї заяви можна зробити висновок про привласнення центральною владою невдоволення громадян щодо нераціональних витрат органів місцевого самоврядування. Центральна влада зазначила те, що готова виконати бажання частини суспільства в обхід місцевих інститутів. Також важливим є і тон висловлювання Арахамії – він прямо назвав свій посил «останнім попередженням» перед відповідними змінами до законодавства. Це можна трактувати як демонстрацію сили з боку центральної влади до місцевої та як відкритість до конфронтації у цій царині [24].

Двома генеральними відповідями на це повідомлення з боку місцевої влади можна назвати реакції міських голів: Львова – Андрія Садового та Харкова – Ігоря Терехова. А.Садовий фактично заперечив меседж Арахамії та закликав зберігати «тверезий розум» у контексті оптимізації витрат місцевих бюджетів та бажанні «віддати все на фронт». Політик зазначив, що містам також необхідно продовжувати жити в умовах війни, а у місцевий бюджет Львова уже закладено 600 млрд грн на допомогу війську, водночас деякі з витрат на благоустрій є необхідними [25]. І. Терехов відповідно доручив провести аудит закупівель міста, після якого всі необов'язкові тендери мали бути скасовані, а кошти перенаправлені на відбудову житла, інфраструктуру та потреби Сил оборони [26].

У контексті цієї комунікації можна виділити два типи поведінки місцевої влади щодо її взаємодії з центральною в умовах воєнного стану: у першому місцеве самоврядування відстоює автономність щодо фінансових питань, у другому – намагається віднайти компроміс, вдатися до певних поступок центральній владі за умови збереження загального статусу-кво.

Разом із цим місцева влада почала проводити тендери на закупівлі обладнання для армії, передусім, безпілотників як противагу тим закупівлям, що з точки зору частини суспільства та центральної влади є нераціональними в умовах війни [27]. Загалом, такі тендери на військові цілі почали з'являтися як у невеликих громадах, так і в обласних центрах – і це продовжило зберігатися і після того, як парламент вилучив «військовий» ПДФО у громад. Таку поведінку з боку місцевої

влади можна назвати адаптивною як до запиту частини суспільства, так і до центральної влади в умовах посилення останньої під час воєнного стану [28; 29; 30; 31; 32].

Загалом, у контексті конфлікту щодо «військового» ПДФО центральну владу можна схарактеризувати як переможця і в іміджевому, і в ресурсному вимірах. У листопаді 2023 Верховна Рада ухвалила законопроект №10037, згідно з яким з місцевих бюджетів були вилучено ПДФО, яке сплачується з доходів військових, поліції та особами рядового й начальницького складу. Ініціював відповідний документ Кабінет міністрів, президент Володимир Зеленський підписав закон за дев'ять днів після ухвалення парламентом. Загалом, центральна влада продемонструвала одноставність у цьому питанні, на відміну від місцевої [33].

Тепер же вилучений у громад «військовий» ПДФО почав розподілятися на потреби військово-оборонного комплексу з 1 січня 2024 року і до кінця воєнного стану у таких пропорціях:

- 45% коштів на виробництво та закупівля спецтехніки та обладнання (безпілотні літальні апарати та морські дрони) до Адміністрації Держспецзв'язку (близько 43 млрд грн);
- 45% надходжень на виробництво зброї та боєприпасів через Міністерство стратегічної промисловості (близько 43 млрд грн);
- 10% надходить військовим частинам пропорційно до сплаченого ПДФО, проте відбуватиметься це через державний бюджет, а не місцеві (10 млрд грн) [33].

Разом із цим Закон поділив надходження від «військового» ПДФО періоду з 1 жовтня по 31 грудня 2023 року навпіл: по 13 млрд грн на дрони та закупівлю артилерійських систем [33].

З метою компенсувати потенційні втрати доходів громад, Міністерство фінансів передбачило відповідні дотації на місцевий рівень: базова становить 21,1 млрд грн, додаткова – 33,4 млрд грн, а також залишити у розпорядженні (за реверсною дотацією) 14,1 млрд грн та перерахувати на місця 12,3 млрд грн (4% ПДФО) задля сталого проходження опалювального сезону. Загалом компенсація Мінфіну є меншою за вилучені у громад кошти з «військового» ПДФО – на 15,4 млрд грн [34].

Рішення центральної влади щодо вилучення «військового» ПДФО з місцевих питань виконало три наступних завдання. По-перше, центральна влада втрутилася у конфлікт частини місцевого громадянського суспільства з місцевим самоврядуванням, вставши на сторону перших. Фактично, відбулося втручання у взаємодію, яка мала б вирішитися на локальному рівні за умови повної сформованості інститутів як місцевої влади, так і громадянського суспільства. Цей аспект також впливає на посилення ролі центральної влади у тому числі в розв'язанні питань локального рівня.

По-друге, з вилученням «військового» ПДФО центральна влада отримала додатковий фінансовий ресурс, процес перерозподілу якого може конвертуватися у політичний ресурс впливу на громади у межах того, як центр виділятиме кошти локальному рівню. Відповідно це впливає на рівень концентрації влади, пропорція якої змінюється на користь центральних органів в умовах воєнного стану. На це також має вплив і загальний стан падіння економіки України в умовах повномасштабної агресії РФ, і потенційне зростання громад з дефіцитними бюджетами, які у більшому ступені стають залежними від видатків з центру. Також слід зауважити, що капітальні видатки становлять меншість у структурах місцевих бюджетів, а більша частина спрямовується на оплату праці, поточні трансферти підприємствам та інститутам держуправління, субсидії тощо. Це також впливає на збільшення впливу центру на місцевий рівень у фінансовому аспекті, який може конвертуватися у політичний [35; 36; 37].

Разом із тим свого роду запобіжником від згортання реформи децентралізації та надмірного посилення впливу на місцевий рівень можуть виступати вимоги від міжнародних партнерів України у контексті фінансової допомоги державі: щодо впровадження реформ, зокрема, децентралізації.

Третім завданням, яке виконало вилучення «військового» ПДФО, стала репрезентація центральної влади у ролі «раціонального агента» на противагу «нераціональній» місцевій владі, яка, з точки зору частини громадськості та центральної влади, під час воєнного стану проводить «неприйнятні» та «нераціональні» витрати на благоустрій.

Проте така «раціональність» центральної влади не є комплексною характеристикою, яку вона набула у надзвичайних умовах війни, а радше являє собою частину політичної технології та іміджу. Зокрема, нераціональні витрати присутні й у видатках центральної влади, зокрема, на державні медіа, іноземне мовлення, телемарафон «Єдині новини» тощо, що також могли б бути спрямовані на Сили оборони [38; 39; 40; 41].

Другим показовим конфліктом між центральною та місцевою владою став кейс з закритим укриттям та трагедією у Деснянському районі Києва 1 червня 2023 року. Унаслідок цього актуалізувалося питання безпекової ситуації та відповідальності за неї під час воєнного стану.

У ніч проти 1 червня через російську ракетну атаку загинуло троє людей, які перебували біля зачиненого укриття у Деснянському районі столиці. Укриття належало районному медичному закладу. У відповідь на ситуацію міський голова та очільник столичної державної адміністрації Віталій Кличко заявив, що за роботу укриттів відповідальні глави районних державних адміністрацій Києва [42].

Слід зазначити, що ще до повномасштабного вторгнення РФ у січні 2022 року уряд впровадив постанову №43, згідно з якою змінився порядок призначення очільників районних державних адміністрацій Києва: раніше їх кандидатури пропонував голова КМДА, а за новими правилами це став робити прем'єр-міністр [43]. Враховуючи те, що очільником КМДА президент призначає обраного на прямих виборах міського голову Києва, то щодо цього нововведення можна також говорити про процес централізації. Фактично, очільник КМДА втратив вплив на голів районів, оскільки вся процедура їх подання та призначення стала пов'язана виключно з інститутами центральної влади – урядом та президентом. Це є складовою конфлікту між центральною та місцевою владою Києва стосовно розмежування повноважень та передання КМДА повністю до відання центральної влади, без призначення на посаду глави КМДА міського голову Києва [43; 44].

Також, у Києві з початку російського повномасштабного вторгнення діє і Київська міська військова адміністрація паралельно з КМДА. До завдань військової адміністрації входять, зокрема, і питання цивільного захисту. До березня 2022 року КМВА очолював Кличко. Команда міського голову Києва стверджує, що фактично повноваження КМДА передані до КМВА [45; 47; 47].

Загальний конфлікт між центральною владою та міським головою Києва можна трактувати як наслідок загальної ситуації інституційного розвитку в Україні, неформалізованості та нерозмежованості повноважень, дублювання функцій місцевої та центральної влади.

Після трагедії з укриттям у Києві Кличко звернувся до Офісу президента та уряду з проханням відсторонити голову Деснянської районної адміністрації Дмитра Ратнікова, у районі якого від російської атаки і загинули люди через закриті укриття. Політик зазначив, що необхідно відсторонити очільника медзакладу, у якому це укриття було зачинене, оскільки призначала посадовця саме районна адміністрація. Також мер Києва доручив головам районів перевірити стан укриттів [48].

У день трагедії президент Зеленський анонсував, що за трагедію нестимуть відповідальність конкретні особи, заявив про внутрішніх ворогів та зробив завуальований політичний натяк на міського голову, сказавши, що «може бути нокаут» за результатами перевірок [49].

Натомість наступного дня Кличко заявив, що трагедія з закритим укриттям є спільною відповідальністю влади, а коштами на укриття (виділеними з міського бюджету) розпоряджались саме райадміністрації, тобто відповідальність за укриття мають нести глави районів, котрих призначає президент. Фактично, міський голова як взяв відповідальність і на себе, так і апелював до відповідальності центральної влади [50].

Публічну владну полеміку продовжив і очільник Деснянської РДА: заявив, що, зі слів мера, глави районів відповідають у місті «за все», тоді постає питання, за що саме відповідає міський голова. Його заяву підтримали й голови інших РДА. Загалом, така відповідь є наслідком відсутності чіткого розмежування компетенції між державною та місцевою владою. Своєю чергою це продиктовано існуванням як міської влади так і державних адміністрацій, конфліктністю міського голову з центральною владою та процедурою призначення голів РДА без залучення до цього голови КМДА [51] [52].

У практичній площині це виливається у те, що у випадку надзвичайної ситуації відповідальність та розв'язання проблеми не береться конкретним інститутом на себе, а стає приводом поглиблення конфлікту та інструментом у перерозподілі владних повноважень та ресурсів.

Реакцією на ситуацію з боку центральної влади стала не деконцентрація повноважень щодо перевірки укриттів місцевому рівневі, а централізація: президент доручає перевірку захисних споруд у Києві голові Міністерства стратегічної промисловості Олександрю Камишину, а по всій країні очільнику Міністерства внутрішніх справ Ігорю Клименку [45] [53].

Доручення О. Камишину щодо перевірки укриттів Києва може свідчити про інституційну неспроможність столичної військової адміністрації, оскільки у кризовий момент центральна влада зробила ставку на непрофільного міністра з уряду, а не на представників держави на місцях.

Сам міністр заявив, що рішення та завдання президента «не обговорюють, а виконують», що теж вказує на неврегульованість сфер компетенцій усередині самої центральної влади. Публічний вимір конфлікту між центральною та місцевою владою продовжився у відео, на яких Камишін намагався полемізувати з міським головою щодо того, чи мають бути відчинені укриття [45] [53].

Перевірки менш ніж за місяць засвідчили незадовільну роботу стосовно готовності укриттів у Києві, Запоріжжі, Херсоні, Чернігові, Харкові, Миколаєві, Одесі, Сумах, Дніпрі, Конотопі, Білій Церкві; у двох областях загалом – Сумській та Запорізькій, та у конкретних районах: Житомирському, Білоцерківському та Конотопському [54].

Розв'язання питання Рада національної безпеки та оборони доручила Кабміну, КМВА та органам місцевого самоврядування, аби притягнути до дисциплінарної відповідальності відповідальних за функціонування укриттів. Відповідно, уряд отримав доручення надати парламенту пропозиції щодо посилення кримінальної відповідальності для чиновників за неналежний нагляд та експлуатацію сховищ. Окремо обласним військовим адміністраціям та органи місцевого самоврядування делегували вжити заходів щодо збільшення кількості укриттів, аби встановити стовідсотковий доступ до них для місцевого населення. Таку ситуацію можна вважати проявом деконцентрації за умови збереження контролю з боку центральної влади [54].

Унаслідок перевірок президент звільнив 4-ох очільників РДА Києва (у тому числі і голову Деснянської), а також начальників районних адміністрацій в областях, в яких результати перевірки виявилися незадовільними [55].

У межах провадження щодо трагедії в Деснянському районі запобіжний захід у вигляді домашнього арешту на пів року обрали охоронцю медичного закладу, в якому було зачинене укриття. Також підозрюваними у службовій недбалості є тодішні директор медзакладу, його заступник, директор Департаменту муніципальної безпеки КМДА та перша заступниця голови Деснянської райадміністрації. Інші посадовці підозри не отримували. Загалом, це може свідчити про небажання центральної влади порушувати статус-кво у взаємодії з КМДА на даному етапі, тому наслідки конфлікту не зачепили безпосереднє керівництво інституції [56; 57].

Висновки. Обидва кейси є підтвердженням того, що центральна влада у відповідь на виклики схильна обирати той сценарій, за яким вона виступатиме в ролі кризового менеджера, актора, що перерозподілить ресурси, органу контролю тощо. При цьому відповідальність за проблему або покладається на місцеву владу, або на нижчі щаблі ієрархії державної системи управління. У зв'язку з цим можна зафіксувати тенденцію, за якої центральна влада у відповідь на виклики обирає або централізацію, або деконцентрацію за умови збереження контролю.

Кейс з «військовим» ПДФО демонструє спроможність державної влади до централізації у відповідь на запит частини суспільства. Також реалізується й іміджева опозиція між центральною «раціональною» владою та місцевою «нераціональною». Натомість представники місцевої влади можуть проявляти варіативність: вступати в полеміку, або йти на компроміс з центральною. Окремо слід зацентруватися, що на можливості центральної влади у сфері фінансової концентрації впливатиме позиція міжнародних партнерів-донорів України у тому, аби настоювати на продовженні реформи децентралізації на основі європейських стандартів.

Кейс трагедії з укриттям у Києві є ілюстрацією того, що у виборі кризового менеджера центральна влада радше схилитиметься до непрофільного, але включеного у вищі щаблі ієрархії посадовця, аніж делегує цю відповідальність своєму представнику на місці.

Загалом попри всі інституційні проблеми система здатна стабілізувати та збереження статусу-кво, збереження балансу та пролонгації своєї діяльності: попри вилучення «військового» ПДФО не вводяться додаткові міські військові адміністрації, а вилучені кошти частково компенсуються з центрального бюджету (з урахуванням ризиків, пов'язаних з контролем за розподілом з центру). У кейсі з укриттям Кличко залишився на посаді очільника КМДА, що також є наслідком зважання центральної влади на аспект легітимності місцевої влади, ситуації з міжнародними партнерами та намаганням до збереження або відновлення рівноваги. Натомість серед представників центральної та місцевої влади відповідальність у вигляді звільнень та підозр понесли представники держави на місцях, посадовці ними призначені та один профільний чиновник безпосередньо з КМДА.

Подальший розвиток ситуації з «військовим» ПДФО та концентрацією фінансових ресурсів центральною владою може бути прослідкований у даних за наступні роки (звітності громад, збільшення неспроможних громад, видатки тощо). Розвиток конфлікту центральної влади та

Київської може бути надалі прослідкований у розв'язанні ситуації зі столичним метро та діяльністю тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради щодо розслідування діяльності міської влади Києва.

Бібліографічний список:

1. Міське самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи. К. : Атіка, 2002. 206 с.
2. Хріпливець Д. Є. Теоретичні засади моделей місцевого самоврядування Державне управління: удосконалення та розвиток. Електронне наукове фахове видання. 2010. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Duur_2010_9_14.pdf (дата звернення: 23.04.2024).
3. Організаційно-економічні та правові механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади: монографія; кол. авт. за заг. ред. П. І. Шевчука, І. Р. Залуцького. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2009.
4. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. Львів, 2017. 120 с.
5. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах : монографія. Ю. В. Узун. Одеса : Фенікс, 2021. 378 с.
6. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації; за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М.. Львів : «Новий Світ 2000», 2014. 779 с.
7. Аналітичний звіт за підсумками опитування «Війна, мир, перемога, майбутнє». Опора. 2023. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/analitichnii-zvit-za-pidsumkami-opituvannia-viina-mir-peremoga-maibutnie-24828> (дата звернення: 23.04.2024).
8. Пильгун Н. В., Количева Ю. О. Фактори впливу на соціально-політичну нестабільність в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 33-41.
9. Демчишак Р. Наукові підходи до розуміння сутності поняття «політичний інститут». *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 9 – 14.
10. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях); за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 540 с.
11. Про Державний бюджет України на 2021 рік Закон України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
12. Про Державний бюджет України на 2022 рік Закон України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
13. Про Державний бюджет України на 2023 Закон України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
14. Як місцеві бюджети вирости під час війни та на що витрачаються. LIGA.net. 2023. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/kak-mestnye-byudjety-vyrosli-vo-vremya-voyny-i-na-chto-tratyatsya> (дата звернення: 23.04.2024).
15. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. Всеукраїнська Асоціація ОТГ. 2024. <https://hromady.org/analiz-miscevix-byudzhetiv-za-2023-rik>
16. Вставки двохсотлітньої бруківки, імітація дубової мостової: у Ніжині завершують реконструкцію вулиці Гоголя. Суспільне. 2022. URL: <https://suspilne.media/309070-vstavki-dvohsotlitnoi-brukivki-imitacia-dubovoi-mostovoi-u-nizini-zaversuut-rekonstrukciu-vulici-gogola/> (дата звернення: 23.04.2024).
17. Реконструкція суду за 106 млн в Одесі: депутати просять мера скасувати тендер, а волонтерка вийде на пікет під міськрадою. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/558749-rekonstrukcia-sudu-za-106-mln-v-odesi-deputati-prosat-mera-skasuvati-tender-a-volonterka-vijde-na-piket-pid-miskradu/> (дата звернення: 23.04.2024).
18. Гроші на ЗСУ. У Києві, Одесі й інших містах протести за витрати на армію – відео, фото. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/video/hroshi-na-zsu-u-kyievi-odesi-ta-inshykh-mistakh-protesti-za-vytraty-na-armiiu-video> (дата звернення: 23.04.2024).
19. Глухівчани мітингували у центрі міста. Люди вимагають, щоб всі бюджетні кошти йшли на ЗСУ. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/625845-gluhivchani-mitingovali-u-centri-mista-ludi-vimagaut-sob-vsi-budzetni-kosti-jsli-na-zsu/> (дата звернення: 23.04.2024).
20. «Гроші на ЗСУ»: в Луцьку відбувся марш протесту. Волинська служба новин. 2023. URL: <https://vsn.ua/news/get-mutni-tenderi-u-lutsku-vidbuvsya-marsh-34361> (дата звернення: 23.04.2024).
21. «Покажіть нам бюджет»: у Черкасах під міськрадою люди вкотре просили гроші на ЗСУ. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/630404-zmini-potribni-zaraz-u-cerkasah-pid-miskradou-ludi-vkotre-prosili-grosi-na-zsu/> (дата звернення: 23.04.2024).
22. Віталій Кличко: Київрада виділила ще майже 1,5 мільярди гривень на фінансування сил безпеки та оборони. Офіційний портал Києва. 2023. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_kivrada_vidilila_sche_mayzhe_15_milyardi_griven_na_finansuvannya_sil_bezpeki_ta_oboroni/ (дата звернення: 23.04.2024).
23. В Одесі обговорили питання грошової допомоги мобілізованим. Фото. Офіційний сайт міста Одеса. 2024. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/236303> (дата звернення: 23.04.2024).

24. Арахамія закликав місцеву владу обмежити неперіоритетні витрати. Або це зробить Рада. LIGA.net. 2023. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/arahamiya-prizval-mestnye-vlasti-ogranichit-neprioritetnye-rashody-ili-eto-sdelaet-rada> (дата звернення: 23.04.2024).
25. Мер Львова відреагував на скандали довкола місцевих закупівель: Зберігайте розум. LIGA.net. 2023. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/mer-lvova-otreagiroyal-na-skandaly-vokrug-mestnyh-zakupok-sohranyayte-zdravyu-smysl> (дата звернення: 23.04.2024).
26. Харків після ультиматуму Арахамії пообіцяв скасувати всі необов'язкові тендери. LIGA.net. 2023. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/harkov-posle-ultimatuma-arahamii-poobeschal-otmenit-vse-neobyazatelnye-tendery> (дата звернення: 23.04.2024).
27. Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. Київський міжнародний інститут соціології. 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1> (дата звернення: 23.04.2024).
28. На Волині міська рада оголосила тендер на 150 дронів-камікадзе. Волинська служба новин. 2023. URL: <https://vsn.ua/news/kovelska-miska-rada-kupuje-150-bezpylotnikiv-za-3-milyona-griven-33230> (дата звернення: 23.04.2024).
29. Суспільний резонанс. Місцева влада почала публікувати тендери на закупівлю дронів для ЗСУ. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/drony-mavic-dlya-vsu-lutskiy-gorsoviet-i-obshchina-v-odesskoj-oblasti-opublikovali-tendery> (дата звернення: 23.04.2024).
30. Тернопільська міська рада оголосила тендер на придбання 1500 дронів за 24 млн грн. Zaxid.net. 2023. URL: https://zaxid.net/ternopilaska_miska_rada_ogolosila_tender_na_pribannya_1500_droniv_za_24 mln_grn_n1574511 (дата звернення: 23.04.2024).
31. У Чернівцях закупили 27 дронів за понад 5 млн грн – їх передадуть військовим на фронт. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/629010-u-cernivcah-zakupili-27-droniv-za-ponad-5-mln-grn-ih-peredadut-vijskovim-na-front/> (дата звернення: 23.04.2024).
32. Франківська влада оголосила тендер на закупівлю ще 500 FPV-дронів. Західний кур'єр. 2023. URL: <https://kuryer.if.ua/frankivska-vlada-ogolosyla-tender-na-zakupivlyu-shhe-500-fpv-droniv/> (дата звернення: 23.04.2024).
33. Про внесення змін до розділу VI Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України Проект закону. Верховна Рада України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42765> (дата звернення: 23.04.2024).
34. Парламент підтримав пропозицію перенаправити ПДФО з військових на розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу. Міністерство фінансів України. 2023. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/parlament_pidtrimav_propozitsiiu_perenapraviti_pdfo_z_vijskovikh_na_rozvitok_vitchiznianogo_oboronno-promislovogo_kompleksu-4283 (дата звернення: 23.04.2024).
35. Мінекономіки попередньо оцінює падіння ВВП в 2022 році на рівні 30,4%. Міністерство економіки України. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4470bafb-5243-4cb2-a573-5ba15d9c8107&title=MinekonomikiPoperedno> (дата звернення: 23.04.2024).
36. Про Державний бюджет України на 2024 рік Проект закону. Верховна Рада України. 2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796> (дата звернення: 23.04.2024).
37. Якими будуть наслідки, якщо у місцевих громадах заберуть мільярди «військового» ПДФО. Тексти. 2023. URL: <https://texty.org.ua/fragments/110649/yakumy-budut-naslidky-yaksho-u-miscevyh-hromad-zaberut-milyardy-vijskovoho-pdf/> (дата звернення: 23.04.2024).
38. В Україні знизилася довіра до телемарафону – опитування. Радіо Свобода. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-telemarafon-opytuvannia/32662330.html> (дата звернення: 23.04.2024).
39. Гроші на вітер. Міністерство культури витратило понад 60 млн грн на The Gaze – нове англомовне ЗМІ, яке ніхто не читає і не дивиться. NGL. 2023. URL: <https://ngl.media/2023/09/30/groshi-na-viter/> (дата звернення: 23.04.2024).
40. Кейс Біденка. Як позаштатний консультант The Gaze та його близькі отримали від Мінкульту понад 70 млн грн. NGL. 2023. URL: <https://ngl.media/2023/11/10/keys-bidenka/> (дата звернення: 23.04.2024).
41. Телемарафон триватиме: Уряд заклав у проекті бюджету на 2024 рік 1,7 млрд грн на фінансування іномовлення, каналу «Рада» та «Голосу України». Детектор медіа. 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/216904/2023-09-15-telemarafon-tryvatyme-uryad-zaklav-u-proiekti-byudzhetu-na-2024-rik-17-mlrd-grn-na-finansuvannya-inomovlennya-kanalu-rada-ta-golosu-ukrainy/> (дата звернення: 23.04.2024).
42. «Не відкрили укриття». Унаслідок нічної атаки РФ по Києву троє людей загинули, 16 поранені. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/493366-nicna-raketna-ataka-na-kiiv-zaginuli-tri-ludini/> (дата звернення: 23.04.2024).
43. Про внесення змін до пункту 2 Порядку розгляду питань, пов'язаних з підготовкою і внесенням подань щодо осіб, призначення на посаду та звільнення з посади яких здійснюється Верховною Радою України, Президентом України або Кабінетом Міністрів України чи погоджується з Кабінетом Міністрів України Постанова Кабінету міністрів України. Кабінет міністрів України. 2023.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-punktu-2-poryadku-rozglyadu-pitan-povyazanih-z-pidgotovkoju-i-vnesennyam-t240122> (дата звернення: 23.04.2024).

44. Зеленський хоче призначити головою КМДА «свою людину» – Кличко щодо свого звільнення. Радіо Свобода. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-klychko-mer-zviltennia/30049472.html> (дата звернення: 23.04.2024).

45. Нокаут. Трагедія з укриттям закінчила хитке перемир'я Зеленського та Кличка: хто перемає. LIGA.net. 2023. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/nokaut-tragediya-s-ukrytiem-zakonchila-shatkoe-peremirie-zelenskogo-i-klichko-kto-pobedit> (дата звернення: 23.04.2024).

46. Про військово-цивільні адміністрації Закон України. Верховна Рада України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 23.04.2024).

47. Про утворення військових адміністрацій Указ президента України №68/2022. Президент України. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405> (дата звернення: 23.04.2024).

48. Кличко хоче перевірити укриття, просить Зеленського усунути голову київського району. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/klichko-hochet-proverit-ukrytiya-v-kieve-prosit-zelenskogo-otstranit-glavu-desnyanskoj-rga> (дата звернення: 23.04.2024).

49. «Може бути нокаут». Зеленський обіцяє відповідальність за загибель людей біля укриття у Києві. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/mojet-byt-nokaut-zelenskiy-obeschaet-otvetstvennost-za-gibel-lyudey-u-zakrytogo-ubezishcha> (дата звернення: 23.04.2024).

50. Укриття Києва. Кличко заявив про «спільну відповідальність», але звинуватив ОП і Слугу народу. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/ukrytie-kieva-klichko-zayavil-o-obschey-otvetstvennosti-po-obvinil-op-i-slugu-naroda> (дата звернення: 23.04.2024).

51. Закрите укриття. Голова Деснянської РДА готовий написати заяву, але тільки разом з Кличком. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/glava-desnyanskoj-rga-otvetil-klichko-otnositelno-zayavleniya-na-otstranenie-ot-obyazannostey> (дата звернення: 23.04.2024).

52. Очільники РДА закликають Кличка скласти повноваження голови КМДА, – «Цензор нет». Лівий берег. 2023. URL: https://lb.ua/news/2023/06/05/558905_ochilniki_rda_zaklikayut_klichka.html (дата звернення: 23.04.2024).

53. Український повітряний щит має бути забезпечений усім необхідним на постійній основі – звернення Президента Володимира Зеленського. Президент України. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinskij-povitryanij-shit-maye-buti-zabezpechenij-usim-ne-83373> (дата звернення: 23.04.2024).

54. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Щодо результатів оперативних обстежень об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та вирішення проблемних питань щодо укриття населення» Указ президента України №353/2023. Президент України. 2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3532023-47133> (дата звернення: 23.04.2024).

55. Скандал з укриттям у Києві. Зеленський звільнив чотирьох глав райадміністрацій столиці. LIGA.net. 2023. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/skandal-s-ukrytiem-v-kieve-zelenskiy-uvolil-chetyreh-glav-rayadministratsiy-stolitsy> (дата звернення: 23.04.2024).

56. Трагедія з укриттям у Києві: охоронцю скасували домашній арешт, обвинувачення не зняті. LIGA.net. 2024. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/tragediya-z-ukrytiam-u-kyievi-okhorontsiu-skasuvaly-domashnij-aresht-obvynuvachennia-ne-zniati> (дата звернення: 23.04.2024).

57. Справа про закриті укриття: охоронцю змінили запобіжний захід. Суспільне. 2023. URL: <https://suspilne.media/518393-sprava-pro-zakrite-ukritta-okhoroncu-zminili-zapobiznij-zahid/> (дата звернення: 23.04.2024).

References:

1. Miske samovriaduvannia v Ukraini: istoriia, suchasnist, perspektyvy. (2002). K. : Atika, 206 s.
2. Khriplyvets D. Ye. (2010). Teoretychni zasady modelei mistsevoho samovriaduvannia Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. Elektronne naukove fakhove vydannia. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Duur_2010_9_14.pdf
3. Orhanizatsiino-ekonomichni ta pravovi mekhanizmy zabezpechennia staloho rozvytku terytorialnoi hromady (2009). Monohrafiia; kol. avt. za zah. red. P. I. Shevchuka, I. R. Zalutskoho. Lviv: LRIDU NADU.
4. Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini: aktualni problemy, ryzyky ta perspektyvy administratyvno-finansovoi detsentralizatsii (2017). NAN Ukrainy. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy»; nauk. redaktor V.S. Kravtsiv. Lviv, 2017. 120 s.
5. Ppyvlasnennia ppostopy: ophanizatsiia vzaiemodii v skladnykh politychnykh systemakh : monohpafiia (2021). Yu. V. Uzyn. Odesa : Feniks, 378 s.
6. Politolohiia (2014). Navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IVrivniv akredytatsii; za nauk. red. d-ra polit. n. Khomy N. M. Lviv : «Novyi Svit 2000», 779 s.
7. Analitychnyi zvit za pidsumkamy opytuvannia «Viina, myr, peremoha, maibutnie». (2023) Opora. URL: <https://www.oporaua.org/viyana/analitichnii-zvit-za-pidsumkami-opituvannia-viina-mir-peremoga-maibutnie-24828>

8. Pylhun N. V., Kolycheva Yu. O. (2014) Faktory vplyvu na sotsialno-politychnu nestabilnist v Ukraini. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, Vyp. 64. S. 33-41.
9. Demchyshak R. (2015) Naukovi pidkhyody do rozuminnia sutnosti poniattia «politychni institut». *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2015. Vyp. 27. S. 9 – 14.
10. Politolohiia (2018). navchalno-metodychni posibnyk (u skhemakh i tablytsiakh); za nauk. red. prof. V. S. Blikhara. Lviv: PP «Aral», 2018. 540 s.
11. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2021 rik Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>
12. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
13. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2023 Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>
14. Yak mistsevi biudzhety vyrosly pid chas viiny ta na shcho vytrachaiutsia. (2023). LIGA.net. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/article/kak-mestnye-byudjety-vyrosli-vo-vremya-voyny-i-na-chto-tratyatsya>
15. Analiz mistsevykh biudzhethiv za 2023 rik. (2024) Vseukrainska Asotsiatsiia OTH. <https://hromady.org/analiz-miscevix-byudzhethiv-za-2023-rik>
16. Vstavky dvokhsotlitnoi brukivky, imitatsiia dubovoi mostovoi: u Nizhyni zavershuiut rekonstruktsiiu vulytsi Hoholia. *Suspilne*. (2022). URL: <https://suspilne.media/309070-vstavki-dvokhsotlitnoi-brukivki-imitacia-dubovoi-mostovoi-u-nizyni-zaversuut-rekonstrukciu-vulicy-gogola/>
17. Rekonstruktsiia sudu za 106 mln v Odesi: deputaty prosiat mera skasuvaty tender, a volonterka vyide na piket pid miskradu. *Suspilne*. (2023). URL: <https://suspilne.media/558749-rekonstrukcia-sudu-za-106-mln-v-odesi-deputaty-prosyt-mera-skasuvati-tender-a-volonterka-vyjde-na-piket-pid-miskradu/>
18. Hroshi na ZSU. U Kyievi, Odesi y inshykh mistakh protesty za vytraty na armiiu – video, foto. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/video/hroshi-na-zsu-u-kyievi-odesi-ta-inshykh-mistakh-protestuiut-za-vytraty-na-armiiu-video>
19. Hlukhivchany mitynhuvaly u tsentri mista. Liudy vymahaiut, shchob vsi biudzhetni koshty yshly na ZSU. *Suspilne*. (2023). URL: <https://suspilne.media/625845-gluhivchani-mitingovali-u-centri-mista-ludi-vimagaut-sob-vsi-budzhetni-kosti-jkli-na-zsu/>
20. «Hroshi na ZSU»: v Lutsku vidbuvsia marsh protestu. *Volynska sluzhba novyn*. 2023. URL: <https://vsn.ua/news/get-mutni-tenderi-u-lutsku-vidbuvsya-marsh-34361>
21. «Pokazhit nam biudzheth»: u Cherkasakh pid miskradou liudy vkotre prosyly hroshi na ZSU. *Suspilne*. (2023). URL: <https://suspilne.media/630404-zmini-potribni-zaraz-u-cerkasah-pid-miskradou-ludi-vkotre-prosili-grosi-na-zsu/>
22. Vitalii Klychko: Kyivrada vydilyla shche maizhe 1,5 miliardy hryven na finansuvannia syl bezpeky ta oborony. *Ofitsiyni portal Kyieva*. (2023). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/vitaliy_klichko_kivrada_vidilila_sche_mayzhe_15_milyardi_griven_na_finansuvannya_sil_bezpeki_ta_oborony/
23. V Odesi obhovoryly pytannia hroshovoi dopomohy mobilizovanyh. Foto. *Ofitsiyni sait mista Odesa*. (2024). URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/236303>
24. Arakhamiia zaklykav mistsevu vladu obmezhyty nepriorytetni vytraty. Abo tse zrobyt Rada. LIGA.net. (2023). URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/arakhamiya-prizval-mestnye-vlasti-ogranichit-neprioritetnye-rashody-ili-eto-sdelaet-rada>
25. Mer Lvova vidreahuvav na skandaly dovkola mistsevykh zakupivel: Zberihaite rozum. LIGA.net. (2023). URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/mer-lvova-otreagiroyal-na-skandaly-vokrug-mestnyh-zakupok-sohranyayte-zdravyi-smysl>
26. Kharkiv pislia ultymatumu Arakhamii poobitsiav skasuvaty vsi neoboviazkovi tendery. LIGA.net. (2023). URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/harkov-posle-ultimatuma-arakhamiya-poobeschal-otmenit-vse-neobyazatelnye-tendery>
27. Dynamika spryiniattia napriamku sprav v ukraini ta doviry do okremykh instytutisii mizh travnem 2022 roku ta zhovtnem 2023 roku. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii*. (2023). URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1>
28. Na Volyni miska rada oholosyla tender na 150 droniv-kamikadze. *Volynska sluzhba novyn*. (2023). URL: <https://vsn.ua/news/kovelska-miska-rada-kupuje-150-bezpilotnikiv-za-3-milyona-griven-33230>
29. Suspilnyi rezonans. Mistseva vlada pochala publikuvaty tendery na zakupivliu droniv dlia ZSU. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/drony-mavic-dlya-vsu-lutskiy-gorsoviet-i-obshchina-v-odesskoy-oblasti-opublikovali-tendery>
30. Ternopilaska miska rada oholosyla tender na prydbannia 1500 droniv za 24 mln hrn. *Zaxid.net*. (2023). URL: https://zaxid.net/ternopilaska_miska_rada_ogolosila_tender_na_pridbannya_1500_droniv_za_24_mln_grn_n1574511
31. U Chernivtsiakh zakupyly 27 droniv za ponad 5 mln hrn – yikh peredadut viiskovym na front. *Suspilne*. (2023). URL: <https://suspilne.media/629010-u-chernivcah-zakupili-27-droniv-za-ponad-5-mln-grn-ih-peredadut-vijskovim-na-front/>
32. Frankivska vlada oholosyla tender na zakupivliu shche 500 FPV-droniv. *Zakhidnyi kurier*. (2023). URL: <https://kuryer.if.ua/frankivska-vlada-ogolosyla-tender-na-zakupivlyu-shhe-500-fpv-droniv/>

33. Pro vnesennia zmin do rozdil VI Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia pidtrymky oboronozdatnosti derzhavy ta rozvytku oboronno-promysloвого kompleksu Ukrainy Projekt zakonu. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42765>
34. Parlament pidtrymav propozytsiiu perenapravyty PDFO z viiskovykh na rozvytok vitchyznianoho oboronno-promysloвого kompleksu. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2023). URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/parlament_pidtrimav_propozitsiiu_perenapraviti_pdfo_z_viiskovykh_na_rozvitok_vitchiznianogo_oboronno-promislovogo_kompleksu-4283
35. Minekonomiky popередno otsiniuie padinnia VVP v 2022 rotsi na rivni 30,4%. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2023). URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4470bafb-5243-4cb2-a573-5ba15d9c8107&title=MinekonomikiPoperedno>
36. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2024 rik Projekt zakonu. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42796>
37. Yakymy budut naslidky, yakshcho u mistsevykh hromad zaberut miliardy «viiskovoho» PDFO. Teksty. (2023). URL: <https://texty.org.ua/fragments/110649/yakymy-budut-naslidky-yakshcho-u-miscevykh-hromad-zaberut-milyardy-vijskovoho-pdf/>
38. V Ukraini znyzylasia dovira do telemarafonu – opytuvannia. Radio Svoboda. (2023). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-telemarafon-opytuvannia/32662330.html>
39. Hroshi na viter. Ministerstvo kultury vytratilo ponad 60 mln hrn na The Gaze – nove anhlomovne ZMI, yake nikhto ne chytaiе i ne dyvytsia. NGL. (2023). URL: <https://ngl.media/2023/09/30/groshi-na-viter/>
40. Keis Bidenka. Yak pozashtatnyi konsultant The Gaze ta yoho blyzky otrymaly vid Minkultu ponad 70 mln hrn. NGL. (2023). URL: <https://ngl.media/2023/11/10/kejs-bidenka/>
41. Telemarafon tryvatyme: Uriad zaklav u projekti biudzhetu na 2024 rik 1,7 mlrd hrn na finansuvannia inomovlennia, kanalu «Rada» ta «Holosu Ukrainy». Detektor media. (2023). URL: <https://detector.media/infospace/article/216904/2023-09-15-telemarafon-tryvatyme-uryad-zaklav-u-proiekti-byudzhetu-na-2024-rik-17-mlrd-grn-na-finansuvannia-inomovlennia-kanalu-rada-ta-golosu-ukrainy/>
42. «Ne vidkryly ukryttia». Unaslidok nichnoi ataky RF po Kyievu troie liudei zahynuly, 16 poraneni. Suspilne. (2023). URL: <https://suspilne.media/493366-nicna-raketna-ataka-na-kiiv-zaginuli-tri-ludini/>
43. Pro vnesennia zmin do punktu 2 Poriadku rozghliadu pytan, poviazanykh z pidhotovkoiu i vnesenniam podan shchodo osib, pryznachennia na posadu ta zvilnennia z posady yakykh zdiisniuietsia Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy, Prezydentom Ukrainy abo Kabinetom Ministriv Ukrainy chy pohodzhuietsia z Kabinetom Ministriv Ukrainy Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy. Kabinet ministriv Ukrainy. (2023). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-punktu-2-poryadku-rozglyadu-pitan-povyazanih-z-pidgotovkoju-i-vnesennyam-t240122>
44. Zelenskyi khoche pryznachyty holovoiu KMDA «svoiu liudynu» – Klychko shchodo svoho zvilnennia. Radio Svoboda. (2019). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-klychko-mer-zvilnennia/30049472.html>
45. Nokaut. Tragediia z ukryttiam zakinchyla khytke peremyria Zelenskoho ta Klychka: kto peremozhe. LIGA.net. (2023). URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/nokaut-tragediya-s-ukryttiam-zakonchila-shatkoe-peremir-zeleenskogo-i-klichko-kto-pobedit>
46. Pro viiskovo-tsyvilni administratsii Zakon Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
47. Pro utvorennia viiskovykh administratsii Ukaz prezydenta Ukrainy #68/2022. Prezydent Ukrainy. (2022). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>
48. Klychko khoche pereviryty ukryttia, prosyt Zelenskoho usunuty holovu kyivskoho raionu. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/klichko-hochet-proverit-ukryttiya-v-kieve-prosit-zeleenskogo-otstranit-glavu-desnyanskoy-rga>
49. «Mozhe buty nokaut». Zelenskyi obitsiaie vidpovidalnist za zahybel liudei bilia ukryttia u Kyievi. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/mojet-byt-nokaut-zeleenskiy-obeschaet-otvetstvennost-za-gibel-lyudey-u-zakrytogo-ubejisha>
50. Ukryttia Kyieva. Klychko zaiavyv pro «spilnu vidpovidalnist», ale zvyuvatyv OP i Sluhu narodu. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/ukrytie-kieva-klichko-zayavil-o-obschey-otvetstvennosti-no-obvinil-op-i-slugu-naroda>
51. Zakryte ukryttia. Holova Desnianskoi RDA hotovy napysaty zaiavu, ale tilky razom z Klychkom. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/glava-desnyanskoy-rga-otvetil-klichko-otnositelno-zayavleniya-na-otstranenie-ot-obyazannostey>
52. Ochilnyky RDA zaklykaiut Klychka sklasy povnovazhennia holovy KMDA, – «Tsenzor net». Livyi bereh. (2023). URL: https://lb.ua/news/2023/06/05/558905_ochilniki_rda_zaklykayut_klichka.html
53. Ukrainskyi povitrianyi shchyt maie buty zabezpecheni usim neobkhydym na postiini osnovi – zvernennia Prezydenta Volodymyra Zelenskoho. Prezydent Ukrainy. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinskij-povitrianyj-shit-maye-buty-zabezpechenij-usim-ne-83373>
54. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 chervnia 2023 roku «Shchodo rezultativ operatyvnykh obstezhen ob'yektiv fondu zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu ta vyrishennia problemnykh pytan shchodo ukryttia naseleennia» Ukaz prezydenta Ukrainy #353/2023. Prezydent Ukrainy. (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3532023-47133>

55. Skandal z ukryttiam u Kyievi. Zelenskyi zvilnyv chotyrokhlav raiadministratsii stolytsi. LIGA.net. (2023). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/skandal-s-ukrytiem-v-kieve-zelenskiy-uvolil-chetyreh-glav-rayadministratsiy-stolitsy>

56. Trahediiia z ukryttiam u Kyievi: okhorontsiu skasuvaly domashnii aresht, obvynuvachennia ne zniami. LIGA.net. (2024). URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/trahediia-z-ukryttiam-u-kyievi-okhorontsiu-skasuvaly-domashnii-aresht-obvynuvachennia-ne-zniami>

57. Sprava pro zakryte ukryttia: okhorontsiu zminyly zapobizhnyi zakhid. Suspilne. (2023). URL: <https://suspilne.media/518393-sprava-pro-zakryte-ukryttia-okhoroncu-zminili-zapobiznij-zahid/>

Dzheripa A. Power contradictions: conflict between central and local authorities in Ukraine

The Ukrainian conflict between the central and local authorities takes place around the distribution of resources and power in the conditions of the development of formal institutions and modernization processes, which have not been completed. This problem became especially relevant after the full-scale invasion of the Russian Federation, which caused the reformation of power within the state in accordance with the requirements of the situation, as well as its redistribution and the emergence of new conditions and forms of interaction between the actors of the central and local authorities. Consideration of this problem is presented on the example of the cases of "military" personal income tax (PIT) and the tragedy with the death of people near a closed shelter in Kyiv in June 2023. Turning to these cases is necessary because the development of these situations can characterize the variability of behavior and peculiarities of the activities of central and local government institutions and their representatives, their interaction and functioning in modern conditions. An appropriate analysis of these situations is necessary to identify trends in the development of the activities of central and local authorities and their interaction in modern Ukraine, which is needed for further research into this issue. In addition, the study of these cases is necessary for prognostic activity regarding the conflict between the central and local authorities in Ukraine, taking into account the continuation of the confrontation. The findings of this work can also be applied to other ongoing case studies. In particular, regarding the conflict about the Kyiv metro and the temporary special commission of the Verkhovna Rada regarding the study of the effectiveness of the functioning of Kyiv's local authorities.

Keywords: *conflict, local government, central government, decentralization, concentration, deconcentration, Kyiv City State Administration, Kyiv City Military Administration, military administration, "military" personal income tax, budget, spendings, shelter, security, resources.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Тема трансформації стратегії національної безпеки Скандинавських країн є надзвичайно актуальною для України у зв'язку з потребою у вивченні ефективних підходів зазначених країн до підтримання безпеки в умовах мінливого світового порядку та геополітичних ризиків. Досвід невеликих за розміром Скандинавських країн у формуванні стратегії національної безпеки буде корисним для розвитку національної безпеки України та збереження суверенітету. В сучасних умовах надзвичайно важливо залучати міжнародних партнерів, зокрема Скандинавські країни, до спільної роботи над вирішенням питань безпеки, що сприятиме підвищенню рівня захисту національних інтересів. Мета статті – визначити основні пріоритети в галузі національної безпеки Скандинавських країн та запропонувати можливі шляхи співробітництва та обміну досвідом між Україною та Скандинавськими країнами для підвищення рівня національної безпеки. У статті автор використовує загальнонаукові та спеціальні методи досліджень теоретичного та емпіричного характеру, а саме: метод узагальнення, системний аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, порівняльний метод, методи спостереження, системного підходу та контент-аналізу. У статті зосереджується увага на трансформації стратегії національної безпеки Скандинавських країн – від «північної стабільності», відсутності образу ворога та політики нейтралітету до об'єднання спільних зусиль в рамках НАТО з метою зміцнення своєї обороноздатності. Автором зроблено висновок, що в сучасних геополітичних умовах росія розглядається Скандинавськими країнами як головна загроза їхній національній безпеці. Автор наголошує, що вивчення досвіду Скандинавських країн у сфері національної безпеки та зближення з цими країнами в рамках міжнародного військового співробітництва сприятиме модернізації системи національної безпеки України. За результатами проведеного дослідження та на підставі особистого досвіду участі автора у міжнародній конференції, основні наративи якої викладено у статті, визначено основні пріоритети в галузі національної безпеки Скандинавських країн та надано рекомендації щодо напрямків поглиблення співробітництва між Україною та Скандинавськими країнами.

Ключові слова: Скандинавські країни, трансформація, національна безпека, НАТО, аспекти національної безпеки, міжнародне військово-співробітництво.

Постановка проблематики у загальному вигляді. В умовах ведення повномасштабної війни російської федерації проти України, в якій остання зіткнулась з противником, який значно переважає в кількості ресурсів, велике значення для обороноздатності держави та посилення спроможностей ведення бойових дій силами оборони має зближення України з країнами – членами НАТО. Вивчення досвіду інших країн дозволить взяти до уваги успішні практики та методи, які можна адаптувати до умов, в яких опинилась Україна. Скандинавські країни часто стають лідерами у впровадженні новітніх технологій та інновацій у сфері безпеки. Вивчення їхнього досвіду сприятиме модернізації системи безпеки України.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні пріоритети в галузі національної безпеки Скандинавських країн та запропонувати можливі шляхи співробітництва та обміну досвідом між Україною та Скандинавськими країнами для підвищення рівня національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід відзначити, що вивченням різних аспектів національної безпеки Скандинавських країн займалось чимало вітчизняних та іноземних вчених та дослідників.

В рамках цієї статті ми звертаємось до робіт таких українських науковців, які приділили увагу проблематиці зовнішньої політики та безпеки Скандинавських країн, як М. Гладиш [3], О. Котляр [7],

В. Павленко [23], Д. Пугачова [10], М. Штурма [12]. Теоретико-правові та методологічні засади національної безпеки, структуру системи національної безпеки та її характеристику досліджував В. Антонов [1]. Дослідженням міжнародно-правових засад військового співробітництва України займався Л. Зіняк [6].

Серед досліджень сучасних іноземних науковців, які займаються питаннями безпекової політики загалом, та в Скандинавському регіоні зокрема, для нас цікавими є праці К. Інгебрітсен [24, 18] та В. Кутзеє [27].

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, звертаємось до енциклопедії «Britannica», в якій зазначається, що до регіону Скандинавії належать Норвегія, Швеція та Данія [28]. В українськомовних джерелах інформації часто «Скандинавськими країнами» називають, окрім Норвегії, Швеції та Данії, ще Фінляндію та Ісландію. На нашу думку, таке трактування не зовсім коректне, оскільки, відповідно до зазначеної енциклопедії, воно ототожнюється з назвою «Північні» або «Нордичні» країни. З метою чіткого розмежування згаданих понять у цій статті під назвою «Скандинавські країни» будемо розглядати Норвегію, Швецію та Данію.

Питання воєнно-політичної інтеграції країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни досліджував кандидат історичних наук, професор В. Павленко. У своїй статті «Воєнно-політична інтеграція країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни» науковець зазначає, що, незважаючи на розбіжності у розв'язанні питань зовнішньої безпеки, Скандинавські країни розвивались в єдиному напрямку: вони уникали конфронтації між Заходом та Сходом. Їхня стратегія увійшла в історію під назвами: «північна стабільність», «північна модель», «північний баланс». Така політика безпеки Скандинавських країн сприяла утворенню неформального об'єднання країн на регіональному рівні, для якого характерними рисами були миролюбність, недопустимість збройного конфлікту та відсутність образу ворога [23, .

Скандинавські країни прагнули експортувати до міжнародних інституцій найкращі практики, в тому числі у сфері безпеки. Їм вдалось зробити свою модель доброго суспільства життєздатною в глобальному масштабі. Це приклад успіху та індивідуальності маленьких держав у все більш глобалізованому світі [18].

Після повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року ці держави змушені були переглянути свою зовнішню політику, оборонну концепцію та відносини з росією.

Нагадаємо, що Норвегія та Данія – країни-засновниці НАТО, які беруть активну участь у діяльності Альянсу та приділяють велику увагу зміцненню обороноздатності північного регіону та співпраці з іншими членами НАТО для забезпечення колективної безпеки.

Норвегії вдалось створити унікальну та інноваційну нішу у своїх зовнішніх відносинах [18]. Геополітичне положення Норвегії, її активна участь у європейському та атлантичному співробітництві, а також наявність спільного кордону з росією вимагають особливої стратегії у зовнішній політиці та безпеці.

За інформацією, оприлюдненою Норвезькою розвідувальною службою у лютому 2024 року у відкритій частині щорічної доповіді «Фокус – 2024», безпекова ситуація в Норвегії стала загрозливішою, ніж минулого року. У доповіді зазначається, що росія залишається головною військовою загрозою для суверенітету Норвегії, очікується, що політика рф у найближчі роки стане більш непередбачуваною [8].

Війна рф проти України посилила потребу Кремля в інформації щодо зовнішньої та безпекової політики Данії, її оборонного потенціалу та позиції в міжнародних організаціях. У разі потенційного воєнного конфлікту росії з НАТО Данія зобов'язана забезпечувати перевезення підкріплень Альянсу, що робить її особливо цікавою для розвідувальних органів рф [9].

Під час російсько-української війни енергетична політика перетворилась на політику безпеки. Російські спецслужби постійно намагаються збирати інформацію про данські технології та дослідження в галузях, де Данія є лідером ринку. Особливий інтерес росія виявляє до товарів подвійного призначення, які підпадають під санкції та експортний контроль. Служба безпеки та розвідки Данії встановила, що як проміжний пункт призначення у незаконних закупівлях для підсанкційних країн виступає Китай. Спеціалісти зазначеної служби вважають, що глобальна конкуренція Китаю та Заходу впливає на національну безпеку Данії [9].

На відміну від «старих» членів НАТО, Норвегії та Данії, Швеція пододала довгий шлях до членства в Альянсі, вивчення якого буде надзвичайно корисним для України.

З середини 1900-х років Швеція мала значну оборонну промисловість, яка підтримувала так звану модель тотальної оборони – підхід до безпеки (і політичну орієнтацію), що вимагав, щоб «все суспільство», як військові, так і цивільні, були залучені до оборонних зусиль. Такий підхід також передбачав тісну співпрацю між урядом, приватним сектором і широкою громадськістю. Невелика за розмірами Швеція почала виробляти системи озброєнь для всіх видів збройних сил – повітряних, сухопутних і морських – всередині країни, в основному, завдяки значним інвестиціям у військові дослідження і розробки. Коли у 1990-х і 2000-х роках відбулася зміна пріоритетів шведської політики безпеки і скорочення оборонних бюджетів, великі компанії, які виробляли зброю, були змушені вийти на міжнародний рівень і все більше зосереджуватися на експорті. Цей імпульс сьогодні робить шведську промисловість важливим гравцем у світовій торгівлі зброєю і ставить її в один ряд з деякими з найпотужніших держав світу [27].

Зважаючи на тісне співробітництво Швеції як третьої країни з НАТО наприкінці ХХ століття рівень регіональної безпеки зростав, проте це негативно позначилось на політиці безпеки самої країни. Сформувалось переконання в певній частині шведської еліти, що Швеція не потребує членства в НАТО, тому що країна вже захищена гарантіями безпеки. Також Уряд Швеції не відчував нагальної потреби збільшувати військові витрати країни. Здавалось маловірогідним, що керівництво Швеції прийме рішення подати заявку на членство в Організацію Північноатлантичного договору в найближчі роки. Швеція мала на меті створити ексклюзивний формат відносин з НАТО у питаннях безпеки регіону, але не мала наміру стати повноцінним членом Альянсу [2].

Війна росії проти України стала ключовим моментом для прийняття рішення щодо якнайшвидшого отримання членства в Альянсі. У травні 2022 року Швеція офіційно подала заявку на вступ до блоку НАТО, вперше з 1815 року порушивши нейтралітет. 7 березня 2024 року Швеція стала повноправним членом НАТО. «Вступ Фінляндії та Швеції до НАТО призвів до втрати росією географічного й політичного буфера проти Альянсу та обмежень (з військової точки зору) свободи дій у регіоні» [8]. Голова Служби безпеки Швеції Шарлотт фон Ессен заявила, що росія є однією з трьох країн, що становлять найбільшу загрозу для безпеки Швеції [11].

Після розвалу СРСР Україна також дотримувалась політики нейтралітету: позаблоковий статус був зазначений в Декларації про держаний суверенітет, ухваленій Верховною Радою УРСР: «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї» [4].

Як вважають окремі дослідники, нейтралітет та позаблоковість виконують функцію адаптації держави до її зовнішнього середовища. Теорія і практика міжнародних відносин доводять, що нейтралітет обмежує державу у взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин через заборону на участь у воєнних конфліктах. Проте ні нейтралітет, ні позаблоковість не обмежують напрямків розвитку економічного чи зовнішньополітичного співробітництва, які найбільше відповідають національним інтересам будь-якої країни [3, с. 29].

Але, беручи до уваги Україну, позаблоковий статус не гарантував їй свободу вибору вектора свого зовнішньополітичного розвитку. Важливо нагадати, що саме прийняття проросійським урядом М. Азарова рішення призупинити підготовку до підписання Угоди про асоціацію України з Євросоюзом стало поштовхом для початку Революції Гідності. Саме тоді, наприкінці 2013 року, український народ заявив про своє європейське бачення майбутнього, з чим не змогла змиритись росія, наважилась на збройну агресію проти України та анексію Криму. Як бачимо, політика збереження нейтралітету не виправдала себе, позаблоковий статус виявився неефективним в контексті забезпечення безпеки держави від зовнішньої агресії та тиску. Позаблоковий статус України було скасовано Верховною Радою України у 2014 році. Але тривале перебування України в буферній зоні між потужними системами колективної оборони мало свої наслідки: спроба наблизитись до євроатлантичної системи безпеки викликало збройну агресію зі сторони росії.

Україна є яскравим прикладом того, коли через її неспроможність «забезпечити свою безпеку» вона впродовж століть втрачала свій суверенітет і свою незалежність [1, с. 345]. Зважаючи на «виняткове значення національної безпеки у захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, реалізація її основних принципів і положень досягається шляхом проведення виваженої політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, воєнна, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо» [1, с. 346].

У контексті розгляду активної політики національної безпеки, яку проводить Україна, можна виокремити такі аспекти національної безпеки: 1) міжнародну співпрацю: для забезпечення своєї безпеки та стабільності в регіоні Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, НАТО, Європейський союз та інші; 2) збройні сили та оборону: Україна має свої збройні сили, які забезпечують оборону територіальної цілісності та незалежності країни; 3) боротьбу з корупцією та організованою злочинністю: Україна активно працює над боротьбою з корупцією та іншими формами організованої злочинності, оскільки це також становить загрозу національній безпеці; 4) енергетичну безпеку: Україна розвиває стратегію енергетичної безпеки, оскільки енергетичні ресурси та їх транспортування впливають на національну безпеку країни; 5) інформаційну безпеку: Україна звертає увагу на захист від інформаційних загроз та пропаганди, що є важливим аспектом національної безпеки в епоху цифрових технологій.

Це ключові складові стратегії національної безпеки України, спрямовані на забезпечення безпеки, стабільності та захисту інтересів країни.

Скандинавські країни мають переважно стабільне геополітичне середовище, тоді як Україна знаходиться у складному регіоні з численними конфліктами та геополітичними викликами. Україна завжди мала складні відносини з росією, яка вважала її своєю сферою впливу, що створювало значні виклики для національної безпеки. Україна активно прагнула зміцнення своєї ідентичності та незалежності. Скандинавські країни також мають складні відносини з росією. Російський чинник відіграв визначальну роль у переосмисленні Скандинавськими країнами власних оборонних спроможностей [7, с. 5].

Також загострилось їхнє протистояння в межах Арктичної Ради. У березні 2022 року сім країн-членів Арктичної ради (Канада, Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція та США) призупинили свою участь у міждержавному органі у відповідь на вторгнення росії в Україну [14].

В умовах сучасних кіберзагроз Скандинавські країни приділяють значну увагу кібербезпеці і розвитку кіберзахисту. Україна зазнала серйозних кібератак, зокрема з боку російських хакерських груп. Об'єктами кібератак найчастіше були органи державної влади, об'єкти критичної інфраструктури, зокрема енергетичного сектору, банкові системи, ІТ-компанії та телекомунікаційні провайдери [25].

Сьогодні важливо запроваджувати комплексні стратегії безпеки, які включатимуть у себе військові, цивільні, технологічні та дипломатичні заходи для забезпечення національної безпеки.

До військових заходів, спрямованих на підтримання національної безпеки можна віднести: 1) розвиток системи оборони з акцентом на сучасне військове обладнання; 2) проведення військових навчань для підвищення бойової готовності та координації між різними родами військ; 3) активну співпрацю з іншими країнами, обмін досвідом.

Під час проведення військових навчань, у тому числі і багатонаціональних, у Скандинавських країнах все більшу увагу приділяють підготовці до проведення мультидомених операцій (одночасного ведення бойових дій у різних напрямках (доменах) – на суходолі, морі, у повітрі, космосі та кіберпросторі) [15].

До цивільних заходів, спрямованих на підтримання національної безпеки можна віднести: 1) законодавчі заходи, що включають введення законів та правил, які повинні регулювати сектор безпеки, в тому числі заходи з протидії тероризму, кіберзагрозам, організованій злочинності; 2) розвиток інфраструктури для захисту важливих об'єктів і систем забезпечення, таких як електростанції, мережі зв'язку та ін.; 3) запобігання корупції у сферах, які можуть впливати на національну безпеку (правоохоронні органи, митниця); 4) здійснення заходів, спрямованих на підтримку економічного зростання, соціальної стабільності; 5) розвиток співробітництва з іншими країнами та міжнародними організаціями з метою обміну інформацією, координації заходів та спільної протидії загрозам.

Ці заходи допомагають створити сприятливі умови для забезпечення національної безпеки не лише за допомогою силових структур, а й шляхом забезпечення стабільності, правопорядку та розвитку суспільства.

На наш погляд, саме такий підхід і є запорукою успіху. Для прикладу, Норвегія відома у світі не лише високим рівнем життя населення, а й високим рівнем соціальної справедливості та внутрішньої безпеки. Норвегія активно залучає громадськість до процесу забезпечення внутрішнього порядку шляхом інформування та навчання громадян про потенційні загрози та способи їх запобігання.

Військова служба у Скандинавських країнах сприймається як важлива складова національної безпеки. В інформаційних кампаніях, які проводить Уряд Норвегії, часто наголошується на важливості національної безпеки та оборони та популяризуються привабливі умови військової служби. Громадські організації та політичні партії заохочують молодь до проходження військової служби. Крім цього, в Норвегії, як і в інших Скандинавських країнах, відзначається активна роль жінок у військових структурах, жінки мають можливість служити у всіх галузях військової справи, включаючи і бойові підрозділи. Військові сили у Норвегії та інших Скандинавських країнах володіють високим рівнем професіоналізму та технологічних досягнень. Усі ці заходи сприяють залученню більшої кількості людей до військової служби та підвищують мотивацію громадян до вступу в армію.

Історично склалось, що обов'язком членів королівських сімей і Норвегії, і Данії, і Швеції було підтримувати зв'язок між королівськими сім'ями та військовими силами, таким чином, демонструючи їхню єдність та відображаючи традиційну роль монархії в житті країни. Ця єдність збереглась і до сьогоденних днів.

На протигагу Скандинавським країнам, в Україні відношення громадян до проходження військової служби часто було негативним, оскільки умови військової служби та забезпечення військовослужбовців довгий час були для них не привабливими. Підтримка військовослужбовців з боку держави була не на належному рівні. І лише після повномасштабного російського вторгнення розпочались якісні зміни: громадяни зрозуміли, що служба у війську є важливим обов'язком, що допомагає зміцнювати обороноздатність України та є єдиним способом захисту країни від зовнішньої агресії. Результати опитування громадськості свідчать про те, що мотивацією йти до війська під час війни для більшості українців є бажання захистити свою країну [5].

Технологічні заходи зміцнення національної безпеки: 1) розвиток та застосування сучасних технологій для захисту від кіберзагроз, виявлення та реагування на кібератаки; 2) використання сучасних засобів спостереження, дронів, супутникових систем та інших технологій для збору інформації про загрози та діяльність потенційного ворога; 3) використання на важливих об'єктах, пунктах пропуску біометричних технологій, таких як відбитки пальців, розпізнавання обличчя; 4) використання штучного інтелекту та аналітики даних для передбачення загроз, аналізу великих обсягів інформації для прийняття рішень у реальному часі; 5) розроблення та застосування сучасних методів криптографії для захисту конфіденційної інформації.

Скандинавські країни докладають значних зусиль до розвитку новітніх технологій та впровадження інновацій у сфері безпеки, включаючи розробку нових систем захисту та способів виявлення загроз. Наприклад, у Швеції існують численні дослідницькі центри, що працюють над розробкою систем раннього попередження та моніторингу та забезпечують аналітичну підтримку для політики безпеки в регіоні, зокрема Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (SIPRI) [16], Шведський науково-дослідний інститут оборони (Swedish Defence Research Agency) [26].

Серед дипломатичних напрямків забезпечення національної безпеки можна виділити: 1) укладання міжнародних договорів та угод про взаємну допомогу, альянси, спільні зобов'язання на всіх рівнях; 2) дипломатичні переговори та консультації, проведення засідань, візитів високоповажних представників; 3) створення міжнародних коаліцій та альянсів для відповіді на загрози національній безпеці (участь у спільних військових операціях, спільні програми з підготовки військових та цивільних кадрів); 4) дипломатичний тиск та економічні санкції для впливу на інші країни, що може відобразитись у засудженні дій уряду чи окремих посадових осіб, забороні на імпорт – експорт товарів та послуг; 5) моніторинг та аналіз зовнішньої політики інших країн з метою ефективного реагування на потенційні загрози та впливу на міжнародну ситуацію в інтересах своєї національної безпеки.

Скандинавські країни відзначаються своїм прогресивним підходом до міжнародних відносин, який ставить акцент на дипломатію, співпрацю та міжнародне партнерство.

Зазначимо, що переломним моментом в історії міжнародного військового співробітництва стала Друга світова війна. Її результати довели, що мир є загальноцивілізаційною цінністю, відтак із заснуванням ООН у 1945 році міжнародне військово-співробітництво утвердилося як невід'ємна складова механізму забезпечення мирного співіснування держав. [6, с. 14]

Можна виділити укладання декількох важливих міжнародних договорів для зміцнення їхньої національної безпеки:

1. Оборонне співробітництво країн Північної Європи (NORDEF) – приклад спільної оборонної співпраці, до якої увійшли Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія [13]. Цей договір

спрямований на підвищення можливостей управління кризовими ситуаціями, обміну інформацією та спільні тренування. В рамках оборонного співробітництва країн Північної Європи розглядається низка різних моделей співпраці, які можуть бути використані як основа для підтримки спільного ресурсу кіберзахисту країн Північної Європи під керівництвом військових, що включав би глибокий обмін розвідувальними даними і забезпечував спроможності для спільних оборонних і наступальних дій у відповідь на атаки в усіх країнах Північної Європи [21].

2. Норвезько-данська морська співпраця: Норвегія та Данія уклали ряд міжнародних договорів щодо спільного контролю за морськими кордонами, боротьби з контрабандою та іншими загрозами в морі [20].

3. Північне співробітництво (Nordic Co-operation): Північна Рада та Рада Міністрів Північних країн (включають представників Норвегії, Ісландії, Данії, Швеції, Фінляндії, Фарерських островів, Гренландії та Аландських островів) координують співпрацю між парламентами та урядами країн Північної Європи [22].

Крім цього, Скандинавські країни активно співпрацюють з країнами Балтії. Зміцнення їхнього військового співробітництва особливо стало відчутним після становлення незалежності цих країн та сприяло їх включенню до НАТО [10, с. 155].

У 2015 році було створено Об'єднані експедиційні сили (Joint Expeditionary Force). В даний час це коаліція північноєвропейських країн, головним чином країн Скандинавії та Балтії, до якої входять Велика Британія, Естонія, Латвія, Литва, Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія, Фінляндія та Нідерланди. Основною метою зазначеної коаліції є забезпечення стабільності та безпеки Північної Європи [19].

Це лише декілька прикладів, які демонструють, що Скандинавські країни активно займаються укладанням міжнародних договорів для зміцнення своєї національної безпеки в різних сферах.

Співпраця у військовій сфері з іншими державами світу виступає одним із важливих напрямків міжнародного співробітництва України. Це зумовлено тим, що за сучасних умов геополітичної нестабільності ефективно військово-співробітництво разом з іншими видами співробітництва здатне сприяти успішному вирішенню низки проблем як глобального характеру – підтримання міжнародного миру та безпеки, так і регіонального [6, с. 3].

У листопаді 2023 року в рамках розширення напрямків міжнародного військового співробітництва українська делегація взяла участь у міжнародній конференції «Операції в умовах холодного клімату» («Cold Weather Operations Conference»), яка проводилась у Норвегії та об'єднала представників збройних сил 18 країн [17]. Метою конференції було виокремити сучасну і майбутню геополітичну і військову стратегію та зовнішні загрози, які можуть вплинути на розвиток ведення операцій в умовах холодного клімату. Під час конференції розглядалися три різні напрямки: 1) Військові інструменти сили на Крайній Півночі; 2) Зміни у навколишньому середовищі та нові виклики; 3) Розробки нового обладнання для умов холодного клімату.

Висвітлювались проблеми, пов'язані з військовими викликами безпосередньо для країн Півночі, особливо враховуючи російську загарбницьку війну проти України, обговорювалась стратегія розвитку арктичної безпеки, проведення мультидомених операцій в умовах арктичного холоду.

Серед основних наративів конференції можна відзначити необхідність для Скандинавських країн бути в постійній готовності до вирішення конфліктів з росією, оскільки «небезпечна і непередбачувана росія» – основна загроза для глобальної безпеки в регіоні.

Зверталась увага на зміни клімату, ризики, пов'язані з глобальним потеплінням, пропонувались шляхи підготовки до можливого майбутнього та висловлювались побоювання, що Північ може бути більш вразливою, ніж розглядалось раніше.

Основним лейтмотивом конференції було спонукати союзників до спільної підготовки та спільної боротьби проти потенційних ворогів.

Участь української делегації у зазначеній конференції мала велике значення, в першу чергу, для підтримання міжнародного іміджу країни, для висвітлення правдивої інформації щодо загарбницької війни росії проти України. Зазначений захід став ідеальною платформою для того, щоб Україну не тільки почули, а й для налагодження співробітництва з представниками різних країн – членів НАТО.

Висновки та перспектива подальших досліджень. У сучасних геополітичних умовах Скандинавські країни розглядають росію як головну загрозу їхній національній безпеці. За результатами проведеного дослідження можемо виділити основні пріоритети в галузі національної безпеки Скандинавських країн: зміцнення обороноздатності, співпраця в рамках

НАТО, розвиток новітніх технологій та впровадження нових систем захисту та способів виявлення загроз, розвиток стратегії енергетичної та інформаційної безпеки, посилена увага кібербезпеці і розвитку кіберзахисту.

Зважаючи на той факт, що сили оборони України ведуть боротьбу з набагато більшим противником та мають унікальний (бойовий) досвід протистояння російській армії (потенційному ворогові і для країн Скандинавії), ці країни, звичайно, будуть зацікавлені у розширенні напрямків міжнародного військового співробітництва з Україною, що матиме велике значення для зміцнення національної безпеки обох сторін.

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Скандинавські країни неодноразово надавали пакети військової допомоги Україні. На нашу думку, враховуючи ресурси та військовий потенціал цих країн, доцільно також розглянути й можливість:

- започаткування (нарощування) співробітництва у проведенні підготовки особового складу Сил оборони України;
- проведення спільних наукових досліджень (особливо беручи до уваги досвід науково-дослідних та аналітичних центрів, які функціонують у Швеції);
- залучення фахових спеціалістів (радників) для надання консультативно-дорадчої допомоги в органах військового управління;
- міжнародний академічний обмін та двосторонню співпрацю між окремими вищими військовими навчальними закладами України та країн Скандинавії.

Бібліографічний список:

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
2. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9227/9172> (дата звернення: 21.04.2024).
3. Гладиш М. Еволюція безпекової парадигми Скандинавських держав протягом ХХ століття. *Вісник Львівського університету*, Випуск 46, 2021. С. 27–36.
4. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
5. Довіра, критика і надія. Ставлення українців до політичного і військового керівництва та мобілізації | Active Group. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/12/19/dovira-kritika-i-nadiya-stavlennya-ukrainciv-do-politichnogo-i-vijskovogo-kerivnictva-ta-mobilizaci/> (дата звернення: 24.03.2024).
6. Зіняк Л. В. Міжнародно-правові засади військового співробітництва України : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнар. право»; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Х., 2015. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Zinyak_2015.pdf (дата звернення: 30.03.2024).
7. Котляр О. В. Відносини Російської Федерації та Скандинавських країн: безпековий вимір (на прикладі Швеції та Норвегії). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: 2023. 281 с.
8. Оцінка Норвезькою розвідувальною службою актуальних викликів і загроз національній безпеці. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/5247> (дата звернення: 21.04.2024).
9. Оцінка спеціальними службами Данії актуальних загроз національній безпеці. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnymy-službamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (дата звернення: 21.04.2024).
10. Пугачова Д. В. Зовнішня політика країн Скандинавії у сфері безпеки та оборони у постбіполярний період. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Національна академія наук України; Державна установа «Інститут всесвітньої історії» Київ: 2017. 166 с.
11. Швеція назвала Росію найбільшою загрозою для своєї безпеки. Новини України та Світу. Головні і останні новини – NV. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/shveciya-zayavila-shcho-rosiya-naybilsha-zagroza-dlya-jiji-bezpeki-50394704.html> (дата звернення: 21.04.2024).
12. Штурма М. В. Безпековий вимір зовнішньої політики Королівства Данія. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів: 2021. 254 с.
13. About NORDEFSCO – Nordefco. Frontpage – Nordefco. URL: <https://www.nordefco.org/the-basics-about-nordefco> (date of access: 30.03.2024).
14. Arctic States and Indigenous Permanent Participants convened for the 13th Arctic Council meeting and issued statement. Arctic Council. URL: <https://arctic-council.org/news/13th-arctic-council-meeting-salekhard> (date of access: 30.03.2024).
15. Empty Promises? A Year Inside the World of Multi-Domain Operations – War on the Rocks. War on the Rocks. URL: <https://warontherocks.com/2024/01/empty-promises-a-year-inside-the-world-of-multi-domain-operations/> (date of access: 30.03.2024).

16. Europe / SIPRI. Home | SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/research/conflict-peace-and-security/europe> (date of access: 30.03.2024).
17. Forsvaret. Cold Weather Operations Conference 2023. Norwegian Armed Forces. URL: <https://www.forsvaret.no/en/organisation/centre-of-excellence-cold-weather-operations/cold-weather-operations-conference> (date of access: 30.03.2024).
18. Ingebritsen C. Scandinavia in World Politics. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2006.
19. Joint Expeditionary Force (JEF). Defence Command Denmark. URL: <https://www.forsvaret.dk/en/roles-and-responsibilities/international-cooperation/jef/> (date of access: 30.03.2024).
20. New maritime delimitation agreements for Smutt Sea comes into force. The Fishing Daily – Irish Fishing Industry News. URL: <https://thefishingdaily.com/latest-news/new-maritime-delimitation-agreements-for-smutt-sea-comes-into-force/> (date of access: 30.03.2024).
21. O'Dwyer G. Nordics move towards common cyber defence strategy | Computer Weekly ComputerWeekly.com. URL: <https://www.computerweekly.com/news/365533113/Nordics-move-towards-common-cyber-defence-strategy> (date of access: 30.03.2024).
22. Official Nordic co-operation. Nordic cooperation. URL: <https://www.norden.org/en/information/official-nordic-co-operation> (date of access: 30.03.2024).
23. Pavlenko V. Military and Political Integration of the Scandinavian Countries in the European Security Architecture after the Second World War. European Historical Studies. 2017. No. 8. P. 39–52. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048x.2017.08.39-52> (date of access: 30.03.2024).
24. PhD C. Ingebritsen. The Scandinavian Way and Its Legacy in Europe. Sentia Publishing, 2020. 194 p.
25. Remarks by Assistant Secretary Graham Steele at the Federal Insurance Office and NYU Stern Volatility and Risk Institute Conference on Catastrophic Cyber Risk and a Potential Federal Insurance Response. U.S. Department of the Treasury. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1922> (date of access: 21.04.2024).
26. Research. Totalförsvarets forskningsinstitut – FOI. URL: <https://www.foi.se/en/foi/research.html> (date of access: 30.03.2024).
27. Security as Nation Branding: Sweden's Status-Seeking Strategy. E-International Relations. URL: <https://www.e-ir.info/2024/02/22/security-as-nation-branding-swedens-status-seeking-strategy/> (date of access: 21.04.2024).
28. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Scandinavia | Definition, Countries, Map, & Facts. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Scandinavia> (date of access: 21.04.2024).

References:

1. Antonov V. O. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine]. Kyiv: TALKOM, 2017. 576 p. [in Ukrainian].
2. Bulletin of student scientific society of Vasyl Stus Donetsk National University. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9227/9172> (date of access: 21.04.2024). [in Ukrainian].
3. Hladysh M. (2021) Evolutsiia bezpekovoï paradyhmy Skandynavskykh derzhav protiahom XX stolittia [The evolution of the security paradigm of the Scandinavian states in the 20th century]. *Lviv University Bulletin*, Ed. 46. pp. 27–36 [in Ukrainian].
4. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy: Deklaratsiia Verkhov. Rady Ukr. Rad. Sotsialist. Resp. (1990, July 16) № 55-XII [Declaration of state sovereignty of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (date of access: 30.03.2024) [in Ukrainian].
5. Dovira, krytyka i nadiia. Stavlennia ukraintsiv do politychnoho i viiskovoho kerivnytstva ta mobilizatsii | Active Group. Active Group. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/12/19/dovira-krytyka-i-nadiya-stavlennya-ukrainciv-do-politychnogo-i-vijskovogo-kerivnictva-ta-mobilizatsii/> (дата звернення: 24.03.2024) [in Ukrainian].
6. Ziniak L. V. (2015). Mizhnarodno-pravovi zasady viiskovoho spivrobotnytstva Ukrainy [International legal principles of military cooperation of Ukraine]: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: [spets.] 12.00.11 «Mizhnar. pravo»; Yaroslav Mudryi Law University. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Zinyak_2015.pdf (date of access: 30.03.2024) [in Ukrainian].
7. Kotliar O. V. (2023). Vidnosyny Rosiiskoi Federatsii ta Skandynavskykh krain: bezpekovi vymir (na prykladi Shvetsii ta Norvehii) [Relationship between the Russian Federation and the Scandinavian countries: the security dimension (using Sweden and Norway as an example)]. Dissertation for the PhD degree. Vasyl Stefanyk Prykarpatskyi National University – Ivano-Frankivsk. 281 p. [in Ukrainian].
8. Otsinka Norvezkoïu rozvidualnoïu sluzhboïu aktualnykh vyklykiv i zahroz natsionalnii bezpetsi [Norwegian Intelligence Service's assessment on current challenges and threats to national security]. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/5247> (date of access: 21.04.2024) [in Ukrainian].
9. Otsinka spetsialnymy sluzhbamy Daniï aktualnykh zahroz natsionalnii bezpetsi [Danish Special Services' assessment on current threats to national security]. National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnymy-sluzhbamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (date of access: 21.04.2024) [in Ukrainian].

10. Puhachova D. V. (2017). Zovnishnia polityka krain Skandynavii u sferi bezpeky ta oborony u postbipoliarnyi period [Foreign policy of the Scandinavian countries in the field of security and defence in the post-bipolar period]. Dissertation for the degree of Candidate of Political Science. National Academy of Science of Ukraine; State Institution «Institute of World History» Kyiv, 166 p. [in Ukrainian].
11. Shvetsiia nazvala Rosiiu naibilshoiu zahrozoiu dlia svoiei bezpeky [Sweden calls Russia the biggest threat to its security]. News of Ukraine and world news. Main and recent news – NV. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/shveciya-zayavila-shcho-rosiya-naybilsha-zagroza-dlya-jiji-bezpeki-50394704.html> (date of access: 21.04.2024) [in Ukrainian].
12. Shturma M. V. (2021). Bezpekovi vymir zovnishnioi polityky Korolivstva Danii. Dissertation for the PhD degree. // Ivan Franko Lviv National University. Lviv. 254 p. [in Ukrainian].
13. About NORDEFECO – Nordefco. Frontpage – Nordefco. URL: <https://www.nordefco.org/the-basics-about-nordefco> (date of access: 30.03.2024).
14. Arctic States and Indigenous Permanent Participants convened for the 13th Arctic Council meeting and issued statement. Arctic Council. URL: <https://arctic-council.org/news/13th-arctic-council-meeting-salekhard> (date of access: 30.03.2024).
15. Empty Promises? A Year Inside the World of Multi-Domain Operations – War on the Rocks. War on the Rocks. URL: <https://warontherocks.com/2024/01/empty-promises-a-year-inside-the-world-of-multi-domain-operations/> (date of access: 30.03.2024).
16. Europe / SIPRI. Home | SIPRI. URL: <https://www.sipri.org/research/conflict-peace-and-security/europe> (date of access: 30.03.2024).
17. Forsvaret. Cold Weather Operations Conference 2023. Norwegian Armed Forces. URL: <https://www.forsvaret.no/en/organisation/centre-of-excellence-cold-weather-operations/cold-weather-operations-conference> (date of access: 30.03.2024).
18. Ingebritsen C. (2006). Scandinavia in World Politics. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated.
19. Joint Expeditionary Force (JEF). Defence Command Denmark. URL: <https://www.forsvaret.dk/en/roles-and-responsibilities/international-cooperation/jef/> (date of access: 30.03.2024).
20. New maritime delimitation agreements for Smutt Sea comes into force. The Fishing Daily – Irish Fishing Industry News. URL: <https://thefishingdaily.com/latest-news/new-maritime-delimitation-agreements-for-smutt-sea-comes-into-force/> (date of access: 30.03.2024).
21. O'Dwyer G. Nordics move towards common cyber defence strategy | Computer Weekly ComputerWeekly.com. URL: <https://www.computerweekly.com/news/365533113/Nordics-move-towards-common-cyber-defence-strategy> (date of access: 30.03.2024).
22. Official Nordic co-operation. Nordic cooperation. URL: <https://www.norden.org/en/information/official-nordic-co-operation> (date of access: 30.03.2024).
23. Pavlenko V. Military and Political Integration of the Scandinavian Countries in the European Security Architecture after the Second World War. European Historical Studies. 2017. No. 8. P. 39–52. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048x.2017.08.39-52> (date of access: 30.03.2024) [in Ukrainian].
24. PhD C. Ingebritsen (2020). The Scandinavian Way and Its Legacy in Europe. Sentia Publishing. 194 p.
25. Remarks by Assistant Secretary Graham Steele at the Federal Insurance Office and NYU Stern Volatility and Risk Institute Conference on Catastrophic Cyber Risk and a Potential Federal Insurance Response. U.S. Department of the Treasury. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1922> (date of access: 21.04.2024).
26. Research. Totalförsvarets forskningsinstitut – FOI. URL: <https://www.foi.se/en/foi/research.html> (date of access: 30.03.2024).
27. Security as Nation Branding: Sweden's Status-Seeking Strategy. E-International Relations. URL: <https://www.e-ir.info/2024/02/22/security-as-nation-branding-swedens-status-seeking-strategy/> (date of access: 21.04.2024).
28. The Editors of Encyclopaedia Britannica. Scandinavia | Definition, Countries, Map, & Facts. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Scandinavia> (date of access: 21.04.2024).

Vorotilova I. Transformation of the national security strategy of the Scandinavian countries: lessons learned for Ukraine

The topic of the transformation of the national security strategy of the Scandinavian countries is extremely relevant for Ukraine due to the need to study the effective approaches of these countries to maintaining security in the context of a changing world order and geopolitical risks. The experience of small-sized Scandinavian countries in the formation of a national security strategy will be useful for the development of Ukraine's national security and preservation of sovereignty. In today's environment, it is extremely important to engage international partners, in particular the Scandinavian countries, in joint work on security issues which will help to increase the level of protection of national interests. The aim of the article is to identify the main priorities in the field of national security of the Scandinavian countries and to suggest possible ways of cooperation and exchange of experience between Ukraine

and the Scandinavian countries to improve the level of national security. In the article the author uses general scientific and special research methods of theoretical and empirical nature, namely: the method of generalization, systematic analysis of scientific literature on the problem under study, comparative method, methods of observation, systematic approach and content analysis. The article focuses on the transformation of the Scandinavian countries' national security strategy – from «northern stability», the absence of an enemy image, and neutrality policy to unification of joint efforts within NATO in order to strengthen their defence capabilities. The author concludes that in the current geopolitical environment, Russia is seen by the Scandinavian countries as the main threat to their national security. The author emphasizes that studying the experience of Scandinavian countries in the field of national security and rapprochement with these countries in the framework of international military cooperation will contribute to the modernization of Ukraine's national security system. Based on the results of the study and on the author's personal experience of participating in the international conference the main narratives of which are presented in the article the main priorities in the field of national security of the Scandinavian countries are identified and recommendations are made on the areas of deepening cooperation between Ukraine and the Scandinavian countries.

Keywords: *Scandinavian countries, transformation, national security, NATO, national security aspects, international military cooperation.*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.5

УДК 323.2+351]:004.77

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8758-5798>**Віннічук О. В., Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7700-972X>**Маркітантов В. Ю., Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**

ВИМІРИ БЕЗПЕКИ В ЕПОХУ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано сутність безпеки як соціального, культурного, економічного та політичного явища. Актуалізовано, що в умовах сьогодення питання безпеки, безпечного середовища, безпекової політики в усіх сферах життя суспільства є нагальним.

Розкрито проблему взаємообумовленості безпекового простору для сучасного суспільства та дотримання прав людини. Взято до уваги аналітичні дані доповіді Моніторингової Місії ООН з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, розвідки відомих дослідників-практиків у галузі безпекової політики. Доведено, що в умовах розвитку сучасного «мережевого» суспільства посилену роль відіграють інформаційні технології нового покоління – хай-тек (високотехнологічні) та хай-сенсоро (високі сенсорно-технологічні) технології. Завдяки зазначеним технологіям формується нова модель безпекових взаємовідносин на рівні громадянин-громадянин, громадянин-держава, держава-держава тощо. Акцентовано увагу на тому, що в сучасному суспільстві новітні інформаційні технології сприяють розбудові демократії та водночас виступають інструментом її дестабілізації. До прикладу, в умовах інформаційної війни всі заходи в інформаційному просторі (фейки, пропаганда, маніпуляції) спрямовані проти критично мислячих членів суспільства. Доведено на прикладі російсько-української війни, що домінуючим у протистоянні агресору, окрім військового, залишається інформаційний простір. Цей факт засвідчує потужність нового формату управління суспільством у боротьбі за безпечне середовище. Важливим аспектом безпекової політики під час російсько-української війни стала активність онлайн-волонтерських рухів. У підсумку обґрунтовано про важливість посилення захисту українського кіберпростору, яка постала ще з 2014 року. Визначено пріоритетні напрями забезпечення інформаційної безпеки України

Ключові слова: безпека, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, хай-тек, хай-сенсоро, гібридна війна

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства є одним з найважливіших трендів нашого життя. Вона стосується не лише сфери сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, але й економіки, політики, культури тощо.

Цифровий характер розвитку суспільства пропонує принципово нову модель взаємовідносин на різних рівнях: громадянин-громадянин, громадянин-держава, держава-держава, держава-міжнародна організація (ТНК) тощо.

Усвідомлюючи значущість формування необхідного для життя та розвитку суспільства безпечного простору, феномен «безпека» як соціальне, культурне, економічне, політичне явище в умовах сьогодення займає пріоритетне місце. Формування та утримання безпечного простору надають впевненості у майбутньому та стимулюють до революційних змін.

Мета статті передбачає розкриття сутності безпеки як явища постглобального світу та визначення її ролі в епоху цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення зусилля світових лідерів спрямовані на формування безпекового простору у всіх його проявах (військовому, політичному, економічному, цифровому тощо).

Серед основних трактувань безпеки як явища можна виокремити наступні:

1. Концепція, яка розглядає безпеку як теорію, що походить з необхідності реалізації основних потреб людини. Вона ґрунтується на «Програмі розвитку ООН». Основні положення підходу розкрито у таких твердженнях:

- суб'єктом безпеки особи є люди, а не держави чи суспільні групи;
- компоненти безпеки особи взаємозалежні;
- безпека особи пов'язана з якістю життя людей, суспільства, політичного процесу, а все, що знижує цю якість, загрожує безпеці.

2. Модель розвитку в межах концепції безпеки особи пояснює його як основу для існування та розвитку людини. Модель розвитку передбачає активну взаємодію на рівні громадянин-громадянин, громадянин-держава, держава-держава, трансформуючись у модель безпекових взаємин. Фахівці наголошують, що дана модель сприятиме мінімізації негативних наслідків глобалізації та глобалізаційних процесів.

3. Підхід розглядає появу концепції безпеки особи, як наслідок зміщення акцентів у гарантуванні національної безпеки з традиційних на нетрадиційні загрози в умовах глобалізації та «розмивання» суверенітету [6, с. 70].

Аналізуючи безпеку як соціальне явище відомий німецький дослідник У. Бек у праці «Суспільство ризику. На шляху до другого модерну» доводить, що збільшення небезпек в умовах модернізації змушує трактувати суспільство нової епохи як «суспільство ризиків» [17]. Так, у доповіді Моніторингової Місії ООН з прав людини, яка охоплює період від серпня 2020 по січень 2021 року зазначається, що найбільші проблеми у сфері безпеки та порушення прав людини в Україні були зафіксовані через ведення бойових дій, кризу системи правосуддя та пандемію [2].

В контексті сучасних наукових досліджень безпека характеризується не лише у формально-інституційному аспекті, а й як сукупність цінностей, які забезпечують права, свободу, рівність.

Чимало дослідників звертають увагу на формування нової парадигми безпеки як явища, виводячи її з військової площини на новий рівень – технологічний (цифровий), адже стає зрозуміло на прикладі гібридної російсько-української війни, що так звані м'які чи невійськові аспекти ведення війни є пріоритетними.

В умовах гібридної війни держава, що стала об'єктом агресії, неминуче наражається на широкий спектр інформаційних загроз, нейтралізація яких, з одного боку, вимагає актуальних правових і адміністративних заходів, а з іншого – може супроводжуватися істотним згортанням демократичних прав і свобод. Пошук балансу між інтересами національної безпеки й ідеями верховенства права – це стратегічно важливе завдання для Української держави [4, с. 224].

Аналізом безпеки як інформаційного явища в умовах розвитку сучасного мережевого суспільства займається плеяда українських науковців, серед яких варто відзначити О. Курбана, який здійснює аналіз практичних аспектів сучасних інформаційних війн у мережевому он-лайн просторі [3], І. Руснака та О. Рупташ, які актуалізують питання безпекових аспектів сьогодення у різних вимірах та концептуалізують поняття «інформаційна безпека» [15], В. Новородовського, який актуалізує питання щодо оптимальних шляхів захисту інформаційного простору держави в умовах війни, підвищення рівня безпеки в епоху цифрового суспільства [7] та ін.

Розвиток цифрових технологій відкриває для України нове «вікно можливостей», сприяє підвищенню якості життя громадян та, водночас, породжує нові виклики щодо формування її безпекового простору в умовах сьогодення.

Основні аспекти забезпечення інформаційної безпеки в епоху цифрового суспільства відображаються в Законах України «Про національну безпеку України», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», Стратегії національної безпеки України, Стратегії інформаційної безпеки України тощо.

Досягнення цілей цифрового розвитку України стало пріоритетним в умовах сьогодення та усвідомлюються владною елітою та суспільством. Про це свідчать ухвалені такі нормативні акти як розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» [13] та Цифрова агенда України – 2020 [16], Отримав схвальних відгуків й Проект Закону України «Про цифровий порядок денний України» [14].

Серед пріоритетних напрямів зазначених нормативних документів є: 1) розвиток безпечного надійного кіберпростору; 2) захист державних електронних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури; 3) захист критичної інфраструктури; 4) розвиток потенціалу сектору безпеки і оборони у сфері кібербезпеки; 5) боротьба з кіберзлочинністю тощо [7, с. 165].

Цифровий характер розвитку сучасного суспільства (суспільства епохи хай-сенсоро) посилює швидкими темпами потребу у застосуванні технологій штучного інтелекту у всіх сферах життя суспільства. Виміри безпеки такого середовища є невизначеними та потребують посилення спроможностей національної системи кібербезпеки, оскільки кіберпростір перетворився на ключовий транскордонний простір ведення інформаційного протистояння.

Різноманітні реальні й удавані «хактивісти», «кіберпартизани», «кіберополчення», а також спеціальні підрозділи різних безпекових відомств, зосереджених на протистоянні у кіберпросторі, стають важливим елементом кібератак, а також ведення спеціальних психологічних операцій у соціальних мережах.

У 2014 році на теренах України з метою протидії російській агресії було започатковано недержавний проєкт Інформаційний спротив (ІС). Його основним завданням стала протидія зовнішній ворожій інформаційній загрозі у різних сферах суспільного та державного життя. Фактично, від початку російської агресії ІС, шляхом верифікації інформаційних джерел сповіщав про хід російсько-української війни, а також викривав факти неправдивої інформації зі сторони проросійських ЗМІ.

Іншим проєктом, який протидівав російській інформаційній агресії став StopFake. Починаючи з 2014 року організація спростувала ряд міфів, фейків, які поширювалися у ЗМІ та соцмережах. Також проєкт спрямований на формування рекомендацій щодо розпізнання неправдивої інформації (StopFake) [7, с. 166].

Не менш важливим проєктом стало створення сайту «Інформаційних військ України». Його робота побудована на донесенні правдивих новин до суспільства та спростуванні фейкових новин у соціальних мережах. Важливо, що з метою протидії інформаційним загрозам, поширення правдивої інформації про перебіг російсько-української війни та посилення інформаційної безпеки, до зазначених проєктів долучаються не лише аналітики міністерств, блогери, але й громадяни.

Початок відкритої фази російсько-української війни 24 лютого 2022 року значно актуалізував потребу в посиленні захисту українського кіберпростору. Адже за короткий час було зафіксовано ряд повідомлень про кібератаки на вебсайти державних органів, установ, організацій та ЗМІ. Так, наприклад, за результатами аналітичного звіту «Війна у цифровому вимірі і права людини», 7 повідомлень стосувалося кібератак на офіційні вебсайти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, 23 – на сайти ЗМІ та на соціальні мережі, 2 – на вебсайти ГО [1, с. 7].

Напоширенішими форматами вторгнення в український кіберпростір з боку агресора стали кібератаки веб-сайтів органів державної влади, організацій, ЗМІ, фішинг-атаки, створення фейкових веб-ресурсів, поширення неправдивої інформації серед суспільства тощо.

Важливим фактором безпекової політики в умовах війни стало створення «ІТ-армії» як самоорганізованого волонтерського руху, який із 24 лютого долучився до блокування / ускладнення роботи російських вебресурсів пропагандистських ЗМІ, урядових сайтів, банків, корпорацій, підприємств авіаційної сфери та сфери обслуговування.

Зважаючи на стрімке впровадження цифрових технологій та формуванням цифрових навичок громадян, важливим є процес формування інформаційного безпекового простору. Ще у 2019 році на Саміті G20 в м. Осака (Японія) світові лідери, аналізуючи питання цифровізації сучасного суспільства, визначили пріоритетним розвиток суспільства 5.0., орієнтованого на людину та вирішення проблем, пов'язаних з інформаційною безпекою. Так, вимірами безпеки в цифровому суспільстві є: базові цифрові навички, інформаційна компетентність, комунікація з допомогою цифрових технологій (з метою інтеграції в діджитал-простір; вираження своєї громадянської позиції), оцінка та інтерпретація даних, інформації та цифрового контенту, взаємодія на рівні «громадянин-громадянин», «громадянин-держава», захист особистих прав як мережевого споживача тощо.

Висновки. Безпека як соціальне, політичне, економічне, культурне явище є ключовою категорією епохи цифрового суспільства, оскільки гарантії безпечного простору забезпечують впевненість у завтрашньому дні та стимулюють розвиток.

З початку російсько-українського протистояння у 2014 році потреба у посиленні захисту українського кіберпростору зростає в рази, що спричинило актуалізацію питання врегулювання нормативно-правової бази задля сталого розвитку безпекового простору в сфері інформаційних технологій. Держава, зважаючи на виклики породжені російсько-українською війною, має також стимулювати розвиток ІТ-сфери, зокрема в системі безпеки.

Українська нормативно-правова база визначає наступні пріоритетні напрями забезпечення інформаційної безпеки: розвиток безпечного та надійного кіберпростору; захист державних електронних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури; захист критичної інфраструктури; розвиток потенціалу сектору безпеки і оборони у сфері кібербезпеки; боротьбу з кіберзлочинністю тощо. Не менш важливим стало стимулювання функціонування недержавних проєктів протидії російській інформаційній агресії проти України, які об'єднали аналітиків, блогерів та громадян країни.

Бібліографічний список:

1. Вдовенко О., Воробйов Є., Опришко Л. Аналітичний звіт «Війна у цифровому вимірі і права людини». Київ, 2022. 68 с.
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 серпня 2020 – 31 січня 2021. URL : <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-ukr.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).
3. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі : навчальний посібник. Київ : ВІКНУ, 2016. 286 с.
4. Маркітантов В.Ю., Рибшун О.В., Віннічук О.В. Російська гібридна війна: від доктрини до тактики : навчальний посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 248 с. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/7393/Rosiiska-hibrydna-viina-vid-doktryny-do-taktyky.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 21.03.2024).
5. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. ОПОРА. 01.06.2022. URL : https://www.oporua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-oprituvannia-opori (дата звернення: 21.03.2024).
6. Мельник В. Безпека особи, як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище. Політична наука в Україні: стан і перспективи : матеріали всеукраїнської наукової конференції. Львів : ЦПД, 2008. С. 69-73.
7. Новородовський В. Інформаційна безпека України в умовах російської агресії. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки»*. 2020. № 9. С. 150-179. URL : <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/285/228> (дата звернення: 16.03.2024).
8. Про концепцію національної програми інформатизації : Закон України від 01.01.2022 р. № 75/98-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.03.2024).
9. Про національну безпеку України : Закон України від 15.06.2022 р. № 2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 16.03.2024).
10. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 20.01.2007 р. № 537-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України №447/2021. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 18.03.2024).
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України № 685/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 18.03.2024).
13. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 13.03.2024).
14. Про цифровий порядок денний України : Проєкт Закон України. URL : <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/40009.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
15. Феномен безпеки: соціально-гуманітарні виміри / за заг. наук. редакцією В. Мудракова. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2022. 332 с.
16. Цифрова адженда України – 2020 : проєкт. URL : <https://ucsi.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 20.03.2024).
17. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. URL <https://webarchiv-ulrich-beck.soziologie.uni-muenchen.de/wp-content/uploads/2017/10/Risikogesellschaft-Auf-dem-Weg-in-eine-andere-Moderne.pdf>

References:

1. Vdovenko O., Vorobyov YE., Opryshko L. (2022). *Analitychnyy zvit «Viyna u tsyfrovomu vymiri i prava lyudyny»* (Analytical report «War in the digital dimension and human rights»). Kyiv, 68 p.
2. *Dopovid' shchodo sytuatsiyi z pravamy lyudyny v Ukraini. 1 serpnia 2020 – 31 sichnya 2021* (Report on the human rights situation in Ukraine. August 1, 2020 – January 31, 2021). URL : <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-ukr.pdf> (Access date: 16.03.2024).
3. Kurban O.V. (2016). *Suchasni informatsiyni viyny v merezhevomu on-layn prostori : navchal'nyy posibnyk* (Modern information wars in the network and online space: a study guide). Kyiv : VIKNU, 286 p.
4. Markitantov V.YU., Rybshchun O.V., Vinnichuk O.V. (2023). *Rosiys'ka hibrydna viyna: vid doktryny do taktyky : navchal'nyy posibnyk* (Russian hybrid warfare: from doctrine to tactics: a study guide). Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kam"yanets'-Podil's'kyy : Kam"yanets'-Podil's'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Ohiyenka, 248 p. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/7393/Rosiiska-hibrydna-viina-vid-doktryny-do-taktyky.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Access date: 21.03.2024).
5. *Mediaspozhyvannya ukrayintsiv v umovakh povnomasshtabnoyi viyny. Opytuvannya OPORI* (Media consumption of Ukrainians in conditions of full-scale war. OPORA survey). OPORA. 01.06.2022. URL : https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannya-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori (Access date: 21.03.2024).
6. Mel'nyk V. (2008). *Bezpeka osoby, yak katehoriya politychnoyi nauky ta suspil'no-politychne yavyshe* (Personal security as a category of political science and a socio-political phenomenon). *Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy : materialy vseukrayins'koyi naukovoyi konferentsiyi* (Political science in Ukraine: state and prospects: materials of the All-Ukrainian scientific conference). L'viv : TSPD, P. 69-73.
7. Novorodovs'kyy V. (2020). *Informatsiyna bezpeka Ukrainy v umovakh rosiys'koyi ahresiyi* (Information security of Ukraine in the conditions of Russian aggression). *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya* (Society. Document. Communication). Seriya «Istorychni nauky». № 9. P. 150-179. URL : <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/285/228> (Access date: 16.03.2024).
8. *Pro kontseptsiyu natsional'noyi prohramy informatyzatsiyi* (About the concept of the national informatization program) : *Zakon Ukrainy vid 01.01.2022 r. № 75/98-VR*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text> (Access date: 16.03.2024).
9. *Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy* (About the national security of Ukraine) : *Zakon Ukrainy vid 15.06.2022 r. № 2469-VIII*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Access date: 16.03.2024).
10. *Pro osnovni zasady rozvytku informatsiynoho suspil'stva v Ukraini na 2007-2015 roky* (About the main principles of information society development in Ukraine for 2007-2015) : *Zakon Ukrainy vid 20.01.2007 r. № 537-V*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (Access date: 15.03.2024).
11. *Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnya 2021 roku «Pro Stratehiyu kiberbezpeky Ukrainy»* (About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Cybersecurity Strategy of Ukraine») : *Ukaz Prezydenta Ukrainy №447/2021*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (Access date: 18.03.2024).
12. *Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnya 2021 roku «Pro Stratehiyu informatsiynoyi bezpeky»* (About the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «About Information Security Strategy») : *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 685/2021*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (Access date: 18.03.2024).
13. *Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi* (About the approval of the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and the approval of the plan of measures f or its implementation) : *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnya 2018 r. № 67-r*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (Access date: 13.03.2024).
14. *Pro tsyfrovyy poryadok dennyy Ukrainy* (About the digital agenda of Ukraine) : *Proekt Zakon Ukrainy*. URL : <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/40009.pdf> (Access date: 15.03.2024).
15. *Fenomen bezpeky: sotsial'no-humanitarni vymiry* (The phenomenon of security: social and humanitarian dimensions); za zah. nauk. redaktsiyeyu V. Mudrakova (2022). *Khmel'nyts'kyy* : FOP Mel'nyk A.A., 2022. 332 p.
16. *Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020* (Digital agenda of Ukraine – 2020) : *proekt*. URL : <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (Access date: 20.03.2024).
17. Beck U. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. URL: <https://webarchiv-ulrich-beck.soziologie.uni-muenchen.de/wp-content/uploads/2017/10/Risikogesellschaft-Auf-dem-Weg-in-eine-andere-Moderne.pdf>

Vinnichuk O., Markitantov V. Security dimensions in the digital age

The article analyzes the essence of security as a social, cultural, economic and political phenomenon. The author emphasizes that the issue of security, safe environment, and security policy in all spheres of society are urgent today. The problem of interdependence of the security space for modern society and

the observance of human rights are revealed. The analytical data of the report of the UN Human Rights Monitoring Mission, the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, and the research of well-known researchers and practitioners in the field of security policy are taken into account. It is proved that in the context of the development of a modern "networked" society, a new generation of information technologies – hi-tech (high-tech) and hi-sensor (high sensor-technology) technologies – play a significant role. These technologies are creating a new model of security relations at the level of citizen-citizen, citizen-state, state-state, etc. It is emphasized that in modern society, the latest information technologies contribute to the development of democracy and at the same time act as a tool for its destabilization. For instance, in the context of information warfare, all measures in the information space (fakes, propaganda, manipulations) are aimed at critically thinking members of society. The author proves, using the example of the Russian-Ukrainian war, that the information space remains dominant in confronting the aggressor, in addition to the military one. This fact demonstrates the power of the new format of public administration in the fight for a safe environment. An important aspect of security policy during the Russian-Ukrainian war was the activity of online volunteer movements. As a result, the importance of strengthening the protection of Ukrainian cyberspace, which has emerged since 2014, is substantiated. The author identifies the priority areas of ensuring information security of Ukraine.

Keywords: *security, information society, information security, hi-tech, hi-sensor, hybrid warfare*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.6

УДК 37.01:351

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0428-6459>

Анісімович-Шевчук О. З., Національний університет «Львівська політехніка»

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розглядаються освіта та знання як важливі складові розвитку сучасного суспільства та держави. Наголошується на актуальності освітньої політики в Україні. Окреслюється поняття «освітньої політики» як важливого напрямку розвитку держави та цілеспрямованої діяльності органів влади щодо формування людського капіталу. Зокрема акцентується увага на ефективності людського капіталу як сукупності знань, навичок і досвіду людей, що відповідає сучасним потребам суспільства та української держави, особливо, в умовах російсько-української війни, яка має як конвенційний (військово-технологічний) так і консцієнтальний (інформаційно-знанневий) характер. Виокремлюються органи влади, відповідальні за реалізацію державної освітньої політики в Україні, а також прийняті ними нормативно-правові документи. Наголошується на ролі виконавчої гілки влади, відповідальної за впровадження освітньої політики, а також необхідності врахування регіональних особливостей, тенденцій зростання автономії навчальних закладів, звуження управлінських функцій центру і розширення їх на місцях. Обумовлюється, що особливістю сучасного освітнього процесу в державі є вплив міжнародних інститутів, які формують спільні наднаціональні освітні пріоритети, а також участі України в міжнародних проектах, які сприяють розвитку освітнього простору нашої держави. Акцентується увага на необхідності збереження та розвитку людського капіталу як найголовнішого ресурсу майбутнього успіху України. Зазначається, що освіта в інформаційно-знанневому суспільстві тісно пов'язана з науковою, адже технології та висококваліфіковані працівники забезпечують вагомі результати в розвитку держави, а також національну безпеку України. Адже в умовах зовнішньої агресії та міжнародної невизначеності, Українська держава потребує висококваліфікованих та морально стійких громадян.

Ключові слова: освіта, знання, людський капітал, національна безпека, освітня політика

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікативна революція і, як наслідок, формування інформаційно-знанневого суспільства спричинили зміни як у світових та національних економіках, способі життя людей, так і в особливостях функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Сила, багатство і знання, як відзначав Е. Тоффлер, утворили «тріаду влади» [32]. Вони стали важливим інструментом реалізації державної влади, «інформаційним і символічним капіталом» (П. Бурдьє), «найпотужнішою зброєю, яку можна використати, щоб змінити світ» (Н.Мандела). Як писав Мішель Фуко: «Влада встановлює знання, яке в свою чергу, виступає гарантом влади» [26]. Глибокі «метаморфози» (перетворення) влади в сучасну епоху полягають ще й в тому, що сила і багатство стали разюче залежати від знання, яке людина отримує протягом свого життя, і, відповідно, кожна держава по своєму намагається формувати світогляд людей, регулювати надання доступу до знань, інформації, в першу чергу, шляхом втілення власної державної освітньої політики. Питання ефективної реалізації набули ще більшого значення для України, якій російський агресор заявив, що метою вторгнення його військ на нашу територію є «денацифікація» українського народу. Тому необхідність реалізації якісної державницької освітньої політики як у фізичному так й змістовному аспектах, їх взаємоузгодження як інструментів національної безпеки держави, суспільства, громадянина, набули вагомий ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням освітньої політики та ролі знань як в історичному контексті так і в інституційному, методологічному аспектах приділяли значну увагу закордонні (Ф. Бекон, Д.Белл, Л. Белл, Г. Стівенсон, Й.Масуда, Е.Тоффлер, М.Фуко, Е.Шмідт і т.д.) та вітчизняні (В. Андрущенко, С. Березіна, В.Гальперіна, І. Іванюк, В.Журавський, С.Красняков, В. Савельєв, І.Синьогуб, Ю.Халявка і т.д.) дослідники. У своїх працях вони виокремлювали поняття

як «освітньої політики», «державної освітньої політики», так й акцентували увагу на питаннях ролі знань, інформації в забезпеченні національної безпеки держави, обґрунтовували необхідність «державної підтримки і надання субсидій» закладам науки та освіти тощо.

Метою даного дослідження є здійснення аналізу ролі освітньої політики України як інструменту національної безпеки держави в період російсько-української війни та глобалізаційних викликів сьогодення. Тобто необхідності формування якісної освітньої політики в Україні в умовах російсько-української війни та часі глобальних змін у всіх сферах суспільно-політичного життя. Для структурування особливостей освітньої політики використано системний метод дослідження, а структурно-функціональний метод послужив виокремленню діяльності інститутів влади у напрямку реалізації державної освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що різні автори по різному підходять до визначення поняття «освітня політика». Зокрема, І. Іванюк, визначив її як «низку дій, спрямованих на досягнення цілей освітніх організацій та/ або системи освіти» [7], Є. Красняков тлумачив освітню політику як «діяльність держави та її інститутів, органів місцевого самоврядування із законодавчого, фінансового, організаційного забезпечення функціонування й розвитку галузі освіти» [12, с.21–24]. Саме у значенні «освітньої політики» як діяльності, визначають один із напрямів загальної державної політики також європейські дослідники. Зокрема Л. Белл та Г. Стівенсон виокремлюють державну освітню політику як «принципи та процес вироблення політики урядом в освітній галузі» [27], оскільки саме держава відіграє вирішальну роль у забезпеченні та/або регулюванні освітніх послуг.

Науковці вже не одне століття також обґрунтовують необхідність «публічного заохочення і матеріального забезпечення» вчених і викладачів (Ф.Бекон) та уніфікацію освітніх програм з метою отримання якісної освіти. Філософ Ф.Бекон обґрунтував ідею, яка сьогодні лежить в основі Болонського процесу, а саме пропонував, щоб усі «університети, розсіяні по Європі, об'єдналися в спільноти і своєрідні братства» та заснували спільні органи управління [цит. за : 10, с.50]. На практиці Україна активно почала реалізовувати цю ідею з 2005 року, підписавши Болонську декларацію про структурне реформування національної системи вищої освіти, метою якої є створення спільного європейського науково-освітнього простору освіти з метою зростання конкурентоспроможності європейської вищої школи. У даному контексті також варто зазначити й про започаткування у 2016 році реалізації концепції «Нової української школи», що ґрунтується на Рекомендаціях Європейського парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя».

З огляду на це, державну освітню політику можна розглядати як «цілеспрямований, відносно стабільний процес, офіційний курс уряду, скерований на забезпечення функціонування системи освіти» [3]. Подібне тлумачення пропонує В. Журавський: «Державна освітня політика є системою дій щодо реалізації в суспільстві затвердженої органами державної влади і схваленої громадською думкою концепції освіти» [6]. Власне тлумачення державної освітньої політики пропонується у підручнику А. Колодій, а саме як «вироблений, схвалений та виконуваний урядом і громадськими організаціями курс дій, спрямованого на втілення в життя визначених цілей, методів і змістового наповнення учбових програм, які використовуються в освітньому процесі і призводять до розвитку мислення учнів та студентів, здобуття ними знань і навичок» [17], де вчені наголошують на ключовій ролі державних органів влади у формуванні державної освітньої політики.

Використовуючи історичний та метод порівняння автори «Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» наголосили, що «освітня політика як діяльність держави із законодавчого, фінансового, організаційного забезпечення функціонування та розвитку освіти перетворилась у XXI ст. для провідних країн світу на національний пріоритет» [15].

Варто обумовити, що сучасною особливістю освітнього процесу в державі також є вплив таких міжнародних інститутів як ООН, ЮНЕСКО, ЄС і т.д., які формують спільні наднаціональні освітні пріоритети. Широко вживаними механізмами імплементації таких пріоритетів є гармонізація та стандартизація національних освітніх політик (ЄС, ООН), залучення країн до їх впровадження (ОЕСР), просування прогресивних ідей на основі надання фінансової підтримки (Світовий банк)» [15, с.13]. При цьому важливим моментом є розуміння того, що стратегічним пріоритетом освітньої політики має бути формування нації [15, с.15], яка в сучасних реаліях повинна постійно навчатися, удосконалюватися, долати виклики, засвоювати та продукувати інновації тощо.

Відповідно кожна розвинута держава намагається активно впроваджувати власну політику у сфері освіти, спрямовану на формування певного типу суспільства, окремої особистості та її

цінностей, які здатні забезпечувати світоглядну міцність держави, її суспільно-політичний устрій, стійкий розвиток та конкурентоспроможність на світовій арені. Тобто «пильна увага держави до системи освіти зумовлена тим, що остання отримує державне замовлення на формування особистості визначеного типу. А керівництво нею держава здійснює через державну освітню політику» [5], покликану формувати «інтелектуально і морально здорових особистостей» [20], формувати людський капітал. Фактично освіта – це питання національної безпеки, адже не належний її розвиток може становити загрозу для економічного розвитку, конкурентоспроможності, бути загрозою для воєнної, інформаційно-психологічної безпеки, єдності і згуртованості нації.

І це не випадково, адже національна безпека в інформаційно-знанневому суспільстві тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу держави визначається станом системи освіти. При цьому сьогодні, «військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу держави визначається станом системи освіти» [15]. Як зазначається на офіційному сайті Українського інституту майбутнього: «Людський капітал держави – це сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім. Ефективний розвиток людського капіталу – це своєрідна гра на випередження, за якої людина набуває знання і навички, які не просто відповідають сучасним потребам суспільства та економіки, але й випереджають їх. Лише за такої умови можливий як інтелектуальний чи технічний прогрес у суспільстві, так і збереження конкурентоздатності країни у світі» [25]. Він формує 70% національного багатства розвинутих країн і тільки 30% національного багатства України [2]. Тому варто не лише погодитися, але й наголосити: «Створення дієвої стратегії відновлення людського капіталу – головна умова вже не економічного зростання, а виживання України» [2]. Адже людський капітал та система освіти є ключовим чинником його збереження й розвитку і становлять найголовніший ресурс майбутнього успіху України, а отже, саме вони повинні стати рушієм позитивних змін.

На інституційному рівні в Україні за питання реалізації освітньої політики відповідають органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України), місцеві органи виконавчої влади (департаменти, управління освіти при обласних адміністраціях) та органи місцевого самоврядування (відділи освіти територіальних громад). Варто також обумовити, що 26 листопада 2014 р., постановою Кабінету Міністрів України №687 при Міністерстві освіти і науки України засновано Державну наукову установу «Інститут освітньої аналітики», головною метою діяльності якої є здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення міністерства, місцевих органів управління освітою, розроблення та впровадження в Україні системи автоматизованого збору освітньої інформації та створення на її основі системної освітньої аналітики [8]. Інституту освітньої аналітики здійснює наукові дослідження та науково-технічні розробки, які відповідають стратегічним напрямкам державної політики у сфері освіти і науки в Україні (зокрема щодо реалізації «Цілей сталого розвитку: Україна» [24], «Програми ЄС в сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту» Еразмус+ на 2021 – 2027 рр. [30], «Рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2021 – 2027» [4], «Програми міжнародного оцінювання учнів PISA (Program for International Student Assessment)» [19], «Супроводу Болонського процесу в Україні» (The Bologna Process and European Higher Education Area) [28]. До стратегічних пріоритетів Міністерства освіти і науки України як центрального органу виконавчої влади держави, яке «забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах освіти і науки, науково-технічної діяльності, інноваційної діяльності» [13] є забезпечення «формування та реалізації державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності» [18].

У державі питання освітньої політики врегульовуються в нормативно-правовій площині на загально-державному (у вигляді законів, постанов указів), регіональному так і на місцевому рівнях (враховуючи процеси децентралізації). Тобто на законодавчому рівні процес реалізації освітньої політики, в тому числі як інструменту національної безпеки, здійснюють народні депутати Верховної Ради України, які працюють у комітетах, зокрема Комітеті з питань освіти, науки та інновацій [11], нормативно-правові документи (наприклад, Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки [23] тощо) так й інші документи аналітичного характеру.

Варто відзначити «Національну стратегію розвитку освіти», яка передбачає врахування регіональних особливостей та тенденцій зростання автономії навчальних закладів, конкурентоспроможності освітніх послуг, а також звуження управлінських функцій центру і розширення їх на місцях, що сприяє розв'язанню освітніх регіональних проблем [20, с.64]. Регіональна освітня політика повинна враховувати особливі (специфічні) географічні, соціально-економічні, культурні особливості, формувати міцне світоглядне безпекове підґрунтя, посилювати регіони з метою посилення держави загалом. Адже в умовах зовнішньої агресії та міжнародної невизначеності Українська держава потребує висококваліфікованих та морально стійких громадян.

Загрозливих масштабів набуває також рівень «відпливу інтелекту» з України, який на сьогодні є одним із найбільших у світі, а також залишення наукової діяльності значною частиною молодих учених в середині держави. Окрім цього приголошують дані зафіксовані в стратегічному документі (і це до 24 лютого 2024 року): «У поточних умовах випускники закладів вищої освіти не мають можливостей повною мірою реалізувати себе на українському ринку праці. Навчання протягом усього життя, формальна освіта, неформальна, інформальна (самоосвіта) освіта відіграють все більшу роль у набутті умінь і навичок, необхідних для забезпечення соціальної та економічної активності» [21]. Зокрема в «Стратегії людського розвитку до 2025 року» задекларовано реалізацію стратегічної цілі, пов'язаної з розбудовою освіченого, добросчесного, інклюзивного та інноваційного суспільства, в якому кожен громадянин мав би мати рівні можливості для навчання та розвитку, а наука мала б становити складову економічного зростання [21].

Варто погодитися з думкою експертів Інституту стратегічних досліджень, які наголошують на важливості вироблення критеріїв національної безпеки в освітній сфері, які могли б забезпечувати можливість перевірки й оцінювання відповідності результатів діяльності освітньої системи потребам національної безпеки [1, с.3–4]. Враховуючи закордонний досвід український дослідник А. Іщенко виокремив ряд ключових критеріїв «безпекового аудиту освітньої сфери», а саме: знання з технологій, математики, комп'ютерної грамотності, підтримання співробітництва та міжнародної конкуренції у вищій освіті, належне володіння іноземними мовами та «глобальною обізнаністю» [9], а також з метою належного формування національної ідентичності важливо формувати і зміцнювати суспільну єдність «через навчальні предмети суспільствознавчого циклу (національна і світова історія, політична та правова система)» [1, с.19–20].

Не варто й забувати й те, що освіта в інформаційно-знаннєвому суспільстві тісно пов'язана з науковою, адже технології та висококваліфіковані працівники забезпечують вагомий результати в розвитку держави. При цьому враховувати найголовніший чинник для України – це чинник війни, який здійснюється росією як в конвенційній (фізично на полі битви) площині так і в консцієнтальній (на інформаційно-психологічному рівні). Без належного розвитку науки та освіти неможливий повноцінний суверенітет держави та належний рівень національної безпеки. Однак як зазначив колишній генеральний директор Google, голова проекту спеціальних конкурентних досліджень Ерік Шміт у своїй статті «Сила інновацій. Чому технології визначатимуть майбутнє геополітики» щодо успіху України у російсько-українській війні: «Успіх України можна частково пояснити рішучістю українського народу, слабкістю російської армії та сильною підтримкою Заходу. Але це також завдячує визначальній новій силі міжнародної політики: силі інновацій. Інноваційна сила – це здатність винаходити, приймати та адаптувати нові технології ... Це сприяє як жорсткій, так і м'якій силі...» [31]. Тому необхідно розглядати освіту як важливий інструмент національної безпеки та майбутньої розбудови української держави і при цьому такий інструмент як освітня політика має поширюватися як на нашій території так і популяризувати досягнення українців за межами держави, де перебувають вимушено переміщені особи, так і за допомогою інструментів освітньої дипломатії як складової «м'якої сили», що практично намагалася реалізувати Україна до початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, і про що й зазначено в «Стратегії публічної дипломатії...» [22]. Адже науково-освітня дипломатія «допомагає побудувати міцні партнерські відносини з іншими країнами чи регіонами завдяки науково-освітньому обміну; вирішувати глобальні, регіональні та національні виклики з використанням наукових здобутків; формувати зовнішньополітичні рішення з урахуванням фактичних даних» [22].

Реалізуючи сьогодні державну освітню політику потрібно враховувати про щоденну загрозу життю і здоров'ю населенню України, масштабні руйнування, в тому числі, освітньої інфраструктури, вимушене переміщення громадян як в межах держави так і за кордон громадян України, порушення

безперервності освітнього процесу, окупація територій та перебування закладів освіти у зоні ведення бойових дій та під окупацією тощо [16]. Як зазначає ЮНІСЕФ на своєму офіційному сайті, внутрішнє й зовнішнє переміщення торкнулося кожних двох дітей із трьох. Загалом руйнівні наслідки війни для дітей досягли таких темпів і масштабів, яких не було з часів Другої світової війни [33].

Висновки. Сьогодні освіта є одним з ключових напрямків державної політики та гарантування національної безпеки, тобто захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства та людини. Її основні аспекти зафіксовані у нормативно-правових документах, впровадженням яких займаються працівники органів влади і місцевого самоврядування. Від належної світної політики залежить формування освічених, творчих, свідомих громадян, примноження людського капіталу, покращення стану держави, суспільства та окремої особи від загроз і небезпек. Адже патріотично налаштовані громадяни України з перших днів вторгнення російської армії на територію нашої держави, стали на її захист, а воїни-інтелектуали майстерно продовжують використовувати здобуті знання, впроваджуючи інновації та технології, з метою здобуття перемоги.

Система освіти України сьогодні в непростих реаліях війни має працювати на випередження, оскільки підготовка компетентного фахівця – тривалий процес. Під час розроблення та опрацювання законодавчих документів мають враховуватись економічні, соціальні та політичні наслідки пропонуваніх інновацій. Реформаторам освітньої сфери варто пам'ятати, що знання – це могутня рушійна сила розвитку людини, суспільства, і в процесі використання воно не тільки не витрачається, не зникає, а, навпаки, породжує нові знання. Майбутня війна за домінування все більше й більше перетворюватиметься в битву за розподіл і доступ до знань. А в умовах протистояння Української держави зовнішньому агресору вітчизняна система освіти має функціонувати як потужний засіб утвердження української державності.

Бібліографічний список:

1. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії. Аналіт. доп. [Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В.]. К. : НІСД, 2017. 44 с.
2. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. Український інститут майбутнього. 18.06.2021. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoju-maye-buty-strategiya-ukrayiny/>
3. Гальперіна В. О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії (філософські науки)» . АПН України, Інс-т вищ. освіти. К., 2003. 17 с.
4. Горизонт Європа. Європейська та Євроатлантична інтеграція. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-yevropa>
5. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти. Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. URL: <https://kno.rada.gov.ua/print/73364.html>
6. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. К. : Вид. дім «Ін Юре». 2003. 416 с.
7. Іванюк І. Освітня політика: навч. посіб. К. : Таксон, 2006. 226 с.
8. Інститут освітньої аналітики: Державна наукова установа. URL: <https://iea.gov.ua/>
9. Іщенко А. Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка. URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16114.034.pdf
10. Картунов О.В., Маруховський О.О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: Монографія. *Серія інформаційно-знанняве суспільство*. К.: Ун-т економіки та права «Крок», 2012. 344 с.
11. Комітет з питань освіти, науки та інновацій. Офіційний сайт. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/pro_komitet/Predm_vidann_Kom/72868.html#
12. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико-політичні аспекти. *Віче : теорет. і громад. політ. журн.* 2011. № 20. С. 21–24.
13. Місія, функції та стратегічні пріоритети МОН. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>
14. МОН продовжує популяризувати вищу освіту України на міжнародному рівні. Опубліковано 28 травня 2021 р. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-prodovzhuje-populyarizuvati-vishu-osvitu-ukrayini-na-mizhnarodnomu-rivni>
15. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні; за заг. ред. президента НАПН України В.Г.Кременя. К.: Педагогічна думка, 2016. 448 с.
16. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики. Київ, 2022. 358 с.

17. Основи демократії. Підруч. для студ. вищ. навч. закл.; за заг. ред. А. Ф. Колодій. Львів : Астролябія. 2009. 832 с.
18. Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#n8>
19. Презентація дорожньої карти PISA та підписання меморандуму про співпрацю (Київ, 24 липня 2019). Інститут освітньої аналітики. URL: <https://iea.gov.ua/prezentatsiya-dorozhnoyi-karti-pisa-ta-pidpisannya-memorandumu-pro-spiivpratsyu-kiyiv-24-lipnya-2019/>
20. Синьогуб І., Халявка Ю. Регіональна освітня політика в безпековому контексті. *Гуманітарний вісник*. Число 34. С. 63 – 68.
21. Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>
22. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021 – 2025 роки. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>
23. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
24. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2023 року» № 722/2029 від 30 вересня 2019 року. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
25. Український інститут майбутнього: офіційний сайт. URL: <https://uifuture.org/>
26. Фуко М. Археологія знання. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 326 с.
27. Bell L. Education Policy: Process, themes and impact. Howard Stevenson. London: Routledge. 2006. 192 p.
28. The Bologna Process and European Higher Education Area. European Education Area. Quality education and training for all. European Commission. URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/bologna-process>
29. Human Capital Index. The World Bank. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0038030>
30. Programme for education, training, youth and sport. ERASMUS+. European Commission. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>
31. Schmidt Eric. Innovation Power. Why Technology Will Define the Future of Geopolitics. Foreign Affairs. March/April, 2023. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/eric-schmidt-innovation-power-technology-geopolitics>
32. Toffler A. Power Shift: knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21st century. United States: Bantam Books, 1990. 585 p.
33. ЮНІСЕФ: 100 днів війни в Україні призвели до того, що 5,2 мільйона дітей потребують гуманітарної допомоги. UNICEF. Україна: офіційний сайт. 01.06.2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/one-hundred-days-war-ukraine-have-left-52-million-children-need-humanitarian>

References:

1. Bezpekovi vymiry osvithoi polityky: svitovi dosvid ta ukraïnski realii. (2017). Analit. dop. / [Ishchenko A. Yu., Zubchenko S. O., Karpenko M. M., Lozovyi V. S., Chernenko T. V.]. K. : NISD, 44 s.
2. Vazhlyvist rozvytku liudskoho kapitalu u suchasnomu sviti. Yakoiu maie buty stratehiia Ukrainy. Ukrainyskyi instytut maibutnoho. 18.06.2021. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/>
3. Halpiera V. O. (2003). Osvitnia polityka v transformatsiïnomu suspilstvi: sotsialno-filosofskyi analiz : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : spets. 09.00.03 «Sotsialna filosofii ta filosofii istorii (filosofski nauky)». APN Ukrainy, Inc-t vyshch. osvity. K., 17 s.
4. Horyzont Yevropa. Yevropeiska ta Yevroatlantychna intehratsiia. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-yevropa>
5. Derzhavna osvithna polityka: sutnist poniattia, systemnist, istoryko politychni aspekty. Komitet Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan osvity, nauky ta innovatsii. <https://kno.rada.gov.ua/print/73364.html>
6. Zhuravskiy V. S. (2003). Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennia i kultury v Ukraini. K. : Vyd. dim «In Yure», 416 s.
7. Ivaniuk I. (2006). Osvitnia polityka: navch. posib. K. : Takson, 226 s.
8. Instytut osvithoi analityky: Derzhavna naukova ustanova. URL: <https://iea.gov.ua/>
9. Ishchenko A. Kryterii natsionalnoi bezpeky v osvithni sferi: zarubizhnyi dosvid ta vysnovky dlia Ukrainy. Analychna zapyska. URL: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16114.034.pdf
10. Kartunov O.V., Marukhovskiy O.O. (2012) Informatsiïne suspilstvo: analiz politychnykh aspektiv zarubizhnykh kontseptsiï: Monohrafiia. *Seriia informatsiïno-znannieve suspilstvo*. K.: Un-t ekonomiky ta prava «Krok», 344 s.

11. Komitet z pytan osvity, nauky ta innovatsii. Ofitsiyni sait.
URL: https://kno.rada.gov.ua/news/pro_komitet/Predm_vidann_Kom/72868.html#
12. Krasniakov Ye. (2011). Derzhavna osvithnia polityka: sutnist poniattia, systemnist, istoriko-politychni aspekty. *Viche : teoret. i hromad. polit. zhurn.* № 20. S. 21–24.
13. Misiia, funktsii ta stratehichni priorytety MON. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: ofitsiyni sait.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>
14. MON prodovzhuie populiaryzuvaty vyshchu osvitu Ukrainy na mizhnarodnomu rivni.
Opublikovano 28 travnia 2021 r. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: ofitsiyni sait.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-prodovzhuie-populyarizuvati-vishu-osvitu-ukrayini-na-mizhnarodnomu-rivni>
15. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini; za zah. red. prezidenta NAPN Ukrainy V.H.Kremenia. (2015). K.: Pedahohichna dumka, 448 s.
16. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsiino-analitychni zbirnyk (2022). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Instytut osvithnoi analityky. Kyiv, 358 s.
17. Osnovy demokratii : [pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / za zah. red. A. F. Kolodii]. (2009). Lviv : Astroliabiia, 832 s.
18. Polozhennia pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 zhovtnia 2014 r. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#n8>
19. Prezentatsiia dorozhnoi karty PISA ta pidpysannia memorandumu pro spivpratsiu (Kyiv, 24 lypnia 2019). Instytut osvithnoi analityky. URL: <https://iea.gov.ua/prezentatsiya-dorozhnoyi-karti-pisa-ta-pidpisannya-memorandumu-pro-spivpratsiu-kiyiv-24-lipnya-2019/>
20. Synohub I., Khaliavka Yu. (2021). Rehionalna osvithnia polityka v bezpekovomu konteksti. *Humanitarnyi visnyk.* Chyslo 34. S. 63 – 68.
21. Stratehiia liudskoho rozvytku, zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 2 chervnia 2021 roku № 225/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>
22. Stratehiia publichnoi diplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021 – 2025 roky.
URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>
23. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022 – 2032 roky: Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
24. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2023 roku» № 722/2029 vid 30 veresnia 2019 roku. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni sait.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
25. Ukrainskyi instytut maibutnoho: ofitsiyni sait. URL: <https://uifuture.org/>
26. Fuko M. (2003). Arkheolohiia znannia. K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 326 s.
27. Bell L. (2006) Education Policy: Process, themes and impact. Howard Stevenson. London: Routledge. 192 p.
28. The Bologna Process and European Higher Education Area. European Education Area. Quality education and training for all. European Commission. URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/bologna-process>
29. Human Capital Index. The World Bank. URL: <https://datacatalog.worldbank.org/search/dataset/0038030>
30. Programme for education, training, youth and sport. ERASMUS+. European Commission.
URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>
31. Schmidt Eric. (2023). Innovation Power. Why Technology Will Define the Future of Geopolitics. Foreign Affairs. March/April. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/eric-schmidt-innovation-power-technology-geopolitics>
32. Toffler A. (1990)/ Power Shift: knowledge, wealth, and violence at the edge of the 21st century. United States: Bantam Books, 585 p.
33. YuNISEF: 100 dniv viiny v Ukraini pryzvely do toho, shcho 5,2 miliona ditei potrebuut humanitarnoi dopomohy. UNICEF. Ukraina: ofitsiyni sait. 01.06.2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/one-hundred-days-war-ukraine-have-left-52-million-children-need-humanitarian>

Anisimovych-Shevchuk O. Education policy as an instrument of national security of the state

Education and knowledge are considered as important components of the development of modern society and the state. Emphasis is placed on the relevance of education policy in Ukraine. The concept of “educational policy” is outlined as an important direction of the state’s development and purposeful activity of authorities regarding the formation of human capital. In particular, attention is focused on the effectiveness of human capital as a set of knowledge, skills and experience of people, which meets the modern needs of society and the Ukrainian state, especially in the conditions of the Russian-Ukrainian war, which has both conventional (military-technological) and conscientious (informational-knowledge) character. The authorities responsible for the implementation of the state education policy in Ukraine, as well as the regulatory and legal documents adopted by them, are singled out. Emphasis is placed

on the role of the executive branch of government responsible for the implementation of educational policy, as well as the need to take into account regional characteristics and trends in the growth of the autonomy of educational institutions, narrowing the administrative functions of the center and expanding them locally. Attention is focused on the need to preserve and develop human capital as the most important resource for Ukraine's future success. It is stipulated that a feature of the modern educational process in the state is the influence of international institutions that form common supranational educational priorities, as well as Ukraine's participation in projects that contribute to the development of the educational space in our state. It is noted that education in the information and knowledge society is closely related to science, because technologies and highly qualified workers ensure significant results in the development of the state, as well as the national security of Ukraine. After all, in the conditions of external aggression and international uncertainty, the Ukrainian state needs highly qualified and morally stable citizens.

Keywords: *education, knowledge, human capital, national security, educational policy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.7

УДК 94(477)"2022/...":94(597.3):355.01

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-7137-290X>*Мелеганіч Г. І., Ужгородський національний університет*ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0007-0596-7092>*Скочиляс Я. О., Ужгородський національний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ В'ЄТНАМУ У ДОВГОТРИВАЛІЙ ВІЙНІ НА ВИСНАЖЕННЯ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Дана стаття розкриває тему історичних конфліктів в серединні ХХ століття та досліджує їх історичний досвід для використання в якості прикладів для сучасності. За приклад взятий конфлікт у В'єтнамі періоду закінчення першої індокитайської війни.

Аналізується хід та розвиток міжнародних відносин в регіоні та регіональна системи безпеки в умовах глобального конфлікту (холодної війни) та регіонального активного конфлікту (перша індокитайська війна).

Стаття фокусується на визначенні позицій сторін, ситуації на полі бою, та процесі завершення війни шляхом мирного процесу. Також приділяється увага особливостям такого виду активного конфлікту як війна на виснаження.

Встановлюються як довготривала війна на виснаження та глобальний конфлікт між двома ворогуючими сторонами у холодній війни вплинули на прийняття рішень на регіональну війну у В'єтнамі та на мирний процес. Проводиться порівняння ситуації у В'єтнамі станом на літо 1954 року коли проводилися мирні перемовини на Женевському конгресі та сьогоденній ситуації в Україні. В ході дослідження були встановлені основні обставини та фактори які вплинули на хід мирного процесу на Женевській конференції

Дане дослідження присвячене передумовам які сприяли початку другої індокитайської війни та задається питання чому завершення першої індокитайської війни не призвело до вирішення нагальним військових та політичних проблем В'єтнаму попри суттєві військові досягнення та перевагу однієї зі сторін.

В статті викладена думка, що основним джерелом протиріч, які призведуть до появи нової кризи стали рішення Женевської мирної конференції 1954 року та відповідні договори, які були прийняті в її ході. Тому в дослідженні акцентується на вивченні всіх обставин, які вплинули на формування прийнятих домовленостей. В статті також проводяться активно паралелі з Україною та визначаються, які історичні уроки могли бути б корисні Україні у війні сьогодення.

Ключові слова: *війна на виснаження, В'єтнам, мирні перемовини, холодна війна, женевська конференція, конфлікт, Україна.*

Постановка проблеми. Сучасна геополітична ситуація у світі пов'язана в основному з численними викликами в секторі безпеки та міжнародних відносин. Можна спостерігати, що існує певна взаємозалежність між новими сучасними безпековими кризами, точками напруги та великими конфліктами та такими ж процесами, що проходили під час холодної війни. Цей взаємозв'язок включає в себе також так зване «розморожування» конфліктів, які виникли під час холодної війни або стали її наслідками, оскільки засновані на процесах що проходили під час холодної війни. В таких умовах важливо знайти як сучасні, нові вирішення конфліктів, так і розуміти процеси та уроки конфліктів холодної війни. В даному дослідженні прагнемо провести паралель між подіями у В'єтнамі часів холодної війни та сучасними подіями в Україні. Таким чином можна врахувати корисний історичний досвід минулого та виробити нові стратегії щодо сучасної ситуації.

Метою статті є вивчення обставин, процесів та проблем щодо закінчення першої індокитайської війни шляхом перемовин на Женевській мирній конференції, проведення паралелей з сучасною ситуацією в Україні та створення рекомендацій на основі історичного досвіду В'єтнаму.

Виклад основного матеріалу. Війна у В'єтнамі або ж індокитайські війни 1945 – 1991 рр. у широкому розумінні періодизації цих подій є одними з ключових подій холодної війни, які вплинули на глобальні світові процеси в ХХ ст. а також продовжують впливати на сучасні геополітичні процеси в регіоні. Цей період представляє собою унікальний зразок існування різних державних систем в умовах довготривалої війни на виснаження. На протязі останніх десятиліть можна спостерігати наростаючу геополітичну безпекову кризу та деградацію міжнародних інститутів.

Також відбувається активізація військових дій у військових конфліктах які вважалися «замороженими» на протязі багатьох десятиліть. Виходячи з цього, можна сказати що сучасні міжнародні відносини все більше нагадують відносини холодної війни в найгіршому прояві. Саме тому досвід різних державних утворень та організацій на території сучасної Соціалістичної Республіки В'єтнам може бути надзвичайно корисним прикладом для України у схожій ситуації.

Звичайно неможливо в повній мірі порівняти досвід В'єтнаму та України через безліч різноманітних відмінностей у багатьох аспектах. Однак найбільш корисним в плані історичного досвіду для України це період закінчення першої індокитайської війни яка тривала з 1945 р. до 1954 р. та закінчилася перемогою самопроголошеної держави яка базувалась в північних областях В'єтнаму – Демократичної Республіки В'єтнам над Францією та її колоніальними утвореннями. В цьому протистоянні була досягнута військова перемога сил північного В'єтнаму, який висував в якості своїх головних політичних цілей ліквідацію французької колоніальної адміністрації та об'єднання країни під проводом уряду Демократичної Республіки В'єтнам. Ці цілі були досягнуті тільки частково, не дивлячись на масштабну військову перемогу над французькими силами в битві при Дьєнб'єнфу 7 травня 1954 р. та зниження боєздатності французьких військ на території сучасного В'єтнаму [1].

Згодом це обернеться новою та ще більшою катастрофою для В'єтнамської держави яка буде тривати довгі десятиліття. Чому сторона яка досягла військової перемоги не змогла досягти всіх своїх політичних цілей та опинилась знову в умовах довготривалого протистояння ? Відповідь на це питання може стати чудовим прикладом для сучасної України в умовах повномасштабної війни на виснаження, оскільки досягнення військових цілей не обов'язково означає завершення війни та врегулювання конфлікту.

Саме рішення та домовленості які були досягнуті при закінченні війни стали однією з головних проблем для В'єтнаму в майбутньому. Перша індокитайська війна формально для В'єтнаму завершилась на Женевській конференції 1954 р. де з 26 квітня по 20 липня 1954 р велися перемовини між найвагомішими державами світу щодо відразу декількох міжнародних криз. В ній приймали участь делегації від Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Радянського Союзу, Франції, Китайської Народної Республіки, уряди Південної та Північної Кореї, Лаосу, Камбоджі, В'єтнамської Держави, яка була частиною французької колоніальної адміністрації, Демократичної Республіки В'єтнам та підконтрольну їй Лігу боротьби за незалежність В'єтнаму, більш відому як В'єтмінь. На конференції проводилися перемовини щодо врегулювання війни в Кореї в першу чергу, а вже потім розглядалась проблеми деколонізації та конфліктів в Індокитаї в цілому, включаючи Лаос та Камбоджу а не тільки В'єтнам [2].

Це перетворило конференцію на арену класичного для холодної війни протистояння між комуністичним блоком та західним блоком. Через те, що питання В'єтнаму було тільки одним з декількох, конференція була занурена в масштабні процеси протистояння в холодній війні то успіх врегулювання у В'єтнамі не був пріоритетом для більшості сторін. На конференції наприклад мала доволі сильний вплив нещодавня перемога комуністичних сил в громадянській війні в Китаї в 1949 р. що суттєво вплинуло на позиції країн західного блоку, особливо США. Делегації різних країн намагалися використати перемовини щодо В'єтнаму як посилення своїх позицій щодо інших міжнародних конфліктів та питань. Це стало суттєвою проблемою як для Демократичної Республіки В'єтнам, яка контролювала північні регіони країни в той період, так і Держави В'єтнам що була організована під патронатом французької колоніальної адміністрації 4 червня 1949 року та контролювала південні регіони країни в яких ще залишався великий контингент французьких військ. Питання В'єтнаму торкалося також врегулювання в сусідній Камбоджі та Лаосі де знаходилися війська В'єтміню. Це сильно шкодило позиціям ДРВ на перемовинах, оскільки КНР та США не хотіли посилення впливу північного В'єтнаму та СРСР у Камбоджі та Лаосі [3].

Вже виходячи з цих речей, обставини та формат в яких склалися перемовини були не на користь жодного В'єтнамського уряду. Це чудовий приклад для України, що не варто залучати в перемовини занадто багато учасників, та включати в розгляд питань ще інші конфлікти або міжнародні питання, оскільки це створює надмірну можливість для торгу та розмиває цілі перемовин.

Тим не менш перемовини тривали і крім намагання великих гравців холодної війни посилити свої позиції у регіонах, були також і цілі ДРВ на чолі з Хо Ши Міном та В'єтнамської держави на чолі з колишнім монархом Бао Даєм. Керівництво ДРВ понад усе хотіло домогтися вигнання французьких військ з території В'єтнаму. Ця ціль буде досягнута в майбутньому, однак ситуація навколо цього питання в ході перемовин була не користь керівництву ДРВ. Не дивлячись на перемогу у вирішальній битві при Дьєнб'єнфу, французькі сили в регіоні все ще налічували понад 470 тисяч особового складу та контролювали декілька ключових та великих міст на півдні країни. Французькі війська також мали повну технічну перевагу над силами півночі, зокрема в авіації. В'єтмін мав менше угруповання сил та сильну нестачу військової техніки і спорядження. На той момент поставки від союзних СРСР та КНР не були достатніми для того щоб домогтися перемоги над деморалізованим, але масштабним французьким угрупованням.

На перемовинах з 3 по 7 червня 1954 р. між представниками КНР та ДРВ в Люччоу, Гуансі, Китай, делегації обговорили виснаження сил ДРВ та В'єтнаму після довгих 7 років війни і те скільки часу та зусиль знадобиться для того щоб вибити французькі війська з окупованих територій. Висновки були невтішні для керівництва ДРВ. Було зазначено що знадобиться від двох до трьох років в кращому сценарії, в гіршому від трьох до п'яти. Також суттєвою постала загроза втручання США в конфлікт в тому разі якщо французькі війська дійсно будуть розбиті, що є абсолютно неприйнятним ризиком в теперішній військовій ситуації. Союзники уряду північного В'єтнаму, СРСР та КНР давали зрозуміти, що вони не готові брати на себе такі ризики і не зможуть забезпечити ДРВ та В'єтмін всім необхідним для перемоги в разі такого сценарію. Після цих перемовин для керівництва ДРВ стало зрозуміло що вони не зможуть досягнути цілі об'єднання країни під своїм керівництвом в ході конференції [3].

Згодом від схожої цілі було змушене відмовитись керівництво Держави В'єтнам на чолі з Бао Даєм. На початку перемовин було досягнуто згоди з делегацією Франції очолювану Жоржом Бідо що територія В'єтнаму не буде розділена. Однак згодом 18 червня 1954 р. у Франції адміністрація Прем'єр-міністра Жозефа Ланьєля була замінена новим урядом П'єр Мендес-Франса і все змінилось. Попередня адміністрація стояла на жорсткій позиції збереження хоча б частини французьких колоніальних володінь, зокрема Держави В'єтнам, яка ще не була повноцінною незалежною державою. Новий уряд на чолі з П'єр Мендес-Франсом обрав інші цілі й дотримувался абсолютно інших позицій. Новий прем'єр – міністр мав тверду антиколоніальну позицію та поставив собі за ціль домогтися миру за будь яку ціну. Він вважав, що єдиним успішним підходом може бути лише виведення всіх французьких військ з території Індокитаю. Щоб підкріпити свої слова він навіть пообіцяв піти у відставку якщо не зможе досягти миру на протязі наступних тридцяти днів [3].

З цього можна зробити важливий висновок які будуть корисні для України щодо ведення перемовин для завершення війни. Він полягає в тому що не варто вести мирні перемовини коли є певна невпевненість щодо союзників та їх позиції. В цьому питанні дуже важливо знайти правильний час. Для обох урядів В'єтнаму, як на півночі так на Півдні це стало великою проблемою.

Західний блок та Франція переймалися поширенням комунізму у східній Азії. Також вони були під впливом від нещодавніх подій в Кореї та в Китаї. В першому випадку для західного блоку все закінчилося незручним статусом кво який фактично повернув ситуацію на Корейському півострові до такого ж стану як перед війною. Це був поганий результат для США та інших країн, які понесли серйозні втрати під час війни. Однак справжньою катастрофою стала перемога комуністів в громадянській війні в Китаї. Це був серйозний геополітичний поворот в холодній війні на користь комуністичного блоку та удар по інтересам провідних західних країн, особливо якщо врахувати, що у західних країн були розвинуті зв'язки з урядом Гоміндану. Також звичайно не на користь Держави В'єтнам зіграла зміна уряду у Франції. Тому уряд південного В'єтнаму підвело те, що його союзники не мали бажання робити зусилля щоб покращити його позицію як на полі бою так і на перемовинах. З одного боку зміна уряду у Франції зробила будь яку спробу змінити становище на полі бою неможливою, а з іншого, жорстка позиція США, делегація якої взагалі відмовилась брати участь у продовженні прямих перемовин серйозно вдарила по реалістичності мирного врегулювання. Американський уряд через недавні поразки не хотів погоджуватись з мирним урегулюванням

при якому комуністи не були б зупинені на території півострову Індокитай. США були готові продовжити та інтенсифікувати свою допомогу Франції в регіоні, але були ще не готові брати повноцінну участь у війні. Тим більше без підтримки союзників у вигляді Великобританії, Австралії, Нової Зеландії які були негативно налаштовані щодо нової ескалації війни у В'єтнамі [4].

З цієї ситуації можна зробити важливий висновок для України. Що в контексті сучасної ситуації в Україні не варто проводити мирні перемовини коли є ризик внутрішніх змін у адміністрації твого головного союзника. Так, скоро у США пройнуть вибори і є ризик зміни політичної позиції, тому важливо уникати в цій ситуації помилки яку адміністрація Держави В'єтнам зробила щодо Франції на конференції.

Для ДРВ ситуація також виникла патова як вже було зазначено раніше. Однак все ж ініціатива була на боці В'єтнію і важко прогнозувати як вона могла розвиватися якщо війна б продовжилась. Як і згадувалось раніше, французькі війська та Франція покинули В'єтнам за результатами війни, але це дозволило західному блоку та Франції обміняти свій вихід на залучення в домовленості Державу В'єтнам, яка ще була частиною колоніальної адміністрації Франції і тільки пізніше, після завершення конференції стане незалежною державою. Керівництву ДРВ по факту прийшлося миритися з тим що їм доведеться підписати мирний договір та йти на поступки з утворенням, яке контролює їх ворог.

Ця ситуація дуже нагадує так звані мінські домовленості. Звичайно існує безліч відмінностей, але є також і дещо спільне. Мова йде про створення однією з сторін конфлікту підконтрольного утворення, яке по факту є частиною країни супротивника. Більше того проглядається активне залучення таких новоутворень в конфлікт. А також виправдання цих дій тим, що це утворення історично не було частиною країни в минулому. Тому і не має прав претендувати на дану територію. Також ми бачимо схожість у використанні новоутворення задля того щоб вплинути на мирний процес і нав'язати свої пункти щодо мирних перемовин. Оскільки саме існування такого утворення вступає в суперечність з намагання установити мир і стабільність в країні, то мирний процес зазнає саботажу та імплементація договору провалюється. Саме таку історичну помилку Демократичної Республіки В'єтнам повторила Україна в 2014 році підписав Мінські домовленості, які ніколи не були в повному обсязі реалізовані на практиці [5]. Так Франція заявила, що ніколи єдиної В'єтнамської держави раніше не існувало, тому колонія Кохінхіна це окреме утворення на основі якого і була створена Держава В'єтнам. Його очолив Бао Дай, колишній формальний монарх за часів повної колоніальної влади Франції в Індокитаї. Це як і випадку з Україною створило передумови для саботажу мирних домовленостей та передумови для нового, ще більш кривавого конфлікту [6].

У підсумку конференції сторони прийшли до деяких домовленостей, які вони планують реалізувати. Серед них були наприклад домовленості про припинення вогню, розділення країни по 17 паралелі, вивід Французьких військ, та призначення проведення загальнонаціональних виборів в країні, по обидва боки демаркаційної лінії. Ці вибори мали вирішити яким буде уряд нового, об'єднаного В'єтнаму. Варто зазначити що це тільки загальні положення, з якими погодилися певні учасники перемовин, однак з деталями щодо їх реалізацій було багато суперечок. Вони стосувались часових рамок коли будуть виведені французькі війська, проведенні вибори, а також як саме вони будуть проведені. Були різні пропозиції, особливо щодо контролю виборчого процесу, зокрема за їх відкритістю та чесністю. Делегації країн комуністичного блоку вимагали щоб їх контролювали місцеві комісії, а інша сторона щоб це відбувалося під егідою Організації Об'єднаних Націй. В кінці кінців сторони прийшли до певної згоди і 20 липня 1954 року були підписані Женевські домовленості, де містилися положення передбачені договором. Однак реалізувати їх так і не вдалось, оскільки адміністрація ДРВ не визнавала, що Міжнародна контрольна комісія має спостерігати за легітимністю виборів [7].

Положення, які були у домовленостях:

- «тимчасова військова демаркаційна лінія», що проходить приблизно вздовж 17-ї паралелі, «з обох боків якої сили двох сторін будуть перегруповані після їх відведення»;
- демілітаризована зона шириною 3 милі (4,8 км) по обидва боки від лінії розмежування;
- сили Французького союзу перегруповуються на південь від лінії, а В'єтнінь – на північ;
- вільне переміщення між зонами протягом трьохсот днів;
- жодна зона не приєднується до жодного військового альянсу чи шукає військового підкріплення;
- створення Міжнародної контрольної комісії, до складу якої входять Канада, Польща та Індія як голови, для спостереження за припиненням вогню;

- вільні загальні вибори шляхом таємного голосування повинні бути проведені в липні 1956 р. під наглядом Міжнародної спостережної комісії (це було зафіксовано лише в невідомій Заключній декларації Конференції 1954 р.) [8].

Після закінчення конференції постало найголовніше питання – як тепер сторони будуть поводити себе в реалізації цих положень. Це ще один урок для України, оскільки можна підписати дійсно ефективний документ який буде відповідати політичним цілям і мати механізми реалізації, але це не гарантує, що він буде реалізований, якщо одна зі сторін буде саботувати виконання положень. Стосовно Женевських угод варто зазначити, що проблеми почались одразу, оскільки Держава В'єтнам відмовилась підписувати угоди, хоча їх дія розповсюджувалась на їхню територію, оскільки вони були залежною від Франції колоніальною країною. Угоди підписали лише ДРВ, Франція, КНР, Велика Британія, СРСР. Сполучені штати також відмовились брати участь у перемовинах щодо В'єтнаму ще раніше, тому вони не підписали договір, що дало можливість вільно діяти в регіоні без будь яких зобов'язань. Пізніше Прем'єр-міністр Держави В'єтнам, яка згодом стане незалежною і буде називатись Республіка В'єтнам, заявив що ніяких механізмів імплементації угод немає і фактично неможливо провести вибори на півночі в умовах тоталітарного режиму.

Американський військовий історик Джон Люїс Гаддіс висловив таку свою думку щодо Женевських угод 1954 року: «вони були складені настільки поспішно та неоднозначно сформульовані, що з точки зору міжнародного права немає сенсу говорити про порушення з будь-якої сторони» [9].

Висновки. В ході дослідження були встановлені основні обставини та фактори які вплинули на хід мирного процесу на Женевській конференції. Після встановлення всіх обставин можна чітко сказати, що мирний процес був провальним з самого початку, оскільки обставини не були на користь мирного урегулювання. На це більше всього вплинули такі фактори як: виснаження обох сторін, зокрема переважаючої на момент перемовин сторони ДРВ та В'єтнію, загострення холодної війни що змусило різні сторони шукати можливість посилення своїх позицій в регіоні та в світі за рахунок В'єтнаму, нездатність обох адміністрацій на В'єтнаму діяти самостійно та надмірна залежність від союзників, провал обох адміністрацій у перемовинах з союзниками щодо досягнення політичних цілей, все це створило негативні передумови щодо встановлення миру. В кінці кінців деякі важливі учасники перемовин, такі як Держава В'єтнам та Сполучені Штати Америки взагалі відмовились від участі в перемовинах на фінальних етапах. Через всі ці фактори та обставини фінальні домовленості вийшли розмиті та неточні, сторони відразу розглядали різні механізми імплементації угод. Також можна запідозрити що деякі учасники не мали ціль реалізувати ці угоди тому свідомо саботувати процес.

Для України досвід В'єтнаму є вкрай актуальним, оскільки на протязі останнього десятиліття Україна зазнає незаконного вторгнення Російської Федерації на свою територію. Так же як і В'єтнам, Україна бореться проти сильнішого супротивника і так само залежна від допомоги своїх союзників, а також зараз сторони ввійшли в фазу довготривалої війни на виснаження. Один з ймовірних сценаріїв розвитку конфлікту – це паритет між силами сторін та встановлення статусу кво з подальшими мирними перемовинами. В цьому плані досвід В'єтнаму на Женевській мирній конференції є ключовим, оскільки існують підстави думати, що мирний процес зазнає тих же проблем що у В'єтнамському конфлікті. Саме тому Україні важливо не припускати помилок сторін у тому конфлікті.

Перспективні напрямки подальшого дослідження. Женевська мирна конференція це лише один з багатьох етапів протистояння в індокитайських війнах. Безумовно це дуже важливий етап з точки зору історичного досвіду для України, оскільки можливий розвиток подій який скоро призведе скоро до схожих процесів. Однак є безліч інших епізодів, етапів війни де можна провести паралелі з сучасною ситуацією в Україні. Тому існує необхідність подальшого вивчення індокитайських війн.

Бібліографічний список/References:

1. Boylan, Kevin; Olivier, Luc (2018). Valley of the Shadow: The Siege of Dien Bien Phu. Oxford: Osprey Press. p. 286
2. Turner, Robert F. (1975). Vietnamese Communism: Its Origins and Development. Hoover Institution Publications. p. 92
3. Logevall, Fredrik (2012). Embers of War: The Fall of an Empire and the Making of America's Vietnam. random House. pp. 549 – 555, 596, 575

4. Ang Cheng Guan (1997). Vietnamese Communists' Relations with China and the Second Indochina War (1956–62). Jefferson, NC: McFarland. p. 11.
5. "Minsk Protocol" (Press release). Organization for Security and Co-operation in Europe. 5 September 2014. Retrieved 9 September 2014. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf> (in Russian)
6. Philippe Franchini, Les Guerres d'Indochine, vol. I, Pygmalion – Gérard Watelet, Paris, 1988, pp. 399–406
7. Gravel (ed.), Pentagon Papers, Vol. 1, Boston. Beacon Pr. 1975 pp. 279-282.
8. Geneva Agreements 20-21 July 1954" (PDF). United Nations. 1954. Archived (PDF) from the original on 2018-11-10. URL: https://web.archive.org/web/20181110053124/https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/KH-LA-VN_540720_GenevaAgreements.pdf
9. Fadiman, Anne. The Spirit Catches You and You Fall Down. Farrar, Straus and Giroux. 1997. P. 126.

Melehanych H., Skochylas Y. Features of the historical Experience of Vietnam in the prolonged war of attrition as an example for Ukraine

This article reveals the topic of historical conflicts in the middle of the 20th century and examines their historical experience for use as examples for the present. The conflict in Vietnam at the end of the first Indochina war is taken as an example.

The course and development of international relations in the region and the regional security system in the context of a global conflict such as the Cold War and a regional active conflict such as the first Indo-China war are analyzed.

The article focuses on determining the positions of the parties, the situation on the battlefield, and the process of ending the war through a peace process. Attention is also paid to the peculiarities of such an active conflict as a war of attrition.

Set as the long-running war of attrition and global conflict between two Cold War rivals influenced decision-making for the regional war in Vietnam and the peace process. A comparison is made between the situation in Vietnam as of the summer of 1954, when peace negotiations were held at the Geneva Congress, and the current situation in Ukraine. During the research, the main circumstances and factors that influenced the course of the peace process at the Geneva Conference were established

This study is devoted to the prerequisites that contributed to the start of the second Indochinese war and asks the question why the end of the first Indochinese war did not lead to the solution of the urgent military and political problems of Vietnam, despite significant military achievements and the superiority of one of the sides.

The article expresses the opinion that the main source of contradictions that will lead to the emergence of a new crisis are the decisions of the Geneva Peace Conference of 1954 and the relevant treaties that were adopted during it. Therefore, the research focuses on studying all the circumstances that influenced the formation of the agreements that were adopted. Parallels with Ukraine are also actively drawn and historical lessons that could be useful to Ukraine in a similar conflict today are determined.

Keywords: *war of attrition, Vietnam, peace negotiations, Cold War, Geneva Conference*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.8

УДК 321.7:005.334]:[327.5:316.42]"2024"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4113-8332>*Руднева А. О., Запорізький національний університет*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0334-2412>*Мальована Ю. Г., Запорізький національний університет*

ВИКЛИКИ ДЕМОКРАТІЇ У 2024 РОЦІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються ключові аспекти сучасних викликів, що стоять перед демократією у 2024 році. Зокрема, увага зосереджується на зростанні авторитарних тенденцій, які обумовлюють вплив на демократичні процеси, обмежують права та свободи громадян, свободу слова та критику, втручаються у виборчі процеси та змінюють правові норми, а також глобальні кризи, технологічний розвиток, процеси цифровізації і віртуалізації, геополітичні напруження та зміни в економічних умовах, соціокультурні трансформації тощо. Проте демократія продовжує бути ключовим принципом у багатьох регіонах світу, де громадяни активно виступають за свої права та участь у прийнятті рішень. Акцентується увага на цивілізаційному розколі, ідеологічному, ціннісному протистоянні у сучасному геополітичному просторі на фоні загострення військово-політичного конфлікту в Україні, арабо-ізраїльського питання, глобальному протистоянню демократичного та авторитарного світів. Висвітлюється проблема цифрової свободи в умовах діджиталізації та цифровізації суспільно-політичних процесів. Розвиток інформаційних технологій впливає на спосіб, яким демократичні інститути спілкуються з громадськістю та як громадяни сприймають політичну інформацію. Значна увага приділена штучному інтелекту та його ролі у сучасних демократичних процесах, зокрема виборів, проведення яких припадає на 2024 рік у багатьох країнах світу, що може стати значним випробуванням як для політичних діячів, так і для самого суспільства. Наводиться приклад зі звіту-2024 Давоського Всесвітнього економічного форуму про глобальні ризики на найближчі 2 роки, де перше місце посіла дезінформація. У статті висвітлюються перспективи розвитку демократії у найближчому майбутньому. Висновки статті мають на меті сприяти розумінню сучасних викликів демократії та виробленню ефективних стратегій для забезпечення її стабільності та розвитку.

Ключові слова: демократія, авторитарні тенденції, геополітичні напруги, цифрова свобода, дезінформація, фейк, соціальні мережі, штучний інтелект, громадянське суспільство, економічна нестабільність, соціокультурні трансформації

Демократія як форма урядування, політичного режиму і система цінностей протягом історії свого існування завжди піддавалась випробуванням, проте у ХХІ столітті і у 2024 році зокрема світ зіштовхнувся з рядом унікальних викликів, які впливають на функціонування та майбутнє демократичного світу.

Зі змінами у політичному, економічному та соціальному ландшафті держав по всьому світу, демократичні інститути зазнають значних викликів та переосмислення. Низка факторів спричиняє ці виклики, включаючи глобальні кризи, технологічний розвиток, процеси цифровізації і віртуалізації, геополітичні напруження та зміни в економічних умовах. Вирішення цих проблем потребує спільних зусиль усіх зацікавлених сторін – від урядів та міжнародних організацій до громадянського суспільства. Тільки спільно можна забезпечити майбутнє стабільної, вільної та справедливої демократії.

Політичні, економічні, технологічні та соціокультурні зміни породили різноманітні виклики, які потребують уважного аналізу та реагування. Деякі з цих викликів вже відчутні, інші з'являються на горизонті, проте кожен із них має потенціал вплинути на демократичні інститути та процеси.

Стаття має на меті розглянути основні проблеми, з якими стикаються демократичні системи у світі, зокрема у 2024 році, спрямована на поглиблене розуміння та аналіз цих викликів та тенденцій,

на виявлення можливих шляхів подолання цих викликів для підтримки та зміцнення демократії у майбутньому.

Дослідженню сучасних демократичних процесів, викликів та перспектив розвитку демократії на тлі глобальних політичних процесів приділено увагу у роботах українських та зарубіжних дослідників. Проблематика розвитку демократії була предметом наукового аналізу таких дослідників як: Ю. Бисага, Д. Белов, О. Бориславська, М. Гаврилов, Ю. Гоцуляк, Р. Даль, І. Жаровська, А. Заєць, О. Колодій, М. Куницький, О. Лотюк, А. Мучник, А. Прокопенко, О. Скрипнюк, А. Слюсаренко, О. Тодика та інших. Проте динаміка тенденцій розвитку сучасного світу, викликів та перспектив, що стоять перед демократією, дуже висока, тому дослідження цієї проблематики є гостроактуальним як для розвитку демократії у світі загалом, так і в Україні зокрема, яка наразі бореться за своє незалежне, вільне, демократичне майбутнє.

Розглянемо деякі з найбільш значущих викликів, які стоять перед демократією у 2024 році.

Зростання авторитарних тенденцій.

З одного боку, спостерігається зростання авторитарних тенденцій у деяких країнах, де права та свободи громадян піддаються обмеженням, авторитарні лідери намагаються обмежити свободу слова та критику, втручаються у виборчі процеси та змінюють правові норми (рф, Білорусь). Наприклад, вибори на ТОТ України, які проводились російською окупаційною стороною з порушенням всіх демократичних норм та процедур.

З іншого боку, демократія продовжує бути ключовим принципом у багатьох регіонах світу, де громадяни активно виступають за свої права та участь у прийнятті рішень. Наприклад, масові протести представників громадянського суспільства Грузії через закон «Про прозорість іноземного впливу», проти чергової спроби проросійської влади з партії «Грузинська мрія» здійснити «московську мрію». Грузинський законопроект є калькою з російського закону про іноагентів, який в росії став частиною репресивних заходів на шляху перетворення країни з авторитарної диктатури на тоталітарну. Цей законопроект несумісний із цінностями ЄС та демократичними принципами, він спрямований проти амбіцій Грузії щодо членства в ЄС, шкодить міжнародній репутації Грузії та ставить під загрозу євроатлантичну інтеграцію країни [2].

З поширенням авторитарних режимів і наростанням впливу авторитарних лідерів на світовій арені, демократичні цінності опиняються під загрозою. Підстави для цього варіюються від захоплення влади до підризу інституцій та прав людини. Наприклад, постійне балансування, відкати демократії, збільшення частоти переворотів, в результаті яких демократії змінили військові диктатури, відбуваються в африканських країнах групи Франсафрика, які колись були французькими колоніями (Сенегал, Нігерія, Чад, Туніс тощо). У Сенегалі президент Макі Салл, який не має права більше балотуватися, намагався перенести вибори за три тижні до початку голосування з лютого та грудень 2024 року, через що країну охопили масштабні протести. Його адміністрація застосувала тактику, якою користуються інші країни, які бажають утриматися при владі у всій франкомовній Африці: блокування інтернету, заборона демонстрацій, вбивство протестувальників і кидання опозиційних політиків до в'язниці.

8 із 9 успішних переворотів в Африці з 2020 року відбулися в колишніх французьких колоніях – єдиним винятком є Судан, який був британською колонією. Колишні французькі колонії були «чемпіонами державних переворотів», а також борцями за так званий «конституційний порядок» та «демократію». Понад 10 колишніх французьких колоній континенту отримали найгірший рейтинг, за даними Freedom House. Усі вони отримали нижчі бали за шкалою свободи Freedom House у 2023 році, ніж у 2019 році, за винятком Джибуті та Марокко, які залишилися на тому ж рівні, і Мавританії, де після десятиліть військового правління нещодавно почали проводити вибори [5].

Варто також не забувати про зростання праворадикальних настроїв в Європейському просторі на тлі зростаючої соціальної кризи, пов'язаною з міграційною політикою.

Геополітичні напруги.

Геополітичні конфлікти та напруги між країнами впливають на демократичні процеси. У 2024 році зростаюча напруга між світовими державами створює серйозні виклики для демократичних установ та міжнародних відносин.

На сьогоднішній день ми спостерігаємо цивілізаційний розкол, ідеологічне, ціннісне протистояння у геополітичному просторі. На фоні загострення військово-політичного конфлікту в Україні, навколо арабо-ізраїльського питання, відбувається глобальне протистояння демократичного

та авторитарного світів: США, Європейського простору, країн демократичного світу і так званої «вісі зла» або страху, як визначають аналітики: росія-Китай- Іран-КНДР та терористичного світу.

Особливу увагу викликають пропалестинські мітинги у демократичних країнах, які прокотилися Європою та США після початку антитерористичної операції ЦАХАЛ у Секторі Гази проти ХАМАС, які охопили значну кількість людей, особливо молоді, яка виголосила популярний «пропалестинський» слоган «From the river to the sea Palestine will be free» («Від річки і до моря Палестина буде вільною»). Інакше кажучи, це слоган радикальних терористичних рухів, який заперечує право Ізраїлю на існування, для цього вимагає знищення держави Ізраїль із усіма його жителями.

Спекотні суперечки про дії Ізраїлю в Газі та свободу слова охопили студентські містечка США після нападу ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня. У квітні 2024 року піднялася наступна хвиля пропалестинських протестів, які охопили університети США. З того часу почастишали випадки антисемітизму та ісламофобії. Держсекретар США Ентоні Блінкен назвав студентські протести проявом демократії, але розкритикував студентів за те, що на своїх демонстраціях вони мало говорять про роль ХАМАС у конфлікті [1].

Вплив технологій на демократію: цифрова свобода, загроза дезінформації та фейків.

У сучасному світі швидкі технологічні зміни перетворюють наші способи спілкування, сприйняття інформації та взаємодії зі світом. Цифрові технології стають важливим інструментом для сприяння демократії та розвитку громадянського суспільства. У цьому контексті поняття «цифрова свобода» стає дедалі більш актуальним і важливим.

Цифрова свобода означає можливість вільного доступу до інформації, свободи висловлювання та права на приватність у цифровому просторі. Вона є важливим компонентом демократичного суспільства, оскільки дозволяє громадянам виражати свої погляди, сприймати різноманітні точки зору та брати участь у громадських дебатах. Однак існують різні виклики та перешкоди перед цифровою свободою. Однією з найбільших проблем є цензура в Інтернеті.

Деякі країни обмежують доступ до певних інформаційних ресурсів та блокують сайти, які вони вважають небажаними або загрозовими для свого режиму. Це підриває принципи свободи слова та обмежує доступ до різноманітних думок і поглядів. Наприклад, Палата представників США разом із підтримкою допомоги Україні 20 квітня 2024 року проголосувала за так званий законопроект 8038, що може заборонити китайський застосунок TikTok в Америці. Головна пересторога щодо TikTok – це те, що застосунок і його материнська компанія можуть передавати конфіденційні дані користувачів, наприклад інформацію про місце перебування, в руки китайського уряду. Західні законодавці та регулятори також стурбовані тим, що Китай може використовувати рекомендації контенту TikTok для розповсюдження дезінформації. За даними самого сервісу, він має близько 170 мільйонів користувачів із США. Це значна частка з усіх 1,6 мільярда глобальних користувачів застосунку. У низці країн діють повні чи часткові обмеження TikTok: Індія заборонила з 2020 року; в Афганістані – з 2022 року; через цензуру та обмеження з боку власника доступу нема й в Ірані; встановлення TikTok на урядові пристрої заборонено у Тайвані та низці країн ЄС, у Великій Британії, Канаді та Австралії тощо [4].

Іншим важливим аспектом є кібербезпека. З розвитком цифрових технологій збільшується й кількість кібератак. Це може мати серйозні наслідки для демократичних процесів, таких як вибори або громадські дебати, які часто проводяться у цифровому просторі.

Ще одним викликом є проблема фільтрування інформації. У цифровому віці доступ до інформації став простішим, але водночас зростає кількість дезінформації та фейкових новин. Це може призвести до збитків довіри до демократичних інститутів та процесів.

Незважаючи на ці виклики, цифрова свобода має великий потенціал для розвитку демократії. Вона дозволяє громадянам висловлювати свої погляди, обмінюватися інформацією та організовуватися для спільної дії. Для забезпечення цифрової свободи потрібна активна участь громадян, захист прав і свобод у цифровому просторі та розвиток ефективних механізмів контролю за дотриманням цих прав. Цифрова свобода є важливим аспектом сучасного демократичного суспільства. Її розвиток потребує уваги та заходів з боку урядів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти для забезпечення захисту прав та свобод у цифровому просторі.

Розширення впливу соціальних мереж, аналітичних систем і штучного інтелекту може мати як позитивні, так і негативні наслідки для демократії. Від маніпуляції громадською думкою до підвищення прозорості та участі громадян – технології формують сучасну політичну реальність.

Розвиток інформаційних технологій впливає на спосіб, яким демократичні інститути спілкуються з громадськістю та як громадяни сприймають політичну інформацію. Виклики цього розвитку включають поширення дезінформації та фальсифікації, а також проблеми приватності та безпеки даних.

Варто зазначити, що у Звіті-2024 Давоського ВЕФ про глобальні ризики на найближчі 2 роки перше місце посіла дезінформація, що може створюватися та розповсюджуватися за допомогою штучного інтелекту. Експерти Давосу наголошують, що це вже призвело «до вибухового зростання фальсифікованої інформації і так званого синтетичного контенту – від складного голосового клонування до підроблених вебсайтів» [3].

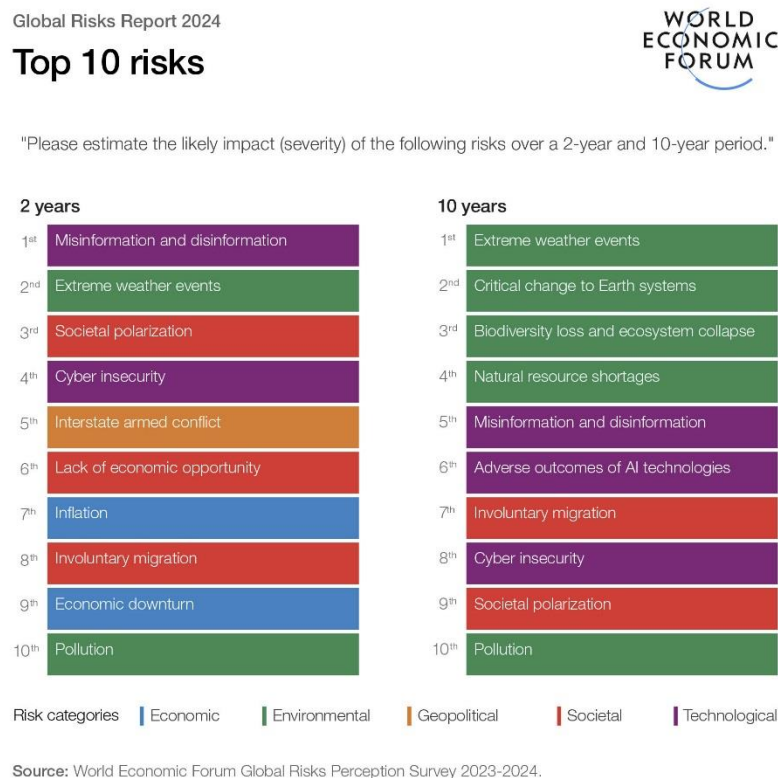

Рисунок 1. Дезінформація на першому місці серед глобальних ризиків найближчих 2-х років

Занепокоєння, що штучний інтелект може зруйнувати вибори та загрожувати демократії, зростає. Частіше з'являються дідфейки, створені на основі ШІ, на яких політики говорять те, чого вони ніколи не говорили, поширюючи плутанину та недовіру серед виборців.

Президент Південної Кореї Юн Сук Йоль закликав світових лідерів приєднатися до захисту демократії від загрози, яку становить дезінформація у 2024 році. Південна Корея стала першою країною, крім США, яка прийняла демократичний саміт. Такий захід вперше скликав Джо Байден у 2021 році, щоб спробувати створити єдиний фронт проти авторитаризму на тлі звинувачень у втручання у вибори з боку росії та Китаю. У лютому 2024 в TikTok та інших соціальних медіа-платформах поширилися фальшиві відео, на яких Юн принижує себе. Уряд Південної Кореї заявив, що відеозаписи були створені для розпалювання соціальних заворушень, і поліція закликала їх видалити або заблокувати. Дідфейки, створені за допомогою генеративного штучного інтелекту, стають все більш поширеними в усьому світі. У січні 2024 виборці в США отримали шахрайські телефонні дзвінки, щоб видати себе за Байдена, щоб вони не голосували на праймеріз [6].

Технологія штучного інтелекту створює деякі серйозні ризики з точки зору дезінформації, проте вона також пропонує певні значні можливості для розвитку демократії: дозволяє проводити аналіз

великих обсягів даних з соціальних медіа та інших джерел для виявлення та розуміння настроїв та потреб громадян, що може допомогти політичним лідерам краще розуміти виборців та приймати більш обґрунтовані рішення; використання чат-ботів, інтерактивних систем, які надають громадянам доступ до інформації та послуг уряду, а також надають можливість виразити свої думки та потреби через автоматизовані канали зв'язку. ШІ може створити платформи для залучення громадськості до прийняття рішень та розробки політики. Це може включати в себе проведення громадських консультацій, організацію обговорень та голосування за різними ініціативами. Наприклад, Campaign Lab проводить навчальні курси для активістів лейбористів і ліберал-демократів Великої Британії щодо використання ChatGPT для створення перших чернеток передвиборчих листівок [7].

Поширення дезінформації та фейкових новин може підірвати довіру громадськості до демократичних інститутів та процесів. Забезпечення доступу до правдивої та об'єктивної інформації є ключовим аспектом у збереженні демократії.

Економічні виклики.

Економічна нестабільність, зростання нерівності та безробіття можуть породжувати недовіру до демократичних інститутів. Важливо забезпечити економічну справедливість та розвиток, які є необхідними передумовами для підтримки демократії. Демократія також стикається з викликами, пов'язаними з корупцією, політичною нестабільністю та недостатньою ефективністю державного управління. Ці проблеми можуть стримувати інвестиції, знижувати довіру до владних інституцій та призводити до економічної нестабільності.

Зміни в економічних умовах, такі як інфляція, безробіття та зростання рівня нерівності, можуть підірвати довіру до демократичних інститутів та спричинити соціальні напруження. Однією з можливих стратегій подолання економічних викликів демократії є активне використання інновацій та технологічних рішень. Розвиток цифрової економіки, впровадження штучного інтелекту у сферу управління та розвиток глобальних торговельних мереж можуть сприяти створенню нових можливостей для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності держави.

Зокрема ідея та практика втілення безумовного базового доходу у відповідь на зростаючі виклики трансформації ринку праці внаслідок інформатизації та цифровізації, роботизації економіки, коронавірусу тощо. На Всесвітньому Економічному форумі у Давосі-2024 йшлося про створення робочих місць для нової ери, зокрема в країнах де зберігається високий рівень безробіття через уповільнення економічного зростання та тривалі наслідки пандемії коронавірусу.

Екологічні проблеми: кризи та надзвичайні ситуації.

Світові кризи, такі як пандемія COVID-19, економічні кризи та природні катастрофи, ставлять під сумнів ефективність демократичних систем у вирішенні важливих питань та наданні громадянам належних відповідей та захисту. Нарощення уваги до проблем екології і кліматичних змін також ставить перед демократичними урядами завдання забезпечити стале економічне зростання, яке б не шкодило навколишньому середовищу. Ефективна екологічна політика є важливою складовою демократичного управління.

Зміни клімату та екологічні кризи вимагають комплексних стратегій та спільних зусиль країн та міжнародних організацій. Демократичні системи повинні виявити свою ефективність у вирішенні цих проблем для збереження своєї легітимності та стабільності.

Соціокультурні трансформації.

Зміни в соціальних та культурних цінностях можуть впливати на підтримку демократії серед населення. Поглиблення розуміння та впровадження принципів рівності, відкритості та інклюзії може виявитися ключовим для збереження демократичних цінностей у 2024 році.

Пандемія COVID-19 спричинила значні виклики для демократичних систем у всьому світі, змушуючи уряди обмежувати громадські свободи для забезпечення громадського здоров'я.

Варто зазначити, що низький рівень довіри громадян до політичних інститутів стає серйозною загрозою для демократії. Це може бути спричинене корупцією, недостатньою прозорістю чи нездатністю владних структур вирішувати проблеми громадян.

The New York Times називає 2024-й «вибухонебезпечним для демократій»: за цей рік у 78 країнах відбудуться 83 вибори різного рівня. В Індії з 19 квітня по 1 червня проходять багатозагові загальні вибори, які визначатимуть політичний курс найбільш густонаселеної країни світу на наступні 5 років. Прем'єр-міністр Нарендра Моді балотується на третій термін, за десять років перебування на цій посаді Моді модернізував країну, але його прагнення змінити світську демократію Індії як індуїстської нації загострило релігійні та етнічні розбіжності в цій надзвичайно різноманітній країні.

США – на порозі одного з найкритичніших передвиборчих періодів у сучасній історії. Вибори до Європарламенту можуть зафіксувати зростання ультраправих сил. А президент РФ на чергових виборах без вибору оголосив про своє переобрання.

Отже, незважаючи на ці виклики, демократія залишається життєво важливим інструментом для розв'язання складних проблем. Вона може бути вдосконалена через посилення прозорості, розвиток громадянського суспільства і зміцнення ролі міжнародного співтовариства в підтримці демократичних процесів. Розуміння цих викликів і відповідна реакція на них є ключем до забезпечення майбутнього демократії у 2024 році.

У контексті цих викликів у перспективі дослідження важливо розглянути нові стратегії та підходи до зміцнення демократії, залучення громадян до управління та забезпечення стійкого розвитку суспільства. В умовах складних викликів демократія може виявитися не тільки вразливою, але й динамічною силою, яка спроможна адаптуватися та змінювати себе для вирішення найважливіших завдань сучасності.

Бібліографічний список:

1. Герасименко Я. Пропалестинські протести охопили університети США, затримано сотні людей, скасовують випускні. *Нromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/polski-mitniki-ogolosili-sho-do-krayini-timchasovo-ne-zmozhut-vyizhdzhati-vantazhivki-z-ukrayini-chomu> (дата звернення: 27.04.2024).
2. Довгань К. Протести через закон про «іноагентів»: як Грузія може стати новою Білоруссю і чим це загрожує. 24 канал. URL: https://24tv.ua/protesti-gruziyi-2024-prichina-chomu-lyudi-viyshli-vulitsi-cherez_n2537399 (дата звернення: 28.04.2024).
3. Форум у Давосі 2024 розпочинає роботу. Головні теми, учасники та чого чекати Україні. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/forum-davosi-2024-rozpochinae-robotu-golovni-1705096868.html> (дата звернення: 25.04.2024).
4. Шевченко Л. Чи заборонять TikTok у США та Україні: в яких країнах це вже зробили й чому. 24 канал. URL: https://24tv.ua/blokvannya-tiktok-ukrayini-ssha-mozhut-zaboroniti-koli-shho_n2540375 (дата звернення: 27.04.2024).
5. Democracy Teetering in African Countries Once Ruled by France // *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2024/03/22/world/africa/democracy-senegal-africa-france.html?unlocked_article_code=1.ek0.Zg5E.LrhKM3hru4Xv&smid=url-share (дата звернення: 20.04.2024).
6. South Korea's Yoon, Biden call for defending elections against fake news. *NikkeiAsia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/South-Korea-s-Yoon-Biden-call-for-defending-elections-against-fake-news> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Swenson A., Chan K. Election disinformation takes a big leap with AI being used to deceive worldwide. *The Associated Press*. URL: <https://apnews.com/article/artificial-intelligence-elections-disinformation-chatgpt-bc283e7426402f0b4baa7df280a4c3fd> (дата звернення: 25.04.2024).
8. Wheeler B. Could artificial intelligence benefit democracy? *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-68627916> (дата звернення: 15.04.2024).

References:

1. Herasymenko YA. Propalestyns'ki protesty okhopyly universytety SSHA, zatorymano sotni lyudey, skasovuyut' vypusknii. *Hromadske*. URL: <https://hromadske.ua/posts/polski-mitniki-ogolosili-sho-do-krayini-timchasovo-ne-zmozhut-vyizhdzhati-vantazhivki-z-ukrayini-chomu> (date of access: 27.04.2024).
2. Dovhan' K. Protesty cherez zakon pro «inoagentiv»: yak Hruziya mozhe staty novoyu Bilorussyyu i chym tse zahrozhuye. 24 kanal. URL: https://24tv.ua/protesti-gruziyi-2024-prichina-chomu-lyudi-viyshli-vulitsi-cherez_n2537399 (date of access: 28.04.2024).
3. Forum u Davosi 2024 rozpochynaye robotu. Holovni temy, uchasnyky ta choho chekaty Ukraini. *RBK-Ukrayina*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/forum-davosi-2024-rozpochinae-robotu-golovni-1705096868.html> (date of access: 25.04.2024).
4. Shevchenko L. Chy zaboronyat' TikTok u SSHA ta Ukraini: v yakykh krayinakh tse vzhe zrobyly y chomu. 24 kanal. URL: https://24tv.ua/blokvannya-tiktok-ukrayini-ssha-mozhut-zaboroniti-koli-shho_n2540375 (date of access: 27.04.2024).
5. Democracy Teetering in African Countries Once Ruled by France // *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2024/03/22/world/africa/democracy-senegal-africa-france.html?unlocked_article_code=1.ek0.Zg5E.LrhKM3hru4Xv&smid=url-share (date of access: 20.04.2024).
6. South Korea's Yoon, Biden call for defending elections against fake news. *NikkeiAsia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/South-Korea-s-Yoon-Biden-call-for-defending-elections-against-fake-news> (date of access: 20.04.2024).
7. Swenson A., Chan K. Election disinformation takes a big leap with AI being used to deceive worldwide. *The Associated Press*. URL: <https://apnews.com/article/artificial-intelligence-elections-disinformation-chatgpt-bc283e7426402f0b4baa7df280a4c3fd> (date of access: 25.04.2024).

8. Wheeler B. Could artificial intelligence benefit democracy? BBC News.
URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-68627916> (date of access: 15.04.2024).

Rudnieva A., Malovana Y. Challenges to democracy in 2024: main trends and prospects

The article examines key aspects of the contemporary challenges facing democracy in 2024.

In particular, attention is focused on the growth of authoritarian tendencies that influence democratic processes, limit the rights and freedoms of citizens, freedom of speech and criticism, interfere in electoral processes and change legal norms, as well as global crises, technological development, digitalization and virtualization processes, geopolitical tensions and changes in economic conditions, sociocultural transformations, etc. However, democracy continues to be a key principle in many regions of the world, where citizens actively advocate for their rights and participation in decision-making. Attention is focused on the civilizational split, ideological and value confrontation in the modern geopolitical space against the backdrop of the aggravation of the military-political conflict in Ukraine, the Arab-Israeli issue, and the global confrontation between the democratic and authoritarian worlds. The problem of digital freedom in the context of digitalization and digitalization of socio-political processes is highlighted. Developments in information technology influence the way democratic institutions communicate with the public and how citizens perceive political information. Considerable attention is paid to artificial intelligence and its role in modern democratic processes, in particular, elections, which will be held in 2024 in many countries of the world, which can become a significant test for both politicians and society itself. An example is given from the 2024 report of the Davos World Economic Forum on global risks for the next 2 years, where disinformation took first place. The article reflects the prospects for the development of democracy in the near future. The purpose of the article's findings is to contribute to the understanding of contemporary challenges to democracy and the development of effective strategies to ensure its stability and development.

Keywords: *democracy, authoritarian tendencies, geopolitical tensions, digital freedom, disinformation, fake news, social networks, artificial intelligence, civil society, economic instability, sociocultural transformations.*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.9

UDC 316.34

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5640-2605>**Goncharuk-Cholach T., West Ukrainian National University**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2623-5399>**Chuhur R., West Ukrainian National University**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9040-0693>**Kovtyn I., West Ukrainian National University**

SOCIAL MOVEMENTS: DETERMINING THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY

The article examines the main types of social movements: expressive, utopian, reform, revolutionary movements; resistance movements; defines their main characteristics, the essence of the concept of "ideal types" within different paradigms of social movements. An attempt is made to identify the most effective theoretical and methodological foundations for analysing the "ideal types" of social movements, the expediency of using the latest political science concepts as a theoretical basis for the study of "ideal types" of social movements is considered. Attention is focused on the paradigm of "ideal types" of social movements, which has cognitive potential for the analysis of modern protest movements. The differences that exist between social movements and social institutions are shown, which consist of the difference between them in terms of periods of existence and institutional nature. The author reveals a close connection between social movements and the development of communications, which is a practical tool for the direct participation of citizens in solving their pressing social issues. The authors of the study draw attention to the fact that movements should not be confused with organizations, since social movements can include many organizations, have unstable cultural patterns, and acquire a stable form of behavior, their own norms and a system of ordered and clearly hierarchized social statuses. It follows that social movements can act as pressure groups only by chance and seek to achieve only those goals that are most useful to society, using generally accepted norms. It is especially emphasized that social movements can be defined as the essence of protest actions aimed at supporting social change, a collective attempt to pursue common interests or achieve a common goal through collective action outside the established institutions, and it is through them that we have all the necessary tools and means in our hands to respond to this kind of change promptly and make the transformation process less painful.

Ключові слова: social movements, ideal types, expressive movements, utopian movements, reform movements, revolutionary movements; resistance movements

Problem statement. In society, one can often see processes that are collective actions of individuals who are not part of any organization, community, or social group. Such actions are a type of social process and are called social movements.

Social movements refer to collective actions that are aimed at intensive communication, coordinated, and focused on achieving a specific goal. This understanding of the phenomenon emphasizes a very significant natural characteristic. Another very important feature of social movements should be emphasized, namely, that the participation of an individual in any social movement is free and voluntary.

In addition, participants in social movements are bound by a common creed or common beliefs based on interest. This means that a social movement can be aimed at achieving certain changes in society or, conversely, at preserving the so-called status quo in a particular area of public relations.

Social movements are distinguished by their focus on transformation and the absence of specific life cycles. They do not have a stable institutional status. Social movements are the subject of our research.

Analysis of recent research and publications. Different thinkers have explained the interpretation of social movements in different periods. In the nineteenth century, social movements were seen as a set of actions aimed primarily at supporting social change. But in the twentieth century, a representative of the American school of interactionists, political scientist R. Turner (1919-2013), defined a social

movement as "a set of collective actions aimed at supporting social change or supporting resistance to social change in society or a social group" [9, p. 173-181].

A slightly different interpretation of the social movement is found in the French researcher A. Touraine (1928-2023): "A social movement is a special type of struggle..., it is a conflict action through which agents of opposing classes oppose each other in the struggle for social control over the cultural orientations of their societies... The social movement of the masses, therefore, has two dimensions: a conflict with the enemy and a project of socio-cultural orientation". He calls social movements historical subjects of action at the societal level, and offers an image of society as a system of action in which social movements become the object of study" [5]. As we can see, each era brings its understanding of the social movement, as this concept takes on new colors in the modern world.

The purpose of the article. To determine the theoretical and methodological foundations of the analysis of social movements. To achieve this goal, it is necessary to analyze theoretical approaches to the study of social movements, to consider the main characteristics of the paradigm of "ideal types" of social movements, and to determine the feasibility of using the latest political science concepts to analyze "ideal types" of social movements.

The main research material. Today's social movements are a form of social protest against the unresolved and deepening of old and the emergence of many new social problems (environmental issues, militarisation, regional conflicts, declining quality of life, etc.) against the background of a crisis of confidence in public authorities, traditional trade unions, political parties, and other political institutions. Citizens' awareness of the shortcomings of representative democracy, and their desire for direct participation in solving pressing social issues contribute to their consolidation, and the development of communications is a practical tool for realizing this desire. This state of affairs encourages researchers to study the impact of social movements on contemporary society. Most of them in their studies proceed from the fact that the popularity of social movements can be conditionally used in both "negative" and "positive" senses.

It is clear that in a stratified society, the division into "positive" and "negative" effects of information on representatives of different social strata can only be conditional since their interests differ depending on their place in the system of social production. This direction of the discourse is currently due to the prevailing "neoliberal" paradigm, which, although gradually losing its almost monopolistic position due to the aggravation of global crises in the world economy, continues to dominate as the ideological support for the system that has developed in the world in recent decades [2, p.50].

At the same time, the principles of building a system that would counteract certain negative manifestations associated with social activity and movement seem important not only in terms of the existing system but also in the future – in the formation of new, alternative social and economic processes.

The beginning of social movements is rooted in a state of anxiety, and its driving force arises, on the one hand, from dissatisfaction with this form of life, and, on the other hand, from desires and hopes for some new forms of existence. If we trace the development of the social movement, it emerged in a new period of life. For this reason, social movements had to contribute primarily to the emergence of innovations in various spheres of society.

Contemporary political scientists argue that such movements are aimed not only at supporting social change but also at opposing it. It is important to know that social movements are not social institutions. The main difference between them is their period of existence and their institutional nature. Whereas social institutions are relatively stable and steady, social movements are highly dynamic and have an uncertain life cycle.

While institutions maintain the social order and are supported by all members of society who consider institutions to be a valuable aspect of cultural life that supports the existing social system, social movements, in turn, are not as institutionalized and include a limited number of individuals from different backgrounds, while the majority of individuals have either an indifferent or hostile attitude towards existing social movements.

If a social movement gains massive support from society, it ceases to function as a social movement and turns into a social institution, becoming an integral part of society. Similarly, movements should not be confused with organizations, as organizations are formal social entities with formal membership, a charter or relevant rules of the organization, and an internal hierarchical structure of statuses and roles, while social movements may include many organizations, but despite this, their activities are based on the efforts and actions of people who share the proclaimed ideas and values or sympathize with them [4, p.80].

As practice has shown, many social movements have virtually no signs of the organization; moreover, while organizations are in most cases based on traditional patterns and support stable, predictable behavior of individuals, social movements assume instability of cultural patterns and, accordingly, changed patterns of behavior.

As a result of their development, social movements may acquire some stable forms of behavior, their own norms, and systems of ordered and clearly hierarchized social statuses. In this case, the social movement disappears as such and a social organization or several organizations emerge. Social movements can also act as a pressure group to perform certain actions, i.e. to influence official state officials, the purpose of which is to influence the governance institutions in society. Examples include movements in support of the president, a parliamentary group, and other officials and bodies.

An analysis of political struggle reveals that most pressure groups are not political movements and seek to achieve only those goals that are most beneficial to society, using generally accepted norms. However, they are initially deliberately aimed at supporting or resisting changes in these norms and values. Social movements can act as pressure groups only by chance.

Social movements are very relevant and promising problems to study and attract many scholars. Of particular interest are the prerequisites for the emergence and study of the nature of social movements. There are several popular ways to study them, including

- Local study. This focuses on the internal content of the movement without taking into account the socio-cultural context;
- historical study. This method includes the problems of the emergence and development of social movements, the problems of internal content, and the resulting data from the study of documents, archives, newspapers, and similar documented sources of information, combined with the results of public opinion polls;
- a comparative study of membership in a social movement. This approach analyses the behavior of not only ordinary members of movements, but also leaders, using statistics according to their age, gender, political and economic status, profession, education, and other characteristics, or interviews and the biographical method. The first quantitative approach gives us an understanding of what and why all movement members are connected, while the second qualitative approach allows us to identify their common feelings and motivations for behavior;
- content analysis. It involves the study of social movement reports, speeches, and propaganda statements of leaders [8].

Before moving on to the classification of social movements, it should be noted that they are not always comparable to each other, as one movement may be only an intermediate stage for another, larger social movement, and several movements may mix in different life cycles.

Moreover, different social movements can take on different characters and shades: from extremist to political to economic and religious; and can cover both small social groups and large social units (strata, classes, castes). In this regard, it is customary to distinguish a classification of the most general features and to identify the so-called "ideal types".

Ideal types refer to social movements that are distinguished solely based on a single feature. In reality, such ideal types are extremely rare or non-existent. It is customary to distinguish the following types of social movements:

- expressive
- utopian
- movements for reforms;
- revolutionary movements;
- resistance movements [1, p. 38].

Now let us try to identify the main features of each of these types, which will allow us to more fully and deeply understand the nature of social processes and social movements.

Expressive movements arise within a limited social system that cannot be transformed in any way and from which it is impossible to escape. Individuals, changing their own attitude to such an unattractive reality, adapt to it through various forms of emotional expression (dance, art, music, rituals, etc.). They originated in ancient times and represented various mysteries in Ancient Greece, Ancient Rome, Persia, and India. Today, expressive movements can be observed among young people in the subcultures they have created (hippies, rockers, punks, etc.). Most often, dymb movements are associated with a belief in a better past life, i.e. they refer to the exploits and glory of past generations

and revive the symbolism and lifestyle of their ancestors. Their characteristic is to idealize the past and compare it with the present.

Utopian movements proclaim utopian ideas. After the publication of Thomas More's work *Utopia*, the word began to denote an ideal society, a society of perfection that is possible only in human fantasies. But Thomas More was not the only one to create a model of an ideal society. In addition to him, Plato dealt with this problem in ancient times, as evidenced by his works *The Ideal State* and *The Republic*. Utopian ideas gained great popularity in the eighteenth and nineteenth centuries, and in our time, a great contribution was made by the American researcher B. Skinner. The first utopian movements were religious movements and sects that proclaimed the idea of equality and the implementation of God's will. Secular communities, which followed utopian ideas, proclaimed the image of a good, constructive, sacrificial person while relegating the idea of personal happiness to the background, so utopian existence was short-lived, despite the eternal ideals of perfection. An example is the utopian movements that proclaimed social equality under capitalism.

Reform movements are movements that aim to change certain areas and the structure of society. It is important to distinguish reforms from modernization. Whereas reforms are partial and imply changes in some particular aspect of life, modernization involves the complete destruction and construction of an entirely new system, i.e. a complete transformation of social life. Two conditions are necessary for the emergence of such a phenomenon as a reform movement:

- a positive attitude towards order and a focus on certain negative aspects of social life;
- the ability to express one's opinion and actively act in support of or against a particular reform [7].

It is not difficult to guess that reform movements usually arise in democratic societies where the necessary conditions of freedom exist, and they cannot develop in totalitarianism. Examples of such movements include abolitionist movements (for the abolition of certain laws), feminist movements (for gender equality), movements that ban something (ban on pornography, construction of nuclear power plants, etc.) Currently, society is not ready to fully accept such movements, but it is gradually getting used to them.

Revolutionary movements aim to eliminate the existing social system and completely destroy it, followed by the creation of a new social order. They are understood as "an unexpected, rapid, usually violent complete change of the social system, structure and functions of many major social institutions". Revolutionary movements in this case are not coups d'état. The main difference is that coups d'état leave social institutions and the system of power in society unchanged, changing only the people in power, while revolutionary movements involve gradual, large-scale changes, such as the Industrial Revolution, the scientific and technological revolution, and the sexual revolution.

If the reform movement tries to change only some of the shortcomings of the existing system, revolutionary movements will not take any action, explaining that such a social system does not deserve to be saved. History has shown that revolutionary movements most often arise in societies where revolution is the only way out of the situation and the only means of eliminating the imperfections of the social system, this applies to authoritarian regimes, and in democratic societies, the development of revolutionary movements is minimal, as reforms postpone revolution "it is no coincidence that communist movements are not developed in traditionally democratic countries such as Sweden, Switzerland, Belgium or Denmark, and are strongly developed in those countries where there is a degree of American scientists L. Edward and C. Brinton (School of Natural History), who also study revolutionary movements, identified their most typical stages of successful development. They include:

- accumulation of deep social unrest and dissatisfaction over several years;
- the inability of intellectuals to successfully criticize the existing situation in a way that the majority of the population understands;
- a call to action, to revolt against a social myth or belief system that justifies this call;
- a revolutionary explosion caused by the fluctuations and weakness of the ruling elite;
- the period of moderate rule, which is reduced to attempts to control various groups of revolutionaries or to make concessions to quell the outbursts of discontent among the people;
- the rise to prominence of extremists and radicals who seize power and destroy any opposition;
- the period of the terror regime;
- return to a calm state, stable government, and some standards of the former pre-revolutionary life [6].

It should once again be noted that it is difficult to determine whether a given social movement is reformist or revolutionary in nature, as it may include both active members and radicals, as well as passive reformers.

If we talk about resistance movements, these are the efforts and actions of certain social groups and communities aimed at opposing destruction up to transformation. Such movements arise among those dissatisfied with the too rapid course of the process and, as a rule, are always accompanied by reform and revolutionary movements. As a rule, resistance movements include individuals who lose their privileges in the process of reforms or will not have a place and social position in the reformed society at all.

In addition to the above typology, there are the following types of social movements:

– Depending on the type of change:

1) progressive or innovative. Such movements seek to introduce various innovations into society. These can be new institutions, laws, lifestyles, religious views, etc. Examples of such social movements include republican, socialist, and feminist movements;

2) conservative or retroactive. This type of movement aims to return to a previously existing way of life. For example, various environmental, monarchist, etc.

– depending on the attitude to change:

1) aimed at changing social structures. Such movements can transform into or join political parties and organizations, but most of them remain outside the reformist political system;

2) aimed at changing individuals. Examples of such movements include religious and sectarian movements.

– Depending on the method of work:

1) peaceful (non-violent) – use peaceful means to achieve their goals;

2) violent – use methods of armed struggle.

– depending on the area of distribution:

1) global movements with global goals, e.g. international, movement of world social forms, etc;

2) local movements, which have a local level, i.e., regional objectives;

3) multi-level movements that include and combine the solution of problems at all levels (local, regional, national, and international) [3, p. 94-97].

Now let's take a brief look at the life cycles of social groups. There are no two social groups that go through the same stages of development, but there are four stages that are common to all:

– anxiety

– excitement;

– formalization

– institutionalisation [4, p. 83].

At the first stage, there is mass uncertainty about the future, and social discontent accumulates, at the second stage, all this discontent is focused on certain problems, and all the causes of failure are identified with certain real objects. In the third stage, a number of agitators and figures emerge who systematize the movement's activity and ideology. In the fourth stage, the movement is practically embedded in an organization, i.e. it has its own rules, codes, symbols, etc. There is also a fifth stage – the stage of movement disintegration, but not all political scientists share this opinion, because in reality, for many social movements, this is not the final stage.

We should not forget that a social movement can cease to exist at any stage. Depending on various factors (internal, external, as a result of achieving their own goals), movements can break up into smaller organizations or disappear altogether. First and foremost, social movements are a way of changing society.

Conclusions. Thus, from all of the above, we can conclude that the development of society is a complex, multidimensional, and extremely contradictory phenomenon consisting of multidirectional or cyclic processes and transformations. The complexity and contradictions are exacerbated by the need to find a normative and value vector for each period of time, although it is difficult, and it is desirable that this vector is directed towards a generally accepted understanding of progress, although this does not necessarily have to be the case. Social movements emerge through social processes and are one of the means of changing the whole society, which means that they will always remain an extremely painful phenomenon. Social movements can be defined as the essence of protest actions aimed at supporting social change, "a collective attempt to pursue common interests or achieve a common goal through collective action outside the established institutions". Expressive, utopian, revolutionary, and reformist social movements have played an important role in the development of society. Practice shows that when social movements achieve their goals, they cease to exist as movements and turn into institutions and organizations. It is through social movements that we have all the necessary tools and means in our hands to respond to this kind of change on time and make the transformation process less painful.

References:

1. Honcharuk-Cholach T. V. (2020) Intensiyyi doslidzhennya sotsial'noyi nerivnosti ta stratyfikatsiyi vid antychnosti do s'ohodennya. *Hileya: naukovyy visnyk*, Vyp. 157. S. 35-41.
2. Honcharuk-Cholach T., Huryk M., Dzhuhla N. (2022). Lokalizatsiya polityky v konteksti suchasnykh naukovykh doslidzhen'. *Hileya: naukovyy visnyk*, Vyp. 167-168. S. 48-52.
3. Honcharuk-Cholach T., Dzhuhla N. (2018). Politychna sotsiolohiya: navchal'nyu posibnyk. Ternopil': TNEU «Ekonomichna dumka», 234 s.
4. Horovy V. M. (2012). IT-subkul'tury v strukturi suchasnoho suspil'stva. *Ukrayina: podiyi, fakty, komentari*, 5. S. 76–85.
5. Turen Alen. Povernennya diyal'noyi lyudyny. Narys sotsiolohiyi: <http://www.henryfarrell.net/publicchoice>.
6. Drezner D. W. (2017). Introduction: blogs, politics, and power: a special issue of Public Choice. Springer Science+Business Media. Sept. 27. Mode of access: <http://www.henryfarrell.net/publicchoice>.
7. Farrell H. (2017) The power and politics of blogs. Springer Science+Business Media. Sept. 12. Mode of access: <http://www.danieldrezner.com/research/blogpaperfinal>
8. Grossman L. K. (2015). The electronic republic: reshaping democracy in America. New York, 304 p.
9. Turner R. (1999). The Cowboy Way: The Western Leader in Film, 1945-1995. New York: Bloomsbury, 272 p.

Гончарук-Чолач Т., Чигур Р., Ковтун І. Соціальні рухи: визначення методологічних засад дослідження

У статті розглянуто основні типи соціальних рухів: експресивні, утопічні, рухи за реформи, революційні рухи; рухи опору; визначено їх основні характеристики, сутність поняття «ідеальні типи» у межах різних парадигм соціальних рухів. Здійснено спробу виокремлення найбільш ефективних теоретико-методологічних засад для аналізу «ідеальних типів» соціальних рухів, розглянуто доцільність використання новітніх політологічних концепцій як теоретичної основи дослідження «ідеальних типів» соціальних рухів. Акцентовано увагу на парадигмі «ідеальних типів» соціальних рухів, яка має пізнавальний потенціал для аналізу сучасних протестних рухів. Показано відмінності, які існують між соціальними рухами та соціальними інститутами, які полягають у розходженні їх один від одного періодами існування та інституційним характером. Виявлено тісний зв'язок між соціальними рухами та розвитком комунікацій, що є практичним інструментом реалізації прямої участі громадян у вирішенні ними своїх актуальних суспільних питань. Автори дослідження звертають свою увагу на те, що не варто плутати рухи з організаціями, оскільки соціальні рухи можуть включати в себе безліч організацій, мають нестійкість культурних патернів та набувають стабільної форми поведінки, власної норми і системи урядованих і чітко ієрархізованих соціальних статусів. Звідси випливає, що соціальні рухи можуть виконувати функції груп тиску виключно випадковим чином і прагнуть досягти лише тих цілей, які найбільш корисні суспільству, використовуючи при цьому загальноприйняті норми. Особливо наголошується на тому, що соціальні рухи можна визначати як сутність протестних дій спрямованих на підтримку соціальних змін, колективну спробу здійснити спільні інтереси або добитися спільної мети за допомогою колективної дії поза рамками встановлених інститутів і саме через них у наших руках є всі необхідні інструменти і засоби, щоб вчасно реагувати на даного роду зміни і робити процес трансформації не таким болісним.

Keywords: *соціальні рухи, ідеальні типи, експресивні рухи, утопічні рухи, рухи за реформи, революційні рухи; рухи опору*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.10

УДК 328.34(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8383-7701>

Красилюк В. Ф., Донецький національний університет імені Василя Стуса

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ЛОКАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано особливості застосування неоінституціонального підходу Д. Норта до дослідження локальної влади в Україні, акцентуючи увагу на неформальних інститутах, – на корупції. Відзначено, що тема формальних та неформальних інституційних обмежень є надзвичайно важливою для функціонування локальної влади в Україні, оскільки саме ці обмеження визначають правила та порядок взаємодії між різними організаціями та владними структурами на місцевому рівні. Визначено сутнісні характеристики «неформальної» політики (в неформальній політиці домінують приватні, міжособистісні відносини, які мають пріоритет над формалізованими та нормативно регламентованими аспектами її функціонування та реалізації). Зазначено, що неформальні інститути характеризуються амбівалентністю. З одного боку, неупублічність та неформальність може стримувати розвиток формальних інститутів. З іншого боку, вони мають функціональне значення, оскільки завдяки неформальним зв'язкам і процедурам учасники політичного процесу можуть приймати рішення простіше і швидше, обходячи бюрократичні перепони. Розглянуто корупцію як один з найрозповсюдженіших «деструктивних» неформальних інститутів локальної влади в Україні. Доведено, що такий неформальний інститут локальної влади як корупція, визначають поведінку представників влади там, де формальні правила відсутні або їх можна обійти. Аналіз корупційних ризиків з використанням неоінституційного підходу Д. Норта показує, що корупція як неформальний інститут пронизана ще декількома деструктивними неформальними обмеженнями, такими як фаворитизм, упереджена діяльність представників керівних органів локальної влади та лобізм. Аналіз корупції як неформального інституту при здійсненні локальної влади свідчить про неефективність формальних інститутів та значний деструктивний вплив корупції на місцеву владу.

Ключові слова: неоінституційний підхід, органи місцевого самоврядування, локальна влада, формальні обмеження, неформальні обмеження (інститути), деструктивні неформальні інститути, корупція, корупційні ризики

Постановка проблеми. Інституційні зміни є складним процесом, оскільки граничні зміни можуть бути наслідком змін у правилах, неформальних обмеженнях, способах та ефективності примусу до виконання цих правил [9, с. 21]. Інститути, згідно Д. Норта, – це набір правил, процедур, моральної та етичної поведінки, що регулюють взаємодію індивідумів. Вони включають формальні (закони, конституції) та неформальні (договори, добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу. Інституційний розвиток відбувається через взаємодію між інститутами та організаціями, де інститути визначають «правила гри», а організації є «гравцями» [9]. Як формальні, так і неформальні інституційні обмеження формують організації, які структурують взаємодію в суспільстві. Ці організації виникають на основі стимулів, закладених в інституційній системі, і ефективність їхньої діяльності залежить від цієї системи [9, с. 23]. Тому тема формальних та неформальних інституційних обмежень є надзвичайно важливою для функціонування локальної влади в Україні, оскільки саме ці обмеження визначають правила та порядок взаємодії між різними організаціями та владними структурами на місцевому рівні.

Мета дослідження – з'ясування особливостей застосування неоінституціонального підходу Д. Норта до дослідження локальної влади в Україні, акцентуючи увагу на неформальних інститутах.

Виклад основного матеріалу. Неоінституціоналізм виник у відповідь на кризу дослідження політичних інститутів, розширивши спектр питань та поглибивши аналіз. Неоінституціоналісти намагалися поєднати суб'єктивізм біхевіорального підходу з об'єктивізмом теорій модернізації,

демонструючи тісний взаємозв'язок між функціонуванням політичних інститутів. Завдяки неінституціоналізму відбувся перехід від формальних до змістовних характеристик політичних інститутів [3, с. 39]. Відзначимо, що Д. Норт визначав інститути як обмежуючі рамки, створені індивідами для організації взаємовідносин між людьми [9, с. 20]. Д. Норт також зазначає, що «виникаючи як засіб координації форм людської взаємодії, що стійко повторюються, неформальні обмеження є: 1) продовженням, розвитком і модифікацією формальних правил; 2) соціально санкціонованими нормами поведінки; 3) внутрішньо обов'язковими для людини стандартами поведінки» [9, с. 56]. Це означає, що специфічним предметом сучасного політичного аналізу є не лише офіційні приписи, але й усі правила політичної діяльності та взаємодії, в нашому випадку діяльність пов'язана з реалізацією локальної влади. Підхід автора відрізняє дослідження політичних інститутів, розширює коло практичних проблем.

Інституційні моделі мають здатність самостверджуватися навіть у випадках, коли вони соціально неефективні, адже індивіду легше адаптуватися до існуючих правил гри, ніж шукати способи їхньої заміни. Такі правила сприяють виникненню організацій, які часто є неефективними. Неформальні норми та культура змінюються повільніше і можуть впливати на формальні правила. Інститути впливають на поведінку індивідуальних і соціальних акторів безпосередньо або опосередковано, формують їхню здатність до цілеспрямованої дії та визначають вибір стратегії поведінки і способи досягнення мети [2]. Підтримуємо думку про те, що локальна влада в Україні працює за моделлю, де одночасно функціонують і взаємодоповнюють один одного формальні та неформальні інститути [2].

У неінституціональному підході значна увага приділяється аналізу ролі та значенню неформальних інститутів і норм, адже неформальні інститути впливають на режими, прийняття політичних рішень та поведінку громадян. «Формальна політика» не могла б функціонувати без існування неформальних інститутів. Однак виявлення цих інститутів є складним завданням, і їх роль у виконанні ключових функцій держави чи суспільства часто важко зрозуміти. На відміну від формальних інститутів, таких як парламенти, партії, вибори чи конституції, неформальні інститути не зафіксовані в письмовій формі. Проте не лише формальні документи структурують поведінку людей. Існують неофіційні, але загальновідомі моделі поведінки, які також організують суспільні дії. Ці колективні норми та практики формують неформальні інститути. Через їх неофіційний та неписаний характер, існування неформальних інститутів є менш конкретним і важче спостереженим, що ускладнює їх вивчення [8].

Заслуговує окремої уваги визначення сутнісних характеристик «неформальної» політики. У неформальній політиці домінують приватні, міжособистісні відносини, які мають пріоритет над формалізованими та нормативно регламентованими аспектами її функціонування та реалізації [7, с. 15]. Неформальна політика, на думку Т. В. Шевченко характеризується: приватністю (непотизм), неpubлічним характером (латентна політика), нелегальністю (корупція), відсутністю нормативно-правового регулювання (кланове лідерство, лобізм), партикулярністю [7]. Досліджені та запропоновані авторкою сутнісні характеристики відображають неформальні інститути як нелегальну (негативну) детермінанту при здійсненні локальної влади. Також значна кількість праць присвячена саме негативним детермінантам неформальних інститутів (Т. М. Краснополька, І. В. Кушнар'ов). Існує також позиція, що неформальна політика може мати також нейтральний, а іноді й позитивний функціональний вплив на суспільно-політичні процеси. На нашу думку, під час аналізу неформальних інститутів важливо враховувати їх амбівалентний характер. З одного боку, неpubлічність та неформальність може стримувати розвиток формальних інститутів. З іншого боку, вони мають функціональне значення, оскільки завдяки неформальним зв'язкам і процедурам учасники політичного процесу можуть приймати рішення простіше і швидше, обходячи бюрократичні перепони.

Розглянемо корупцію як один з найрозповсюдженіших «деструктивних» неформальних інститутів локальної влади в Україні.

З точки зору неінституційного підходу Д. Норта, політична корупція є різновидом неформального інституту. Вона проявляється як стійкий тип поведінки, спрямованої на реалізацію приватних інтересів у політичному процесі, часто всупереч суспільним інтересам. Крім того, політична корупція включає комплекс неформальних норм, які стимулюють діяльність політичних акторів, але суперечать колективним ідеалам, зафіксованим у формальних інститутах. Це явище дозволяє досліджувати стійкість та повторюваність корупційних дій у політичних і партійних

системах різних країн. Рівень і форми політичної корупції залежать від інституційного дизайну та співвідношення формальних і неформальних інститутів, що зазвичай призводить до негативних наслідків неформальної інституціоналізації [5, с. 19].

Оскільки органи локальної влади часто безпосередньо контактують з громадськістю, корупція може проявлятися через схеми, що охоплюють інтереси громадян, підприємців і посадовців. Хоча масштаби корупції на місцевому рівні можуть бути меншими, ніж на національному або міжнародному, вона все одно може суттєво впливати на якість життя громади та доступ до послуг. Місцеві органи управління можуть бути менш підконтрольні зовнішньому нагляду порівняно з централізованими структурами, що сприяє розвитку корупційних схем [1].

Корупційні ризики при здійсненні локальної влади умовно поділяються на: високий, середній, низький рівні. Наведемо нижче корупційні ризики з високим рівнем (виокремлені НАЗК):

- безкоштовна передача земельних ділянок фіктивним житлово-будівельним кооперативам;
- використання земельних пільг для учасників бойових дій у корупційних схемах;
- вплив зацікавлених осіб на земельні торги для забезпечення перемоги попередньо узгодженого учасника;
- зловживання посадовими особами, відповідальними за розподіл, видачу або використання гуманітарної допомоги для задоволення приватних інтересів;
- зловживання під час укладання договорів про спільну діяльність або спільну обробку ділянок;
- ймовірність внесення недостовірних відомостей у декларації посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій місцевого самоврядування;
- ймовірність впливу на посадових осіб органів місцевого самоврядування та депутатів при прийнятті рішень та оформленні документів для нагородження державними нагородами та почесними відзнаками;
- ймовірність зайняття посадовими особами органів місцевого самоврядування іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю;
- ймовірність неподання або несвоєчасного подання декларацій суб'єктом декларування, уповноваженим на виконання функцій місцевого самоврядування;
- ймовірність призначення особи на посаду без проведення спеціальної перевірки або її неповне проведення;
- ймовірність прийняття рішень місцевими радами, головами та посадовими особами органів місцевого самоврядування у випадках реального конфлікту інтересів;
- корупційна зміна цільового призначення земельних ділянок;
- маніпуляції при визначенні ставки орендної плати за користування землями державної та комунальної власності;
- можливість включення корупціогенних факторів до проектів актів органів місцевого самоврядування;
- зловживання посадовими особами органів місцевого самоврядування при розподілі коштів для виконання ремонтних робіт;
- зловживання при одноосібному прийнятті рішень про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту місцевого бюджету;
- зловживання при формуванні бюджету на програми соціально-економічного розвитку;
- лобіювання інтересів одного з учасників бюджетного процесу щодо виділення додаткових коштів чи задоволення бюджетного запиту;
- неповідомлення посадовими особами або депутатами органів місцевого самоврядування про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень;
- порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків;
- умисне формування посадовими особами органів місцевого самоврядування залишків освітньої субвенції з метою подальшого привласнення бюджетних коштів;
- упереджений розподіл працівниками органу управління освітою бюджетних коштів між закладами освіти з метою власної вигоди чи вигоди близьких осіб;
- розголошення інформації про викривача та його близьких осіб;
- невпровадження процесу управління корупційними ризиками в усіх сферах діяльності органів місцевого самоврядування;
- незабезпечення функціонування антикорупційного уповноваженого в органах місцевого самоврядування;
- незабезпечення функціонування внутрішніх та регулярних каналів повідомлення про можливі

факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень;

незаконне виведення особливо цінних земель через механізм отримання ділянки для обслуговування будинку;

незаконне відчуження земель водного фонду;

відсутність достовірних даних про осіб, які потребують допомоги, обсяг та види необхідної допомоги, що ускладнює ефективне задоволення гуманітарних потреб;

відсутність єдиної інформаційно-аналітичної системи для агрегування потреб, аналізу наявних ресурсів і визначення оптимальних джерел їх задоволення;

отримання гуманітарної допомоги псевдоволонтерами з метою подальшого продажу;

передача прав на земельну ділянку в обхід аукціонів;

погодження відведення земельної ділянки за процедурою безоплатної приватизації за неправомірну вигоду;

поділ одного предмета для укладення прямого договору або застосування спрощеної закупівлі;

самовільне зайняття земель державної та комунальної власності за згоди посадових осіб;

фаворитизм при укладенні прямих договорів з конкретним постачальником;

фаворитизм та дискримінаційні умови тендерної документації, що обмежують конкуренцію [4].

О. С. Бондаренко до особливостей корупційних ризиків у сфері діяльності локальної влади відносить: органи місцевого самоврядування взаємодіють безпосередньо з мешканцями, що збільшує ризик корупції через особисті зв'язки; в тісних місцевих спільнотах та бізнес-середовищах корупційні угоди можуть бути більш помітними завдяки впливовим зв'язкам; обмежені бюджети місцевих органів влади можуть стимулювати посадовців до особистого збагачення через брак фінансових ресурсів; менша прозорість та увага громадськості у невеликих громадах робить корупцію менш помітною; рішення, які безпосередньо впливають на життя мешканців, можуть створювати додатковий тиск та мотивацію для корупційних дій; впливові політичні групи можуть використовувати свої позиції для укладання корупційних угод та впливу на прийняття рішень [1].

Отже, аналіз перерахованих вище корупційних ризиків вказує на присутність елементів неформальних інститутів, таких як фаворитизм, упереджена діяльність представників керівних органів локальної влади та лобізм. Взаємодія органів місцевого самоврядування безпосередньо з мешканцями збільшує ризик корупції через особисті зв'язки. Таким чином, каталізаторами неформального інституту корупції є також інші деструктивні неформальні інститути, що підсилює негативний вплив корупційних схем на локальному рівні. Нагадаємо, що неформальні інститути суттєво впливають на роботу формальних інститутів та «можуть виступати як причинами інституціональної стагнації, так і рушіями трансформації політичних інститутів» [6, с. 10]. Д. Норта доречно відзначає, що «формальні правила можуть бути змінені за одну ніч через прийняття політичних чи юридичних рішень, тоді як неформальні обмеження, які втілені у звичаях, традиціях і кодексах поведінки, набагато менш піддаються свідомим людським зусиллям» [9]. Згідно підходу Д. Норта, неформальні інститути, що виникають як продовження, корекція чи доповнення до формальних, можуть бути побічним (і часто ненавмисним) продуктом трансформації формальних інститутів [9, с. 61].

Висновки. Отже, такий неформальний інститут локальної влади як корупція, визначають поведінку представників влади там, де формальні правила відсутні або їх можна обійти. Аналіз корупційних ризиків з використанням неоінституціонального підходу Д. Норта показує, що корупція як неформальний інститут пронизана ще декількома деструктивними неформальними обмеженнями, такими як фаворитизм, упереджена діяльність представників керівних органів локальної влади та лобізм. Аналіз корупції як неформального інституту при здійсненні локальної влади свідчить про неефективність формальних інститутів та значний деструктивний вплив корупції на місцеву владу.

Бібліографічний список:

1. Бондаренко О. С. Корупційні ризики в діяльності органів місцевого самоврядування: сутність, прояви та заходи протидії. *Академічні візії*. 2023. № 16. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10334783> (дата звернення: 26.04.2024).
2. Була С. Неоінституційні механізми реалізації детермінант локальної демократії в Україні. *Освіта регіону*. 2012. № 2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/794> (дата звернення: 24.04.2024).
3. Гапоненко В. Неоінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *European Political And Law Discourse*. 2019. Vol. 6. Iss. 4. P. 38-43.

4. Коруційні ризики. НАЗК. 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (дата звернення: 20.04.2024).
5. Кушнар'ов І. В. Неоінституціоналізм як методологічна підвалина вивчення неформальних інститутів: приклад політичної корупції. *Політикус*. 2017. № 5. С. 16-20.
6. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 15 с.
7. Шевченко Т. В. Сутнісні характеристики та ознаки неформальної політики. *Магістеріум : Політичні студії*. 2016. Т. 64. С. 14-19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9799> (дата звернення: 26.04.2024).
8. Anghel V. Rule of Law or Rule of Norms? Informal Institutions and their Role for Democratic Resilience. *Von Forum Transregionale Studien*. 27.02.2024. URL: <https://trafo.hypotheses.org/50569> (дата звернення: 26.04.2024).
9. North D. S. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Washington University, 1990. 152 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678> (дата звернення: 26.04.2024).

References:

1. Bondarenko O. S. Koruptsiini ryzyky v diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: sutnist, proiavy ta zakhody protydyi (Corruption risks in the activities of local self-government bodies: essence, manifestations and countermeasures). *Akademichni vizii (Academic visions)*. 2023. № 16. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10334783> (Access date: 26.04.2024).
2. Bula S. Neoinstytutsiini mekhanizmy realizatsii determinant lokalnoi demokratsii v Ukraini (Neo-institutional mechanisms of implementation of determinants of local democracy in Ukraine). *Osvita rehionu (Education of the region)*. 2012. № 2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/794> (Access date: 24.04.2024).
3. Haponenko V. Neoinstytutsionalizm yak metod doslidzhennia demokratyzatsii politychnoi systemy Ukrainy (Neo-institutionalism as a method of studying the democratization of the political system of Ukraine). *European Political And Law Discourse*. 2019. Vol. 6. Iss. 4. P. 38-43.
4. Koruptsiini ryzyky (Corruption risks). NAZK (NACP). 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (Access date: 20.04.2024).
5. Kushnarov I. V. Neoinstytutsionalizm yak metodolohichna pidvalyna vyvchennia neformalnykh instytutiv: pryklad politychnoi koruptsii (Neo-institutionalism as a methodological basis for the study of informal institutions: the example of political corruption). *Politykus (Politykus)*. 2017. № 5. S. 16-20.
6. Rybii O.V. Protsesy transformatsii politychnykh instytutiv: etapy ta rushii : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01 (Processes of transformation of political institutions: stages and drivers: abstract of thr thesis ... Ph.D. on Political Sciences). Kyiv : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 15 с.
7. Shevchenko T. V. Sutnisi kharakterystyky ta oznaky neformalnoi polityky (Essential characteristics and signs of informal politics). *Mahisterium : Politychni studii (Magisterium: Political studies)*. 2016. Т. 64. S. 14-19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9799> (Access date: 26.04.2024).
8. Anghel V. Rule of Law or Rule of Norms? Informal Institutions and their Role for Democratic Resilience. *Von Forum Transregionale Studien (From Forum Transregional Studies)*. 27.02.2024. URL: <https://trafo.hypotheses.org/50569> (Access date: 26.04.2024).
9. North D. S. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Washington University, 1990. 152 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678> (Access date: 26.04.2024).

Krasyliuk V. Neo-institutional approach to the study of certain informal limitations of local government in Ukraine

The article analyzes the features of the application of D. North's neo-institutional approach to the study of local government in Ukraine, focusing on informal institutions and corruption. It was noted that the topic of formal and informal institutional restrictions is extremely important for the functioning of local authorities in Ukraine, since these restrictions determine the rules and order of interaction between various organizations and power structures at the local level. The essential characteristics of "informal" politics are determined (informal politics is dominated by private, interpersonal relations, which have priority over formalized and normatively regulated aspects of its functioning and implementation). It is noted that informal institutions are characterized by ambivalence. On the one hand, non-publicity and informality can restrain the development of formal institutions. On the other hand, they have a functional meaning, because thanks to informal connections and procedures, participants in the political process can make decisions more easily and quickly, bypassing bureaucratic obstacles. Corruption is considered as one of the most widespread "destructive" informal institutions of local government in Ukraine. It has been proven that such an informal institution of local government as corruption determines the behavior of government officials where formal rules are absent or can be circumvented. The analysis of corruption risks using D. North's

neo-institutional approach shows that corruption as an informal institution is permeated with several more destructive informal restrictions, such as favoritism, biased activities of representatives of local authorities and lobbying. The analysis of corruption as an informal institution in the exercise of local power shows the ineffectiveness of formal institutions and the significant destructive impact of corruption on local government.

Keywords: *neo-institutional approach, local self-government bodies, local government, formal restrictions, informal restrictions (institutions), destructive informal institutions, corruption, corruption risks.*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.11

УДК 316:321

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4239-8782>*Дьомкіна Ю. В., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА СПАДЩИНА АЛЕНА ТУРЕНА: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЩОДО СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

Стаття спрямована на визначення засад щодо доцільності та стратегії застосування ідей А. Турена для аналізу сучасного волонтерства як варіанту колективної дії за умов існування постіндустріального суспільства.

Акцент зроблено на розгляді теоретико-методологічній спадщині А. Турена, яка презентована в його праці «Повернення діяча» (1984). Її провідними елементами є: теорія соціальної дії (досліджує відносини між діючими особами, що включені у різні соціальні конфлікти та мають різні культурні вектори) та метод «соціологічної інтервенції» (не передбачає події, а аналізує механізми, за допомогою яких формуються колективні дії, на самому високому рівні – суспільні рухи).

Доведено, що сучасний волонтерський рух відповідає всім тим ознакам, що, за твердженнями французького дослідника, характеризують соціального суб'єкта за нових умов розвитку соціуму. Тобто, волонтерство можна інтерпретувати як колективну дію, змістом якої є об'єднання людей через оновлення їх уявлень про себе, через протистояння їх самим собі, через створення усвідомлених ситуацій, що в кінцевому випадку призведе до більш високого рівня самокерованості суспільства.

Обґрунтовано, що метод «соціологічної інтервенції» А. Турена містить реальні механізми не тільки щодо відтворення процесу формування будь-яких соціальних груп, які презентують різні напрями волонтерської діяльності, але й трансформацію їх в суспільний (саме волонтерський) рух в контексті змін у свідомості та діях кожного із його членів.

Запропоновано певний набір дій для отримання більш ефективних результатів аналізу сучасного волонтерського руху у контексті застосування теорії соціальної дії А. Турена з метою організації конструктивного управління його розвитком з боку громадянських структур. Серед них: уточнення ознак волонтерства як способу соціальної взаємодії за нових умов розвитку суспільства; виокремлення інтересів та мотивів членів різних за напрямками діяльності волонтерських організацій та об'єднань; аналіз особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії у різноманітних формах та форматах волонтерської діяльності; дослідження зазначених аспектів у суспільно-політичній практиці сучасної України.

Ключові слова: *суспільно-політичні процеси, громадянське суспільство, соціальні рухи, волонтерство, волонтерський рух, демократизація*

Постановка проблеми. Волонтерський рух в Україні набув свого поширення з початком 1990-х років (з появою проєктів представників Корпусу миру (США) та Європейської волонтерської служби) завдяки підтримки громадян, що намагалися через волонтерську діяльність вплинути на процес демократизації суспільства, на суспільних засадах вирішити його нагальні соціально-політичні проблеми.

З 2014 року волонтерство набуло масового характеру, стало розповсюдженою соціальною практикою з високим ресурсним потенціалом та широкою підтримкою суспільства.

Сьогодні суттєво зростає роль волонтерства як соціально схвалюваної діяльності, що супроводжується поширенням культури соціального активізму та активним включенням у життя соціуму на різних рівнях постматеріалістичних цінностей (за кваліфікацією Р. Інглхарта). Становлення постматеріалістичних цінностей пов'язано зі зміною самосвідомості особистості та сприяє зміні мотивації поведінки в соціумі, активізації індивідуального перегляду ціннісно-нормативних підстав соціальних взаємин у суспільстві [2, с. 92]. Висновки Р. Інглхарта

підтверджують результати соціологічних досліджень, проведені Інститутом Соціології НАН України у 2014 р., відповідно до яких, респонденти обирають в більшості матеріальні цінності, разом з тим, моніторинг серед волонтерів показав домінування саме постматеріалістичних цінностей у волонтерському середовищі [2, с. 92].

Волонтерський рух стає одним зі провідних шляхів включення громадянина у соціально значущу діяльність, що є засадами подальшої розбудови громадянського суспільства.

Зрозуміло, що за таких обставин актуалізується проблема щодо підвищення рівня теоретичної інтерпретації змісту та функціонального потенціалу волонтерської діяльності, розробки ефективних механізмів її застосування та поширення у всіх просторах життєдіяльності сучасного суспільства [див., напр., 1–5].

В останній час у вітчизняній науковій літературі волонтерство розглядається не тільки як ознака / характеристика громадянського суспільства, а як й певна спільність. Прибічники підходу, який розглядає волонтерство як спільність, стверджують, що волонтерство реально існує як єдиний і самостійний взаємозв'язок (соціальна спільність) людей як суб'єктів добровольчої діяльності, в ньому є наявність суспільних цінностей, інтересів, установок як основи для формування соціальної ідентичності розглянутої спільності, відповідальне ставлення, задоволеність волонтерською діяльністю [4, с. 171].

Це твердження відповідає змісту провідних положень (щодо соціального суб'єкта, соціальної дії (індивідуальної та групової) та соціальної реальності в умовах програмованого суспільства) теоретико-методологічної спадщини відомого французького дослідника Алена Турена (1925–2023).

Аналіз актуальних досліджень. Теоретико-методологічні погляди останнього знаходяться в центрі уваги цілої низки зарубіжних та вітчизняних дослідників, що спеціалізуються на різних питаннях соціально-політичних наук (від історії науки про суспільство до аналізу його провідних типів існування та механізмів розвитку) – зокрема, Л. Гоменюк, Л. Козера, Л. Комінської, Л. Метровика, Дж. Тьорнера, Ч. Тіллі, Ю. Хабермаса, Е. Ходуса, П. Штомпки та ін. [див., напр., 6].

Слід зазначити, що досить велика група дослідників соціальних рухів (насамперед, так званих «нових рухів») активно звертається до теоретичних наробок А. Турена у контексті його поглядів на новий тип та природу колективної дії в постіндустріальному суспільстві (В. Барабаш, М. Головатий, В. Іщенко, О. Стегній, Н. Отрешко, Т. Савельєва та ін.).

Разом з цим, розгляд саме волонтерства/волонтерського руху з позиції розвитку провідних ідей А. Турена щодо індивідуальної та колективної поведінки громадян сучасного суспільства ще не є самостійним напрямом вивчення цього виду добровільної діяльності у вітчизняному соціально-політичному дискурсі.

Мета статті полягає у визначенні засад щодо доцільності та стратегії застосування ідей А. Турена для аналізу сучасного волонтерства як варіанту колективної дії за умов існування постіндустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу. У контексті побудови своєї теоретичної конструкції постіндустріального суспільства (так званого «програмованого») А. Турен звертається до діяльнісного підходу, який застосовується і в теорії «активного суспільства» (теорія самокерованості) А. Етціоні, і в концепції морфогенезу У. Баклі.

Всі ці теорії концентрують свою увагу на ролі суб'єкта у конструюванні умов його життєдіяльності, де активність суб'єкта обумовлена, з одного боку об'єктивними умовами, а з іншого – формується завдяки комунікації, моніторингу політичного та соціального життя.

Центральними (базовими) елементами теорії французького дослідника є поняття «соціальна дія» та метод «соціологічної інтервенції».

У дослідженні соціальної дії дослідник базується на ідеях К. Маркса та М. Вебера. Відповідно до логіки дослідника: К. Маркс посилається на відносини панування, а М. Вебер – на цінності, відтак, пропонується «зміксувати» ці дві ідеї. Комбінуючи ці два твердження, наголошується про отримання визначення суспільного руху – «діючі особи, протиставлені один одному відносинами панування і конфлікту, мають однакові культурні орієнтації та борються між собою за суспільне управління цією культурою та формами діяльності, що вона диктує» [7].

Тобто, центральним соціальним механізмом є конфлікт, який трансформує систему соціальних відносин, створює нову соціальну дійсність, де з'являються «нові діючі особи та нові суспільно-політичні конфлікти» [7].

А. Турен зазначає, що, «суспільну організацію треба тепер сприймати по-іншому, а саме як результат конфліктних відносин між суспільними силами, що борються за контроль над моделями, згідно з якими колектив організовує нормативним чином відносини зі своїм оточенням» [7].

За А. Туреном, основою сучасного конфлікту є конфлікт між знанням та некомпетентністю, тому конфлікти в команді, організації, колективі – це шлях до покращення соціальних відносин через комунікацію.

А. Турен пропонує такий тип методологічного аналізу, в центрі якого знаходиться ідея соціальної дії, ідея соціального суб'єкта або діючої особи. Тобто, теорія соціальної дії досліджує відносини між діючими особами, що включені у різні соціальні конфлікти та мають різні культурні вектори.

За А. Туреном, головні якості соціального суб'єкта пов'язані з ієрархією форм його поведінки, з визнанням переваги наукового знання над плітками, інновацій та інвестицій над рутинною, віри в добро в порівнянні з суспільними договорами. Французький дослідник розкриває якісні особливості сучасної соціальної поведінки, які пов'язує з виникненням особливого «поля соціальності», де люди поєднані віртуально, а не економічно; також він вказує на зниження та трансформацію ролі політики у реальній соціальній поведінці людей. А. Турен вважає, що сучасна соціальна боротьба та соціальні рухи є взірцями трансформованої нової соціальної поведінки, яка різко стикається з ідеологічним тиском, маніпулюванням та насиллям.

Діюча особа здатна організовувати та врегульовувати свою діяльність в тій мірі, в якій особисто переживає історичність («сукупність культурних, когнітивних, економічних, етичних, моделей, завдяки яким колектив вибудовує свої взаємовідносини зі своїм оточенням») для того, щоб приймати участь у виробництві культурних моделей. «Діюча особа в суспільстві не є ні відбитком функціонування (або протиріч) суспільства, ні сумою індивідуальних інтересів та побажань» [7].

Ідею соціальної дії А. Турен пов'язує з поверненням діючої особи, коли зростає відділення діючої особи від системи замінюється їхньою взаємозалежністю завдяки ідеї системи дії.

Самостійність діючої особи або командного учасника проявляється у можливості бути суб'єктом, коли суб'єкт може самостійно проявляти ієрархію форм своєї поведінки. Суб'єкт сам обирає цінності, що важливі для нього, віддаючи перевагу добру, знанням, інвестиціям. «Якість людського суб'єкта полягає в тому, що вона забезпечує ієрархію форм своєї поведінки, більш цінує наукове знання в порівнянні з думками та плітками, інновацію та інвестицію в порівнянні з рутинною, добро в порівнянні з суспільними договорами» [7]. Досвід усвідомлення самого себе в якості суб'єкта та єдність з іншими через те, що вони теж являються суб'єктами є головною цінністю. Саме в цьому полягає єдність соціальної системи, яка відтворює історичність та суспільні конфлікти, що базуються на свідомості суб'єкта.

А. Турен влучно зауважує, що «сьогодні поруч знаходяться суспільства, які стають все більш громадянськими, де все більша кількість діючих осіб впливає на політичні рішення..., а індивідуальна діюча особа одночасно і обумовлена ситуацією, та й приймає участь в її виробництві» [7].

А. Турен приходять до висновку, що «суспільні рухи, колективна поведінка..., існують лише в тому випадку, коли діюча особа має здатність піднятися вище простих вимог і навіть політичних переговорів, щоб усвідомити себе та затвердитись скоріш у якості виробника, ніж споживача суспільної ситуації» [7].

Тобто, соціальний суб'єкт, за А. Туреном, має «живу» свідомість діючої особи, головною цінністю обирає – усвідомлення себе в якості суб'єкта, шукає в інших здатність бути суб'єктами, дистанціюється від результатів своїх інвестицій, визнає їх своїми витворами, свою соціальну дію скеровує на «самовиробництво та самотрансформацію» [7].

Якщо розглянути зміст свідомості діючої особи та колективної поведінки, за А. Туреном, то її формування відбувається у взаємозв'язку з функціонуванням соціальної системи, що в свою чергу впливає на уявлення суб'єктів – учасників дії, тому суб'єкт стає джерелом змін, що здатне змінити всю систему в цілому.

На думку А. Турена, в новому суспільстві (або у «програмованому» в його інтерпретації) «суспільні рухи можуть розвиватися незалежно від політичних дій та характеризуються перш за все тим, що є чисто соціальними» [7].

Нові соціальні рухи мають свої відмінності від старих суспільних рухів по формі, задачам, характеру. Новий суспільний рух, на відмінність від робочого руху, може бути не сконцентрованим (тоді як у концентрації міститься сила робочого руху), а росіяним, і в цьому може бути його сила. За нові суспільні рухи не голосують сьогодні на виборах, але ідеї, що ними пропагуються, цілі та

задачі, що ними проголошені, підтримує більшість населення. Сьогоднішні суспільні рухи діють заради реалізації актуального на тепер образу життя, а старі соціальні рухи та робочий рух боролися за ідеали майбутнього.

Нові соціальні рухи скеровані на досягнення демократії, на обмеження влади держави, на перебудову держави за допомогою контролю, нових засобів управління та створення нових культурних моделей. Притаманний новим рухам «протест знаходиться на більш глибокому рівні культурних цінностей» [7].

А. Турен впевнений, що нові суспільні рухи базуються не тільки на соціальних, але й на етичних та інтелектуальних переконаннях. У результаті нові соціальні рухи стають більш автономними по відношенню до політики і політичним вимогам, але разом з тим підтримують на рівні мети свого функціонування вимогу демократизації політичного та громадського життя.

Цікавою рисою нових соціальних рухів є експресивність, нові соціальні рухи вже не є інструментом тієї чи іншої політичної сили. Нові соціальні рухи створюють імідж справедливості, співчуття та поваги, вони створюють для соціальних суб'єктів зразки поведінки у надскладних ситуаціях, стають прикладом для політичних партій, не диктують зміст і форми поведінки, відстоюють демократичний стиль поведінки між соціальними суб'єктами.

При цьому, відповідно до тверджень А. Тулена нові соціальні рухи існують у трьох соціальних просторах: колективної дії, соціальної організації і систем прийняття рішень [7].

Ключове поняття «соціальна дія» у процесі теоретичних побудов А. Тулена доповнюється методом так званої «соціологічної інтервенції». «Ціль соціологічної інтервенції не передбачати події, а аналізувати механізми, за допомогою яких формуються колективні дії, на самому високому рівні – суспільні рухи... Дослідники повинні, з одного боку, пробудити та вести самоаналіз діючих груп, а з іншого – захопити групу в процес перетворення...» [7].

У контексті тверджень А. Тулена, саме метод «соціологічної інтервенції» розкриває поняття історичності. Французький учений виокремлює головні атрибутивні характеристики історичності: здатність суспільства конструювати та змінювати себе; існування сукупності різних ресурсів (матеріальних та соціокультурних) за допомогою яких формуються різні особистісні види суспільної практики [7].

У свою чергу, культура є сукупністю засобів та моделей, якими діючі особи намагаються керувати, які вони бажають контролювати, опановуючи їх або обговорюючи між собою їх перетворення у соціальну організацію. Таким чином, культурні моделі, перетворюючи суспільство, самі є об'єктом управління, контролю, отже, і конфлікту, а також об'єктом діяльності зі створення певних соціальних сил.

Метод «соціологічної інтервенції», за А. Туреном, це сконцентрований аналіз механізму формування колективної дії та суспільних рухів, що на практиці означає колективну дію. Сутність методу у дослідженні реальних дій діючих осіб в ситуаціях, де тяжкість повсякденного положення зменшена, що дозволяє діючій особі виражати найбільш сильно своє оспорювання цього положення, свої цілі і своє розуміння тих конфліктів, в які вона була включена.

А. Турен у своєму дослідженні «Повернення діяча» (1984) демонструє застосування цього методу до вивчення історичних, класових діючих осіб та їх соціальних рухів через звернення до аналізу так званих «малих» груп [7].

Значимість малих груп за А. Туреном полягає в тому, що вони є базою масових рухів. Тут враховується не розмір групи, а її специфіка. Самі соціальні діючі особи звикли бачити, що малі групи складають базові об'єднання та рухи: це політичні осередки, профспілкові секції, малі релігійні громади, місцеві асоціації [7]. «Групи інтервенції» або діючі особи переміщуються у штучно створену ситуацію, де люди «сприймають себе виробниками історії, історій» [7].

У «групі інтервенції» виділяється «група аналітиків», що проводить аналітичну роботу поряд з «групою активістів». Ролі активіста та аналітика перехреснюються, але різниця між ними є: активіст як діюча особа, відстоює свої інтереси, ідеї, ідеологію, діяльність, а аналітик – значення та зміст своєї діяльності. А. Турен зауважує, що «на практиці створення таких груп стикається з багатьма складнощами. Будь-яка діюча особа намагається стати хазяїном свого змісту; її ідеологія чинить опір аналізу [7].

Поряд з вищеназваними «групами інтервенції» формуються групи «співрозмовників» та «дослідників». «Співрозмовники» обмінюються думками з «групами інтервенції», а «дослідникам» необхідно заважати виникненню дискусії або штучно її обмежити, «оскільки важливо, щоб в середині

групи виявилось як можна більше різноманітності і були представлені різні напрямки боротьби або дії, та «щоб одночасно вивчались діючі особи, що включені у соціальні відносини» [7].

На «закритих» (роздільних) засіданнях «груп інтервенції» розглядаються зустрічі з «співрозмовниками» та аналізується поведінка дійових осіб. «Дослідники» проводять самоаналіз на базі досліджень поведінки учасників. Згодом «групи інтервенції» об'єднуються та діють разом як «групи свідків», в цих групах відбуваються дискусії, в ході яких «групи свідків» трансформуються у «групи осіб» [7].

Цей перехід від ідеологічного аналізу до ідентифікації присутнього в дії суспільного руху А. Турен називає «конверсією» – «така конверсія приймає з необхідністю драматичну форму...для того щоб зрозуміти значення складної практики» та сформувані нові групи, для того, щоб застосувати згадані гіпотези до нових ситуацій і подивитись, чи допомагають вони групам краще адаптуватись [7].

Учений вважає, що «соціологічну інтервенцію» можна стимулювати та прискорювати, так діє дослідник, коли представляє «групі діючих осіб», що переходять від «груп свідків» до «групи осіб», образ суспільного руху, який має вищий політичний, ідеологічний, моральний зміст. На прикладі методу і практики, група «діючих осіб» визнає запропонований їм образ – вона самоідентифікується з ним та сприймає задачі, цілі, мотиви поведінки цього суспільного руху.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для аналізу сучасного волонтерства як варіанту колективної дії за умов існування постіндустріального («програмованого», «інформаційного», «мережевого») суспільства є доцільним звернення до провідних положень теорії соціальної дії А. Турена.

По-перше, сучасний волонтерський рух відповідає всім тим ознакам, що, за твердженнями французького дослідника, характеризують соціального суб'єкта за нових умов розвитку соціуму. Тобто, волонтерство можна інтерпретувати як колективну дію, змістом якої є об'єднання людей через оновлення їх уявлень про себе, через протистояння їх самим собі, через створення усвідомлених ситуацій, що в кінцевому випадку призведе до більш високого рівня самокерованості суспільства.

По-друге, вище презентований метод «соціологічної інтервенції» А. Турена містить реальні механізми не тільки щодо відтворення процесу формування будь-яких соціальних груп, які презентують різні напрями волонтерської діяльності (від охорони навколишнього природного середовища та захисту тварин до надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану терористичним актом або збройним конфліктом, та соціально незахищеним верствам населення), але й трансформацію їх в соціальний (саме волонтерський) рух в контексті змін у свідомості та діях кожного із його членів.

Для отримання більш ефективних результатів аналізу сучасного волонтерського руху у контексті застосування теорії соціальної дії А. Турена (з метою організації конструктивного управління його розвитком з боку громадянських структур у межах подальшої демократизації українського суспільства), насамперед, на нашу думку, необхідним є:

уточнення ознак волонтерства як способу соціальної взаємодії за нових умов розвитку суспільства;

виокремлення інтересів та мотивів членів різних за напрямками діяльності волонтерських організацій та об'єднань;

аналіз особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії у різноманітних формах та форматах волонтерської діяльності;

розгляд зазначених аспектів у суспільно-політичній практиці сучасної України.

Бібліографічний список:

1. Безрукова О.А. Соціологічне вивчення волонтерства як прояву соціальної відповідальності громадян та ознаки сформованості громадянського суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 76. С. 50-57.
2. Проценко О.О. Соціокультурний та інституційний простір волонтерства в Україні: контексти та динаміка. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2016. Вип. 10. С. 117-123.
3. Рубан М.В. Визначення поняття волонтерства. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2016. № 2. С. 66-70.
4. Сидоренко С.В. Волонтерство як суб'єкт глобально-мережевого громадянського суспільства в контексті сучасних соціополітичних трансформацій. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2015. №60. С.167-174.

5. Чайка І.Ю. Волонтерство: сутність феномена та особливості його функціонування в сучасній Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2017. Т. 20. № 7(147). С. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.15421/171798>.
6. Mitrovic L. R. Creative Metamorphoses of Alain Touraine – a Pathway towards Constituting and Redefining the Scientific Paradigm. *Journal of Scientific Researches*. 2009. Vol. 1. №1. P.26-35.
7. Touraine Alain. Le retour de l'acteur. Essai de sociologie. 1984.
URL: https://web.archive.org/web/20180719214718id_/http://classiques.uqac.ca/contemporains/touraine_alain/retour_de_acteur/retour_de_acteur.pdf (date of application 17.03.2024).

References:

1. Bezrukova O.A. (2017). Sociologichne vy`vchennya volonterstva yak proyavu social`noyi vidpovidal`nosti gromadyan ta oznaky` sformovanosti gromadyans`kogo suspil`stva. *Social`ni texnologiyi: aktual`ni problemy` teorii ta prakty`ky`*. Vy`p. 76. S. 50-57.
2. Procenko O.O. (2016). Sociokul`turny`j ta insty`tucijny`j prostir volonterstva v Ukrayini: konteksty` ta dy`namika. *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya sociologichna*. Seriya sociologichna. Vy`p. 10. S. 117-123.
3. Ruban M.V. (2016). Vy`znachennya ponyattya volonterstva. *Naukovy`j visny`k My`kolayivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni V. O. Suxomly`ns`kogo. Istory`chni nauky`*. # 2. S. 66-70.
4. Sy`dorenko S.V. (2015). Volonterstvo yak sub`yekt global`no-merezhevogo gromadyans`kogo suspil`stva v konteksti suchasny`x sociopolity`chny`x transformacij. *Gumanitarny`j visny`k ZDIA*. #60. S.167-174.
5. Chajka I.Yu. (2017). Volonterstvo: sutnist` fenomena ta osobly`vosti jogo funkcionuvannya v suchasnij Ukrayini. *Naukovo-teorety`chny`j al`manax «Grani»*. Т. 20. # 7(147). С. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.15421/171798>.
6. Mitrovic L.R. (2009). Creative metamorphoses of Alain Touraine – a pathway towards constituting and redefining the scientific paradigm. *Journal of Scientific Researches*. 2009. Vol. 1. №1. P.26-35.
7. Touraine Alain. (1984). Le retour de l'acteur. Essai de sociologie..
URL: https://web.archive.org/web/20180719214718id_/http://classiques.uqac.ca/contemporains/touraine_alain/retour_de_acteur/retour_de_acteur.pdf (date of access: 17.03.2024).

Dyomkina Yu. Theoretical and Methodological Heritage of Alain Touraine: Heuristic Potential regarding Modern Social and Political Processes (on the Example of Volunteer Activity)

The article is aimed at determining the principles regarding the expediency and strategy of applying the ideas of A. Touraine for the analysis of modern volunteering as a variant of collective action under the conditions of existence of a post-industrial society.

Emphasis is placed on considering the theoretical and methodological heritage of A. Touraine, which is presented in his work «The Return of the Acting Man» (1984). Its leading elements are: the theory of social action (examines the relations between actors involved in various social conflicts and have different cultural vectors) and the method of «sociological intervention» (does not predict events, but analyzes the mechanisms by which collective actions are formed, on at the highest level – social movements).

It has been proven that the modern volunteer movement corresponds to all the signs that, according to the French researcher, characterize a social subject under the new conditions of the development of society. That is, volunteering can be interpreted as a collective action, the content of which is the unification of people through updating their ideas about themselves, through confronting them with themselves, through the creation of conscious situations, which will ultimately lead to a higher level of self-management of society.

It is substantiated that the method of «sociological intervention» by A. Touraine contains real mechanisms not only for reproducing the process of formation of any social groups that present different directions of volunteer activity, but also for their transformation into a social (volunteer) movement in the context of changes in consciousness and actions of each of its members.

A certain set of actions is proposed to obtain more effective results of the analysis of the modern volunteer movement in the context of the application of A. Touraine's theory of social action in order to organize constructive management of its development by civil structures. Among them: clarifying the signs of volunteering as a way of social interaction under the new conditions of society's development; highlighting the interests and motives of members of volunteer organizations and associations with different areas of activity; analysis of the features of subject-subject interaction in various forms and formats of volunteer activity; research of the specified aspects in the social and political practice of modern Ukraine.

Keywords: social and political processes, civil society, social movements, volunteerism, volunteer movement, democratization

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.12

УДК 314.1

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7705-6545>

Лавриненко Г. А., Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>

Примуш М. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ВПО ЯК ЗАПОБІЖНИК ВІД МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОН

Проблема, котра аналізується у даній статті, пов'язана із сучасними викликами, що повстали перед Україною у 2014, а особливо у 2022 роках та потребують нагального вирішення з метою мінімізації негативних наслідків для збереження і подальшого функціонування української держави. Вказано, що вимушена міграція українського населення спричинена воєнними діями на території держави, а також окупацією та анексією окремих територій. Вона здійснює додаткове навантаження на державу, пов'язане із вирішенням ряду проблем та протиріч соціокультурного та політико-економічного характеру. Зазначено, що результатом вимушеної міграції стає поява окремої категорії громадян – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Акцентується увага, що саме ВПО є потенційними мігрантами до інших держав у випадку погіршення безпекової та соціально-економічної ситуації в Україні. Наголошено на необхідності максимізації зусиль з боку держави в питаннях інтеграції ВПО до нових громад, а також соціально-економічної підтримки переселенців. На прикладі Київської та Вінницької областей авторами розглянуто можливості, котрі пропонуються даними громадами з метою успішної інтеграції ВПО. Виявлено, що в обох областях створено Координаційні ради з питань внутрішньо переміщених осіб, що націлені на сприяння забезпеченню та захисту прав ВПО. Органами місцевої влади розроблено програмні документи, інструкції та дорожні карти для пришвидшення адаптації ВПО. Авторами дослідження також наведено перелік локальних програм з підтримки та захисту прав ВПО. Зазначено, що ключовим недоліком інтеграційних ініціатив на місцевому рівні є брак коштів в місцевих бюджетах для мотивації ВПО залишатися в Україні. Авторами запропоновано універсальний механізм вирішення даної проблеми, що полягає в консолідації зусиль держави в питаннях підтримки населення, розгляді можливостей зміни системи збору податків, посиленні децентралізації. Визначено, що у випадку ігнорування державою даної проблеми слід очікувати подальше скорочення населення за рахунок виїзду за кордон громадян з числа ВПО, що посилить демографічну кризу в державі.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, ВПО, трансформація, державна підтримка, інтеграція, універсалізм, демографічна криза

Постановка проблеми у загальному вигляді. Набуття Україною у 1991 році незалежності пов'язано не тільки з початком нової віхи розвитку держави, але й з необхідністю вирішення ряду викликів, котрі носили політичний, економічний, соціальний та культурний характер. Найбільш гострим на цьому ґрунті повстало питання щодо демографічної ситуації у незалежній молодій державі, котре з роками тільки масштабувалося через низку соціально-економічних обставин та протиріч, а від початку агресії Російської Федерації ще й з причин безпекових загроз. Особливо потужний відтік населення спостерігався після повномасштабного вторгнення РФ, що активізувало дискусії про боротьбу з демографічною кризою. Однак поряд із питанням повернення людей з-за кордону, на порядку денному також досить гостро стоїть питання збереження наявної кількості населення в межах держави. Оскільки втративши житло та роботу, опинившись в скрутному становищі та постійній небезпеці, люди все частіше замислюються про потенційну міграцію до інших країн. Враховуючи нестабільну безпекову та соціально-економічну ситуацію в Україні, демографічний чинник повинен стати прерогативним у контексті формування загальнонаціональної

стратегії розвитку держави, особливо у повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міграцію як структурний елемент глобальної соціальної трансформації розглядали у своїх роботах С. Каслс, М. Міллер, Е. Равенштейн. Проблемам міграції в українському науковому середовищі присвячені дослідження Б. Євтуха, Т. Гнатюк, О. Малиновської, М. Шульги. Наукові розвідки з питань внутрішньо переміщених осіб простежуються у роботах таких науковців, як: П. Орхард, С. Хайнс, О. Балакірева, М. Кобець, М. Ніколайчук, Ю. Римаренко, Л. Хижняк.

Мета дослідження – проаналізувати рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб на прикладі громад Київської та Вінницької областей та його вплив на потенційні міграційні процеси.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні процеси в Україні, активно впроваджувані із набуттям незалежності та безперервно відтворювані до сьогодні, в останні роки зіткнулися зі складним соціально-політичним та соціокультурним феноменом – міграцією населення, а особливо таким її типом, як внутрішня міграція, під якою розуміється переміщення населення держави в межах її кордонів. Даний тип міграції не впливає на кількісний склад населення держави в цілому, проте змінює його якісні показники в окремих регіонах. Таким чином відбуваються зміни у статеві-віковій та професійно-освітній структурі населення в межах певних регіонів, що впливає на загальнодержавні процеси депопуляції селищ, урбанізації та індустріалізації окремих регіонів.

На відміну від інших сучасних суспільств, де внутрішня міграція розглядається як різновид територіальної мобільності населення, в Україні спостерігається вимушена міграція, оскільки громадяни втягнуті у даний процес не добровільно, а через загрозу життю, воєнні дії, знищення робочих місць, окупацію та анексію територій. За даними Міжнародної організації міграції, вимушена міграція – це загальний термін, який використовується для характеристики міграційних процесів, у яких є елемент примусу, такий як загроза життю та існуванню внаслідок природних або людських факторів (наприклад, переміщення біженців або переміщених осіб, а також переміщення людей через природні чи екологічні катастрофи, хімічні або атомні аварії, голод тощо) [1].

Вимушена міграція накладає на державу додаткове навантаження, пов'язане із вирішенням ряду проблем та протиріч соціокультурного та політико-економічного характеру. Крім того, саме результатом вимушеної міграції стає поява окремої категорії громадян – внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

За визначенням М. Ніколайчука, ВПО – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різноманітні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [2, с. 109].

Енциклопедичне визначення ВПО пропонується наступне – це людина, яка вимушено переміщується з місця постійного проживання всередині своєї країни внаслідок збройного конфлікту, внутрішнього безладдя, систематичного порушення прав людини, а також внаслідок природних катаклізмів [3, с. 95].

Що ж стосується законодавчого визначення, то в статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначається, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. [4].

Протягом перших трьох років від початку збройної агресії Росії проти України, за даними Мінсоцполітики, налічувалося майже 1,7 мільйонів ВПО. [5]. Після повномасштабного вторгнення кількість переселенців в Україні досягла 4,9 мільйонів осіб, з них 2,5 мільйони не можуть повернутися додому, оскільки їх житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території [6]. Отже ці люди є потенційними мігрантами, і у випадку погіршення ситуації в середині України (мова йде не тільки щодо загострення безпекової ситуації, але й поглиблення економічної кризи та соціокультурних протиріч у суспільстві) вони потенційно можуть виїхати за кордон «у пошуках кращого життя».

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи після 24 лютого 2022 року з України вже виїхало понад 6 мільйонів українців [7]. І хоча на державному рівні переважно поширені дискусії щодо розробки державної політики повернення з-за кордону

вимушених мігрантів, яка повинна ґрунтуватися на стимулюючих заходах в контексті подолання очікуваного дефіциту робочої сили, варто також проводити системну політику по збереженню в країні потенційних мігрантів з числа ВПО, котрі через нестабільність власного становища та відсутність бачення картини майбутнього можуть попросити тимчасовий захист в інших державах. З метою запобігання даної тенденції необхідно максимізувати зусилля в питаннях інтеграції ВПО до нових громад, частиною яких вони вимушено стали, а також соціально-економічної підтримки переселенців.

За даними Міністерства соціальної політики, робота з інтеграції ВПО до громад, які їх приймають, ведеться одночасно на декількох рівнях. Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій відповідає за політику щодо ВПО. Міністерство соціальної політики відповідає за фінансову підтримку ВПО. Допомога з орендою житла для ВПО реалізується в межах програм міністерств з питань соціальної політики, реінтеграції, інфраструктури, економіки та за підтримки міжнародних партнерів. Підтримку у працевлаштуванні ВПО здійснюють Міністерство економіки разом з Державним центром зайнятості. А за допомогу переселенцям, які потребують догляду та підтримки, відповідальні Міністерство соціальної політики та місцеві громади [8].

Оскільки ще досі відсутня чітка методологія оцінки інтеграції людини до громади, доречно розглянути ті можливості, котрі пропонують окремі громади, за підтримки міністерств, за для успішної інтеграції ВПО. Пропонується це зробити на прикладі двох областей – Київської та Вінницької, котрі вже прийняли дві хвилі внутрішніх мігрантів та й далі продовжують приймати громадян України, що переселяються в межах держави.

У кожній області створено Координаційні ради з питань внутрішньо переміщених осіб, що націлені на сприяння забезпеченню та захисту прав ВПО, що проживають на території певної громади. До завдань Координаційних рад також входить залучення ВПО до співпраці з представниками органів місцевої ради та самоврядування, громадських організацій, міжнародних та наукових організацій та установ, ЗМІ за для ефективної інтеграції у територіальну громаду, а також до вирішення проблемних питань у сфері забезпечення та захисту прав ВПО. [9; 10].

Органами місцевої влади у Київській області та місті Києві зокрема розроблено інструкцію для ВПО про права, допомогу та соціальний захист, котра розміщена на офіційному порталі Києва [11]. Внутрішньо переміщені особи можуть знайти там корисну інформацію з питань різних видів допомоги від держави та способів їх отримання; прав на медичну допомогу, освіту, працевлаштування; можливостей отримання тимчасового житла; соціального захисту дітей, що постраждали від війни; реєстрації шлюбів, новонароджених тощо.

У Вінницькій області представниками департаменту соціальної політики розроблено Дорожню карту для внутрішньо переміщених осіб, евакуйованих з територій України, де відбуваються бойові дії, а також Вітальний довідник для ВПО, в якому зібрана інформація щодо умов реєстрації, отримання допомоги на проживання, можливостей працевлаштування та ведення підприємницької діяльності, прав на отримання медичної допомоги та освіти, а також правової та соціальної допомоги [12].

У програмних документах та стратегіях з питань інтеграції ВПО у вказаних областях універсальним моментом є наявність інформації про необхідність залучення молоді ВПО до суспільного життя, поширення культурних звичаїв та традицій, прийняття політики інтеграції, а також щодо потреби у поверненні громадян до України та надання максимальних можливостей для їх інтеграції в оновлених громадах.

Окрім загальнодержавних та міжнародних програм по допомозі ВПО на Вінниччині функціонує Центр надання благодійної допомоги, де можна отримати продуктові набори, Гуманітарний центр речей, що приймає запити по дорослому та дитячому одягу, взуттю, іграшкам, Гуманітарно-інформаційний хаб "Я – Маріуполь", де ВПО з Маріуполя можуть отримати безкоштовну допомогу з відновлення документів та пошуку зниклих, юридичну та психологічну консультацію та гуманітарну допомогу [13].

Переміщені особи до громади міста Києва та області можуть розраховувати на забезпечення продуктовою та речовою допомогою. Також створені гуманітарні штаби, хаби та центри підтримки для ВПО з окремих регіонів (наприклад «Культурний хаб «Донеччина», Центр підтримки бахмутян «#Я ПОВЕРНУСЬ_БАХМУТ», Хаб «ЯМаріуполь» та побутовий центр «ЯМаріуполь.Турбота», Гуманітарний Центр «Мій Часів Яр» тощо), які окрім речової та продуктової допомоги також надають послуги психологічної підтримки, консультації юристів, освітні послуги [14]. Крім того у Києві всі

види соціальних допомог, що передбачені міською програмою «Турбота. Назустріч киянам», доступні і внутрішньо переміщеним особам, які зареєстровані в органах соціального захисту [15].

Слід зазначити, що в громадах Київської та Вінницької областей систематично поширюються заклики до міжнародних інвесторів та компаній, які виїхали з Російської Федерації, по налагоджуванню бізнесу в регіонах [16]. Дані ініціативи є достатньо оптимістичними, оскільки воєнні дії на території України й досі тривають. Проте формування стратегії повоєнної розбудови України є пріоритетним напрямком політики як загальнодержавного, так і місцевого значення.

Що стосується переліку місць для розміщення переселенців, то дане питання навряд чи можна назвати врегульованим, адже наявна інформація лише за 2022 рік [17]. Хоча потік ВПО не зупиняється, оскільки воєнні дії по лінії фронту продовжуються, та люди в пошуках безпеки готові залишати власне житло та змінювати місце проживання.

Ключовим недоліком інтеграційних ініціатив на місцевому рівні є брак коштів в місцевих бюджетах для покриття потреб переселенців. Допомога здійснюється здебільшого тільки на рівні міністерств, що не стимулює громадян прагнути наповнювати за допомогою податків саме місцеві бюджети. А за умов, що за кордоном допомога від деяких держав громадянам, що отримали тимчасовий захист, в рази вища, то і потенційна подальша міграція ВПО за кордон є достатньо ймовірною [18]. Даний факт визиває занепокоєння у низки експертів. Оскільки у разі негативного для України сценарію завершення війни до Європи може виїхати ще щонайменше 10 мільйонів українців [19]. У зв'язку з чим універсальним механізмом вирішення даної проблеми повинна стати консолідація зусиль держави в питаннях підтримки населення, особливо найбільш потребуючих верств, розгляд можливостей зміни системи збору податків, посилення децентралізації, щоб місцева влада отримала більше можливостей для мотивації ВПО залишатися в країні та працювати на благо не тільки держави, але й громади, в котру вони переселилася.

Висновки. Загалом, від початку агресії Російської Федерації, а особливо після повномасштабного вторгнення органи державної влади в Україні почали розбудовувати загальнонаціональну політику по підтримці та інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Акцент робився перш за все на соціально незахищені верстви населення, яким пропонувалася фінансова допомога на житлові послуги та соціальні нужди, а також ряд пільг та допомога з інтеграцією до культурних осередків та громадських об'єднань. Після 24 лютого 2022 року кількість ВПО збільшилася в рази. Потребуючі прихисток, матеріальну та гуманітарну допомогу розповсюдилися по всій країні, а особливо в центральних та західних регіонах і місті Києві. Відповідальність за інтеграцію ВПО в громадах розподілилася між профільними міністерствами та місцевою владою.

В результаті проведеного аналізу громад Київщини та Вінниччини можна зробити висновок, що на місцях активізувалася робота по інтеграції ВПО до соціально-економічного середовища регіонів. Активно розвивається співпраця з громадськими об'єднаннями, міжнародними та науковими організаціями та культурними осередками в регіонах. Ключовим недоліком визнається недостатня фінансова допомога ВПО, котра не стимулює громадян, що виїхали або втратили житло, залишатися в Україні. У випадку відсутності з боку держави ініціатив по врегулюванню даного питання або пошуку альтернативних шляхів його вирішення, населення України може й далі скоротитися за рахунок виїзду за кордон громадян з числа ВПО.

Бібліографічний список:

1. Перрушу Р. Глосарій міграційних термінів. URL: http://web.archive.org/web/20070928193631/http://www.iom.org.ua/docs/im98_1.pdf (дата звернення: 16.02.2024).
2. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. 2005. Vol. 3. № 37. P. 105–112.
3. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика : енциклопедія; за ред. Ю. І. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 184 с.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 17.02.2024).
5. Мінсоцполітики: Обліковано 1 648 852 переселенці. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249675546 (дата звернення: 12.02.2024).
6. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 12.02.2024).
7. Демографічний лікнеп: 10 тез щодо України від Елли Лібанової. URL: <https://huxley.media/uk/demografichnij-likbez-10-tez-shhodo-ukraini-vid-elli-libanovoi/> (дата звернення: 22.02.2024).

8. Законодавчо статус ВПО дається довічно і це є недоліком – заступниця міністра соцполітики Марчак. ZN.UA. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakonodavcho-status-vpo-dajetsja-dovichno-i-tse-je-nedolikom-zastupnitsja-ministra-sotspolitiki-marchak.html> (дата звернення: 22.02.2024).

9. У Вінниці створили Координаційну раду з питань внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.vmr.gov.ua/u-vinnytsi-stvoryly-koordinatsiinu-radu-z-pytan-vnutrishno-peremishche-nykh-osib> (дата звернення: 02.02.2024).

10. Про створення Координаційної ради з питань внутрішньо переміщених осіб у місті Києві: рішення Київської міської ради від 16 грудня 2021. URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4012-4053.pdf> (дата звернення: 29.01.2024).

11. Інструкції для ВПО: про права, допомогу та соціальний захист. URL: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/vnutrishno_peremishchenykh_hromadianam_ukrainy/instruktsi_dlya_vpo_pro_prava_dopomogu_ta_sotsialnyi_zakhyst/ (дата звернення: 29.01.2024).

12. Вітальний довідник для ВПО. URL: <https://drive.google.com/file/d/1JiWd29DAhd660BlqGRh67f8wB0Eh09V8/view> (дата звернення: 30.01.2024).

13. Переселенцям. URL: <https://www.vmr.gov.ua/bizhentsiam> (дата звернення: 29.01.2024).

14. Допомога для ВПО у Києві: як і де її отримати. URL: <https://www.kashtan.news/dopomoha-dlia-vpo-u-kyievi-iak-i-de-ii-otrymaty/> (дата звернення: 09.02.2024).

15. Яка допомога соціально незахищеним киянам передбачена програмою «Турбота. Назустріч киянам». URL: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/pidtrimka_yakikh_kategoriy_peredbachena_programoju_turbota_nazustrich_kiyanam/ (дата звернення: 07.02.2024).

16. For International Business. URL: <https://www.vmr.gov.ua/en/for-international-business#2> (дата звернення: 15.02.2024).

17. Актуальний перелік місць для розміщення переселенців станом на 18 квітня. URL: <https://www.vmr.gov.ua/aktualnyi-perelik-mists-dlia-rozmishchennia-pereselentsiv-stanom-na-18-kvitnia> (дата звернення: 15.02.2024).

18. Lavrynenko H., Donaj Ł. Unification of Ukrainian society in a postwar period as a preventive mechanism to avert the crisis of state. *Przegląd Strategiczny*, 2023, Issue 16. pp.321-331. <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.23>

19. В ЄС бояться нової хвилі українських біженців. Кажуть про щонайменше 10 мільйонів утікачів. *Експрес*. 27 лютого 2024. URL: <https://expres.online/spetstema-2/v-es-boyatsya-novoi-khvili-ukrainskikh-bizhentsiv-kazhut-pro-shchonaymenshe-10-milyoniv-utikachiv> (дата звернення: 27.02.2024).

References:

1. Perrushu R. Hlosarii mihratsiinykh terminiv (Glossary of migration terms).

URL: http://web.archive.org/web/20070928%20193631/http://www.iom.org.ua/docs/im98_1.pdf (Access date: 16.02.2024).

2. Nikolajchuk M. (2005). The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. Vol. 3. № 37. P. 105–112.

3. Mihratsiini protsesy v suchasnomu sviti: svitovyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymir. (1998). Poniatiinyi aparat, kontseptualni pidkhody, teoriia i praktyka (Migration processes in the modern world: global, regional and national dimensions. Conceptual framework, conceptual approaches, theory and practice) : entsyklopediia / za red. Yu. I. Rymarenka. Kyiv:Dovira, 184 s.

4. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 r. № 1706-VII (On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons : Law of Ukraine of 20 October 2014 No. 1706-VII). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (Access date: 17.02.2024).

5. Minsotspolityky: Oblikovano 1 648 852 pereselentsi (Ministry of Social Policy: 1,648,852 IDPs have been registered). URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249675546 (Access date: 12.02.2024).

6. Vnutrishno peremishcheni osoby (Internally displaced persons). URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (Access date: 12.02.2024).

7. Demografichniy liknep: 10 tez shchodo Ukrainy vid Elly Libanovoi (Demographic education: 10 theses on Ukraine by Ella Libanova). URL: <https://huxley.media/uk/demografichniy-likbez-10-tez-shchodo-ukraini-vid-elli-libanovoi/> (Access date: 22.02.2024).

8. Zakonodavcho status VPO daietsia dovizhno i tse ye nedolikom – zastupnytsia ministra sotspolityky Marchak (By law, IDP status is granted for life, and this is a disadvantage, says Deputy Minister of Social Policy Marchak). ZN.UA. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zakonodavcho-status-vpo-dajetsja-dovichno-i-tse-je-nedolikom-zastupnitsja-ministra-sotspolitiki-marchak.html> (Access date: 22.02.2024).

9. U Vinnytsi stvoryly Koordynatsiinu radu z pytan vnutrishno peremishchenykh osib (Coordination Council for Internally Displaced Persons established in Vinnytsia). URL: <https://www.vmr.gov.ua/u-vinnytsi-stvoryly-koordinatsiinu-radu-z-pytan-vnutrishno-peremishchenykh-osib> (Access date: 02.02.2024).

10. Pro stvorennia Koordynatsiinoi rady z pytan vnutrishno peremishchenykh osib u misti Kyievi: rishennia Kyivskoi miskoi rady vid 16 hrudnia 2021 (On the Establishment of the Coordination Council for Internally Displaced

Persons in Kyiv: decision of the Kyiv City Council of 16 December 2021).

URL: <https://kmr.gov.ua/sites/default/files/4012-4053.pdf> (Access date: 29.01.2024).

11. Instruktii dlia VPO: pro prava, dopomohu ta sotsialnyi zakhyst (Instructions for IDPs: on rights, assistance and social protection). URL: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/vnutrishno_peremishchenykh_hromadianam_ukrainy/instruktsi_dlya_vpo_pro_prava_dopomogu_ta_sotsialnyi_zakhyst/ (Access date: 29.01.2024).

12. Vitalnyi dovidnyk dlia VPO (Welcome guide for IDPs).

URL: <https://drive.google.com/file/d/1JiWd29DAhd660BlqGRh67f8wB0EHO9V8/view> (Access date: 30.01.2024).

13. Pereselentsiam (For IDPs). URL: <https://www.vmr.gov.ua/bizhentsiam> (Access date: 29.01.2024).

14. Dopomoha dlia VPO u Kyievi: yak i de yii otrymaty (Aid for IDPs in Kyiv: how and where to get it).

URL: <https://www.kashtan.news/dopomoha-dlia-vpo-u-kyievi-iak-i-de-ii-otrymaty/> (Access date: 09.02.2024).

15. Yaka dopomoha sotsialno nezakhyshchenym kyianam peredbachena prohramoiu «Turbota. Nazustrich kyianam» (What kind of assistance to socially vulnerable Kyiv residents is provided by the programme "Care. Towards the people of Kyiv" programme.). URL: https://kyivcity.gov.ua/pilhy_dovidky_ta_sotsialnyi_zakhyst/pidtrimka_yakikh_kategoriy_peredbachena_programoyu_turbota_nazustrich_kyianam/ (Access date: 07.02.2024).

16. For International Business. URL: <https://www.vmr.gov.ua/en/for-international-business#2>

(Access date: 15.02.2024).

17. Aktualnyi perelik mistiv dlia rozmishchennia pereselentsiv stanom na 18 kvitnia (Current list of places to accommodate IDPs as of 18 April). URL: <https://www.vmr.gov.ua/aktualnyi-perelik-mistiv-dlia-rozmishchennia-pereselentsiv-standom-na-18-kvitnia> (Access date: 15.02.2024).

18. Lavrynenko H., Donaj Ł. (2023). Unification of Ukrainian society in a postwar period as a preventive mechanism to avert the crisis of state. *Przełąd Strategiczny*, Issue 16. pp.321-331. <https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.23>

19. V YeS boiatsia novoi khvyli ukrainskykh bizhentsiv. Kazhut pro shchonaimenshe 10 milioniv utikachiv. *Ekspres*. 27 liutoho 2024 (The EU fears a new wave of Ukrainian refugees. They talk about at least 10 million fugitives. *Express*. 27 February 2024). URL: <https://expres.online/spetstema-2/v-es-boyatsya-novoi-khvili-ukrainskikh-bizhentsiv-kazhut-pro-shchonaymenshe-10-milyoniv-utikachiv> (Access date: 27.02.2024).

Lavrynenko H., Prymush M. State support for IDPs as a safeguard against migration of ukrainians abroad

The problem analysed in this article is related to the current challenges faced by Ukraine in 2014, and especially in 2022, which require urgent resolution in order to minimise the negative consequences for the preservation and further functioning of the Ukrainian State. The authors point out that the forced migration of the Ukrainian population is caused by hostilities on the territory of the State, as well as by the occupation and annexation of certain territories. It puts an additional burden on the State, associated with solving a number of problems and contradictions of a socio-cultural, political and economic nature. It is noted that forced migration results in the emergence of a separate category of citizens – internally displaced persons (IDPs). It is emphasised that IDPs are potential migrants to other states in the event of a deterioration in the security and socio-economic situation in Ukraine. The authors emphasise the need to maximise the state's efforts to integrate IDPs into new communities, as well as to provide socio-economic support to IDPs. On the example of Kyiv and Vinnytsia regions, the authors examine the opportunities offered by these communities for the successful integration of IDPs. It is found that in both regions, Coordination Councils for Internally Displaced Persons have been established to promote and protect the rights of IDPs. Local authorities have developed programme documents, instructions and roadmaps to accelerate the adaptation of IDPs. The authors of the study also provide a list of local programmes to support and protect the rights of IDPs. It is noted that the key drawback of integration initiatives at the local level is the lack of funds in local budgets to motivate IDPs to stay in Ukraine. The authors propose a universal mechanism for solving this problem, which consists in consolidating the State's efforts to support the population, considering the possibility of changing the tax collection system, and strengthening decentralisation. It is determined that if the State ignores this problem, it should be expected that the population will further decline due to the departure of IDPs abroad, which will exacerbate the demographic crisis in the State.

Keywords: migration, forced migration, IDPs, transformation, state support, integration, universalism, demographic crisis

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.13

УДК 94:614.885(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3914-0077>

Доценко М. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ ЯК ДОПОМІЖНА ГУМАНІТАРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЛЯ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано статус та місце ТЧХУ в державі та в системі громадянського суспільства. Аргументовано, що унікальність ТЧХУ визначається одночасною дією різноманітних за природою нормативних джерел, які закріплюють статус, мандат і повноваження організації. Визначено чотири види джерел, що опосередковують специфіку форм та видів діяльності ТЧХУ як гуманітарної, незалежної, неупередженої міжнародної організації, яка надає допомогу жертвам збройних конфліктів та гуманітарних катастроф у взаємодії з державою та громадянським суспільством, за підтримки червонохресного руху та міжнародного співтовариства. Надано загальний аналіз реалізації мандату й функцій ТЧХУ через призму чотирьох напрямів та рівнів діяльності, концентруючись на напрямі «Government». Виокремлено форми співпраці ТЧХУ з державними органами: участь в опрацюванні проектів нормативно-правових актів; участь у робочих зустрічах з державними органами та органами місцевого самоврядування; залучення до складу робочих груп; залучення до консультативно-дорадчих органів; залучення до подолання наслідків надзвичайних ситуацій. Визначено напрямки співпраці: сфера охорони здоров'я та реабілітація; сфера підтримки соціально незахищених верств населення; сфера подолання наслідків надзвичайних ситуацій. Охарактеризовано напрямки та форми співпраці до 2014 року, з 2014 року по 2022 рік, та після повномасштабного вторгнення росії в Україну, з 24 лютого 2022 року. Визначено, що ТЧХУ інституційно та функціонально є сталою, спроможною та розвинутою громадською організацією зі спеціальним статусом, яка може ефективно виконувати свій мандат та допоміжну функцію для держави в гуманітарній сфері. Наявність інституційної та функціональної спроможності ТЧХУ в таких умовах є унікальним явищем, водночас є відображенням загальної стійкості України та українського суспільства перед державою-агресором.

Ключові слова: ТЧХУ, держава, громадянське суспільство, гуманітарна діяльність, інституційна спроможність, червонохресний рух, міжнародне співтовариство

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну актуалізувало питання гуманітарної діяльності та роль, статус і місце окремих акторів в гуманітарній сфері. Товариство Червоного Хреста України (далі – ТЧХУ) є однією з провідних установ України з надання гуманітарної допомоги та виконання інших гуманітарних функцій під час міжнародного збройного конфлікту. Інституційна спроможність, здатність Українського Червоного Хреста залучити значні ресурси для гуманітарної діяльності обумовлені його унікальним статусом і роллю допоміжної інституції для держави в здійсненні гуманітарних функцій. З іншого боку, ТЧХУ діє як незалежна, автономна організація, що має ознаки громадської організації, яка за формою, структурою та змістом діяльності є частиною громадянського суспільства. Тому видається важливим дослідження реалізації функцій ТЧХУ в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну, зокрема як допоміжної для держави гуманітарної організації. Аналіз цих питань є важливим для консолідації досвіду гуманітарної діяльності Національного товариства та його розповсюдження в системі Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (далі – Міжнародного Руху), досвіду, який майже відсутній після Другої світової війни, досвіду гуманітарної діяльності під час міжнародного збройного конфлікту високої інтенсивності, що здійснюється в умовах спроможної української держави, спроможного українського громадянського суспільства та спроможного Українського Червоного Хреста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій про діяльність ТЧХУ, його статус не був предметом політико-правового аналізу. Декілька

дисертаційних і монографічних робіт торкалися лише питань створення та розвитку ТЧХУ в історичній ретроспективі [7; 20]. Це важливі дослідження, які дають змогу прослідкувати еволюцію та метаморфози організаційної структури та функцій Українського Червоного Хреста, зважаючи на специфічний статус та функції товариства Червоного Хреста в радянський період, відсутність у нього фактичної незалежності від держави. Звертають увагу такі втрачені напрямки діяльності Українського Червоного Хреста, які були притаманні Товариству в кінці XIX на початку XX ст., як повноцінна медична діяльність, з наявністю власних лікарень та санаторіїв, опікування питаннями, пов'язаними з військовополоненими під час Першої світової війни, значна соціально-гуманітарна роль у громадах [7]. Звичайно, не всі напрямки та види діяльності є релевантними для впровадження, але вони розширюють горизонти, які були деформовані під час радянської влади щодо діяльності Українського Червоного Хреста як незалежного гуманітарного актора. Також, важливим є дослідження діяльності ТЧХУ під час незалежності України, та особливо з початку агресії російської федерації проти України з 2014 року. В цей період відбулося реформування Українського Червоного Хреста (2016 р.), перехід на сучасну модель управління, набуття його спроможності реагувати на виклики, пов'язанні зі міжнародним збройним конфліктом, які пов'язані із залученням до управління прогресивних, мотивованих та фахових керівників.

Також, декілька публікацій присвячено суто юридичним питанням сучасного статусу ТЧХУ [9; 21]. Але їх автори обмежилися перш за все нормативним аналізом, а по-друге, переважно національним рівням регулювання діяльності ТЧХУ, не аналізуючи внутрішнє право Міжнародного Руху та його регуляторний вплив на діяльність ТЧХУ.

Загальній ролі Національних товариств була присвячена наша публікація [3]. Значна кількість інформації та публікацій присвячена діяльності Товариства Червоного Хреста України, зокрема в сфері надання гуманітарної допомоги [19; 22; 36; 37], поширення знань з міжнародного гуманітарного права [4; 19; 46].

Але досі відсутні комплексні дослідження, які б охоплювали всі аспекти політико-правового статусу ТЧХУ як Національного товариства в його відносинах з державою під час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Ці аспекти статусу ТЧХУ базуються на відповідних нормативних джерелах, видах та формах взаємодії ТЧХУ з державою щодо реалізації гуманітарних функцій як допоміжної організації та результатів такої діяльності, які є об'єктом нашого аналізу.

Мета та завдання дослідження. Досвід діяльності Українського Червоного Хреста під час одного з найбільш інтенсивних з часів Другої світової війни міжнародного збройного конфлікту є важливим завданням у зв'язку з необхідністю аналізу внутрішнього потенціалу ТЧХУ та шляхів його розвитку та підвищення ефективності гуманітарної діяльності; місця ТЧХУ в загальній системі надання гуманітарної допомоги у взаємодії з державою та суспільством; фіксації та передачі позитивного досвіду інституційного та функціонального розвитку та спроможності повноцінно виконувати функції Національного товариства в умовах інтенсивного міжнародного збройного конфлікту в межах Міжнародного Руху. Тому важливим є аналіз статусу та місця ТЧХУ в державі та в системі громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Унікальність ТЧХУ визначається одночасною дією різноманітних за природою нормативних джерел, які закріплюють статус, мандат і повноваження організації.

По-перше, це Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України» [33], який прямо закріплює статус Товариства, його повноваження та взаємодію з державою: «Цей Закон регулює відносини, пов'язані з діяльністю Товариства Червоного Хреста України, визначає його правовий статус та правові засади діяльності» (преамбула Закону). Його норми втілені в положеннях Статуту Товариства Червоного Хреста України [38] та Положення про його обласні організації [38], а також у численних операційних угодах та меморандумах з органами державної влади, які забезпечують реалізацію Товариством допоміжної функції для держави: «Товариство допомагає державі в наданні медичної та гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів та в мирний час, бере участь у наданні міжнародної допомоги у разі катастроф і надзвичайних ситуацій, забезпечує медико-соціальну допомогу найменш соціально захищеним верствам населення» (абз. 2 ст. 1 Закону). Ці повноваження конкретизовані в Статуті ТЧХУ шляхом визначення мети діяльності Товариства як попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійних лих, катастроф, епідемій, пандемій та інших надзвичайних ситуацій через «сприяння органам державної влади в наданні медичної та гуманітарної допомоги під час збройних конфліктів,

у мирний час, участі в наданні міжнародної допомоги в разі катастроф та надзвичайних ситуацій, забезпечення медико-соціальної допомоги найменш соціально захищеним верствам населення» (п. 4.1 Статуту ТЧХУ).

Таким чином, Товариство опосередковує допоміжну функцію щодо держави в гуманітарній сфері. Це знаходить відображення в п. 4.1, 4.2, 4.3, 4.6, 4.7 Статуту.

По-друге, це Закон України «Про громадські об'єднання» який створює загальні рамки діяльності громадських організацій, до яких належить ТЧХУ, незважаючи на наявність спеціального закону. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України», воно є всеукраїнською добровільною громадською гуманітарною організацією та «створено відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» як громадське об'єднання зі статусом юридичної особи в організаційно-правовій формі громадської організації, зі спеціальним статусом, передбаченим Законом України «Про Товариство Червоного Хреста України», іншими нормативно-правовими актами України та міжнародними договорами України» (п. 1.2. Статуту ТЧХУ).

По-третє, це Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року, що створюють правові рамки діяльності будь-якого Національного товариства під час збройного конфлікту. Вони є частиною законодавства України відповідно до ст. 9 Конституції та надають ТЧХУ права та захист як Національному товариству. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України», законодавство України про ТЧХУ та про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала ґрунтується на Конституції України, Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додаткових протоколах до них, складається з інших міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», цього Закону та інших прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів. Наприклад, п. 1 ст. 6, п. с. 2 ст. 8, п. 1 ст. 17, п. 3 ст. 33 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [2]. Це підкреслює допоміжну роль ТЧХУ в допомозі державі щодо забезпечення дотримання Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.

По-четверте, це внутрішнє право Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Розподіл функцій серед складовими частинами Міжнародного Руху відбувається, по-перше, на основі Статуту Руху та Конституції Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; по-друге, відповідно до Севільської угоди 2.0 [47], документа внутрішнього права Руху; та, по-третє, відповідно операційних угод між Національними товариствами та іншими складовими частинами Руху. Севільська угода 2.0 є прикладним актом щодо розподілу функцій та визначає організацію міжнародної діяльності, що здійснюється в двосторонньому або багатосторонньому співробітництві між: Національними товариствами та Федерацією; національними товариствами та Міжнародним комітетом Червоного Хреста; Національними товариствами між собою; Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Федерацією; Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Федерацією та Національними товариствами (п. 1.3 Угоди). Важливо, що ця Угода також поширюється на Національні товариства, що діють у своїх країнах у співпраці з компонентами, які здійснюють міжнародну діяльність (п. 1.5 Угоди). Коли різні компоненти Руху присутні та беруть участь у роботі в певній країні в обов'язковому порядку створюються механізми координації Руху компонентами Руху, які присутні та діють у конкретному контексті. Вони створюються на основі інструментів та керівних принципів, розроблених в рамках політики Руху для зміцнення співпраці та координації відповідно до «Угод про координацію руху» (п. 4.2).

Тобто, фактично Товариство має подвійний статус і повинно дотримуватися норм та положень одночасно національного законодавства та внутрішнього права Руху. Про це свідчить п. 1.3 Статуту Товариства, в якому перераховані три види джерел, якими керується Товариство: (1) законодавство України; (2) джерела міжнародного гуманітарного права, включаючи звичаєві норми, що є унікальним для вітчизняних юридичних осіб; (3) застосовні принципи, норми та стандарти Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. В Законі України «Про Товариство Червоного Хреста України» міститься більш обмежене посилання на джерела Руху: «Товариство виконує свої завдання виходячи з основоположних принципів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – гуманності, неупередженості, нейтральності, незалежності, добровільності, єдності, універсальності» (ст. 6). Ця норма відтворює положення п. 2 ст. 1 Статуту Міжнародного

Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця [48], відповідно до якого «складові частини Руху зберігаючи свою незалежність у рамках цього Статуту, завжди діють відповідно до Основоположних принципів та співпрацюють між собою при виконанні своїх відповідних завдань задля досягнення спільної мети». Положення Статуту Руху підтверджують допоміжний статус Товариства щодо держави: «Національні товариства підтримують держави у вирішенні ними гуманітарних завдань відповідно до потреб населення кожної країни» (п. 1 ст. 3) [38].

Таким чином, чотири види джерел (Закон України «Про громадські об'єднання»; Закон України «Про Товариство Червоного Хреста»; Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року; внутрішнє право Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця) опосередковують специфіку форм та видів діяльності ТЧХУ як гуманітарної, незалежної, неупередженої міжнародної організації, яка надає допомогу жертвам збройних конфліктів та гуманітарних катастроф у взаємодії з державою та громадянським суспільством, за підтримки червонохресного руху та міжнародного співтовариства. Тому ми надалі надамо загальний аналіз реалізації мандату й функцій ТЧХУ через призму чотирьох напрямів діяльності (співпраця з державою; взаємодія з українським суспільством; діяльність як компонента Міжнародного червонохресного руху; участь у міжнародних відносинах в сфері гуманітарної дипломатії), концентруючись на напрямі «Government», тобто взаємодії з державою та виконання допоміжної гуманітарної функції. Її ефективне виконання можливе завдяки інституційній спроможності ТЧХУ. Особливістю та перевагою ТЧХУ є розгалужена система регіональних та місцевих осередків, які охоплюють всю територію України та забезпечують доступ та надання гуманітарної допомоги безпосередньо її бенефіціарам. Історично склалася ситуація, коли обласні організації ТЧХУ мають статус юридичної особи, що має свої переваги та недоліки.

Відповідно до ст. 5 Закону України, ТЧХУ – «єдине в Україні Національне товариство Червоного Хреста, що діє на всій території України, створює місцеві організації, через які здійснює свою діяльність відповідно до Статуту Товариства та цього Закону». Товариство за своєю структурою відповідає адміністративно-територіальній ознаці та поділу України й складається з 24 обласних організацій ТЧХУ, Організації Автономної Республіки Крим Товариства Червоного Хреста України; Київської міської організації ТЧХУ та Севастопольської міської організації (п. 7.1 Статуту ТЧХУ). Зазначені обласні організації входять до складу Товариства, та, в свою чергу, складаються з відповідних місцевих організацій (міських, районних, міськрайонних) Товариства. Станом на 1 квітня 2024 року в ТЧХУ існує понад 170 місцевих осередків Товариства та понад 20 відокремлених підрозділів Товариства без статусу юридичної особи. Загальна кількість співробітників обласних та місцевих організацій – 4 897 осіб. Важливу роль в ТЧХУ відіграють волонтери, кількість яких досягає 6 129 осіб.

Таким чином, ТЧХУ за кількістю співробітників, охопленням та постійною присутністю на місцевому рівні є єдиною в Україні громадською організацією, яка забезпечує гуманітарну допомогу на всіх рівнях та в усіх регіонах.

В системі реалізації повноважень ТЧХУ важливу роль відіграє Національний комітет Товариства Червоного Хреста України (далі – НК ТЧХУ). НК ТЧХУ – виконавчий орган Товариства та здійснює оперативне управління справами, майном та коштами Товариства в межах, встановлених Статутом ТЧХУ, З'їздом, Правлінням і Президією Правління Товариства та в межах своєї компетенції й повноважень забезпечує виконання їхніх рішень (п. 13.1 Статуту ТЧХУ). Фактично, НК ТЧХУ забезпечує оперативне управління ТЧХУ та проєктний менеджмент. Спроможність забезпечити стале управління та реалізацію масштабних проєктів, обумовлено інституціональною та кадровою спроможністю НК ТЧХУ, його динамічним розвитком. На 24 лютого 2022 року в НК ТЧХУ працювало 89 осіб в 12 Департаментах. Протягом 2022-2023 років було створено додатково 5 Департаментів. Наразі в НК ТЧХУ працює 489 осіб в 17 Департаментах (дані станом на 1 квітня 2024 року). Структура НК ТЧХУ включає: Департамент стратегічного партнерства та міжнародних відносин; Департамент з управління ризиками; Департамент організаційного розвитку; Департамент комунікацій та маркетингу; Департамент управління надзвичайними ситуаціями; Департамент розбудови та відновлення внаслідок надзвичайних ситуацій; Департамент контролю якості та звітності; Департамент охорони здоров'я; Департамент реабілітації та підтримки; Департамент захисту та освіти; Департамент розвитку персоналу та адміністрування; Департамент цифрової трансформації; Бухгалтерія; Департамент економіки та фінансів; Департамент логістики та закупівель; Відділ юридичного забезпечення; Відділ внутрішнього аудиту.

Тобто, ТЧХУ інституційно та функціонально є сталою, спроможною та розвинутою громадською організацією зі спеціальним статусом, яка може ефективно виконувати свій мандат та допоміжну функцію для держави в гуманітарній сфері.

Як будь-яке Національне товариство, ТЧХУ за своєю природою, сутністю та мандатом є допоміжною інституцією для держави в здійсненні гуманітарної діяльності. Межі, форми, види, умови, пріоритети цієї діяльності змінювалася з часом, але незмінним була унікальна роль Національного товариства. Тому досвід Українського Червоного Хреста щодо взаємодії з державою в умовах постмодерного суспільства з надання допомоги жертвам міжнародного збройного конфлікту є унікальним досвідом для Міжнародного руху загалом.

В загальному сенсі допоміжна роль ТЧХУ як гуманітарної інституції для держави передбачена в абз. 2 ст. 1 Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України». Більш конкретно вона перелічена в ст. 9 Закону, зокрема шляхом співпраці «з закладами охорони здоров'я України, епідеміологічною службою України, спеціалізованими підрозділами уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і медичною службою Збройних Сил України... з державними органами з питань розміщення, транспортування, медичного та іншого обслуговування суб'єктів гуманітарної допомоги... з державними органами системи соціального забезпечення з питань надання допомоги соціально незахищеним верствам населення»; надання допомоги державним установам в пошуку «поранених і загиблих внаслідок катастроф, стихійних лих, збройних конфліктів, встановлює місця їх поховання»; сприяє органам державної влади та органам місцевого самоврядування в «транспортуванні, прийнятті та розміщенні евакуйованого населення і біженців, наданні їм безоплатної медико-соціальної допомоги»; бере участь у виконанні державних цільових і місцевих (регіональних) програм «розвитку донорства крові та її компонентів; разом з органами і закладами охорони здоров'я здійснює роботу щодо залучення громадян до лав донорів крові та її компонентів... спрямованих на охорону здоров'я і надання допомоги незахищеним малозабезпеченим верствам населення, співпрацює для виконання цих завдань з іншими організаціями та установами» (ст. 9 Закону). Інші види діяльності, які перераховані в цитованій статті, також фактично направлені на виконання соціально значущих гуманітарних функцій, але вони законодавчо не мають прямого зв'язку з державою. Це збір та розподіл гуманітарної допомоги; отримання, реєстрація, зберігання та надання інформації про жертви стихійного лиха або збройних конфліктів; створення загони першої допомоги під час збройних конфліктів і стихійного лиха; організує роботу недержавної добровільної служби невідкладної допомоги Товариства; забезпечує життєдіяльність таборів для поранених та потерпілих і надає населенню в конкретній надзвичайній ситуації необхідну безоплатну санітарну та медико-соціальну допомогу; бере участь в організації безоплатної підготовки населення (насамперед, молоді) з питань надання першої медичної (санітарної) допомоги; організує роботу служби розшуку Товариства, яка є складовою частиною Товариства, здійснює розшук осіб, які пропали безвісти, допомагає встановлювати зв'язки між членами сімей, роз'єднаних внаслідок збройних конфліктів чи виникнення надзвичайних ситуацій, сприяє возз'єднанню сімей, розшукує могили захисників Батьківщини, які загинули і поховані за межами України (ст. 9 Закону). Частково ці функції є прямим зобов'язанням держави, наприклад щодо розшук осіб, які пропали безвісти, встановлення зв'язків між членами сімей, роз'єднаних внаслідок збройних конфліктів чи виникнення надзвичайних ситуацій, сприяння возз'єднанню сімей. В Статуті ТЧХУ ці повноваження знаходять подальшої деталізації в напрямках діяльності ТЧХУ, серед яких, наприклад, надання допомоги пораненим, хворим та іншим особам, які постраждали під час збройних конфліктів, відповідно до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 року та 8 грудня 2005 року (п.п. 4.2.1); розповсюдження знань із міжнародного гуманітарного права (п.п. 4.2.11); захист розпізнавальних емблем відповідно до Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» (п.п. 4.2.12).

Взаємодія Товариства з українським суспільством і громадянським сектором є важливою складовою реалізації діяльності Товариства в гуманітарній сфері. Система членства в Товаристві (Розділ 5 Статуту Товариства) та інститут волонтерства (Розділ 6 Статуту Товариства), розгалужена системою обласних та регіональних організацій (Розділ 7 Статуту Товариства), опосередковують тісний зв'язок із суспільством.

Співпраця Товариства з громадянським сектором відбувається формальними шляхами (меморандуми, спільні проекти) та неформальними (залучення волонтерів, операційна координація),

співпрацює зі ЗМІ. Важливим є громадський контроль за діяльністю Товариства, який здійснюється через наявність представницьких органів (Розділи 7-10 Статуту), через відкритість і прозорість діяльності та процедур, механізми зворотного зв'язку з громадськістю в публічному просторі.

Унікальністю Національних товариств є входження до Міжнародного червонохресного руху, тобто наявність одночасно національного та міжнародного статусу, що має юридичне закріплення в національних і міжнародних актах. У Законі України «Про Товариство Червоного Хреста України» констатовано, що воно є Національним товариством Червоного Хреста, складовою частиною Міжнародного червонохресного руху (ч. 3 ст. 3 Закону). Товариство визнано Міжнародним Комітетом Червоного Хреста 29 вересня 1993 року. Рішенням IX сесії Генеральної Асамблеї Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (25–28 жовтня 1993 р., м. Бірмінгем, Великобританія) Товариство прийнято як колективний член Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

На нашу думку, четвертим аспектом статусу ТЧХУ є її роль в міжнародних гуманітарних відносинах як авторитетної неурядової організації. Причому, це стосується не лише діяльності в рамках Руху на міжнародному рівні, як наприклад, участь у Міжнародній конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Товариство зараз потужний самостійний актор у гуманітарній дипломатії, поряд з іншими міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями. Перший напрям відображено в п. 3 ст. 3 Статуту Руху в «міжнародній діяльності, кожне Національне суспільство в міру своїх можливостей надає згідно з Женевськими конвенціями допомогу жертвам збройних конфліктів та постраждалим внаслідок стихійних лих та інших надзвичайних обставин. Ця допомога у формі надання послуг, персоналу, матеріальної, фінансової та моральної підтримки здійснюється через відповідні Національні товариства, Міжнародний Комітет чи Федерацію. У міру своїх можливостей вони сприяють розвитку інших Національних товариств, які потребують допомоги, тим самим сприяючи зміцненню всього Руху загалом». Відповідно Статуту, Товариство співпрацює з національними Товариствами Червоного Хреста і Червоного Півмісяця інших держав, бере участь у міжнародних форумах та акціях Міжнародного руху (п. 3.6), а міжнародні зв'язки з національними Товариствами та міжнародними організаціями Червоного Хреста і Червоного Півмісяця є виключним правом Товариства (п. 3.7). Другий напрям слідує із автономії Товариства, його мандату та загальної правосуб'єктності.

Обставини міжнародного збройного конфлікту високої інтенсивності обумовили інтенсифікацію та розширення напрямків та форм співпраці української держави та ТЧХУ як допоміжної для держави гуманітарної організації. Узагальнюючи, можна виокремити наступні види виконання допоміжної функції гуманітарної організації: 1) гуманітарне реагування; 2) підтримка внутрішньо переміщених осіб та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах; 3) евакуація цивільного населення та цивільних осіб з «гарячих точок»; 4) транспортування маломобільних людей з інвалідністю з населених пунктів, де ведуться бойові дії; 5) доставка гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза; 6) підтримка населення на деокупованих територіях; 7) популяризація донорства крові; 8) навчання населення навичкам надання першої допомоги, інформування щодо мінної небезпеки та забезпечення психосоціальної підтримки; 8) будівництво прихистків та участь у відбудові пошкодженої інфраструктури; 9) допомога у підготовці до зимового періоду; 10) надання соціальних та реабілітаційних послуг; 11) відновлення родинних зав'язків; 12) поширення знань з міжнародного гуманітарного права; 13) підтримка держави у питаннях зберігання тіл залишків загиблих захисників і захисниць України.

Можна порівняти наявність цих напрямків та форм співпраці до 2014 року, з 2014 року по 2022 рік, та після повномасштабного вторгнення росії в Україну, з 24 лютого 2022 року.

В перший період, з 1991 рік по 2014 рік ТЧХУ виконував функції, притаманні Національному товариству в мирний час, з деякими особливостями, притаманними Національним товариствам на пострадянському просторі, пов'язаними наприклад, зі значною долею патронажної служби, низькою роллю в поширенні знань з міжнародного гуманітарного права. Звісно, гуманітарне реагування в умовах техногенних та природних катастроф, доставка гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза, популяризація донорства крові; навчання населення навичкам надання першої допомоги, надання соціальних та реабілітаційних послуг, навіть відновлення родинних зав'язків здійснювалися в рамках традиційних підходів та методів діяльності.

З початком міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією рф проти України відбувалася адаптація ТЧХУ до нових умов та реформа системи менеджменту, переважно

на центральному рівні (Національний комітет ТЧХУ). В цей період були започатковані та/або розвинулися майже всі види діяльності, наприклад, такі як підтримка внутрішньо переміщених осіб та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах; евакуація цивільного населення та цивільних осіб з «гарячих точок»; транспортування маломобільних людей з інвалідністю з населених пунктів де ведуться бойові дії; доставка гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза. Кардинально розвинулися такі види діяльності як навчання населення навичкам надання першої допомоги, інформування щодо мінної небезпеки та забезпечення психосоціальної підтримки.

Після повномасштабного вторгнення всі перераховані напрямки набули великих масштабів та виникли нові, такі як будівництво прихистків та підтримка держави в питаннях зберігання тіл залишків загиблих захисників і захисниць України.

Безпосередня діяльність щодо сприяння державі в гуманітарній сфері (напрямок «Government») реалізовується ТЧХУ шляхом укладення меморандумів про співпрацю та партнерство або відповідних угод. Для ТЧХУ формалізація відносин з державними органами однією із необхідних умов подальшої роботи для надання допомоги постраждалому населенню, відновленню інфраструктури тощо. Однією з основних складових таких меморандумів/угод є визнання органами влади допоміжної ролі ТЧХУ в реалізації гуманітарної політики. Це дає підстави для державних органів ініціювати до ТЧХУ звернення, прохання про співпрацю та отримувати конкретну допомогу, водночас як донорам по Червонохресному руху бачити рівень визнання державою ТЧХУ та правові передумови для реалізації конкретних проєктів та підтримки органів державної влади.

З 1993 року до 2022 року укладено близько 100 меморандумів/угод про партнерство та взаємодію між державними органами та ТЧХУ, тобто в середньому 3 меморандуми/договори в рік. За 2022 рік було укладено 8 меморандумів [5; 12; 13; 16; 23; 27; 39; 45]; за 2023 рік – 6 меморандумів [11; 24; 25; 26; 41; 44]; станом на березень 2024 року – 1 [42].

Зараз ТЧХУ укладені меморандуми/угоди та здійснюється співпраця з: Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством у справах ветеранів України, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством оборони України, Міністерством культури та інформаційної політики України [12; 16; 17; 18; 26; 32; 40], центральними органами виконавчої влади: Державною службою України з питань праці, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Фондом державного майна України, Державним агентством з водних ресурсів [15] (загалом 12 Міністерств та центральних органів виконавчої влади). Також ТЧХУ співпрацює з обласними військовими адміністраціями, зокрема Київською ОВА [44], Житомирською ОВА, Закарпатською ОВА, Луганською ОВА [14], Чернігівською ОВА, Херсонською ОВА, Чернівецькою ОВА (загалом 7 ОВА) та місцевою владою, зокрема Київською міською державною адміністрацією, Львівською міською радою [10], Чернігівською міською радою, Рубіжанською міською радою Луганської області, Житомирською міською радою, Хотинською сільською об'єднаною територіальною громадою, Лебединською міською територіальною громадою, Маріупольською міською радою, Вижицькою міською радою. Меморандуми/угоди можуть охоплювати широкий спектр питань, або стосуватися одного конкретного проєкту, як наприклад будівництво у Чернігові модульного містечка.

Нами виокремлені наступні форми співпраці ТЧХУ з державними органами:

1) участь в опрацюванні проєктів нормативно-правових актів. Так, фахівці ТЧХУ брали участь у опрацюванні проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану основних заходів цивільного захисту на 2024 рік» [31], проєкту наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Методики визначення медичних формувань та санітарно-транспортних засобів, що відносяться до об'єктів міжнародного гуманітарного права та потребують маркування відповідними розпізнавальними знаками (емблемами)» [29];

2) участь у робочих зустрічах з державними органами та органами місцевого самоврядування. Так, 22 жовтня 2022 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець зустрівся з представниками ТЧХУ, у ході якої обговорили виклики з якими українці стикнулися внаслідок збройної агресії Росії проти України та механізми вирішення цих проблем [43]. 10 лютого 2023 року відбулася зустріч представників ТЧХУ з Віце-прем'єр-міністром – Міністром з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України у м. Тернополі де обговорювалися питання посилення комунікації між донорами та партнерами для допомоги українцям [6]. У березні 2024 року Командування Національної гвардії України провело робочу зустріч з представниками ТЧХУ.

Основною метою зустрічі стало забезпечення проведення психологічної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, а також інформування представників ТЧХУ про потреби НГУ в медичній техніці та майні [8];

3) залучення до складу робочих груп. Наприклад, представники ТЧХУ були залучені до підготовки проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення порядку ввезення, обліку та розподілу гуманітарної допомоги» № 9111 від 16.03.23 [28];

4) залучення до консультативно-дорадчих органів. Так, представники ТЧХУ включені до Національної ради з питань протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу [1], Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [30; 35], Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану [34].

5) залучення до подолання наслідків надзвичайних ситуацій. Ця діяльність здійснюється відповідно Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану основних заходів цивільного захисту на 2024 рік» від 12.01.2024 №29-р. [31].

На сьогодні ТЧХУ у своїй діяльності реалізовує 90 проектів і програм. Партнерами ТЧХУ є центральні органи виконавчої влади, ОВА, районні адміністрації, а також територіальні громади, силовий блок, а також парламентський корпус. Інституціонально ця діяльність проваджується майже всіма підрозділами ТЧХУ на загальнонаціональному та регіональному рівнях.

Якщо систематизувати співпрацю з державними органами по напрямкам діяльності, то можна виокремити наступні напрямки:

1) сфера охорони здоров'я та реабілітація (в т.ч. в сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки): Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство у справах ветеранів; Міністерство культури та інформаційної політики; Медичні сили збройних сил України; Державна служба України з питань праці; обласні військові адміністрації; Київська міська державна адміністрація; Львівська міська рада;

2) сфера підтримки соціально незахищених верств населення: Міністерство соціальної політики України; Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України; Міністерство у справах ветеранів; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; обласні військові адміністрації;

3) сфера подолання наслідків надзвичайних ситуацій: Державна служба України з надзвичайних ситуацій; обласні військові адміністрації; органи місцевого самоврядування.

Висновки. Порівняно з численними збройними конфліктами сучасності, незважаючи на високу інтенсивність військових дій внаслідок повномасштабного вторгнення РФ, збереглися інституційна та операційна спроможність державного сектора України щодо реагування на гуманітарні загрози, який при взаємодії з громадянським сектором створив дієву систему надання гуманітарної допомоги жертвам війни.

У цій системі ТЧХУ відіграє роль посередника між державою та суспільством, маючи доступ до міжнародної гуманітарної допомоги та операційну гнучкість, надаючи гуманітарну допомогу в значних масштабах і допомагаючи державі в гуманітарній сфері.

За політико-правовим статусом ТЧХУ є гуманітарною, незалежною, неупередженою міжнародною організацією, яка надає допомогу жертвам збройних конфліктів та гуманітарних катастроф у взаємодії з державою і громадянським суспільством, за підтримки червонохресного руху та міжнародного співтовариства. Товариство є єдиною в Україні громадською організацією, яка забезпечує гуманітарну допомогу за всіма напрямками з максимальним регіональним охопленням. ТЧХУ інституційно та функціонально є сталою, спроможною та розвинутою громадською організацією зі спеціальним статусом, яка може ефективно виконувати свій мандат та допоміжну функцію для держави в гуманітарній сфері.

Наявність інституційної та функціональної спроможності ТЧХУ в таких умовах є унікальним явищем, водночас є відображенням загальної стійкості України та українського суспільства перед лицем держави-агресора.

Бібліографічний список:

1. Деякі питання протидії туберкульозу та ВІЛ-інфекції/СНІДу : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 № 926. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2007-p#p60> (дата звернення: 28.02.2024).

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 28.02.2024).
3. Доценко М. І. Генеза функцій Національних товариств в контексті взаємодії з державою. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 листопада 2023 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса. 2023. 282 с.
4. Доценко М., Короткий Т., Назарчук І. Без міжнародного гуманітарного права війна перетворюється на необмежене насильство. *Юридична газета*. 28 березня 2023 р. <https://yur-gazeta.com/interview/bez-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-viyna-peretvoryuetsya-na-neobmezhenе-nasilstvo.html> (дата звернення: 28.02.2024).
5. Житомирська обласна військова адміністрація, Житомирська міська рада та Товариство Червоного Хреста України підписали меморандум щодо партнерства та розвитку гуманітарного співробітництва для підтримки населення, яке постраждало від воєнних дій на території України. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 25 серпня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/08/36250/> (дата звернення: 28.02.2024).
6. Зустріч представників Червоного Хреста України з Іриною Верещук у Тернополі. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 10.02.2023. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/02/44313/> (дата звернення: 28.02.2024).
7. Кармалюк С., Ореховський В. Історія Товариства Червоного Хреста України Книга I. Діяльність організацій Товариства Червоного Хреста в Україні до 1921 р.: кол. монографія. Чернівці : Технодрук, 2023. 252 с.
8. Командування Нацгвардії зустрілось з генеральним директором товариства Червоного Хреста України. Офіційний сайт Національної гвардії України. URL: <https://ngu.gov.ua/?p=48264> (дата звернення: 28.02.2024).
9. Короткий Т. Р., Кібець Д. В. Регулювання діяльності Товариства Червоного Хреста України. Інформаційне агентство «Українське право». 6 грудня 2019 р. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/regulyvannya-diyalnosti-tovarystva-chervonogo-khresta-ukrayiny/?month=03&year=2020 (дата звернення: 28.02.2024).
10. Меморандум між Товариством Червоного Хреста України та Львівською міською радою. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 2 травня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/05/23941/> (дата звернення: 28.02.2024).
11. Меморандум про співпрацю з Красноріченською селищною військовою адміністрацією Сватівського району Луганської області. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 18 квітня 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/04/47834/> (дата звернення: 28.02.2024).
12. Меморандум про співпрацю з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Товариством Червоного Хреста України. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 12.12.2022 р. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Меморандуми/Меморандум%20_Секретаріат_Червоний_Хрест.pdf
13. Меморандум про співпрацю з Харківською міською радою. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 21 грудня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/12/40701/>
14. Меморандум про співпрацю із Луганською та Закарпатською ОВА від 26.12.2022. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 15.02.2023. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/16.-Меморандум-з-Луганською-та-Закарпатською-ОВА.pdf>
15. Меморандум про співпрацю між Українським Червоним Хрестом та Державною службою України з питань праці. Офіційний сайт Державної служби України з питань праці. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/memorandum-tovarystvo-chervonoho-hresta-ukrayiny.pdf>
16. Мінветеранів та Червоний Хрест України підписали меморандум щодо надання грошових виплат ветеранам, які отримали інвалідність. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 4 серпня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/08/34947/> (дата звернення: 28.02.2024).
17. Мінсоцполітики та Червоний Хрест підписали меморандум щодо допомоги постраждалим через агресію РФ. Укрінформ. 22 квітня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3464763-minsocpolitiki-ta-cervonij-hrest-pidpisali-memorandum-sodo-dopomogi-postrazdalim-cerez-agresiu-rf.html> (дата звернення: 28.02.2024).
18. МКІП і Червоний Хрест України співпрацюватимуть у межах програми «Ти як?». Укрінформ. 10 січня 2024 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3811640-mkip-i-cervonij-hrest-ukraini-sprivrascuvatimut-u-mezah-programi-ti-ak.html> (дата звернення: 28.02.2024).
19. Назарчук І., Короткий Т. Діяльність Товариства Червоного Хреста України: виклики та перемоги. *Юридична газета*. 10 серпня 2021 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/diyalnist-tovarystva-chervonogo-hresta-ukrayini-vikliki-ta-peremogi-.html> (дата звернення: 28.02.2024).
20. Олійник О. В. Діяльність Червоного Хреста у Галичині в I половині ХХ ст. : дис. ... д-ра філософії : 032 «Історія та археологія». Івано-Франківськ, 2022. 283 с.
21. Олюха В. Г., Короткий Т. Р. Правові основи діяльності Товариства Червоного Хреста України. *Теорія та практика господарського права і процесу*: виклики 2021 / відп. за вип. Г. М. Будурова. Одеса : ГО «Всеукраїнський центр економічного права», 2021. С. 13–19.

22. Ореховський В. О. Діяльність Товариства Червоного Хреста в Україні в роки першої світової війни. *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2023. Вип. 28. С. 103-110.
23. Підписання Меморандуму про співпрацю із Луганською та Закарпатською ОВА. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 24 грудня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/12/40572/> (дата звернення: 28.02.2024).
24. Підписано Меморандум про співпрацю між Українським Червоним Хрестом та Державною службою України з питань праці. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 21 вересня 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/09/55237/> (дата звернення: 28.02.2024).
25. Підписано Меморандум про співпрацю та заснування Центру реабілітації та психосоціальної підтримки Українського Червоного Хреста. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 2 листопада 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/11/58569/> (дата звернення: 28.02.2024).
26. Підписано тристоронній Меморандум про співпрацю щодо компенсації витрат за тимчасове розміщення ВПО, які перемістилися у період воєнного стану. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 8 вересня 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/09/54517/> (дата звернення: 28.02.2024).
27. Президент Товариства Червоного Хреста України Микола Поліщук та президент ГО «Український Центр Діалогу та Комунікацій» шейх Емад Абу Алруб підписали Меморандум про співпрацю. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 2 вересня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/09/36561/> (дата звернення: 28.02.2024).
28. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення порядку ввезення, обліку та розподілу гуманітарної допомоги : Проект Закону від 16.03.2023 № 9111. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законопроекти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41537> (дата звернення: 28.02.2024).
29. Про затвердження Методики визначення медичних формувань та санітарно-транспортних засобів, що відносяться до об'єктів міжнародного гуманітарного права та потребують маркування відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) : Наказ, Інструкція Міноборони України від 23.03.2017 № 164. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
30. Про затвердження персонального складу Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 02.02. 2022 № 30. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-zatverdzhennya-personalnogo-skladu-mizhvidomchoyi-komisiyi-z-pytan-zastosuvannya-ta-realizaciyi-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-v-ukrayini/>
31. Про затвердження плану основних заходів цивільного захисту на 2024 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 січня 2024 р. № 29-р. Єдиний портал виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennia-planu-osnovnykh-zakhodiv-tsyvilnoho-zakhystu-ukrainy-na-2024-rik-i120124-29> (дата звернення: 28.02.2024).
32. Про реалізацію спільного з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариством Червоного Хреста України проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки окремих категорій населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 487. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-realizaciyu-spilnogo-z-misiyeyu-mizhnarodnogo-komitetu-487-260422> (дата звернення: 28.02.2024).
33. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11. 2002 р. № 330-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
34. Про утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України; від 29.07.2022 № 854. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-p#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
35. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу, Положення від 26.04.2017 № 329. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
36. Сорока Є. Є., Горбачевська Д. В. Гуманітарна допомога: специфіка регулювання в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 429-431. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/101.pdf
37. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
38. Статут Товариства Червоного Хреста України : рішення XXII З'їзду Товариства Червоного Хреста України від 9 липня 2021 р., протокол № 1. URL: https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Statute_URCS.pdf
39. ТЧХУ та «Українська асоціація міжнародного права» підписали Меморандум про співпрацю. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 17 січня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/01/19385/> (дата звернення: 28.02.2024).
40. Угода між Урядом України та Міжнародною Федерацією Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця про юридичний статус Міжнародної Федерації Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

та її Представництва у місті Києві {Угоду ратифіковано Законом № 20-VII від 11.01.2013} : Міжнародний Червоний Хрест, Кабінет Міністрів України; Угода, Міжнародний документ від 06.02.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_006#Text (дата звернення: 28.02.2024).

41. Український Червоний Хрест підписав Меморандум про співпрацю з Київським міським головою – Віталієм Кличко. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 2 серпня 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/08/52469/> (дата звернення: 28.02.2024).

42. Український Червоний Хрест підписав Меморандум з Маріупольською міською радою. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 16 березня 2024 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2024/03/67208/> (дата звернення: 18.02.2024).

43. Уповноважений зустрівся з представниками Товариства Червоного Хреста України. Офіційний сайт Омбудсмена України. 21 жовтня 2022 р. URL https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-zustrivysya-z-predstavnikami-tovaristva-chervonogo-hresta-ukrayini (дата звернення: 28.02.2024).

44. Червоний Хрест України підписав Меморандум про співпрацю з Київською обласною військовою адміністрацією. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 14 лютого 2023 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/02/45889/> (дата звернення: 28.02.2024).

45. Червоний Хрест України, Міжнародний комітет Червоного Хреста та Міністерство соціальної політики підписали меморандум про взаєморозуміння щодо надання грошової допомоги постраждалому населенню. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 22 лютого 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/04/23705/> (дата звернення: 28.02.2024).

46. Korotkyi T., Maievskiy V. United in the name of humanity: the experience of teaching international humanitarian law to military chaplains. ICRC. 20.07.2021. URL: <https://blogs.icrc.org/religion-humanitarianprinciples/eng-russian-ukrainian-teaching-international-humanitarian-law-to-military-chaplains/> (дата звернення: 28.02.2024).

47. Movement Coordination for Collective Impact Agreement Seville Agreement 2.0. IFRC. URL: <https://www.ifrc.org/document/seville-agreement-2> (дата звернення: 28.02.2024).

48. Statutes of the International Red Cross and Red Crescent Movement. ICRC. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf>

References:

1. Деякі питання протидії туберкульозу та VIL-інфекції/SNIDu : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 № 926. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2007-p#n60> (Access date: 28.02.2024).

2. Dodatkoviy protokol do Zhenevskiykh konventsii vid 12 serpnia 1949 r., shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 r. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (Access date: 28.02.2024).

3. Dotsenko M. I. Heneza funktsii Natsionalnykh tovarystv v konteksti vzaiemodii z derzhavoiu. *Prykladni aspekty suchasnykh mizhdystsiynarnykh doslidzhen* : mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 24 lystopada 2023 r.). Vinnytsia : DonNU imeni Vasylia Stusa. 2023. 282 s.

4. Dotsenko M., Korotkyi T., Nazarchuk I. Bez mizhnarodnoho humanitarnoho prava viina peretvoriuietsia na neobmezhenе nasylystvo. *Yurydychna hazeta*. 28 bereznia 2023 r. <https://yur-gazeta.com/interview/bez-mizhnarodnogo-humanitarnogo-prava-viyna-peretvoryuetsya-na-neobmezhenе-nasylstvo.html> (Access date: 28.02.2024).

5. Zhytomyrskа oblasna viiskova administratsiia, Zhytomyrskа miska rada ta Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy pidpysaly memorandum shchodo partnerstva ta rozvytku humanitarnoho spivrobitnytstva dlia pidtrymky naselennia, yake postrazhdalo vid voiennykh dii na terytorii Ukrainy. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 25 серпня 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/08/36250/> (Access date: 28.02.2024).

6. Zustrich predstavnykiv Chervonoho Khresta Ukrainy z Irynoi Vereshchuk u Ternopoli. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 10.02.2023. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/02/44313/> (Access date: 28.02.2024).

7. Karmaliuk S., Orekhovskiy V. Istoriiа Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy Knyha I. Diialnist orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta v Ukraini do 1921 r.: kol. monohrafiia. Chernivtsi : Tekhnodruk, 2023. 252 s.

8. Komanduvannia Natshvardii zustrilos z heneralnym dyrektorom tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. Офіційний сайт Natsionalnoi hvardii Ukrainy. URL: <https://ngu.gov.ua/?p=48264> (Access date: 28.02.2024).

9. Korotkyi T. R., Kibets D. V. Rehuliuвання diialnosti Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. Informatsiіne ahentstvo «Ukrainske pravo». 6 hrudnia 2019 r. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/regulyuvannya-diyalnosti-tovarystva-chervonogo-khresta-ukrayiny/?month=03&year=2020 (Access date: 28.02.2024).

10. Memorandum mizh Tovarystvom Chervonoho Khresta Ukrainy ta Lvivskoiu miskoiu radoiu. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 2 travnia 2022 р. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/05/23941/> (Access date: 28.02.2024).

11. Memorandum pro spivpratsiu z Krasnorichenskoiu selyshchnoiu viiskovoiu administratsiieiu Svativskoho raionu Luhanskoi oblasti. Офіційний сайт Товариства Червоного Хреста України. 18 kvitnia 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/04/47834/> (Access date: 28.02.2024).

12. Memorandum pro spivpratsiu z Upovnovazhenym Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny ta Tovarystvom Chervonoho Khresta Ukrainy. Ofitsiyni sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. 12.12.2022 r. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Меморандуми/Меморандум%20_Секретаріат_Червоний_Хрест.pdf
13. Memorandum pro spivpratsiu z Kharkivskoiu miskoiu radoiu. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 21 hrudnia 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/12/40701/>
14. Memorandum pro spivpratsiu iz Luhanskoiu ta Zakarpatskoiu OVA vid 26.12.2022. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 15.02.2023. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/16.-Memorandum-z-Luhanskoiu-ta-Zakarpatskoiu-OVA.pdf>
15. Memorandum pro spivpratsiu mizh Ukrainiskym Chervonym Khrestom ta Derzhavnoi sluzhboiu Ukrainy z pytan pratsi. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/memorandum-tovarystvo-chervonoho-hresta-ukrayiny.pdf>
16. Minveteraniv ta Chervonyi Khrest Ukrainy pidpysaly memorandum shchodo nadannia hroshovykh vyplat veteranam, yaki otrymaly invalidnist. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 4 serpnia 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/08/34947/> (Access date: 28.02.2024).
17. Minsotspolityky ta Chervonyi Khrest pidpysaly memorandum shchodo dopomohy postrazhdalym cherez ahresiiu rf. Ukrinform. 22 kvitnia 2022 r. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3464763-minsopolitiki-ta-cervonij-hrest-pidpisali-memorandum-sodo-dopomogi-postrazhdalim-cerez-agresiu-rf.html> (Access date: 28.02.2024).
18. MKIP i Chervonyi Khrest Ukrainy spivpratsiuvatymut u mezhakh prohramy «Ty yak?». Ukrinform. 10 sichnia 2024 r. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3811640-mkip-i-cervonij-hrest-ukraini-spivpracuvatimut-u-mezah-programi-ti-ak.html> (Access date: 28.02.2024).
19. Nazarchuk I., Korotkyi T. Diialnist Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy: vyklyky ta peremohy. Yurydychna hazeta. 10 serpnia 2021 r. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/diialnist-tovarystva-chervonoho-hresta-ukrayini-viklyki-ta-peremogi-.html> (Access date: 28.02.2024).
20. Oliinyk O. V. Diialnist Chervonoho Khresta u Halychyni v I polovyni KhKh st. : dys. ... d-ra filosofii : 032 «Istoriia ta arkhheolohiia». Ivano-Frankivsk, 2022. 283 s.
21. Oliukha V. H., Korotkyi T. R. Pravovi osnovy diialnosti Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. *Teoriia ta praktyka hospodarskoho prava i protsesu: vyklyky 2021 / vidp. za vyp. H. M. Budurova*. Odesa : HO «Vseukrainskyi tsentr ekonomichnoho prava», 2021. S. 13–19.
22. Orekhovskiy V. O. Diialnist Tovarystva Chervonoho Khresta v Ukraini v roky pershoi svitovoi viiny. *Visnyk KNLU. Serii Istoriia, ekonomika, filozofii*. 2023. Vyp. 28. S. 103-110.
23. Pidpysannia Memorandumu pro spivpratsiu iz Luhanskoiu ta Zakarpatskoiu OVA. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 24 hrudnia 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/12/40572/> (Access date: 28.02.2024).
24. Pidpysano Memorandum pro spivpratsiu mizh Ukrainiskym Chervonym Khrestom ta Derzhavnoi sluzhboiu Ukrainy z pytan pratsi. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 21 veresnia 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/09/55237/> (Access date: 28.02.2024).
25. Pidpysano Memorandum pro spivpratsiu ta zasnuvannia Tsentru reabilitatsii ta psykhosotsialnoi pidtrymky Ukrainiskoho Chervonoho Khresta. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 2 lystopada 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/11/58569/> (Access date: 28.02.2024).
26. Pidpysano trystoronniy Memorandum pro spivpratsiu shchodo kompensatsii vytrat za tymchasove rozmishchennia VPO, yaki peremistylisia u period voiennoho stanu. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 8 veresnia 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/09/54517/> (Access date: 28.02.2024).
27. Prezydent Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy Mykola Polishchuk ta prezident HO «Ukrainskyi Tsentr Dialohu ta Komunikatsii» sheikh Emad Abu Alrub pidpysaly Memorandum pro spivpratsiu. Ofitsiyni sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 2 veresnia 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/09/36561/> (Access date: 28.02.2024).
28. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo sproshchennia poriadku vvezennia, obliku ta rozpodilu humanitarnoi dopomohy : Proekt Zakonu vid 16.03.2023 № 9111. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zakonoproekty. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41537> (Access date: 28.02.2024).
29. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia medychnykh formuvan ta sanitarno-transportnykh zasobiv, shcho vidnosiatsia do obektiv mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta potrebuiut markuvannia vidpovidnymy rozpoznavalnymy znakamy (emblemamy) : Nakaz, Instruktsiia Minoborony Ukrainy vid 23.03.2017 № 164. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (data zvernennia: 28.02.2024).
30. Pro zatverdzhennia personalnoho skladu Mizhvidomchoi komisii z pytan zastosuvannia ta realizatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini : Nakaz Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy vid 02.02. 2022 № 30. Ofitsiyni sait Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. URL: <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-zatverdzhennya-personalnogo-skladu-mizhvidomchoyi-komisiyi-z-pytan-zastosuvannya-ta-realizaciyi-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-v-ukrayini/>
31. Pro zatverdzhennia planu osnovnykh zakhodiv tsyvilnoho zakhystu na 2024 rik : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 sichnia 2024 r. № 29-r. Yedyniy portal vykonavchoi vlady Ukrainy.

URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-osnovnykh-zakhodiv-tsyvilnoho-zakhystu-ukrainy-na-2024-rik-i120124-29> (Access date: 28.02.2024).

32. Pro realizatsiiu spilnoho z Misiieiu Mizhnarodnoho Komitetu Chervonoho Khresta v Ukraini ta Tovarystvom Chervonoho Khresta Ukrainy proektu shchodo dodatkovykh zakhodiv iz sotsialnoi pidtrymky okremykh katehoriï naseleñnia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2022 r. № 487. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-spilnogo-z-misiyeyu-mizhnarodnogo-komitetu-487-260422> (Access date: 28.02.2024).

33. Pro Tovarystvo Chervonoho Khresta Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.11. 2002 r. № 330-IV. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (Access date: 28.02.2024).

34. Pro utvoreñnia Koordynatsiinoho shtabu z pytan provedennia oboviazkovoï evakuatsii naseleñnia v umovakh voiennoho stanu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; vid 29.07.2022 № 854. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-п#Text> (Access date: 28.02.2024).

35. Pro utvoreñnia Mizhvidomchoi komisii z pytan zastosuvannia ta realizatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Sklad kolehialnoho orhanu, Polozhennia vid\ 26.04.2017 № 329. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF#Text> (Access date: 28.02.2024).

36. Soroka Ye. Ye., Horbachevska D. V. Humanitarna dopomoha: spetsyfika rehuliuвання v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukoviï elektronnyi zhurnal*. 2022. № 5. S. 429-431. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2022/101.pdf

37. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukraïnskoho suspilstva. Tsentr Razumkova. 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

38. Statut Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy : rishennia KhKhII Zizdu Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy vid 9 lypnia 2021 r., protokol № 1. URL: <https://redcross.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/Statute.URCS.pdf>

39. TChKhU ta «Ukraïnska asotsiatsiia mizhnarodnoho prava» pidpysaly Memorandum pro spivpratsiu. Ofitsiinyi sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 17 sichnia 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/01/19385/> (Access date: 28.02.2024).

40. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Mizhnarodnoi Federatsiieiu Tovarystv Chervonoho Khresta i Chervonoho Pivmisiatsia pro yurydychnyi status Mizhnarodnoi Federatsii Tovarystv Chervonoho Khresta i Chervonoho Pivmisiatsia ta yii Predstavnytstva u misti Kyievi {Uhodu ratyfikovano Zakonom № 20-VII vid 11.01.2013} : Mizhnarodnyi Chervonyi Khrest, Kabinet Ministriv Ukrainy; Uhoda, Mizhnarodnyi dokument vid 06.02.1997. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/991_006#Text (Access date: 28.02.2024).

41. Ukraïnskyi Chervonyi Khrest pidpysav Memorandum pro spivpratsiu z Kyivskym miskym holovoïu – Vitaliiem Klychko. Ofitsiinyi sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 2 serpnia 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/08/52469/> (Access date: 28.02.2024).

42. Ukraïnskyi Chervonyi Khrest pidpysav Memorandum z Mariupolskoïu miskoiu radoïu. Ofitsiinyi sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 16 bereznia 2024 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2024/03/67208/> (Access date: 18.02.2024).

43. Upovnovazheniï zustrivsia z predstavnykamy Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. Ofitsiinyi sait Ombudsmana Ukrainy. 21 zhovtnia 2022 r. URL https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-zustrivsia-z-predstavnikami-tovarystva-chervonogo-hresta-ukrayini (Access date: 28.02.2024).

44. Chervonyi Khrest Ukrainy pidpysav Memorandum pro spivpratsiu z Kyivskoïu oblasnoïu viiskovoïu administratsiieiu. Ofitsiinyi sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 14 liutoho 2023 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2023/02/45889/> (Access date: 28.02.2024).

45. Chervonyi Khrest Ukrainy, Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta ta Ministerstvo sotsialnoi polityky pidpysaly memorandum pro vzaiemorozuminnia shchodo nadannia hroshovoï dopomohy postrazhdalomu naseleñniu. Ofitsiinyi sait Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. 22 liutoho 2022 r. URL: <https://redcross.org.ua/news/2022/04/23705/> (Access date: 28.02.2024).

46. Korotkyi T., Maievskiy V. United in the name of humanity: the experience of teaching international humanitarian law to military chaplains. ICRC. 20.07.2021. URL: <https://blogs.icrc.org/religion-humanitarianprinciples/eng-russian-ukrainian-teaching-international-humanitarian-law-to-military-chaplains/> (Access date: 28.02.2024).

47. Movement Coordination for Collective Impact Agreement Seville Agreement 2.0. IFRC. URL: <https://www.ifrc.org/document/seville-agreement-2> (Access date: 28.02.2024).

48. Statutes of the International Red Cross and Red Crescent Movement. ICRC. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/statutes-en-a5.pdf>

Dotsenko M. Ukrainian Red Cross Society as an auxiliary humanitarian organization for the state.

The article analyzes the status and place of the URCS in the state and the civil society system. It is argued that the uniqueness of the URCS is determined by the simultaneous action of various normative sources that establish the organisation's status, mandate and powers. Four types of sources have been identified that mediate the specificity of the forms and types of activities of the URCS as a humanitarian, independent,

impartial international organization that assists victims of armed conflicts and humanitarian disasters in cooperation with the state and civil society, with the support of the Red Cross Movement and the international community. A general analysis of the implementation of the mandate and functions of the URCS through the prism of four directions and levels of activity is provided, focusing on the "Government" direction. Forms of cooperation of the URCS with state bodies have been singled out: participation in developing projects of normative legal acts; participation in working meetings with state bodies and local self-government bodies; involvement in working groups; involvement in advisory bodies; overcoming the consequences of emergencies. Areas of cooperation have been determined: the sphere of health care and rehabilitation; the sphere of support for socially vulnerable segments of the population; the field of overcoming the consequences of emergencies. The directions and forms of cooperation until 2014, from 2014 to 2022, and after the full-scale invasion of Russia into Ukraine, from February 24, 2022, are characterized. It was determined that the URCS is institutionally and functionally a stable, capable and developed public organization with a special status. It can effectively fulfill its mandate and auxiliary function for the state in the humanitarian sphere. The presence of the institutional and functional capacity of the URCS in such conditions is a unique phenomenon. At the same time, it reflects the general stability of Ukraine and Ukrainian society in the face of the aggressor state.

Keywords: URCS, state, civil society, humanitarian activity, institutional capacity, Red Cross Movement, international community

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.14

УДК 323:316.422

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-1524-9915>

Войтович О. І., Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН СТАЛОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Розглядається внутрішньополітичний розвиток США і Великобританії в перші два десятиліття XXI ст. Метою статті є висвітлення соціальних і економічних аспектів розвитку країн сталої демократії в зазначений період. При цьому автором, спираючись на аналіз мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались завдання: проаналізувати політичні погляди провідних лідерів США і Великобританії у соціально-економічній сфері та розглянути результати і наслідки їхньої діяльності. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Президенти Дж.В. Буш і Б. Обама у Сполучених Штатах і прем'єр-міністри Т. Блер, Г. Браун, Д. Кемерон і Т. Мей у Великобританії проводили активну внутрішню політику. Уряди лейбористів Блера і Брауна втілювали в життя соціально-економічні перетворення в дусі „третього шляху”, продовживши лінію президента У. Клінтона, в той час як Дж.В. Буш здійснив курс неоліберальних контрреформ, відновивши, таким чином, традицію своїх попередників-консерваторів – Р. Рейгана, М. Тетчер і Дж.Г. Буша. Фінансово-економічна криза 2008 р. виявила неспроможність заходів, заснованих на неоліберальній концепції, побороти її. Адміністрація Б. Обами, долаючи кризу, здійснювала політику поміркованих реформ, засновану на кейнсіанській теорії і направлену на побудову в Америці більш справедливого суспільства. Уряди консерваторів Кемерона і Мей, залишаючись прихильниками неолібералізму, змушені були в кризових умовах проводити обмежені соціальні реформи, покликані зменшити напругу у суспільстві і довести перспективність „прогресивного консерватизму”. На основі аналізу виявлено, що проблема справедливості в суспільстві є об'єктом жорсткої внутрішньополітичної боротьби між лібералами і консерваторами на відміну від питань зовнішньої політики, де між республіканцями та демократами, консерваторами та лейбористами переважно зберігається консенсус.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, соціальні реформи, соціальне забезпечення, податкова політика, „прогресивний консерватизм”, мемуари

Вступ. Соціальні проблеми в країнах сталої демократії були актуальними протягом останньої чверті XX ст. Спроба президента-демократа У. Клінтона змінити у 90-ті роки, за допомогою прогресистських реформ, ситуацію в Сполучених Штатах на краще не мала такого результату, як глибокий вплив президентів-консерваторів Р. Рейгана і Дж.Г. Буша на американське суспільство у 80-ті роки, яке завжди залишалось переважно консервативним і з соціальною нерівністю, що посилювалась [14, р. 125, 176]. У Британії лейбористи вважались справедливими, але консерваторам вдавалось переконувати виборців, що Лейбористська партія відбере щось у них, так як вона турбується про невдах, а не про звичайних людей [12, р. 149]. Прем'єр-міністр від Консервативної партії М. Тетчер вважала ілюзією, що втручання держави сприятиме „соціальній гармонії й солідарності” у суспільстві. „Вилікувати британську хворобу, – писала вона, – за допомогою соціалізму (так вона оцінила реформи лейбористів після 1945 р. – О.В.) все рівно, що намагались вилікувати лейкемію за допомогою п'явок” [16, р. 7]. Про такий підхід до вирішення проблем її колега А. Дункан зауважив, правда з іншого приводу, що „недостойне серйозної урядової партії припускати, що на дуже складні питання є прості відповіді” [7, р. 3]. А лейборист Г. Браун потім написав про Тетчер, що „її головною перевагою була майже догматична переконаність у своїй правоті” [4, р. 7]. Однак її давній опонент і один із лідерів лейбористів Д. Хілі був переконаний, як соціаліст, в тому, що „Лейбористська партія дає кращу надію на майбутнє Британії” [8, р. хііі].

Прихильниця радикального консерватизму, Тетчер вбачала завдання уряду у „вільному суспільстві” в створенні основи стабільності чи то конституційної з верховенством закону, чи то економічної з надійними грошима, спираючись на яку „окремі сім’ї та підприємства могли вільно переслідувати свої власні мрії та амбіції” [16, р. 14]. Д. Хілі назвав такий політичний курс „катастрофічним романом пані Тетчер з монетаризмом” [8, р. 490]. Проте її наступник Дж. Мейджор стверджував, що Консервативна партія нібито змінилась: тепер і вона турбувалась про „немічних, бідних та людей похилого віку”, а її консерватизм, якому притаманне почуття „співчуття”, довів на практиці, що можливо „побудувати безпеку, власність і багатство” для більшості населення країни [11, р. xvii–xviii].

Однак „вільні суспільства”, попри твердження Мейджора, що „1980-ті роки дійсно були роками великих досягнень” [11, р. xxiii], залишались з низкою нерозв’язаних соціально-економічних проблем, як після консервативних реформ – „тетчеризму” та „рейганоміки” (лейборист К. Лівінгстон зазначав, що у роки „тріумфу тетчеризму” „торі погано ставились до Національної служби охорони здоров’я” і взагалі в Британії існувало багато труднощів, серед яких: проблеми з економікою та демократією, права жінок, расизм та інші [10, р. vii–viii], а майбутні „нові лейбористи” вважали, що Тетчер була „засмучена” результатами своєї політики [12, р. xviii]), так і після реформ „третього шляху” 90-х років – початку XXI ст., коли, за словами лейбориста Т. Блера, соціальна політика-підтримка з боку держави мала стимулювати людей покращувати своє життя [3, р. 202]. Негативні наслідки, на думку К. Хітченса, не в останню чергу, були результатом політики представників „третього шляху” „нових демократів” (У. Клінтона, Т. Блера та інших): давати обіцянки „лівим”, а задовольняти інтереси „правих” і таким чином зберігати за собою владу [9, р. xi].

Соціальна проблематика залишається актуальною і в перші два десятиліття XXI ст. Колишній президент США Б. Обама задається питанням (за змістом актуальним не тільки для країн сталої демократії): чи хочуть американці „привести реальність Америки у відповідність до її ідеалів”, коли самоуправління, індивідуальні свободи, рівність можливостей і рівність перед законом – це для всіх, чи визнати на практиці, що всі ці „речі лише для небагатьох привілейованих” [14, р. xv]. М. Олбрайт, у минулому держсекретар Сполучених Штатів, у середині 2010-х років була занепокоєна тенденцією „зниження рівня демократичного здоров’я” багатьох країн і особливо в умовах загострення соціальних проблем [2, р. 112]. За її даними понад третини робочої сили у всьому світі залишалось без постійної роботи. Безробіття серед молоді європейських країн перевищило 25% (серед іммігрантів воно було ще більшим), кожна шоста молода людина в Америці не вчилась і не працювала, а реальна заробітна плата трудящих не зростала з 1970-х років [2, р. 111]. Не обійшло країни сталої демократії й таке жахливе явище, як торгівля людьми. У сучасному світі, за свідченням экс-прем’єр-міністра від консерваторів Т. Мей, понад 50 мільйонів людей знаходиться у рабстві, включаючи примусові шлюби. А у Великобританії у сучасному рабстві, яке охопило різні галузі економічної діяльності та деякі інші сфери, знаходиться 122 тисячі осіб. „Рабство навколо нас – це факт”, – пише вона [13, р. 221, 232]. Все це свідчить, що ситуація в країнах сталої демократії і в цілому у світі, де, за даними экс-прем’єр-міністра консерватора Д. Кемерона, понад 750 мільйонів людей знаходяться поза межею бідності [5, р. 483], є дуже складною й небезпечною.

Метою статті є висвітлення соціальних аспектів внутрішньополітичного розвитку країн сталої демократії в перші два десятиліття XXI ст. При цьому автором, спираючись на аналіз мемуарної літератури, як основного та унікального джерела дослідження, вирішувались **завдання**: проаналізувати політичні погляди провідних лідерів США і Великобританії у соціально-економічній сфері та розглянути результати і наслідки їхньої діяльності.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи**: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об’єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. На парламентських виборах лейбористи, керовані Тоні Блером, перемогли консерваторів Джона Мейджора тому, що змінили свою позицію у питаннях податків і видатків, освіти, профспілок і сімейних питань [12, р. 187]. Прем’єр-міністр у 1997–2007 рр. Блер позиціонував себе як прихильника ідеї „соціальної справедливості”, „прогресивна „третього шляху”” і стабільності британського суспільства. Принципами його філософії соціальної політики, якими він намагався керуватися, були: „соціальне забезпечення як рука підтримки, а не кинута милостиня”, „якісні державні послуги, доступні на основі потреби, а не багатства” [3, р. 26, 202]. Вже в перші сто днів перебування при владі лейбористи, як прогресивна політична партія, яка покликана „нести послання

надії” [4, р. 2], запропонували ряд перетворень: від покращення державної турботи про дітей до проведення медичної реформи з метою ліквідувати „нерівність в охороні здоров’я”. Ці та інші плани: запровадження податкових пільг для вирішення проблем сімейної і дитячої бідності (до таких належало 4 мільйони дітей з 12) та бідності пенсіонерів через ідею створення пенсійного кредиту; податкові пільги по іпотечним кредитам; рефінансування Національної служби охорони здоров’я; боротьба за повну зайнятість в країні і розширення можливостей дітей з малозабезпечених сімей у галузі освіти; боротьба з соціальною безвідповідальністю транснаціональних корпорацій і ухилянням їх від сплати податків [4, р. 4, 8, 140, 146, 153], Блер розглядав не просто як зміни політики, „а радикальні зміни в керуванні Британією, в державному устрою і в настроях” [3, р. 24–26]. Він і його команда намагались довести, що економічне процвітання і соціальна справедливість не суперечать один одному, а тісно пов’язані. 16 червня 1997 р. Британія приєдналась до Європейської соціальної хартії і оголосила про нові напрямки соціальної політики.

Однак діяльність лейбористів у соціальній сфері, як і усіх поміркованих лівих партій, була непослідовною. Упродовж двох років вони обмежували її, певною мірою, зобов’язанням дотримуватись обіцянок попереднього консервативного уряду скорочувати витрати на соціальні видатки [3, р. 122]. Такий підхід лейбористів також впливав з бажання проводити у подальшому двопартійну соціально-економічну політику, як запоруку нової загальної мети – побудови „Нової Британії”. Красномовний заклик Блера до „нового світанку”, за словами Г. Брауна, „захопив уявлення людей” [4, р. 27–29]. Чи були готові до такого консерватори? Крім цього, додалися труднощі об’єктивного характеру: потрібно було приборкати глобалізацію, направивши її на задоволення інтересів трудящих і подолати наслідки неолібералізму консерваторів, який на думку Г. Брауна, нечесно розглядався торі як „аналог розумного сімейного бюджету” і був „публічно упакований в „народний” акціонерний капіталізм” під назвою, наприклад, „Громадянської хартії” Дж. Мейджора, а ринкові відносини охопили нові галузі – освіту, охорону здоров’я та інші. На практиці неолібералізм, у своїй необмеженій формі, призвів до зменшення ролі держави у розв’язанні соціальних проблем, до зниження податків для багатіїв, а вільний ринок – до безробіття та інших соціальних негараздів [4, р. 24–25]. Втім, як згадував Блер, програма реформ державних послуг і соціального забезпечення „мало-помалу набувала визначених контурів” і з 2001 року „я вже не нащупував свій шлях, а йшов по ньому” [3, р. 285–286].

Перемога лейбористів на парламентських виборах у 2001 році („без зусиль подолали консерваторів” [3, р. 313]) і у 2005 з перевагою в понад 60 місць у Палаті громад свідчила про підтримку виборцями їхнього курсу, який вже мав чимало у своєму активі. Поразку консерваторів Блер пояснював нехтуванням ними соціальних проблем, „викривленням їхньої політики в бік верхівки”, яка до того ж „значною мірою сформована інтересами еліти” і тим, що вона „надто консервативна” зокрема у зовнішньополітичних питаннях [3, р. 683]. Про перспективу після останніх виборів Блер писав: „Я повинен був втілювати в життя програму реформ” [3, р. 528–529]. Його метою було підняти всі зміни на новий якісний рівень. Серед реформ, над якими працював уряд лейбористів і вже реалізував, були: реформа освіти, охорони здоров’я і соціального забезпечення (Блер відстоював „зв’язок між заробітками і пенсіями через внески до державної системи соціального страхування” [3, р. 669]), проблема жіночої зайнятості і рівності на ринку праці, робітниче питання (збільшення терміну оплачуваних відпусток) і проблеми дітей (у березні 1998 р. була започаткована і до 2010 р. втілена у життя програма „Впевнений старт”, а у березні 2004 р. прийнято „Білль про дітей” [3, р. 210, 502–503, 650]) та інші. Сам прем’єр-міністр виділяв зміни державного устрою, реформи у сферах освіти і охорони здоров’я [3, р. 630].

Гордон Браун, очоливши лейбористський уряд у червні 2007 р., керувався девізом „Я зроблю все можливе” [4, р. 198]. На його думку завдання 1997 року – напрацювання потужностей було виконано, тому тепер актуальним було підвищення якості державних послуг, які будуть максимально враховувати індивідуальні потреби людей. Віднині в реформуванні системи охорони здоров’я головна увага приділятиметься результатам, а не витратам. У спогадах Браун написав: „Національна служба охорони здоров’я була головною причиною мого життя й перебування в уряді” [4, р. 233]. Восени 2007 р. він ініціював нові заходи у соціальній політиці: більш персоналізоване медичне обслуговування, нові можливості працевлаштування для інвалідів і реформування системи екзаменів у школах. Згодом було створено Департамент у справах дітей, шкіл і сім’ї. Прем’єр-міністр був переконаний у тому, що неможливо створити сучасну егалітарну Британію без інвестицій у потенціал кожної дитини [4, р. 219, 233]. У 2009 р. було прийнято Закон про учнівство, навички, дітей та

навчання. Вперше за сто років було прийнято Закон про мінімальну заробітну плату. Перед загальними виборами 2010 р. був прийнятий новий Закон про рівність, в якому більше уваги приділялось викориненню глибокої соціальної й економічної нерівності [4, р. 232, 235, 367].

В період економічної кризи для розв'язання соціальних проблем уряд Брауна повернувся до політики „оподаткувай і витрачай” [3, р. 679–680]. Підводячи підсумок діяльності урядів лейбористів, особливо у боротьбі з бідністю, яка, „спотворивши” суспільство, дісталась їм у спадок, Г. Браун писав, що „Британія стала більш справедливою країною” і це різко контрастувало з політикою, яка була до лейбористів і після [4, р. 154–155].

Разом з тим амбіції лейбористів натикались на певне небажання людей сприймати нове через звичку до усталеного [3, р. 272]. Реформам також протистояла опозиція і консервативні ЗМІ, труднощів додала фінансово-економічна криза 2008 р. і зовнішньополітичні проблеми (участь Британії в коаліційних антитерористичних силах в Іраку та Афганістані). Лідер консерваторів Д. Кемерон визнавав, що у період до кризи у лейбористів були певні вагомі досягнення. Але, писав він, „залишалось відчуття, що якості й досконалості не вистачає” і що значну частину інвестицій було марно витрачено та ще й створено величезну бюрократію [5, р. 217–218]. В цілому він критично оцінив діяльність лейбористів, які лише „витрачали й витрачали” кошти у той час, як борг країни та дефіцит державного бюджету зростали і не в останню чергу через „постійно зростаючу систему пільг” [5, р. xv].

На відміну від лейбористів у Великобританії, республіканці у США проводили в 2001–2009 рр. політику контрреформ. Це був вкрай консервативний курс на згортання напрацювань у соціальній сфері, хоча й обмежених, попередньої адміністрації У. Клінтона. Віце-президент Р. Чейні потім зізнавався, що скорочення витрат у них виходило краще ніж будь що [6, р. 502]. Республіканці були переконані, що зниження податків і повернення великої кількості грошей в руки приватних осіб та підприємств є кращим засобом стимулювання економічного зростання і створення робочих місць [6, р. 502]. Курс контрреформ відповідав, в першу чергу, настроям, що панували на Уолл-стріт: ніколи не підтримувати тих, хто намагатиметься підвищити податки, або просто думає про таке [15, р. 386]. Одним з перших заходів президента Джорджа В. Буша був, прийнятий у червні 2001 р., закон про зниження податків. Відповідно до нього податки зменшувались двома раундами (другий – у 2003 р.) на 1,35 трильйона доларів і, за словами президента, це було „найбільше зниження після того закону, який Рональд Рейган підписав у період своєї першої каденції” [1, с. 473–474]. Р. Чейні згадував, що саме його голос у Сенаті „дав американцям зниження податків Буша”, яким вони „насолоджувались” і після 20 січня 2009 р. [6, р. 494]. Втім, кандидат від Республіканської партії на посаду президента Дж. Маккейн зазнав невдачі в виборчій кампанії 2008 р. саме через пропозицію подальшого зниження податків [14, р. 168].

Однак опозиція оцінювала закон інакше. Мішель Обама писала, що в передвиборчій програмі Барака Обама був намір скасувати зниження податків, яке президент Буш добився для дуже багатих громадян. Він також хотів доступної охорони здоров'я для всіх американців. „Це була, – згадувала вона, – амбіціозна платформа” [15, р. 259]. Амбіціозна тому, що робився виклик олігархічній Америці. Серед найбагатших країн світу вона була чи не з самою більшою соціальною нерівністю [14, р. 176]. Але ті, хто робив виклик не були послідовними егалітаристами. Б. Обама писав, що він не мав „революційної душі” і як би він не був готовий зруйнувати своє життя заради ідеї, він не був готовий піти на такий же ризик заради благополуччя мільйонів людей. Він був „реформатором, консервативним за духом, якщо не за поглядами” [14, р. 305].

Дж.В. Буш відкидав критику податкової політики з боку „лівих”, які називали її „зниженням податків для багатих” і вважав, що „таке звинувачення було неправдивим” [1, с. 477]. Опоненти вважали його президентство „невдалим” в розв'язанні соціальних проблем. Податкова політика призвела до небувалого зростання дефіциту федерального (державного) бюджету. Через скорочення податкових надходжень він досяг на початок 2009 р. астрономічної цифри – понад 1 трильйон доларів [14, р. 239]. Актуальними залишались проблеми справедливої оплати праці і охорони здоров'я (для 30 мільйонів громадян країни медичні послуги через дорожнечу були недоступні), обмеження права на володіння вогнепальною зброєю від якої гинуло багато людей (в адміністрації президента та більшість в Конгресі виступали проти такого обмеження [6, р. 495]) і расової неприязні, зростання соціальної нерівності і ліквідації трагічних наслідків урагану „Катріна” у серпні 2005 р., що ускладнювалась некомпетентністю дій федерального уряду та інші [15, р. 210, 220–221, 246, 381], [14, р. 115, 176, 415]. Варто зазначити, що расова неприязнь була притаманна навіть тим, хто вважав

себе переконаним демократом. На початку 2008 р. колишній президент Клінтон заявив, що перемога в президентській кампанії Б. Обами над його дружиною Хіларі (вони були фаворитами Демократичної партії) буде „негритянською перемогою” [9, р. xvii].

Дж.В. Буш визнав, що реформа соціального забезпечення зазнала краху. Разом з наслідками урагану „Катріна” та гучною справою про насильство в Іраку, за його словами, „зробили осінь 2005 року жахливим періодом мого президентства”. Але відкидав звинувачення, що під час ліквідації наслідків „Катріна” він діяв, як расист [1, с. 354, 359]. Віце-президент вважав, що зусилля президента в подоланні наслідків урагану „заслуговують визнання”. За словами Чейні, Дж.В. Буш „особисто присвятив сотні годин не тільки забезпеченню ефективного реагування федерального уряду”, але й зверненню до людей, „яким потрібно було знати, що їх уряд піклується про них” [6, р. 432]. Президент США також не погоджувався з критиками в його нібито повній бездіяльності в розв’язанні внутрішніх проблем: лише у 2004 р. на ліквідацію наслідків ураганів уряд витратив 13,6 млрд. доларів, а в основу внутрішньої політики поклав розробку закону „Не залишити жодної дитини відсталою”, вів роботу по підвищенню якості послуг для ветеранів, зменшенню вживання підлітками та постійними бездомними наркотиків і разом з урядом Мексики протидіяв постачанню і торгівлі ними [1, с. 340, 354, 508].

Ситуація в країні значно погіршилась в умовах фінансово-економічної кризи. Дж.В. Буш зізнався: „Я був заскочений зненацька раптовою кризою” [1, с. 485]. Але раптовість була скоріше надуманою, щоб відвести від себе критику. Ознаки кризи мали місце вже у серпні 2007 р., а на початок весни 2008 р. Сполучені Штати „вступили в повномасштабну рецесію” з поглибленням у вересні того ж року („велика рецесія”) [14, р. 178]. У жовтні Конгрес США нарешті прийняв закон про надання фінансової допомоги банкам у розмірі 700 мільярдів доларів [1, с. 497]. Республіканці, які завжди виступали за мінімальне втручання держави у справи приватного сектору, повернулись, таким чином, до державного регулювання економіки. „Я був його рішучим прихильником”, – згадував Р. Чейні [6, р. 506].

Соціальна напруга в Америці зростала. На кінець 2008 р. без роботи залишилось понад 10 мільйонів чоловік [15, р. 286]. В таких умовах відбулись президентські вибори, на яких перемогу здобув кандидат від Демократичної партії Б. Обама, який виступав за необхідність фундаментальних змін, розв’язання довгострокових проблем, таких як охорона здоров’я, освіта, зміна клімату та інші. Він приділяв увагу расовій проблемі, заявляючи, що не існує білої, чорної чи якоїсь іншої Америки, а є лише Сполучені Штати Америки і важливо вийти „за межі старої логіки”, об’єднати робочу більшість громадян країни навколо прогресивної програми перетворень [14, р. 114, 118]. М. Обама згадувала, що упродовж всієї кампанії вона задавала собі питання: а „чи дійсно Америка готова обрати чорношкірого президента” і подолати расові упередження? [15, р. 275] Ще раніше Б. Обама відверто поділився з Д. Кемероном своїми переживаннями щодо свого расового походження та віри [5, р. 153–154].

Команда новообраного президента запропонувала діючому президенту свій законопроект про відбудову і реінвестування Америки, який передбачав на соціальні виплати, громадські роботи, податкові, економічні та інші заходи 800 мільярдів доларів, але проти виступили республіканці-мільярдери [14, р. 244, 260–261].

20 січня 2009 р. Б. Обама склав присягу президента Сполучених Штатів Америки. Він поділяв кейнсіанську теорію, тому в соціально-економічній та фінансовій політиці відводив важливу роль державі, а реалізацію програми реформ тісно пов’язував з подоланням кризи. У її виникненні президент звинувачував нечувано багатих представників Уолл-стріт, але ті уникали покарання, тому що закони були на їхньому боці [14, р. 305–306, 522]. Примусити багатих платити більше податків він розглядав не тільки як питання справедливості, але й як єдиний можливий засіб фінансування нових ініціатив. Але в умовах кризи, згадував Б. Обама, потрібно було „переосмислити, коли нам слід спробувати це зробити” [14, р. 605–606]. Ось тут і проявився його консервативний погляд на реформи. Окрім цього, в самій Демократичній партії існували розбіжності щодо форм і масштабів перетворень [14, р. 547]. На дев’ятий день президентства Обама підписав закон про справедливу оплату праці, який захищав працюючих від дискримінації на основі статі, раси та віку [15, р. 306–307] (у 2007 р. Верховний суд відхилив позов проти такої дискримінації [14, р. 234]). Він розпочав важку боротьбу з лобістами і реалізацію Програми медичного страхування дітей, яка додатково охопила 4 мільйони осіб [14, р. 233–234].

В середині лютого 2009 р. президент підписав Закон про відбудову і реінвестування Америки, який порівнював з заходами „нового курсу” Ф.Д. Рузвельта (тоді ФДР вдалось врятувати капіталізм

від самого себе). Передбачалось: розширення страхування по безробіттю (тільки в січні 2009 р. було втрачено майже 750 тисяч робочих місць [15, р. 311], а упродовж того ж року кількість безробітних зростала і в жовтні досягла 10% – самого високого рівня з початку 1980-х років [14, р. 521]); продовольча допомога голодним і медична допомога зубожілим (президент вважав, що неможливість надати безкоштовної медичної допомоги американцям, які її потребують – це „обвинувачення багатой нації” [14, р. 406], а видний демократ Едвард Кеннеді розглядав реформу системи охорони здоров'я, в першу чергу, як моральне питання, як втілення в життя принципу соціальної справедливості [14, р. 411]); широке одноразове зниження податків для сімей середнього класу і працюючих збіднілих американців, а також розвиток національної інфраструктури. Тоді ж було оголошено план боротьби з обвалом ринку житла: Програма модифікації доступного житла і Програма реінвестування доступного житла [14, р. 264–271]. У червні 2009 р. розроблено поміркований проект закону про фінансову реформу. Президент вважав його надто „амбіційною спробою оновити правила двадцятого століття для економіки ХХІ століття” [14, р. 549]. Однак вихід із кризи ускладнювався тим, що Європейський союз, як головний торговельно-економічний і фінансовий партнер Америки, також переживав кризу.

У березні 2010 р. незначною перевагою голосів Палата представників прийняла Закон про доступне медичне обслуговування. Президент визнавав, що він був насиченим, ретельним і разом з тим недосконалим, політично популярним тільки у однієї частини суспільства [14, р. 424–425]. За законом допомога незабезпеченим верствам населення надавалась за рахунок податків з забезпечених американців [12, р. 246]. Згодом кроком уперед буде рішення Верховного суду відхилити спроби обмежити дію цього закону з боку його противників. Передбачалось, що, навіть після завершення терміну перебування президента Обами у Білому домі, доступна медична допомога надаватиметься тим 20 мільйонам американців, які раніше не мали такої можливості [15, р. 396, 414].

Республіканці щосили намагались доводити неправоту президента, „переінакшували поняття справедливості” і демонізували закон про охорону здоров'я, а республіканці-мільардери Кох та інші підтримували настрої консервативних американців проти будь-якого розширення держави соціального забезпечення, так як вона нібито підірве індивідуальну ініціативу і принесе користь лише невдахам [14, р. 274, 404, 407, 411]. Контрольований республіканцями Конгрес пообіцяв скасувати все, що адміністрація Обами зробила упродовж двох років [14, р. 655]. Восени 2011 р. республіканці тричі блокували президентські законопроекти, які б могли створити тисячі робочих місць для американців [15, р. 312, 370]. Р. Чейні критикував президента з питань зовнішньої політики, хоча й заявляв, що „не збирався бути головним противником Барака Обами” [6, р. 524]. А от британський прем'єр-міністр Г. Браун погоджувався з думкою президента, що „навіть в самій безнадійній ситуації ми можемо і повинні шукати підстави для надії” і позитивно оцінював його діяльність у створенні нової Америки за допомогою «змін, в які ми можемо вірити» [4, р. 2, 28].

Перша леді Америки теж активно приєдналась до реформ. Вона була занепокоєна такою проблемою, як стрімке зростання дитячого ожиріння та збиткової ваги від чого страждала вже майже третина американських дітей. В лютому 2010 р. М. Обама запропонувала програму „Давайте рухатись!” з метою побороти проблему ожиріння упродовж життя одного покоління (її підтримали президент, спортивні товариства країни і компанії-виробники продуктів харчування і напоїв для шкіл), а у грудні того ж року був прийнятий закон про здорове дитяче харчування. „Я розглядала свою роботу, – писала Мішель, – як додаток до успіху Барака в прийнятті закону про доступне медичне обслуговування 2010 року” [15, р. 329–330, 338, 348]. Але були й такі, хто критикував її за те, що вона мала намір позбавити батьків можливості вільно обирати саме як годувати своїх дітей [14, р. 608]. М. Обама згадувала, що вони з чоловіком знали: на них – перших афроамериканців у Білому домі, будуть дивитись прискіпливо і будь-яка помилка в роботі або в судженні буде перебільшена, сприйматиметься, як щось більше ніж воно було насправді [15, р. 295]. Їй також належала ініціатива створення й реалізації Програми лідерства та наставництва, розрахованої для дівчат [15, р. 356].

Упродовж другого терміну перебування в Білому домі президента Обами перша леді вела боротьбу з Пентагоном і губернаторами різних штатів з метою усунення всіляких бюрократичних перешкод для надання допомоги американським ветеранам війни в Іраку і Афганістані та їх сім'ям з тим, щоб вони могли більш ефективно будувати свою кар'єру [15, р. 384]. Про труднощі сімей учасників іракської і афганської кампаній, а також про проблеми фермерів, безробітних, власників

малого бізнесу, расову проблему знав і президент [14, р. 96, 275, 395]. А ще його дружина була приголомшена тим фактом, що у всьому світі нараховувалось близько 98 мільйонів дівчаток, які зовсім не мали доступу до освіти. Весною 2015 р. перша леді виступила з Програмою „Хай дівчатка навчаються”. Реалізація програми, яка стала урядовою, почалась тоді ж. Її втілювали в життя понад 2800 волонтерів з Корпусу миру, і вона була покликана допомогти дівчаткам-підліткам у всьому світі отримати освіту [15, р. 400–401, 414]. Підводячи підсумок діяльності свого чоловіка на посаді президента, М. Обама зокрема зазначила, що йому вдалось подолати кризу, а кількість робочих місць безперервно зростала упродовж п'яти останніх років [15, р. 396, 414].

Партія консерваторів повернулася до влади у Великобританії у 2010 р. Д. Кемерон згадував, що коли він зайняв резиденцію на Даунінг-стріт, 10 його турбували дві нагальні проблеми: економічна криза і участь британських військ в коаліційній антитерористичній війні в Афганістані, „але саме перспектива радикальних реформ мотивувала мене” [5, р. 204]. Його уряд поставив перед собою завдання упродовж року скоротити державні видатки, а через зменшення податків стимулювати промисловість. Здобутком коаліційного уряду консерваторів і лібералів прем'єр-міністр вважав створення, завдяки політиці „прогресивного консерватизму”, рекордної кількості робочих місць, скорочення податків для малозабезпечених й суттєве підвищення мінімальної заробітної плати [5, р. xvi]. Коли він залишив посаду прем'єр-міністра у 2016 р., за його словами, працював ще один мільйон підприємств, економіка країни знову стала конкурентноспроможною, а Британія „укріпила свою репутацію стартової столиці Європи”. Діяльність Кемерона порівнювали з роками М. Тетчер, але він доводив, що орієнтиром уряду була „справедливість” [5, р. 183–184]. Однак у спогадах він відверто визнав, що не все, що робилось урядом в реалізації економічної реформи було правильним (статистика економічного зростання виглядала песимістично), а при проведенні реформи охорони здоров'я багато речей можна було зробити краще [5, р. xiv, 477]. Насправді така відвертість покликана відвести від нього критику за прорахунки в соціальній політиці: він принципово відкидав напрацювання лейбористів на цьому напрямку і писав, що консерватори „були жорсткими щодо заробітної плати і соціального забезпечення” [5, р. 182, 189]. Втім, Кемерон визнавав, що рівень життя не був райдужним і вважав, що новим критерієм щодо його оцінки може бути більш об'єктивний показник, наприклад: „не заробітна плата, а прибуток після сплати податків” [5, р. 468]. Г. Браун назвав діяльність консерваторів у соціальній сфері „регресивною” [4, р. 155].

Урядом велась боротьба з хронічною бідністю. Д. Кемерон критикував підходи лейбористів у цьому питанні (державна підтримка збіднілих і масове розширення податкових пільг) і вважав, що її можна подолати тільки тоді, коли ефективно працюватиме економіка (через зниження податків з підприємств та нові стимули фінансування бізнесу), що призведе до зменшення безробіття – головного джерела бідності. Була прийнята „Програма праці” – наймасштабніша з 1930-х рр. В результаті в Британії, за його даними, було створено 2,5 мільйона робочих місць, а кількість безробітних була найнижчою з 1975 р. [5, р. 206–207]. Однак не все виглядало так добре. По-перше, великою проблемою було ухиляння від сплати податків з боку національних і транснаціональних корпорацій, що збільшувало соціальне розшарування, „роз'єднувало багатство і справедливість” [5, р. 487–490]. А, по-друге, на думку Б. Обама в соціально-економічній політиці Кемерон неухильно дотримувался ортодоксальності вільного ринку, а його обіцяння виборцям скоротити дефіцит державного бюджету, державні послуги і створити конкурентноспроможну економіку обернулось для останньої глибокою рецесією [14, р. 527]. В поглядах на внутрішні перетворення два лідери розходились, але були єдиними у питаннях зовнішньої політики, яка повинна була максимально задовольняти інтереси їхніх країн.

Однією з ключових реформ консервативно-ліберального уряду Кемерона була реформа охорони здоров'я. Прем'єр-міністр рішуче хотів довести, що „співчутлива Консервативна партія” буде партією Національної служби охорони здоров'я і підтримуватиме її необхідним фінансуванням. Крім того партія могла позбавитись негативної репутації у цьому питанні. Сама служба після правління лейбористів, за його словами, знаходилась у важкому становищі: бюрократія процвітала, а турбота про пацієнтів відійшла на другий план і ситуація могла тільки погіршуватись. В березні 2012 р., після тривалих урядових і парламентських обговорень, Закон про охорону здоров'я та соціальне забезпечення був прийнятий. Відповідно до нього збільшувалась кількість лікарів та акушерів майже на 10 тисяч, а менеджерів – зменшувалась [5, р. 227–230]. Якою була реформа за результатами? Кемерон визнав, що вона не була „тріумфом” і не стала „катастрофою”, а чимось таким, що „відняло багато енергії і не дозволило досягти самих великих цілей” [5, р. 230].

Реформувалась середня і вища школи (необхідно було подолати негативне явище, коли кожна

п'ята дитина, яка закінчувала початкову школу не вмiла правильно читати і писати, а в університетах скаржились, що змушені були проводити корекційні заняття для нових студентів); проводилась політика зміцнення сім'ї (прийнято Закон про дітей та сім'ї та Програму „Трудні сім'ї”); велась боротьба з наркоманією тощо. Всі ці заходи були спрямовані на створення, проголошеного Д. Кемероном, „Великого суспільства” [5, р. 206–211, 218–222]. Але на думку Г. Брауна це було не більше, ніж спроба консерваторів представити неолібералізм в „комунітарному одязі” [4, р. 25]. Як підтвердження цього можна розглядати наявність старих і нових соціальних проблем, які турбували Терезу Мей.

Лідер Консервативної партії Т. Мей очолювала уряд Великобританії у 2016–2019 рр. Свою місію як прем'єр-міністра вона вбачала у боротьбі із зловживанням владою з боку політиків (і це після шести років перебування консерваторів при владі). Вважала, що нездатність „сильних цього світу” „визнати важливість колективного блага” мала руйнівні наслідки для окремої людини і для демократії в цілому. Такий погляд впливав з розуміння нею „важливості кожної людини, що ми всі рівні” [13, р. 3–6, 14, 20, 83–84]. І хоча Г. Браун критикував її „громадянський консерватизм” [4, р. 25], вона все таки звернула увагу на низку серйозних проблем британського суспільства. Серед них проблема сексуальної експлуатації та насилля над дітьми в Інтернеті. Не дивлячись на заходи її попередника та наступника, а також очолюваного нею уряду (у квітні 2019 р. був оприлюднений законопроект по „боротьбі зі шкідливим контентом”), проблема залишалась нерозв'язаною [13, 68, 76].

Інша проблема – упередженого ставлення до жінок і використання препарату „Primodos”, бере початок ще у 1960-х роках. Було доведено, що „Primodos” шкідливий для жіночого здоров'я і дітей, які народились, але його застосовували. В даному випадку, на її думку, захищались виключно комерційні інтереси бізнесу, а не пацієнтів, а лікарі могли призначати препарати, керуючись своїми зв'язками з компаніями, які їх виробляли [13, р. 107–108, 121, 123, 125]. З 2017 по 2022 рік Національна служба охорони здоров'я відшкодувала у вигляді компенсації постраждалим пацієнтам від всіляких зловживань майже 12 млрд. ф. ст. [13, р. 127].

Важливим виявилось питання низької якості соціального житла. Для деяких політиків воно стало синонімом образу ледарства. Т. Мей переконана, що його мешканці не повинні миритись з другорядністю свого житла, оскільки вони не є громадянами другого сорту [13, р. 144–145, 150].

Т. Мей торкнулась проблеми сексуального насилля над дітьми та жорстокого поводження з ними. За даними на березень 2020 р. 3,1 мільйона дорослих в Англії та Уельсі у віці до 16 років піддавались сексуальному насиллю в різній формі [13, р. 153–155, 169]. Як міністр внутрішніх справ вона була причетна до викриття на початку 2010-х років такого явища, як сексуальна експлуатація [13, р. 175–176].

Політиком висвітлюється проблема інституційного расизму. За даними інспекції поліції (HMICFRS), наприклад, у 2019–2020 рр. чорношкірі люди у Британії 18 разів частіше ніж білі піддавались обшуку з боку поліції [13, р. 192, 196].

Т. Мей висвітлює проблему прав людини в Об'єднаному Королівстві. Йдеться про вихідців із країн Співдружності (переважно з Карибського басейну) та їх нащадків, які після Другої світової війни легально, на заклик уряду К. Еттли, прибули до Великобританії для відбудови країни і в результаті залишилися людьми без громадянства [13, р. 207–208].

Обрання республіканця Д. Трампа президентом США у листопаді 2016 р. викликало розчарування у демократів. М. Обама згадувала, що про цей факт вона не хотіла знати якомога довше [15, р. 411]. Під загрозою були напрацювання у соціальній сфері. За словами Б. Обами, Трамп „інстинктивно зрозумів, що більше понад усе хвилює консервативну (соціальну. – О.В.) базу, і запропонував це в чистій формі” [14, р. 675]. Діяльність Трампа викликала занепокоєння у М. Олбрайт. Вона була стурбована тим фактом, що Сполучені Штати вперше були визнані у 2017 р. як „неповноцінна демократія” [2, р. 112].

Висновки. Соціальне реформування залишається актуальним для країн сталої демократії та високого рівня економічного розвитку. Якісне розв'язання соціальних проблем, яке потребує значної фінансової підтримки, свідчить про рівень соціальної відповідальності суспільства та про стан демократії в цілому. Тому, як показує аналіз, проблема справедливості в суспільстві є об'єктом жорсткої внутрішньополітичної боротьби між лібералами і консерваторами на відміну від питань зовнішньої політики, де між республіканцями та демократами, консерваторами та лейбористами переважно зберігається консенсус. Мемуарна література сприяє відчуттю епохи, а її аналіз – розумінню складнощів соціального аспекту життя суспільства.

Бібліографічний список:

1. Буш Дж.В. Ключові рішення. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
2. Albright M. Fascism. A Warning. London: HarperCollins Publishers, 2018. 288 p.
3. Blair T. A Journey. London: Hutchinson, 2010. xvii, 718 p.
4. Brown G. My Life, Our Times. London: Vintage, 2018. vii, 500 p.
5. Cameron D. For the Record. London: HarperCollins Publishers, 2019. xix, 732 p.
6. Cheney D. with L. Cheney. In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Simon & Schuster, 2011. 565 p.
7. Duncan A. In the Thick of It. The private Diaries of a Minister. London: Harper Press, 2021. xi, 578 p.
8. Healey D. The Time of My Life. London: Michael Joseph, 1989. xiv, 607 p.
9. Hitchens C. No One Left to Lie to. The Triangulations of William Jefferson Clinton. London: Atlantic Books, 2012. xliii, 194 p.
10. Livingstone K. Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, 1989. ix, 310 p.
11. Major J. The Autobiography. New York: HarperCollins Publishers, 1999. xxiii, 774 p.
12. Mandelson P. The Third Man. Life at the Heart of New Labour. London: Harper Press, 2010. xxiii, 584 p.
13. May T. The Abuse of Power. Confronting Injustice in Public Life. London: Headline Publishing Group, 2023. 344 p.
14. Obama B. A Promised Land. London: Viking Penguin, 2020. xvi, 751 p.
15. Obama M. Becoming. London: Viking Penguin, 2018. xiii, 428 p.
16. Thatcher M. The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, 1993. xiv, 914 p.

References:

1. Bush, Dzh.V. (2012). Ključovi rishennja [Decision Points]. Kyjiv: Brajt Star Pablišyngh, 512 s.
2. Albright, M. (2018). Fascism. A Warning. London: HarperCollins Publishers, 288 p.
3. Blair, T. (2010). A Journey. London: Hutchinson, xvii, 718 p.
4. Brown, G. (2018). My Life, Our Times. London: Vintage, vii, 500 p.
5. Cameron, D. (2019). For the Record. London: HarperCollins Publishers, xix, 732 p.
6. Cheney, D. with L. Cheney. (2011). In my Time. A Personal and Political Memoir. New York: Simon & Schuster, 565 p.
7. Duncan, A. (2021). In the Thick of It. The private Diaries of a Minister. London: Harper Press, xi, 578 p.
8. Healey, D. (1989). The Time of My Life. London: Michael Joseph, xiv, 607 p.
9. Hitchens, C. (2012). No One Left to Lie to. The Triangulations of William Jefferson Clinton. London: Atlantic Books, xliii, 194 p.
10. Livingstone, K. (1989). Livingstone's Labour. A Programme for the Nineties. London: Unwin Hyman Limited, ix, 310 p.
11. Major, J. (1999). The Autobiography. New York: HarperCollins Publishers, xxiii, 774 p.
12. Mandelson, P. (2010). The Third Man. Life at the Heart of New Labour. London: Harper Press, xxiii, 584 p.
13. May, T. (2023). The Abuse of Power. Confronting Injustice in Public Life. London: Headline Publishing Group, 344 p.
14. Obama, B. (2020). A Promised Land. London: Viking Penguin, xvi, 751 p.
15. Obama, M. (2018). Becoming. London: Viking Penguin, xiii, 428 p.
16. Thatcher, M. (1993). The Downing Street Years. London: HarperCollins Publishers, xiv, 914 p.

Voytovych O. Modern Social Aspects of domestic Policy of sustainable Democracy Countries

The domestic political development of the USA and Great Britain in the first two decades of the 21st century is considered. The purpose of the article is to highlight the social and economic aspects of the development of stable democracies in the specified period. At the same time, the author, relying on the analysis of memoir literature as the main and unique source of research, solved the task: to analyze the political views of the leading leaders of the USA and Great Britain in the socio-economic sphere and to consider the results and consequences of their activities. To achieve the set goal and solve the problems, the methods were applied: comparative-historical and systematic, which provide an opportunity to objectively cover the subject of scientific development. Presidents J.V. Bush and B. Obama in the United States and Prime Ministers T. Blair, G. Brown, D. Cameron and T. May in Great Britain conducted an active domestic policy. The Blair and Brown Labor governments implemented socio-economic transformations in the spirit of the "third way", continuing the line of President W. Clinton, while J.V. Bush carried out a course of neoliberal counter-reforms, thus restoring the tradition of his conservative predecessors – R. Reagan, M. Thatcher and J.G. Bush. The financial and economic crisis of 2008 revealed the inability of measures based on the neoliberal concept to overcome it. The administration of B. Obama, overcoming the crisis, carried out a policy of moderate reforms based on Keynesian theory and aimed

at building a fairer society in America. Conservative governments of Cameron and May, remaining supporters of neoliberalism, were forced to carry out limited social reforms in crisis conditions, designed to reduce tension in society and prove the prospects of “progressive conservatism”.

Keywords: *financial and economic crisis, social reforms, social security, tax policy, “progressive conservatism”, memoirs*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.15

УДК 321.64

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4022-2162>*Ратушний Д. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ УГОРЩИНИ: ВІД ПАРТОКРАТІЇ ДО ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ АВТОКРАТІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНОЇ КЛЕПТОКРАТІЇ

Стаття присвячена трансформації політичного режиму Угорщини з 2010 року, відколи в країні на кожних парламентських виборах перемогу здобуває партія «Фідес» на чолі з Віктором Орбаном. Основний текст складається із чотирьох частин. У першій частині визначається актуальність статті та описується теоретико-методологічний інструментарій вивчення політичних режимів. У другій – аналізується політичний режим Угорщини до 2010 року. З'ясовано, що найбільш підходящим терміном до нього є «партократія» – тобто демократія, яка зводиться до діяльності політичних партій за незначної участі громадянського суспільства. Крім того, зафіксовано перевагу неформальних зв'язків над формальними правилами, що є ознакою високої гібридності режиму. Ці риси, разом із розчаруванням угорців у політиці, сприяли зосередженню влади у партії «Фідес». Третя частина присвячена методам консолідації влади навколо «політичної родини» Віктора Orbana. Доведено, що консолідація відбувається у два способи. По-перше, шляхом поступових змін формальних правил та інституцій на користь правлячої партії (ніком яких стало ухвалення нової Конституції без громадського обговорення та згоди опозиції). По-друге, шляхом побудови пірамідальної мережі неформальних зв'язків мафіоподібного типу. Таким чином, відбувалася «партійна колонізація» різних сфер суспільства, у межах якої у систему влади було кооптовано великий бізнес та медіа. Також було проаналізовано три найбільш перспективні концептуальні моделі, які описують чинний режим в Угорщині: «зомбі-демократію» А. Агха, «спін-диктатури» С. Гурієва і Д. Трейсмана, і «посткомуністичної мафіозної держави» Б. Мадяра. Нарешті, у четвертій частині статті запропонована власна концептуальна модель угорського політичного режиму як електоральної автократії у формі організованої клептократії. Ця модель охоплює питання авторитарного контролю в Угорщині та питання авторитарного розподілу влади всередині політичної еліти режиму, і може слугувати основою для подальших досліджень у даній сфері.

Ключові слова: Угорщина, Віктор Орбан, електоральна автократія, партія «Фідес», клептократія

Мета і методи. Темою цієї статті стала трансформація угорського політичного режиму з 2010 року – процесу дедемократизації, консолідації автократії та випробовування нових методів авторитарного контролю у межах країни Європейського Союзу. Випадок Угорщини Віктора Orbana став одним із найбільш вивчених серед дослідників дефектів демократії, гібридних режимів та автократій. Можна сказати, що Угорщина стала одним із таких собі полігонів, на яких сучасні політологи винаходять та випробовують нові теорії та концептуальні моделі, які б адекватно описували сучасні політичні процеси. Унаслідок цього практично неможливо віднайти нові факти чи обставини відносно угорського політичного режиму – але їх можна об'єднати у межах нових інтерпретацій, які стануть актуальними у поясненні не лише угорської дійсності, а й динамічних процесів у інших країнах. Отже, головний дослідницький інтерес даної статті – вивчення політичних режимів у «сірій зоні» між класичними демократіями і автократіями, а Угорщина є підходящим для цього випадком. Одна з найважливіших особливостей дослідження режимів, які зараховуються до «гібридних» полягає в тому, що саме у місці змішання різних систем можна зрозуміти, як працює сучасна демократія і сучасна автократія. Угорщина, своєю чергою, становить окремий інтерес для дослідників з України як країна, що відіграє одіозну роль у зовнішній підтримці проти російської агресії, а також як країна, чий політичний шлях ми могли повторити в минулому – а тому маємо уникнути в майбутньому.

Дослідження для даної статті відбувалося в межах усталеної інституційної традиції, що розуміє політичний режим як систему формальних і неформальних правил, які визначають, хто має доступ до влади, як він його здобуває, та чим обмежене це використання влади стосовно акторів, які наразі не мають до неї доступу. Найбільше це суголосно визначенню Роберта Фішмена: «Режим визначає, хто має доступ до політичної влади та як ті, що мають владу, взаємодіють з тими, хто її не має» [1, с. 428]. Крім того близьким є бачення Джона Гайглі та Майкла Бертон як патернів організації та здійснення урядової спроможності до політичних рішень [2, с. 247], а також Юрія Мацієвського. Він пише, що для інституційного підходу режим є сукупність правил, формальних і неформальних, які визначають спектр взаємодій у політичній системі, а також визначають коло осіб, які мають право ухвалювати ключові суспільні рішення [3, с. 53].

До кінця «третьої хвилі демократизації» політичній науці йшлося про класичні демократії та диктатури; більше уваги приділялося не так різниці між ними, скільки відмінностям між авторитарними і тоталітарними режимами, а також недемократичними режимами традиційної легітимності. Класичним не-демократичним режимом була «замкнута політична система», у якій були відсутні вибори, або ж вони були суто формальними – безальтернативними, однопартійними, рекомендаційними. У 1990-х стала помітною ситуація, коли з'явилася низка країн з на позір демократичними інституціями, але без справжніх демократичних інститутів. Відтак у дослідженні угорського політичного режиму неможливо обійтися без визначення того, що вважається демократією, позаяк суто формальних ознак – законодавчого визнання «демократичності» та демократичної процедури виборів недостатньо.

Отже, у даній статті демократія розглядатиметься у межах розширеного процедурного визначення як політичний режим, у якому законодавчий орган та глава виконавчої влади обираються унаслідок вільних, загальних, конкурентних, чесних виборів. Поняття демократичних виборів передбачає не лише належну організацію самої процедури виборів – незаангажованості і компетентності виборчих і силових органів, відсутність системних порушень тощо – а й належні умови у міжвиборчий період: політичний і медійний плюралізм. Як пише Хуан Лінц, політичний режим є демократичним, якщо він «дозволяє вільний вибір політичних вподобань шляхом базової свободи на об'єднання, інформацію та спілкування, задля вільних змагань між лідерами, які регулярно доводитимуть своє право на керування ненасильними методами» [4, с. 58]. Важливим є акцент на системності порушень, адміністративного тиску тощо, адже навіть у демократіях може бути велика кількість порушень під час виборів з боку різних сторін – проте визначальним є організованість, системність цих порушень. Тепер, після з'ясування теоретичних рамок та інструментарію, можна перейти безпосередньо до випадку Угорщини.

Демократичний транзит і консолідація демократії в Угорщині. Після відновлення суверенності та демократичного транзиту 1989 року в Угорщині запрацював демократичний режим. Головною особливістю транзиту 1989 року в Угорщині став його компромісний характер через реальні перемовини влади та опозиції. Це призвело до таких наслідків: 1) виборча система демократичної Угорщини була над міру ускладнена, аби гарантувати інтерес різних сторін і водночас стимулювати появу коаліційної більшості; 2) колишні комуністи не були позбавлені права на політичну участь, і пізніше знову посіли місце в уряді через соціал-демократичні партії; 3) Угорщина стала парламентської республікою через небажання опозиції допустити сильного кандидата у президенти від комуністів, Імре Пожгая [5]

Надалі в Угорщині до 2006 року жодна партійна коаліція не трималася у владі довше двох термінів; одне одного змінювали право- і ліво- центристські уряди, які проводили ринкові реформи, наближали країну до інтеграції в ЄС і НАТО і намагалися вирішити соціальні проблеми. Однією з причин такої сталості у зміні урядів вважається високий рівень недовіри серед угорців та розчарування у політиці – зокрема через те, що демократизація не одразу призвела до бажаного поліпшення життя. Крім того, частими стали скандали пов'язані з корупцією та некомпетентністю. Утім, недовіра не призводила до появи нових помітних гравців у політиці: «Навіть якщо партії були болісно дискредитовані, вони не зникали просто так... учасники виборів вирішували, кому віддати свій голос на основі негативної стратегії вибору найменш поганої альтернативи» [6, с. 227].

Особливу увагу слід приділити роботі медіасфери Угорщини, одним із провідних дослідників якої є Петер Байомі-Лазар. Він виокремлює три етапи розвитку медіа в Угорщині після 1989 року [7]. Так, до 1995 року в Угорщині не було ухваленого Закону про радіо і телебачення, тому функціонували винятково державні мовники. Після 1996 року почався етап консолідації медіа-

свободи, проте значний вплив лишався за державними медіа. Контроль над державними мовниками надавав кожній партії що досягала парламенту певний вплив на інформаційну політику, але водночас обмежував можливості монопольного впливу [7, с. 81]. Третій етап, деконсолідації медійної свободи, почався у 2010 році, і який буде розглянуто пізніше.

Таким чином, у 1990-2010 роках в Угорщині працювала демократія, хоч і доволі нестабільна. Можна погодитися з Андрашем Бозоки та Естер Сімон у тому, що особливістю угорської демократії стало панування «партократії» – тобто ладу, за якого фактично єдиним реальним актором демократичного процесу є великі усталені партії, а громадянське суспільство і нові політичні сили мають мало фінансових та медійних можливостей для своєї діяльності [6, с. 227]. До цих панівних сил належали насамперед Угорська соціалістична партія, Альянс вільних демократів та Угорський демократичний форум; з середини 2000-х років до їхнього рівня виросла і партія «Фідес». Прикметно, що усі ці партії з'явилися (або є прямі «реінкарнаціями», як у разі з соціалістами) у період демократичного транзиту, і досі становлять основу угорської партійної системи (за винятком Демфоруму, який розпався у 2011 році). Появі «партократії», зокрема, сприяла посттоталітарна атомізація угорського суспільства та нестача державного фінансування партій – унаслідок чого ті звернулися до «корупційних практик» та прихованого лобізму [6, с. 219].

Для угорської демократії також став властивим високий рівень гібридності – у формі переваги неформальних зв'язків над формальними правилами. Прийняття норм демократії часто відбувалося «на фасаді», тоді як насправді продовжувала діяти посттоталітарна поведінкова настанова: реальні рішення мають ухвалюватися в обхід неповороткій політичній системі. Інакше кажучи, як пишуть Дйордь Ленділь та Габріела Ілоншкі, «відданість еліт нормам і правилам, що потрібні для міцної демократії, лишається недосконалою і неврегульованою за лаштунками демократичних інституцій. На словах політичні еліти віддані демократичним нормам і правилам, але своїми діями відхиляються від них» [8, с. 153].

Автократизація і дедемократизація. Саме ці обставини стали передумовою до початку дедемократизації та авторитарної консолідації в Угорщині з 2010 року і до часу написання даної статті. Цей процес отримав чимало різних назв, серед яких варто згадати термін Яноша Корная – U-turn, тобто зворотній поворот до авторитарних практик після демократичного транзиту. [9, с. 35]. 2010 року в Угорщині відбулися чергові парламентські вибори, за чиїми підсумками перемогу здобув альянс партії «Фідес» і християнських демократів. Вони отримали 263 мандати із 386, тобто 68%. Цього відсотку було недостатньо для ухвалення нової Конституції, але їх вистачало на зміну законодавчої норми, яка виставляла вищі вимоги до ухвалення нової Конституції.

Автократизація Угорщини відбулася у двох вимірах: по-перше, шляхом змін формальних правил, процедур та інститутів у такий спосіб, аби вони сприяли закріпленню у владі правлячої партії «Фідес». Головним етапом тут став «повзучий державний переворот» зі зміною ключових законів, а згодом і ухваленням нової Конституції у 2010-2014 роках, про який у деталях пише Андраш Пап [10]. По-друге, автократизація відбувалася шляхом побудови в угорському суспільстві неформальної мережі так чи інакше афілійованих із партією «Фідес» людей, бізнесів, медіа, на горі якої перебував Віктор Орбан і його оточення, яку Балінт Мадяр порівнює із класичними мафіозними структурами [11].

Темпоральний погляд на зміну політичного режиму Угорщини у 2010-2022 роках пропонує Аттіла Агх, який вичленив у кожному з трьох термінів Орбана головні ознаки, що дозволяють говорити про різні етапи розвитку режиму [12, с. 5]. Першим етапом у 2010-2014 роках стала дедемократизація. Цей етап був деструктивним – направлений на те, щоби максимально розхитати політичну систему Угорщини, послабити демократичні інститути і традиції – «фундаментально послабити систему стримувань і противаг» [12, с. 6]. Водночас ця деструкція була в межах законних можливостей, оскільки партія «Фідес» використовувала вади та шпарини у законодавстві для досягнення своїх цілей – наприклад, ухвалення нової Конституції без реальної співучасті з опозицією та громадянами.

Ці заходи, зокрема нове виборче законодавство, дали партії Орбана перемогу на виборах у 2014 році. Кім Лейн Шеппеле у статті для New York Times стверджує, що за результатами цих виборів легітимність правління «Фідес» та Орбана є «беззаперечною», адже його партія справді отримала більшість голосів виборців. Водночас, не є легітимною його панівна більшість у дві третини парламенту, здобута шляхом джеррімендерингу, участі етнічних угорців з-за кордону і процедури перерозподілу голосів. [13]. Період 2014-2018 років став етапом «автократизації» Угорщини, під час

якого відбувалася консолідація авторитарного контролю та розподілу влади. Однією з рис цього періоду стала також «партійна колонізація» або ж «приватизація». У рік інавгурації Віктор Орбан провів традиційний виступ на літньому університеті Тушваньош у Румунії, під час якого проголосив шлях на розвиток «неліберальної демократії в Угорщині»: «Нам потрібно визнати, що демократія не обов'язково є ліберальною... [Ліберальні країни – Д.Р.] не зможуть підтримувати свою світову конкурентоспроможність у наступні роки» [14]. Візирями для наслідування Орбан назвав Сінгапур, Китай, Індію, Туреччину та Росію.

Третім періодом стали 2018-2022 роки, які Аттіла Агх називає етапом «деєвропеїзації». Агх стверджує, що історично для Угорщини рух на схід був пов'язаним із авторитарною політичною культурою, нав'язаною ззовні – турками-османами, Російською імперією, СРСР. Утім, у цей термін Орбана проявилася так звана «внутрішня східизація», супроводжена остаточним формуванням зовнішньої політики Угорщини як «містка порозуміння» з Росією, Китаєм та іншими автократіями. Також у 2018 році сталася ключова подія для монополізації медіасфери навколо неформальної мережі, пов'язаної з партією «Фідес». Так, була утворена KESMA – Центральноєвропейська фундація преси та медіа, що зараз налічує близько п'яти сотень проурядових медіа. До того часу фактично зникла не-проурядова друкована преса; у телебаченні, книгодрукуванні та недержавній освіті перевагою такою користуються пов'язані з «Фідес» групи [15, с. 211].

У такий спосіб склалася ситуація, за якої Угорщина не відповідає критеріям не лише «класичної», але й «недосконалої» демократії. Порушення виборчих процедур, надмірний вплив керівної партії крізь державний апарат і неформальні мережі самі по собі були б недостатньо вагомою підставою говорити про критичний рівень недемократичності в Угорщині; але у поєднанні з тим фактом, що всі ці чинники призвели до закріплення однієї політичної сили при владі призвели до фактичної втрати демократичного статусу країною. Водночас Угорщина не відповідає і критеріям «класичних автократій», адже в ній не лише проводяться багатопартійні вибори без суттєвих обмежень для опозиційних партій, але й і у міжвиборчий період відсутні прямі репресії проти політичних опонентів та пряма монополізація політичного життя. Таким чином, Угорщина потрапила до «сірої зони» між автократіями і демократіями, ставши представницею «гібридних режимів». Відтак почалися пошуки інтерпретаційної моделі, яка б адекватно описувала політичний режим Угорщини за час правління партії «Фідес» з 2010 року. Найбільш перспективними спробами кваліфікації угорського політичного режиму, на наш погляд, є три концепції: «зомбі-демократії» [12], «спін-диктатури» [16] і «посткомуністичної мафіозної держави» [11].

Вираз «зомбі-демократія» в актуальному значенні з'явився у 2013 році в статті The Economist, присвяченій турецькому лідеру Реджепу Таїпу Ердогану. Той заявляв, що є демократичним керівником, оскільки виграє треті підряд вибори. Натомість редакція доходить іншого висновку і стверджують, що однієї перемоги на виборах замало, аби вважати країну уповні демократичною, якщо ця перемога використовується для вихід за обмеження своєї влади – а тому: «світогляд пана Ердогана і лідерів його штабу є різновидом зомбі-демократії» [17]. Відносно Угорщини цей термін поширив дослідник Аттіла Агх, який пропонує чимало цікавих спостережень у своїх роботах, оперуючи поняттям «зомбі-демократії». Утім, попри те, що ця концепція добре схоплює активну імітацію, «підживлення» демократичного процесу, їй бракує системного погляду. Таким чином, вона зависла між публіцистичним і науковим дискурсом, тому час покаже, наскільки перспективною вона насправді є.

Концепція «спін-диктатури» добре описує, користуючись терміном Мілана Своліка [18, с. 2], спосіб вирішення проблеми авторитарного контролю. Угорщина Віктора Орбана є одним із прикладів так званих «диктатур омани», яким присвячена книга Сергія Гурієва та Деніела Трейсмана [16]. Ба більше, вона відповідає запропонованим рисам цього нового виду автократії: «Сучасні авторитарні правителі маніпулюють виборами, відключають системи стримувань і противаг, переписують конституції та наповнюють суди лояльними людьми» [16, с. 62]. Однак ця концепція зосереджена на одній стороні медалі – авторитарному контролю, тому їй важливо доповнити іншою моделлю, розробленою безпосередньо на основі угорського випадку.

Таку модель пропонує угорський дослідник Балінт Мадяр, який послідовно описує концепцію Угорщини як однієї із «посткомуністичних мафіозних держав». «Посткомуністична» є вказівкою на походження режиму з посттоталітарної політичної культури та реакцію на демократичний транзит. «Мафіозна» натомість вказує на те, що влада в країні належить «політичній родині», яка утворила пірамідальну структуру неформальних зв'язків – на кшталт тих, що присутні у великих мафіозних

групах. Основою «мафіозної держави» є «хитросплетена логіка накопичення влади і достатку... руками усиновленої політичної родини за допомогою мафіозної культури, зведеної до ранку централізованої політики, керуючись державною монополією на насильство» [11, с. 3]. Він порівнює даний устрій із клептократичним і зазначає, що між ними є ключова різниця: у клептократії політична еліта як правило змінна, і лише користується недоліками системи з метою збагачення, тоді як у «мафіозній державі» політична еліта навмисно розбудовує і підпорядковує собі політичне життя країни з метою утримати владу і прибутки. Мадяр порівнює Угорщину з пострадянськими авторитарними країнами – путінською Росією, Азербайджаном і країнами Центральної Азії. [11, с. 2]. Отож, «політична родина» контролює керівну партію – «Фідес» – через яку впливає на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади.

Формулювання власної моделі. Три описані вище концепції добре розкривають певний аспект роботи політичного режиму Угорщини. Відповідно, виникає питання: чи можливо поєднати висвітлені ними акценти у межах однієї концептуальної моделі, яка б адекватно пояснювала хто має доступ до влади в Угорщині та як він його використовує. Розглянемо політичний режим Угорщини з боку ключових для нас елементів політичного режиму як такого: доступу до вирішальних урядових позицій, методів здобуття цього доступу, та горизонтальних і вертикальних обмежень на політичних гравців.

Доступ до вирішальних урядових позицій. Де-юре вищі органи законодавчої влади формуються шляхом прямих виборів, і, у свою чергу, формують органи виконавчої влади та беруть участь в оновлення судової влади. Утім унаслідок зміни Конституції, нового законодавства щодо виборів та системи стримувань і противаг, де-факто ключовий вплив на формування усіх трьох гілок влади має «близька політична родина» Віктора Орбана, що контролюю роботу правлячої партії Фідес. Опозиція має свою частку в комітетах, наглядових радах та інших посадах, однак в умовах постійної супербільшості Фідес, здобутої електоральними «трюками», вона фактично відсторонена від ухвалення важливих рішень. Як висновок, доступ до вирішальних урядових позицій в Угорщині формально не обмежений, однак на практиці у більшій мірі визначається рішенням незмінної правлячої еліти, що володіє формальними та неформальними засобами для регулювання цього доступу.

Методи здобуття доступу до урядових позицій. Політична кар'єра в Угорщині фактично передбачає вибір – стати частиною правлячої ось вже чотирнадцять років коаліції, або ж брати участь в роботі опозиції, яка стабільно програє на виборах і зазнає непрямих обмежень і переслідувань. Відповідно, чи не єдиною можливістю здобути доступ до найвищих посадових посад – увійти в систему влади навколо Фідес. Сама ж Фідес у здобутті цього доступу використовує а) бюрократичні легальні обмеження для опонентів і переваги для себе; б) фінансовий та юридичний контроль над ключовими медіа-майданчиками, що дозволяють транслювати суспільству свою позицію; в) систему нагород і покарань всередині владної піраміди, яка додає їй стабільності. Як висновок, головним методом здобуття доступу до вирішальних урядових позицій є участь в імітуванні демократичного процесу на боці правлячої партії, яка використовує власноруч підготовлені особливості виборчої системи, бюрократичні та інформаційні засоби, а також неформальні мережі впливу для перемоги на виборах, і контролює ключові публічні позиції у виконавчій та судовій владі.

Горизонтальні обмеження політичних гравців. У даному пункті можна говорити про два різних набори формальних і неформальних правил, які стосуються, з одного боку, обмежень між владою та опозицією, а іншого – обмежень всередині правлячого блоку (питання авторитарного розподілу влади). Угорщина, як «спін-диктатура», йде шляхом не заборони опозиційної діяльності, а її обмеження; оскільки режим зміг кооптувати практично весь великий бізнес у свою систему, а партійні внески в Угорщині не відіграють значної ролі у фінансуванні партій, то опозиція стикається, зокрема, з проблемами пошуку коштів для своєї роботи. В Угорщині відсутні відверто політичні вмотивовані справи; опозицію частіше звинувачують у корупції, «зраді національних інтересів» чи «аморальності», але реальних судових переслідувань практично немає. Таким чином, опозиція маргіналізується, але не має формальних підстав казати про прямі політичні утиски стосовно себе. Горизонтальні стосунки між політичними гравцями всередині владної системи визначаються насамперед неформальними принципами «мафіозної держави», тоді як засобами покарань/нагород є легальні засоби – наприклад, підвищення або пониження у посаді, надання чи відмова у доступі до фінансових потоків. Назагал можна сказати, що, парадоксально, але горизонтальні обмеження всередині самої еліти мають насамперед вертикальний, ієрархічний характер. Як висновок, горизонтальні обмеження як між гравцями з опозиції та влади, і між представниками всередині влади,

мають переважно неформальний не-насильницький формат, який реалізується крізь легальні засоби. Таким чином, методи покарання виглядають легальними і демократичними, а методи нагород – на позір не виглядають корупційними. Авторитарний розподіл влади Угорщині, отже, має пірамідальну структуру: на її вершині знаходиться Орбан і його найближче оточення. Далі йде вищий політичний апарат (зокрема найвищі посадовці парламенту, голови наглядових рад, а також багаторічні публічні посадовці з судової гілки), а також олігархи. Нижче розташовані звичайні парламентарі та великий бізнес; і далі – позапарламентські представники Фідес, середній бізнес, працівники підконтрольних медіа тощо.

Вертикальні обмеження на політичних гравців. До цієї категорії насамперед відноситься те, якими правилами політичні гравці обмежені у взаємодії з населенням, громадянським суспільством і недержавними мережами; у випадку з автократіями, цей вимір набуває вигляду проблеми авторитарного контролю. У випадку з Угорщиною можна виокремити наступні характеристики вертикальних стосунків між владою і громадянами: 1) невтручання; 2) кооптація; 3) вибіркові обмеження. Конфронтація з нелояльними групами населення відбувається насамперед завдяки медіа та сформованому владою (і почасти опозицією) дискурсу навколо корупції та проблеми цінностей. Питання прав і свобод громадян також стало складовою політичних торгів з Євросоюзом, який регулярно протестує проти нових обмежень щодо меншин в Угорщині.

Підсумовуючи усе сказане по чотирьом визначальним складовим політичного режиму: в Угорщині з 2010 року існує політичний режим, у якому організована клептократична група використовує імітований демократичний процес, систему легальних обмежень і нагород, а також популістський політичний стиль для збереження у владі; ця клептократична група реалізує свою владу завдяки партії супер-більшості та кооптації великого бізнесу та медіа, ефективно поєднуючи контроль за формальними правилами та неформальними мережами. Усе це не дозволяє називати угорський режим демократичним

Відповідно, ми пропонуємо дати таку кваліфікацію чинному політичному ладу Угорщини: електоральна автократія у формі організованої клептократії. Розберемо її дві складові:

– електоральна автократія – означає те, що керівна політична група використовує імітацію демократичного процесу як засіб авторитарного контролю; інструментом цього слугує вирішальний вплив на всіх рівнях трьох гілок влади і кооптація найбільших медіа та бізнесів країни. Наше розуміння електоральної автократії засноване на баченні Андреаса Шедлера, який описує електоральну автократію як режим, якому настільки бракує ліберально-демократичних принципів свободи і чесності виборів, що ці вибори стають інструментом авторитарного контролю, а не демократичного волевиявлення. [19, с. 3]. Концепція «спін-диктатури», яку ми згадували раніше, дещо перегукується із поняттям електоральної автократії, проте їх важливо розділяти. Можна сказати, що кожна електоральна автократія є «спін-диктатурою», але не кожна «спін-диктатура» є електоральною автократією, як-то Китайська народна республіка.

– організованої клептократії – означає те, що формою авторитарного розподілу влади у країні є пірамідальна мафіоподібна структура, яка починається з найбільших полігархів – Віктора Orbana та його оточення, а завершується дрібним бізнесом, чиновниками і діячами культури, і метою якої є збереження влади задля корупційного доступу до фінансових потоків всередині країни та ззовні (допомоги ЄС).

Ця концептуальна рамка поєднує визначальні особливості угорського режиму і може стати основою майбутніх розвідок не лише стосовно Угорщини, а й інших країн, які зараховують до гібридних режимів. Вона пояснює, у який спосіб в Угорщині наповнюються ключові керівні посади у політиці, як внутрішньо організована керівна політична еліта і як вона взаємодіє з громадським сектором та опозицією.

Бібліографічний список:

1. Fishman, R. Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy. *World Politics* 42 (April), 1990. P. 422–440.
2. Higley J., Burton M. G. The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns. *American Sociological Review*, vol. 54, no. 1, 1989. P. 17–32.
3. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
4. Linz J. J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, 2000. 351 p.
5. Linz J. J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press, 1996. 502 p.

6. Bozóki A., Simon E. Hungary since 1989/*Central and Southeast European Politics since 1989*. S. P. Ramet (ed). Cambridge University Press, 2010. P. 204–233.
7. Bajomi-Lázár P. (2013). The Party Colonisation of the Media: The Case of Hungary. *East European Politics and Societies*, 27(1), 2013. P. 69-89.
8. Lengyel G., Ilonszki G. Hungary: Between Consolidated and Simulated Democracy/ Democratic Elitism: *New Theoretical and Comparative Perspectives*. Best H., Higley J. (Editors). BRILL, 2010. P. 153–172.
9. Kornai J. (2015). Hungary's U-Turn: Retreating from Democracy. *Journal of Democracy*, 26(3), 2015. P. 34–48.
10. Pap, A. L. Democratic decline in Hungary: law and society in an illiberal democracy. Routledge, 2018. 180 p.
11. Magyar B. Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary. Central European University Press, 2016. 336 p.
12. Ágh A. The Orbán regime as the 'perfect autocracy': The emergence of the 'zombie democracy' in Hungary. *Politics in Central Europe*, 18, 2022. P.1–25.
13. Scheppele Kim Lane. Legal but not Fair: Viktor Orbán's New Supermajority. New York Times, 2014. URL: https://archive.nytimes.com/krugman.blogs.nytimes.com/2014/04/13/legal-but-not-fair-hungary/?_php=true&_type=blogs&_r=0.
14. Viktor Orbán's Speech at Băile Tușnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014. The Budapest Beacon. URL: <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>
15. Haraszi M. Viktor Orbán's Propaganda State/ *Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation*. J. M. Kovács, T. Balazs (eds). Lexington Books, 2020. P. 211–225.
16. Гурієв С., Треїсман Д. Спін-диктатори. Як змінюються обличчя тиранії в ХХІ столітті / Пер. з англ. О. Бершадська. Book Chef, 2023. 432 с.
17. Zombie democracy. The Economist, 2013. URL: <https://www.economist.com/leaders/2013/06/22/zombie-democracy>
18. Svobik M. The Politics of Authoritarian Rule. Cambridge University Press, 2012. 254 p.
19. Schedler A. The Logic of Electoral Authoritarianism/ *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. A. Schedler (ed). Lynne Rienner Publishers, 2006. P. 1–27.

References:

1. Fishman, R. (1990). Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy. *World Politics* 42 (April). P. 422–440.
2. Higley J., Burton M. G. (1989). The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns. *American Sociological Review*, vol. 54, no. 1. P. 17–32.
3. Maciyeveskyj Yu. V. (2016). U pastci gibrydnosti: zygzagy transformacij politychnogo rezhymu v Ukrayini (1991-2014): monografiya. Chernivci : Knygy – XXI. 552 p. [in Ukrainian]
4. Linz J. J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Lynne Rienner Publishers. 351 p.
5. Linz J. J., Stepan A. (1996). Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Johns Hopkins University Press. 502 p.
6. Bozóki A., Simon E. (2010). Hungary since 1989/*Central and Southeast European Politics since 1989*. S. P. Ramet (ed). Cambridge University Press. P. 204–233.
7. Bajomi-Lázár P. (2013). The Party Colonisation of the Media: The Case of Hungary. *East European Politics and Societies*, 27(1). P. 69-89.
8. Lengyel G., Ilonszki G. (2010). Hungary: Between Consolidated and Simulated Democracy/ *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Best H., Higley J. (Editors). BRILL. P. 153–172.
9. Kornai J. (2015). Hungary's U-Turn: Retreating from Democracy. *Journal of Democracy*, 26(3). P. 34–48.
10. Pap, A. L. (2018). Democratic decline in Hungary: law and society in an illiberal democracy. Routledge. 180 p.
11. Magyar B. (2016). Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary. Central European University Press. 336 p.
12. Ágh A. (2022). The Orbán regime as the 'perfect autocracy': The emergence of the 'zombie democracy' in Hungary. *Politics in Central Europe*, 18. P.1–25.
13. Scheppele Kim Lane. (2014). Legal but not Fair: Viktor Orbán's New Supermajority. New York Times. URL: https://archive.nytimes.com/krugman.blogs.nytimes.com/2014/04/13/legal-but-not-fair-hungary/?_php=true&_type=blogs&_r=0.
14. Viktor Orbán's Speech at Băile Tușnad (Tusnádfürdő) of 26 July 2014. The Budapest Beacon. URL: <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>
15. Haraszi M. (2020). Viktor Orbán's Propaganda State/ *Brave New Hungary. Mapping the System of National Cooperation*. J. M. Kovács, T. Balazs (eds). Lexington Books. P. 211–225.
16. Huriiev S., Treisman D. (2023). Spin-dyktatory. Yak zmyniuiusia oblychchia tyranii v KhKhI stolitti / Per. z anh. O. Bershadaska. Book Chef. 432 p. [in Ukrainian]
17. Zombie democracy. (2013). The Economist. URL: <https://www.economist.com/leaders/2013/06/22/zombie-democracy>

18. Svoboda M. (2012). *The Politics of Authoritarian Rule*. Cambridge University Press. 254 p.

19. Schedler A. (2006). *The Logic of Electoral Authoritarianism/ Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. A. Schedler (ed). Lynne Rienner Publishers. P. 1–27.

Ratushnyi D. The political regime of Hungary: from partyocracy to electoral autocracy and organised kleptocracy

The article focuses on the transformation of Hungary's political regime since 2010, when the Fidesz party led by Viktor Orbán has won every parliamentary election in the country. The main text consists of four parts. The first part defines the relevance of article and describes the theoretical and methodological tools for studying political regimes. The second part analyses the political regime of Hungary until 2010. It is found that the most appropriate term for it is "partyocracy" – that is, democracy, which is reduced to the activities of political parties with little participation of civil society. In addition, the author notes the prevalence of informal ties over formal rules, which is a sign of the regime's high hybridity. These features, together with Hungarian disillusionment with politics, contributed to the concentration of power in the Fidesz party. The third part is devoted to the methods of consolidation of power around the 'political family' of Viktor Orbán. It is proved that consolidation takes place in two ways. Firstly, through gradual changes in formal rules and institutions in favour of the ruling party (which culminated in the adoption of the new Constitution without public discussion and opposition consent). Secondly, by building a pyramidal network of informal mafia-like connections. Thus, there was a 'party colonisation' of various spheres of society, within which big business and the media were co-opted into the system of power. The three most promising conceptual models describing the current regime in Hungary were also analysed: A. Agh's "zombie democracy", S. Guriev and D. Treisman's "spin-dictatorship", and B. Magyar's "post-communist mafia state". Finally, the fourth part of the article offers the author's own conceptual model of the Hungarian political regime as an electoral autocracy in the form of an organised kleptocracy. This model covers the issue of authoritarian control in Hungary and the issue of authoritarian distribution of power within the political elite of the regime, and can serve as a basis for further research in this area.

Keywords: Hungary, Viktor Orbán, electoral autocracy, Fidesz party, Fidesz party

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.16

УДК 342.8:004.7

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-0001-2568>

Скороход О. П., Донецький національний університет ім. Василя Стуса

СВІТОВИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано світовий досвід та порівняно різні практики впровадження цифрових технологій у вибори в різних за режимними характеристиками країнах. Визначено переваги, недоліки та можливі ризики пов'язані із їх впровадження. Основні переваги, відмічені дослідником, включають підвищення доступності та зручності голосування, зниження витрат на проведення виборів, а також покращення прозорості та точності підрахунку голосів. Однак, автор наголошує на значних ризиках, зокрема можливості кібератак, загрозах конфіденційності та потенційних маніпуляціях результатами. Окрім того, вперше, робиться спроба розподілу країн за їх досвідом впровадження цифрових технологій. Автор наводить приклади успішного та не успішного досвіду, а також звертає увагу на досвід країн, що продовжують експерименти із цифровізацією політичної участі. Порівняння конкретних прикладів й різних моделей е-голосування дає підстави стверджувати про перспективність подальшого дослідження впливу цифрових технологій на явку виборців, а отже й на мотивацією громадян до участі в управлінні суспільними справами. Особлива увага у статті приділена перспективам адаптації світового досвіду до українського контексту в умовах збройного конфлікту та повоєнного відновлення. Аналіз світового досвіду цифровізації виборів та оцінка його ефективності робить цю статтю важливим внеском у дослідження світових демократичних процесів та їхньої модернізації. Стаття висвітлює такі ключові аспекти як: національні моделі е-голосування, законодавчу базу електронного голосування, технічні можливості, забезпечення безпеки в процесі виборів та громадську довіру до виборчого процесу. Підводячи підсумок, стверджується, що не дивлячись на суттєвий технологічний прорив, демографічні зміни, доступність Інтернету тощо, розвиток, впровадження, а головне прийняття систем електронного голосування залишається проблемним питанням розвитку суспільства.

Ключові слова: вибори, електронне голосування (e-voting), цифрові технології, блокчейн технології, інформаційна безпека

Постановка проблеми. Процес виборів є фундаментальною складовою забезпечення демократії та легітимної передачі влади в суспільстві. У сучасних умовах, коли цифрові технології стають невід'ємною частиною повсякденного життя, їх впровадження у виборчий процес є не лише технічним удосконаленням, але й ключовим фактором збереження демократичних принципів та посилення довіри громадян до інститутів влади. Починаючи з 2000-х років, електронне голосування або e-voting привернуло значну увагу та здобуло популярність завдяки своєму потенціалу оптимізувати процес голосування, підвищити доступність для виборців і зменшити ймовірність людської помилки під час підрахунку голосів. Проте, ця технологія, як і будь яка новація, містить значні ризики і проблеми, включаючи конфіденційність даних, цифровий розрив, інформаційну безпеку тощо. Щоб зрозуміти наслідки та виклики електронного голосування, уряди по всьому світу активно включились у процес дослідження цієї технології через реалізацію низки пілотних проектів спрямованих на тестування e-voting за допомогою різних платформ для онлайн-голосування і додатків для смартфонів [12]. Враховуючи наведене, необхідно всебічно дослідити світовий досвід впровадження цифрових технологій у виборчий процес. Такий аналіз дозволить виявити найкращі практики, основні виклики та потенційні шляхи їх подолання, що є важливим для подальшої модернізації виборчої систем України, особливо в умовах збройного конфлікту та повоєнного відновлення.

Метою статті є дослідження світового досвіду впровадження та використання цифрових технологій у виборчому процесі, а також оцінка їхнього впливу на ефективність, прозорість і доступність виборів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження світового досвіду включає порівняння різних практик до впровадження цифрових технологій у вибори в різних за режимними характеристиками країнах. Компаративний аналіз включає наступні критерії: національні моделі інтернет-голосування, законодавча база електронного типу голосування, технічні можливості, забезпечення безпеки в процесі виборів та громадська довіра у виборчому процесі. Окрім того, використано метод кейс-стаді для порівняння й глибоко розуміння конкретних випадків з різним рівнем успішності цифровізації виборів, зокрема Естонії, Бельгії, Канади, Румунії, Індії, Сингапуру тощо.

Згідно інформації Міжнародного інституту демократії і сприяння виборам IDEA світовий досвід впровадження цифрових технологій у виборчий процес демонструє різноманітність підходів та результатів. У переважній більшості країн цифрові технології у виборчий процес були випробувані та впроваджені для підвищення доступності, ефективності та прозорості виборів. Зокрема, ці процеси мали на меті забезпечити можливість голосування для груп, які не мали змоги проголосувати особисто або чия можливість голосувати була обмеженою. Нижче, у таблиці 1, представлено перелік країн в яких відбувались експерименти з впровадження чи випробування систем електронного голосування чи інших цифрових рішень у виборчі процеси в різні періоди.

Таблиця 1

Країни та періоди експериментів із е-голосуванням та іншими цифровими технологіями в виборчому процесі

<i>Країна</i>	<i>Роки експериментів</i>
Австралія	2011 – 2021
Аргентина	2000 – т/ч
Бельгія	1994 – 2004, 2019 – т/ч
Бразилія	1996 – т/ч
Болгарія	2007 – т/ч
Велика Британія	2001 – 2007
Венесуела	2004 – т/ч
Естонія	2005 – т/ч
Індія	2004 – т/ч
Канада	2003 – т/ч
Кенія	2013 – 2017
Мексика	2012 – т/ч
Молдова	2011 – т/ч
Нігерія	2015 – т/ч
Нідерланди	2004 – 2006
Німеччина	2005 – 2009
Норвегія	2011 – 2014
Румунія	2019 – т/ч
Сінгапур	2020 – т/ч
США	2000 – т/ч
Франція	2006 – 2007
Швейцарія	2004 – 2007, 2019 — т/ч

Наведений далеко не повний перелік країн, що експериментували із запровадженням цифрових технологій у виборчий процес, проте представлені держави яскраво відображають та дають нам уявлення, про географію та періоди розповсюдження новітніх технологій в політичних системах.

Далі, спробуємо стисло зупинитись й зобразити переваги, недоліки, здобутки та застереження, які виявились під час цих експериментів у кожному конкретному випадку, згрупувавши країни за ознаками успішності/неуспішності цих експериментів.

Успішні приклади. Світовий лідер серед країн де електронне голосування стало традицією, найбільш відомий та успішний досвід має Естонія. В цій країні використовують електронне

голосування з 2005 року для національних виборів у парламент. Система дозволяє громадянам голосувати онлайн за допомогою національних ідентифікаційних карток і безпечної електронної платформи для голосування [4].

Наступний приклад вдалого впровадження цифрових технологій це Бразилія, яка має значний досвід використання систем для електронного голосування, який розпочався ще в 1996 році із запровадження електронних скриньок для голосування. А з 2000 року були запроваджені електронні машини для голосування з прямим записом (Direct-recording Electronic Voting System – DRE), на всіх рівнях виборів, що значно зменшило фальсифікації і підвищило швидкість і точність підрахунку голосів. Вищий виборчий трибунал Бразилії контролює впровадження та безпеку системи голосування, забезпечуючи регулярні оновлення та перевірки для підтримки суспільної довіри. Незважаючи на такі труднощі, як спроби злому, бразильська система вважається однією з найефективніших і найбезпечніших систем електронного голосування у світі [9].

Аргентина та Венесуела доволі вдало впроваджують гібридний підхід до електронне голосування. Так в Аргентина використовує систему BUE (Boleta Única Electrónica), яка поєднує електронне голосування з паперовим слідом. Цей метод допомагає забезпечити прозорість і довіру виборців, надаючи паперовий запис кожного голосу, який можна перевірити. У Венесуелі ж, використовується комплексна електронна система голосування, яка включає біометричну автентифікацію та надійний процес аудиту. Країна використовує машини DRE із сенсорним екраном, які генерують паперову квитанцію про кожне голосування, що дозволяє проводити перевірки точності електронних результатів після виборів. Понад 50% виборчих дільниць проходять «гарячий аудит» відразу після завершення голосування, порівнюючи електронні результати голосування з паперовими квитанціями. Ця система спрямована на підвищення прозорості та довіри виборців, незважаючи на політичні виклики в країні. Використання таких систем розглядається як спосіб модернізації виборчого процесу, одночасно вирішуючи проблеми щодо шахрайства та доступності [7].

Цікавий і доволі успішний досвід цифровізації виборчого процесу мають США, де, ще у 2000-х роках розпочалося використання електронних машин для голосування (DRE). Згодом, для підвищення прозорості та надійності голосування переважна більшість штатів почали використовувати системи з перевіркою паперових слідів (Voter-Verified Paper Audit Trail, VVPAT). Ці системи дозволяють виборцям перевірити свій вибір на папері перед тим, як він буде збережений електронно. Це забезпечує можливість ручного перерахунку голосів у разі необхідності. Окрім того, у США впроваджено дистанційне електронне голосування для військовослужбовців та громадян, що проживають за кордоном. Також ця система активно розвивається і для громадян із обмеженими фізичними можливостями. Для цього, а також для запобігання різним проявам шахрайства і забезпечення результатів волевиявлення громадян, Конгрес США у 2002 році, ухвалив Закон «Допоможи Америці проголосувати» (HAVA) [8]. На виконання цього Закону, було створено Комітет з розробки технічних рекомендацій (TGDC, щодо системи голосування при Національному інституту стандартів і технологій (NIST). Крім того, на NIST покладено обов'язки з проведення оцінки незалежних нефедеральних лабораторій для тестування систем голосування та подання рекомендації кваліфікованих лабораторій для акредитації та подальший моніторинг їх діяльності [10]. Однак, як і у всіх попередніх успішних прикладів, система електронного голосування в США має певні недоліки та питання щодо захищеності, а після втручання у вибори 2016 року, питання кібербезпеки вийшли на пріоритетний рівень, а деякі штати навіть призупинили дозволи на використання електронних систем для голосування [6].

Невдалі експерименти. Практика електронного голосування на початку. 2000р. у європейських країнах не завжди мала позитивну результативність, що призводило до призупинення або відмови від цих експериментів. Так, Норвегія провела випробування електронного голосування на місцевих виборах, але його було припинено через проблеми безпеки та відсутність довіри громадськості до системи. Франція у 2006 – 2007 роках випробувала систему електронного голосування в кількох пілотних проектах, але вони не були широко впроваджені через занепокоєння щодо безпеки, прозорості та потенціалу фальсифікацій на виборах. Німеччина вивчала системи електронного голосування в деяких регіонах, але в результаті серйозних дебатів щодо безпеки та надійності таких систем, Федеральний конституційний суд, у 2009 році, постановив, що використання машини для електронного голосування протирічить Конституції через занепокоєння щодо прозорості та можливості перевірки результатів [13]. Великобританія реалізувала низку пілотних проектів та випробувала ряд систем електронного голосування на місцевих виборах. Однак занепокоєння щодо

безпеки, надійності та потенціалу шахрайства обмежили їх застосування. Нідерланди також, випробовували різні електронні системи для голосування, але після серії безпекових інцидентів у 2006 році країна вирішила повернутися до використання паперових бюлетенів. Ще одним цікавим прикладом, є досвід Австралії. Ця країна використовувала електронне голосування головним чином, щоб задовольнити потреби виборців, які голосують віддалено та мають обмежені можливості. У Новому Південному Уельсі (NSW) у 2011 році була запроваджена система iVote. Ця система дозволяла виборцям, які мають вади зору, інші фізичні обмеження чи проживають у віддалених куточках штату, проголосувати онлайн або по телефону. Система iVote використовувалася на виборах з 2011 по 2021 роки. Проте у березні 2022 року комісар з виборів штату NSW вирішив, що система голосування iVote не використовуватиметься на наступних виборах штату NSW у березні 2023 року, через системні питання безпеки та відповідності діючої системи сучасним інформаційним викликам і загрозам [11].

І хоча перелічені вище країни припинили експерименти із цифровізацією виборчого процесу, це не означає, що вони повністю відмовились від досліджень цієї галузі. Так Німеччина активно експериментує і впроваджує онлайн технології у неполітичні вибори. Завдяки цьому експерименту, приблизно 52 мільйони виборців, які мають право голосу, взяли участь у соціальних виборах до фондів медичного страхування, які відбулися з 11 квітня по 31 травня 2023 року. Так само й Норвегія, у травні 2018 року провела референдум у 19 муніципалітетах, щодо об'єднання двох округів. Для цього, було розроблено та застосовано інтернет-платформу для онлайн-голосування TIVI.

Але найбільш велика і на наш погляд цікава й перспективна група країн, це країни що продовжують випробовувати різні моделі та методи цифровізації виборчого процесу. Серед них: Бельгія, яка у 1994 та 2003 роках провела серію експериментів з електронним голосуванням у яких взяло участь 22 % населення. Однак після того, як виникли занепокоєння щодо безпеки та надійності системи, а компанії виробники систем визнали наявність помилок у підрахунку голосів, у 2004 році країна вирішила припинити її використання та повернутися до традиційних паперових бюлетенів. Однак, у 2019 році, Бельгія відновила експерименти із е-голосуванням. Так на виборах 26 травня 2019 року, третина муніципалітетів Бельгії голосувала в електронному вигляді, а решта – на папері. Того дня 19 муніципалітетів Брюсселя, муніципалітети німецькомовної спільноти та 157 фламандських муніципалітетів (52%) встановили комп'ютери для голосування. В інших муніципалітетах Фландрії та всіх муніципалітетах Валлонії вибори відбувались традиційним методом. Під час цих виборів, використовувалась система підтвердження голосу. Тобто, усі електронні машини для голосування видавали паперові докази, що дозволило виборцю перевірити, чи правильно зареєстровано його вибір. Виборець повинен помістити цей доказ в урну, щоб у разі виникнення проблем можна було перерахувати голоси. Урни мають систему закриття, яка відкривається лише після сканування паперових доказів [5].

Швейцарія, експериментувала із цифровими системами на виборах з 2004 по 207 рік, але через недовіру та питання інформаційної безпеки припинила ці спроби на довгі 12 років. Але у 2023 році у 3 кантонах було відновлено систему електронного голосування на парламентських виборах. А на 2024 рік заплановано розширення дії цієї системи ще на один кантон.

У Румунії та Болгарії електронне голосування також стало важливою частиною виборчого процесу. Так Румунія з 2019 року активно експериментує з різними електронними технологіями, щоб підвищити прозорість та ефективність виборів. У 2020 році, під час пандемії COVID-19, впровадження електронних технологій дозволило зменшити фізичні контакти на виборчих дільницях та забезпечити безпеку виборців. У Болгарії впровадження електронного голосування пройшло через кілька етапів і супроводжувалося різними викликами та успіхами. Головною особливістю цієї системи є паперово-електронний гібрид варіанту голосування, з тією відмінністю, що в Румунії забезпечено можливість спостереження за виборчими перегонами онлайн, що дозволяє бачити, як змінюється результат тієї чи іншої партії, а у Болгарії така опція поки що недоступна [2].

Не менш цікавим прикладом є досвід Канади, де електронне голосування вперше було випробуване в місті Маркем у 2003 році на муніципальних виборах. Цей досвід виявився успішним, і з того часу місто постійно використовує цю технологію на місцевих виборах. Виборці мають можливість голосувати онлайн, використовуючи безпечну систему з ідентифікацією виборців через особисті дані, що дозволяє збільшити доступність виборчого процесу для громадян, зокрема тих, хто має обмеження в пересуванні або проживає за кордоном. Канада також впроваджує електронні

списки виборців, що дозволяють спростити та прискорити процес реєстрації виборців і перевірки їхньої особи на виборчих дільницях. Це підвищує ефективність і прозорість виборчого процесу, забезпечуючи точність даних та зменшуючи можливість фальсифікацій [14].

Азійські країни, такі як Індія та Сінгапур також активно експериментують і цифровими технологіями у процесі виборів. Примітно, що саме Індія має найдовшу історію електронного голосування. Країна розпочала впровадження електронних виборчих машин (EVM) на національних виборах у 2004 році. Ці машини значно покращили швидкість підрахунку голосів та зменшили кількість помилок, пов'язаних з ручним підрахунком. І хоча система зазнає певної критики щодо безпеки та можливості маніпуляцій, загалом вона вважається успішною і продовжує вдосконалюватись. Так, у 2024 році на загальних виборах, біля 5,5 млн. EVM були використані для підрахунку голосів понад 642 мільйонів виборців. Цікавою особливістю цих машин є те, що вони використовують спеціально створені символи для всіх загальнонаціональних і регіональних політичних партій. Кожен виборець, щоб віддати свій голос, може натиснути кнопку навпроти певного символу. Таким чином можуть проголосувати й неписьменні індійські громадяни. Ще одним прикладом турботи про виборців є те, що представники Виборчої комісії усіма можливими способами доставляють електронні машини для голосування в різні віддалені пункти країни [1].

Сінгапур почав впровадження систем електронного голосування на національних виборах відносно нещодавно. У 2020 році на загальних виборах було випробувано нову систему електронного голосування, яка дозволяла виборцям використовувати цифрові пристрої для голосування. Система забезпечувала високу ступінь безпеки та прозорості процесу. Однією з головних переваг цієї системи була її здатність обробляти результати виборів швидко та точно, що підвищило довіру громадян до виборчого процесу. Проте, система все ще перебуває на стадії випробувань і уряд Сінгапуру продовжує працювати над підвищенням її безпеки та надійності [15].

Окрім цього, не можна обійти увагою й досвід країн африканського континенту. Так, Кенія у 2013 році впровадила біометричну систему реєстрації виборців і електронну передачу результатів. Незважаючи на технічні проблеми під час перших виборів, впровадження електронних технологій мало на меті підвищити прозорість та зменшити фальсифікації. У 2017 році, під час загальних виборів, країна знову використала електронну систему реєстрації та передачі результатів. Нігерія, також випробовувала електронні системи на виборах. Так, у 2015 та 2019 роках було застосовано технологію смарт-карток для реєстрації виборців. Це дозволило зменшити рівень виборчих фальсифікацій, але повне впровадження електронного голосування ще не відбулося [3].

Висновки. Після десятиліття експериментів, розвиток е-голосування залишається актуальною, хоча й доволі дискусійною проблемою. Не дивлячись на велику кількість позитивних прикладів, переважна більшість країн, ще вагаються й продовжують експерименти, обмежуючись лише технологіями які дозволяють пришвидшити підрахунок голосів чи ідентифікацію виборців. Однак, дана проблема, нещодавно отримала новий імпульс у зв'язку з такими глобальними проблемами як пандемія COVID-19 та вторгнення Росії в Україну. Країни західної демократії прагнуть впроваджувати системи е-голосування для уникнення негативних наслідків від тимчасового припинення демократії через перенесення виборів. Задля цього, активно розробляються та випробовуються різні моделі та онлайн платформ для голосування у неполітичних, соціальних виборах. Всі без виключення переконані, що електронне голосування може підвищити доступність та зручність виборчого процесу, але проблеми безпеки та довіри громадськості й досі залишаються критичними аспектами. Отже, інтеграція цифрових технологій у виборчий процес демонструє успішні приклади, але стикається з викликами, такими як нерівність в доступі до нових технологій, вирішення проблем кібербезпеки, захисту конфіденційності даних та підвищення довіри громадян. В результаті, не дивлячись на суттєвий технологічний прорив в останні роки, демографічні зміни, доступність Інтернету та обізнаність мас у користуванні сучасними технологіями, такими як он-лайн системи вибору (в першу чергу мова йде про он-лайн системи побутового, повсякденного вибору та он-лайн платформи для банкінгу), розвиток, впровадження, а головне прийняття систем електронного голосування залишається проблемним питанням розвитку суспільства.

Напрямок подальших досліджень. Подальші дослідження повинні зосереджуватися на розробці та впровадженні заходів з підвищення кібербезпеки виборчих процесів, дослідженні методів захисту конфіденційності даних виборців, а також на аналізі соціальних аспектів впровадження цифрових технологій, зокрема, на вивченні факторів, що впливають на довіру громадян до електронних виборчих систем. Важливим є також дослідження ефективності цифрових

технологій у контексті різних політичних і соціальних систем, щоб визначити найкращі практики та адаптувати їх до конкретних умов кожної країни. Окрім того, видається перспективним напрямом дослідження впливу цифрових технологій явку виборців, а отже на мотивацією громадян до участі в управлінні суспільними справами.

Бібліографічний список:

1. Борділовська О. Результати виборів в Індії. <https://niss.gov.ua>. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-06/az_vibori-v-indii-2024_06062024.pdf. (дата звернення: 10.06.2024).
2. Пуртова А. Досвід електронного голосування у Болгарії – плюси та мінуси, які варто врахувати Україні. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/anna_purtova/490018_dosvid_elektronного_golosuvannya.html (дата звернення: 27.05.2024).
3. Alebiosu E. Smart Card Reader and the 2015 General Elections in Nigeria. *Journal of African elections*. 2016. Vol. 15, no. 2. P. 69–89. URL: <https://doi.org/10.20940/jae/2016/v15i2a4> (дата звернення: 19.06.2024).
4. Alvarez R. M., Hall T. E., Trechsel A. H. Internet Voting in Comparative Perspective: The Case of Estonia. PS: *Political Science & Politics*. 2009. Vol. 42, no. 03. P. 497–505. URL: <https://doi.org/10.1017/s1049096509090787> (дата звернення: 19.06.2024).
5. Belga D. Elektronisch stemmen is 100 procent beveiligd. <https://www.metrotime.be/>. URL: <https://www.metrotime.be/nl/nieuws/elektronisch-stemmen-100-procent-beveiligd> (дата звернення: 29.05.2024).
6. Election Security. NIST. URL: <https://www.nist.gov/itl/voting/research-and-projects/election-security> (дата звернення: 31.05.2024).
7. Goldsmith B., Ruthrauff H. [Implemented and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies](https://www.Implemented and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies). URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/Implementing_and_Overseeing_Electronic_Voting_and_Counting_Technologies.pdf (дата звернення: 15.05.2024).
8. Help America Vote Act of 2002 (HAVA). URL: https://www.eac.gov/sites/default/files/eac_assets/1/6/HAVA41.PDF.
9. Is Brazil’s Electronic Voting System Safe from Fraud and Manipulation?. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/event/brazils-electronic-voting-system-safe-fraud-and-manipulation> (дата звернення: 19.06.2024).
10. Nist-and-help-america-vote-act-2002-hava. <https://www.nist.gov>. URL: <https://www.nist.gov/itl/voting/nist-and-help-america-vote-act-2002-hava>. (дата звернення: 30.05.2024).
11. NSW Electoral Commission commits to explore technology assisted voting options to replace iVote – NSW Electoral Commission. Home – NSW Electoral Commission. URL: <https://elections.nsw.gov.au/about-us/media-centre/news-and-media-releases/nswec-commits-to-explore-tav-options> (дата звернення: 19.05.2024).
12. Turnbull-Dugarte S. J., Devine D. Support for digitising the ballot box: A systematic review of i-voting pilots and a conjoint experiment. *Electoral Studies*. 2023. Vol. 86. P. 102679. URL: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2023.102679> (дата звернення: 19.05.2024).
13. Verwendung von Wahlcomputern bei der Bundestagswahl 2005 verfassungswidrig : of 03.03.2009. URL: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2009/bvg09-019.html> (дата звернення: 16.03.2024).
14. Voter Registration. Elections Canada en ligne – Elections Canada On-line. URL: <https://elections.ca/content.aspx?section=vot&dir=reg&document=index&lang=e> (дата звернення: 07.05.2024).
15. Yang C. Singapore GE2020: Automatic recount if difference in votes between candidates is 2% or less. The Straits Times. URL: <https://www.straitstimes.com/politics/singapore-ge2020-automatic-recount-if-difference-in-votes-between-candidates-is-2-or-less> (дата звернення: 22.05.2024).

References:

1. Bordilovska O. Election results in India. <https://niss.gov.ua>. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-06/az_vibori-v-indii-2024_06062024.pdf. (date of access: 10.06.2024).
2. Purtova A. Evidence of electronic voting in Bulgaria – pros and cons of how to protect Ukraine. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/anna_purtova/490018_dosvid_elektronного_golosuvannya.html (date of access: 27.05.2024).
3. Alebiosu E. (2016). Smart Card Reader and the 2015 General Elections in Nigeria. *Journal of African elections*. Vol. 15, no. 2. P. 69–89. URL: <https://doi.org/10.20940/jae/2016/v15i2a4> (date of access: 19.06.2024).
4. Alvarez R. M., Hall T. E., Trechsel A. H. (2009). Internet Voting in Comparative Perspective: The Case of Estonia. PS: *Political Science & Politics*. Vol. 42, no. 03. P. 497–505. URL: <https://doi.org/10.1017/s1049096509090787> (дата звернення: 19.06.2024).
5. Belga D. Elektronisch stemmen is 100 procent beveiligd. <https://www.metrotime.be/>. URL: <https://www.metrotime.be/nl/nieuws/elektronisch-stemmen-100-procent-beveiligd> (date of access: 29.05.2024).

6. Election Security. NIST. URL: <https://www.nist.gov/itl/voting/research-and-projects/election-security> (date of access: 31.05.2024).
7. Goldsmith B., Ruthrauff H. <https://www.Implemented and Overseeing Electronic Voting and Counting Technologies>. URL: https://www.ndi.org/sites/default/files/Implementing_and_Overseeing_Electronic_Voting_and_Counting_Technologies.pdf (date of access: 15.05.2024).
8. Help America Vote Act of 2002 (HAVA). URL: https://www.eac.gov/sites/default/files/eac_assets/1/6/HAVA41.PDF.
9. Is Brazil's Electronic Voting System Safe from Fraud and Manipulation?. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/event/brazils-electronic-voting-system-safe-fraud-and-manipulation> (date of access: 19.06.2024).
10. Nist-and-help-america-vote-act-2002-hava. <https://www.nist.gov>. URL: <https://www.nist.gov/itl/voting/nist-and-help-america-vote-act-2002-hava>. (date of access: 30.05.2024).
11. NSW Electoral Commission commits to explore technology assisted voting options to replace iVote – NSW Electoral Commission. Home – NSW Electoral Commission. URL: <https://elections.nsw.gov.au/about-us/media-centre/news-and-media-releases/nswec-commits-to-explore-tav-options> (date of access: 19.05.2024).
12. Turnbull-Dugarte S. J., Devine D. (2023). Support for digitising the ballot box: A systematic review of i-voting pilots and a conjoint experiment. *Electoral Studies*. Vol. 86. P. 102679. URL: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2023.102679> (date of access: 19.05.2024).
13. Verwendung von Wahlcomputern bei der Bundestagswahl 2005 verfassungswidrig : of 03.03.2009. URL: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2009/bvg09-019.html> (date of access: 16.03.2024).
14. Voter Registration. Élections Canada en ligne – Elections Canada On-line. URL: <https://elections.ca/content.aspx?section=vot&dir=reg&document=index&lang=e> (date of access: 07.05.2024).
15. Yang C. Singapore GE2020: Automatic recount if difference in votes between candidates is 2% or less. *The Straits Times*. URL: <https://www.straitstimes.com/politics/singapore-ge2020-automatic-recount-if-difference-in-votes-between-candidates-is-2-or-less> (date of access: 22.05.2024).

Skorokhod O. Global experience of implementation and use of digital technologies in the election process

This article analyzes global experiences and compares various practices of implementing digital technologies in elections across countries with different regime characteristics. The study identifies the advantages, drawbacks, and potential risks associated with their adoption. Key benefits highlighted by the researcher include increased accessibility and convenience of voting, reduced election costs, and enhanced transparency and accuracy in vote counting. However, the author emphasizes significant risks such as cyberattacks, threats to confidentiality, and potential manipulation of results. Additionally, the article introduces a novel attempt to categorize countries based on their experiences with digital technology adoption. The author provides examples of both successful and unsuccessful experiences and underscores ongoing experiments in political participation digitalization by various countries. Comparing specific examples and different models of e-voting provides grounds for asserting the prospects for further research into the impact of digital technologies on voter turnout and citizen motivation for participating in governance. Special attention in the article is devoted to prospects for adapting global experiences to the Ukrainian context, particularly amidst armed conflict and post-war reconstruction. The analysis of global experiences in electoral digitalization and its effectiveness evaluation makes this article a significant contribution to the study of global democratic processes and their modernization. The article illuminates key aspects such as national e-voting models, legislative frameworks for electronic voting, technical capabilities, election security measures, and public trust in the electoral process. In conclusion, despite substantial technological advancements, demographic changes, internet accessibility, etc., the development, implementation, and especially the acceptance of electronic voting systems remain challenging issues for societal progress.

Keywords: elections, electronic voting (e-voting), digital technologies, blockchain technology, information security

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.17

УДК 070:316.77]:327.5:323.269

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5647-7869>

Булгаков Д. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МАНІПУЛЯЦІЇ У МАС-МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ
ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ

Упродовж останнього десятиліття технології політичного маніпулювання суттєво змінилися. Вони стали більш універсальними, мобільними, збільшився їхній вплив на політичну свідомість і ціннісні установки громадян. Окрім відомих технологій, серед яких стратегія «керованого хаосу», рефлексивне управління, з'явилися нові види політичних маніпуляцій. Вони використовують сучасні засоби комунікації, розраховані на управління умовами штучно створеної політичної нестабільності. Масштабні соціально-політичні перетворення українського суспільства останніх десятиліть, трансформація владних структур, тотальне переосмислення та зміна суспільних ідеалів і цінностей актуалізують вивчення інститутів, що впливають на думку громадськості. Формування нових відносин влади та громадян, а також активна участь широких верств населення у прийнятті політично значущих рішень зумовлюють необхідність удосконалення комунікаційних структур і механізмів.

У сучасному світі мас-медіа відіграють ключову роль у формуванні громадської думки та політичному дискурсі. Вони не тільки слугують джерелом інформації для широкої аудиторії, але й виступають як форум для обговорення різноманітних поглядів та ідей, що представляють інтереси громадськості. Медіа забезпечують обмін інформацією між політичними партіями, групами, потенційними представниками влади та громадськістю, що сприяє більшій прозорості та залученню громадян до управління державою.

Однак, окрім позитивних аспектів, мас-медіа можуть використовуватися як інструмент політичної боротьби, де маніпуляції та пропаганда стають засобами досягнення певних цілей. Це включає ретельний моніторинг та контроль за діями державних органів, громадських організацій та інших органів влади, щоб забезпечити їхню відповідальність перед суспільством. Такий підхід дозволяє виявляти та висвітлювати випадки зловживань, корупції та інші негативні явища, сприяючи формуванню критичного ставлення до інформації, яку подають медіа.

Роль мас-медіа у політичному дискурсі та їх вплив на громадську думку є предметом постійного аналізу та дослідження, оскільки вони є важливим елементом демократичного суспільства. Водночас, необхідно підкреслити важливість розвитку критичного мислення та медіаграмотності серед населення, щоб мінімізувати ризики маніпуляцій та поширення недостовірної інформації.

Ключові слова: комунікації, технології, пропаганда, інформаційні війни, політична боротьба, мас-медіа, політична боротьба, маніпуляція громадською думкою, психологічний вплив, медіа стратегії, критичне мислення

Маніпуляція суспільною свідомістю в політичних та комерційних цілях сьогодні є визнаним інструментом політики та конкурентної боротьби, хоч моральний зміст цього явища є досить сумнівним. Е. Бернейс назвав «усвідомлену та розумну маніпуляцію організованими звичками та думками мас – важливим елементом у демократичному суспільстві. Отже, він визнав маніпуляцію ознакою не лише тоталітаризму, а й демократії» [1, с. 3].

Е. Тейлор описує песимістичну картину тотальної маніпуляції «щодня і швидше за все протягом усього життя» у простих речах, зокрема у виборі предметів споживання, думок та поглядів. Маніпулятивні технології настільки досконалі, що практично неможливо «відокремити нашу ідентичність від процесу, що привів нас до сьогоденного стану» [7, С. 22].

Формально маніпулювання свідомістю не заборонено, тому за реалізації таких дій згоди громадян не потрібно, а саме маніпулювання може бути різноспрямованим. Держава здійснює його

з метою збереження стійкості політичного режиму, опозиція – навпаки, для дискредитації уряду чи порушення стійкості (дестабілізації) [4, с. 41].

У країнах, де важелі влади знаходяться в руках державної бюрократії, монополістичний контроль над ЗМІ, часто доповнений офіційною цензурою, дає зрозуміти, що ЗМІ служать цілям панівної еліти [9, с. 1].

На маніпуляцію також впливає і неможливість суспільства фільтрувати та обробляти великі обсяги інформації. «Навіть якби преса чи сучасні засоби масової інформації могли описати світ з неупередженою точністю, середньостатистична людина не має ані часу, ані здатності зрозуміти величезний обсяг інформації» [10, с. 13].

«Масове суспільство» формує масову поп-культуру, тісно пов'язану з процесом стандартизації смаків, потреб, способу мислення. Це суспільство, де панують однакові стереотипи. Сам термін «масовізація» відображає процеси нівелювання життєвих форм, поглядів та поведінки людей, незалежно від їхнього рівня освіти, професії, суспільного становища. Шляхом штучного формування культурної сфери процес програмування, а потім і маніпулювання суспільною свідомістю спрощується, оскільки всі засоби політичного маніпулювання так чи інакше ґрунтуються на створенні та впровадженні в масову свідомість соціальних міфів, тобто ідей, що підтверджують інтереси маніпуляторів. У масовій свідомості в ці ідеї зазвичай вірять без серйозного осмислення, оскільки рівень критичного мислення суспільства серйозно падає [4, с. 42].

Найбільш вагому роль у цьому процесі відіграє телерадіомовлення, а також Інтернет, оскільки постійні користувачі соціальних мереж явно демонструють зниження здатності до критичного мислення та самостійних рішень (за даними експерименту, проведеного шотландськими вченими) [2]. Можна стверджувати, що за допомогою цих мереж здійснюється трансляція в суспільство найрізноманітнішої інформації: від новітнього рекламного ролика до вузько-спрямованої релігійної тематики, від апробації політичних ідей та пошуку альтернативних рішень до одностороннього транслявання інформації (коли блог є своєрідним рупором оратора). Соціальні мережі надають значний вплив на суспільну свідомість, не просто формуючи її цінності та потреби, але часом задаючи порядок денний. Використання цього ресурсу разом із новітніми методами політичного маніпулювання цілком обґрунтовано і результативно.

У демократичних суспільствах усього світу мас-медіа намагаються виконувати низку спеціальних функцій. М. Гуревич та Дж. Блумлер сформулювали їх так:

1. Спостерігати за поточними подіями, які можуть позитивно чи негативно вплинути на добробут громадян;
2. Визначити ключові суспільно-політичні проблеми, у тому числі їх походження та можливість вирішення;
3. Забезпечити форум для тих, хто представляє та захищає інтереси громадськості;
4. Передавати інформацію від різних партій і груп політичного дискурсу та до них; обмін інформацією між потенційними представниками влади та громадськістю;
5. Ретельно стежити за державними органами, громадськими організаціями та іншими органами влади, контролювати їхні дії та політику;
6. Інформувати та заохочувати громадян брати активну участь у політичних процесах, а не просто пасивно спостерігати за ними;
7. Протидіяти зовнішнім силам, які прагнуть підірвати незалежність преси [5, с. 56].

На думку М. Гуревича та Дж. Блумлера, ці особливі функції є, по суті, цілями або стандартами, до яких мас-медіа повинні прагнути в демократичному суспільстві. Через фундаментальну природу медіа як переважно комерційних організацій або через інші обмежувальні фактори, ЗМІ часто не відповідають цим стандартам. Натомість політична реклама є основною формою спілкування між політичними кандидатами та виборцями.

У бюджетах великих політичних кампаній телевізійна реклама є основною статтею витрат. Так можна ефективно презентувати виборцям імідж конкретного кандидата, викладаючи основні тези його програми. Політична реклама часто надає більше інформації про хід кампанії, ніж про особистості кандидатів. У. Гамсон і К. Лаш визначили кадр як «центральну організуючу ідею для осмислення подій, пов'язаних із порушеною проблемою». Якщо звернутися до політичної пропаганди, то можна побачити, що в інформаційних кампаніях часто використовуються метафори та фрази-зачіпки. Інформаційні кампанії порівнюють з битвою чи змаганнями, на кшталт кінських перегонів з їхніми «лідерами» та «темними конячками». Прийоми фреймінгу істотно впливають на сприйняття широкою аудиторією та її інтерпретацію побаченого та почутого [6, с. 31].

У. Беннет визначив найпопулярніші чотири види спотворення новин: персоналізація, фрагментація, драматизація та нормалізація. Персоналізація стосується тенденції новинних історій зосереджуватися на конкретних особах під час розгляду тем, що становлять суспільний інтерес. Фрагментація включає представлення новин у чіткій і лаконічній формі [8]. Р. Харт вважає фрагментарність викладу наслідком «політики як послідовності сцен». Драматизація виникає щоразу, коли історію вибирають через її драматичну чи розважальну цінність, а не через важливість теми. Нормалізація відбувається, коли та чи інша новина подається як приватна справа, яку можна вирішити в рамках діючої соціально-політичної системи. На характер політичної пропаганди може впливати кожен із цих типів спотворень [8].

У центрі уваги багатьох наукових досліджень бачимо наслідки політичної пропаганди, де головним героєм виступає окрема людина, а не суспільство загалом. Інакше кажучи: в працях домінує аналіз впливу медіа на мікро, а не макрорівні. Розвідки, що проводяться на макрорівні, стосуються вивчення систем через окремих осіб. На кожному рівні характер і вплив політичної пропаганди залежить від різноманітних факторів. Вони впливають на деякі політичні характеристики чи орієнтації кожного члена спільноти (чи їх організованих груп), а також на їхні особливості щодо обробки медіаповідомлень [8].

Дослідників політичної пропаганди протягом тривалого часу цікавив медіавплив на поведінку виборців. Було встановлено, що вплив ЗМІ може бути прямим або непрямим, а іноді в ньому є і міжособистісне спілкування. У багатьох дослідженнях показано, що голосування є комплексною поведінкою, на яку впливають різні фактори. Один із них – потрапляння інформації до мас-медіа.

Політична реклама довела ефективний вплив на поведінку виборців. Саме тому кандидати не шкодують мільйонів доларів лише на телевізійну рекламу. За останніх 40 років тривалість телевізійної реклами значно скоротилася: від 30-хвилинної біографічної реклами в 1950-1960 роках до чотирехвилинного ролика в 1970-х та до 60-30-15-секундних реклам у 1980-1990 роки. Зараз найпопулярніша тривалість політичної реклами становить 30 секунд, що дозволяє науковцям говорити про «еру 30-секундних сюжетів».

Визначення сили впливу на поведінку виборців змінювалося багато років. Проблема політичних дебатів у рамках політичної комунікації передвиборчого періоду нині набуває особливого змісту. Враховуючи, що основною функцією політичної комунікації загалом і дебатів зокрема залишається привернення уваги, переконання та стимулювання до дії, особливий інтерес для вчених представляють можливості передачі певного обсягу інформації, оцінок, ідей, емоцій від одного суб'єкта (індивідуального чи групового) до об'єкта (індивідуального чи групового) у вигляді символів із єдиною метою зміни чи самого об'єкта (його світогляду шляхом інформування), чи його поведінки. Цілі, що переслідують у передвиборний період, диктують свою специфіку процесу комунікування, оскільки особливості політичного дискурсу як різновиду риторичного дискурсу визначається мотивами оратора та реалізується у відповідних лексико-семантичних, синтактико-стилістичних та композиційних особливостях.

Новий ресурс для маніпуляцій надав політтехнологам Інтернет. Під час передвиборчих дебатів телеглядачам пропонують надсилати свої питання на сайт каналу. Зауважимо, що такий спосіб інтерактивного спілкування з виборцями мав принаймні два мінуси. По-перше, аудиторія, яка має можливість поставити запитання, була обмежена користувачами глобальної інформаційної мережі, а отже, не була репрезентативною. По-друге, питання могли посилатися штабом кандидата або, навпаки, його опонентами. Більш характерними вищезазначені моменти є для політичної комунікації на центральних каналах. Щоправда, усі згадані способи дії на свідомості глядачів існують і на регіональному мовленні. Пріоритетні форми – інформаційні та аналітичні програми, документальні фільми. Крім того, ефективними є виступи відомих осіб міста на підтримку політика [3, с. 75]. Відмінною особливістю політичної комунікації на регіональному телебаченні є успішність прямих ефірів із можливістю відповідей на запитання глядачів.

У зв'язку з останніми подіями, що відбуваються у світі, вивчення маніпулятивних технологій, що застосовуються в Інтернеті, набуває особливої актуальності. Насамперед варто зазначити, що у діяльності більшості мережевих груп було виявлено загальну закономірність. Робота спільнот у соціальних мережах спрямована на пробудження в користувачів негативних людських емоцій, як-от злість, лють, гнів тощо. Більше того, кожна група цілком конкретно визначала образ ворога. Для того, щоб впливати на користувачів, керівники спільнот у соціальній мережі використовують спеціальні методи [3, с. 75]. З часом питання, на яких наголошується в новинах, стають питаннями, які вважаються

найважливішими серед громадськості. Порядок денний ЗМІ значною мірою стає порядком денним громадськості. Іншими словами, ЗМІ визначають суспільний порядок денний [11, с. 2].

Вирізняють такі способи маніпуляції суспільною свідомістю: метод повторення, метод універсальності, метод наклеювання шаблонів, метод «спіралі мовчання» (теорія в політології та масових комунікаціях, запропонована німецьким політологом Е. Ноель-Нойман, яка стверджує, що людина з меншою ймовірністю висловить свою думку на ту чи іншу тему, якщо відчуває, що перебуває у меншості, бо боїться відплати або ізоляції (ігнорування). Також у списку автора є метод витoku секретної інформації, метод семантичного маніпулювання, метод об'єктивного підходу, метод «загального вагона». З використанням останнього прийому здійснюється добір суджень, висловлювань, фраз, щоб показати подібність поведінки, створюють враження, ніби так роблять усі. Повідомлення, наприклад, може починатися словами: «Усі нормальні люди розуміють, що...» або «жодна розсудлива людина не заперечуватиме, що...» тощо [3, с. 76]. Ще науковець виділяє метод «загальної платформи». У людини викликають почуття впевненості в тому, що більшість членів певної соціальної спільноти, з якою вона себе ідентифікує, або думка якої важлива для неї, приймають певні цінності, ідеї, програми тощо. Також має місце кероване спотворення фактів.

Маніпулятивний ефект досягається завдяки застосуванню таких прийомів:

- використовується величезна кількість інтернет-мемів, які висміюють як діючих політичних суб'єктів держави, так і деяких історичних діячів країни;
- публікується недостовірна інформація, спрямована на дискредитацію іміджу держави та підірив довіри до неї у свідомості інтернет-користувачів [5, с. 121].
- проводиться аналогія між політичною діяльністю представників державної влади та діями політичних лідерів нацистської Німеччини. З метою ескалації суспільного невдоволення додаються змонтовані відео, що підтверджують негативне ставлення громадян до правлячого режиму;
- акцентується увага до осіб, які позиціонуються як антагоністи політичного режиму. Колишні політ'язні, радикали представлені в образі політичних жертв нелегітимного уряду, тоді як відомі медійні особи, які висловили підтримку владі, піддаються різкій критиці;
- створюється видимість загального невдоволення за допомогою постійного інформування інтернет-користувачів про підготовку протестів у різних регіонах проти правлячого режиму. Атмосфера народного обурення, що штучно формується, спрямована на посилення невдоволення у свідомості кожного користувача;
- відбувається постійне нагадування про трагічні події, що відбулися під час правління чинного політичного режиму [5, с. 123].

Висновки. Одним із найважливіших аспектів маніпулятивного впливу політичної реклами визначено інформаційно-технологічний фактор, спрямований на формування необхідної громадської думки. Аналіз маніпулятивної політичної складової ЗМІ показав, що у сучасному інформаційному середовищі реалізуються, передусім, схеми, засновані на впровадженні емоційного компонента. Це призводить до невмотивованої тривожності та невпевненості, які оцінюються як найбільш небезпечні, нав'язливі стани.

Новітні ЗМІ виступають інформаційною зброєю «масового ураження» та маніпулюють масами. В інформаційному суспільстві початку XXI століття існує ширша перспектива для маніпуляції громадською думкою. Вільна циркуляція інформації (і позитивної, і негативної) через діяльність ЗМІ є одним із основних політичних та соціальних ідеалів сучасного демократичного суспільства.

Бібліографічний список:

1. Бернейс Е. Пропаганда. Київ: Видавництво «Сварог», 2023. 128 с.
2. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303> (дата звернення: 03.02.2024).
3. Леонтєва Л. С. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. 298 с.
4. Пронченко О. С. Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2008. 188 с.
5. Прохоров А. М. Інформаційно-психологічне підґрунтя політичних технологій. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2002. №20. С. 256-257.
6. Свідерська О. І. Співвідношення психологічних та інституційних детермінант масової політичної поведінки в транзитних суспільствах: дис. канд. політ. наук: 23.00.01. Львів, 2018. 222с.
7. Була С. П., Свідерська О. І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Політикус*. Одеса, 2020. № 4. С. 21-25. DOI: 10.24195/2414-9616.2020-4.3.

8. Політизація засобів масової інформації, тобто журналісти на двох ставках.
URL: <http://elekcii.org/nie-tedy-droga/polityzacjamediodow.html> (дата звернення: 16.01.2024).
9. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media.
URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Manufacturing_Consent/18IWX4hxHNUC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:%22Edward+S.+Herman%22&printsec=frontcover (дата звернення: 20.02.2024).
10. Public opinion. Harcourt, Brace and Company. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Public_Opinion/fqPEWJHEzIkC?hl=uk&gbpv=1&pg=PR10&printsec=frontcover (дата звернення: 23.02.2024).
11. The Agenda-Setting Function of Mass Media. Public Opinion Quarterly.
URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/Setting_the_Agenda/rUs80vBRDdIC?hl=uk&gbpv=1&dq=McCombs,+M.,+%26+Shaw,+D.+L.+\(1972\).+The+Agenda-Setting+Function+of+Mass+Media.+Public+Opinion+Quarterly&printsec=frontcover](https://www.google.com.ua/books/edition/Setting_the_Agenda/rUs80vBRDdIC?hl=uk&gbpv=1&dq=McCombs,+M.,+%26+Shaw,+D.+L.+(1972).+The+Agenda-Setting+Function+of+Mass+Media.+Public+Opinion+Quarterly&printsec=frontcover) (дата звернення: 27.02.2024).

References:

1. Berneis E. (2023). Propahanda. Kyiv: Vydavnytstvo «Svaroh», 128 s.
2. Informatsiina viina yak intelektualna viina. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303> (date of access: 03.02.2024).
3. Leontieva L. Ye. (2004). Propahanda yak informatsiino-psykholohichni skladnyk politychnykh protsesiv: monohrafiia. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 298 s.
4. Pronchenko O. S. (2008). Vzaiemodiiia ZMI i vlady v konteksti realizatsii prava hromadian na informatsiiu: dys. kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv, 188 s.
5. Prokhorov A. M. (2002). Informatsiino-psykholohichne pidgruntia politychnykh tekhnolohii. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Kyiv, №20. S. 256-257.
6. Sviderska O. I. (2018). Spivvidnoshennia psykholohichnykh ta instytutsiinykh determinant masovoi politychnoi povedinky v tranzytynykh suspilstvakh: dys. kand. polit. nauk: 23.00.01. Lviv, 2018. 222s.
7. Bula S. P., Sviderska O. I. (2020). Sotsialni merezhi yak instrument politychnoi manipuliatsii. *Politykus*. Odesa, № 4. S. 21-25. DOI: 10.24195/2414-9616.2020-4.3.
8. Polityzatsiia zasobiv masovoi informatsii, tobtto zhurnalisty na dvokh stavkakh.
URL: <http://elekcii.org/nie-tedy-droga/polityzacjamediodow.html> (date of access: 16.01.2024).
9. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media.
URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Manufacturing_Consent/18IWX4hxHNUC?hl=uk&gbpv=1&dq=inauthor:%22Edward+S.+Herman%22&printsec=frontcover (date of access: 20.02.2024).
10. Public opinion. Harcourt, Brace and Company. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Public_Opinion/fqPEWJHEzIkC?hl=uk&gbpv=1&pg=PR10&printsec=frontcover (date of access: 23.02.2024).
11. The Agenda-Setting Function of Mass Media. Public Opinion Quarterly.
URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/Setting_the_Agenda/rUs80vBRDdIC?hl=uk&gbpv=1&dq=McCombs,+M.,+%26+Shaw,+D.+L.+\(1972\).+The+Agenda-Setting+Function+of+Mass+Media.+Public+Opinion+Quarterly&printsec=frontcover](https://www.google.com.ua/books/edition/Setting_the_Agenda/rUs80vBRDdIC?hl=uk&gbpv=1&dq=McCombs,+M.,+%26+Shaw,+D.+L.+(1972).+The+Agenda-Setting+Function+of+Mass+Media.+Public+Opinion+Quarterly&printsec=frontcover) (date of access: 27.02.2024).

Bulhakov D. Manipulations in mass media as a tool of political struggle

Over the last decade, the technologies of political manipulation have significantly changed. They have become more versatile, mobile, and their impact on political consciousness and the value orientations of citizens has increased. In addition to well-known technologies, such as the strategy of «managed chaos» and reflexive control, new types of political manipulations have emerged. They utilize modern means of communication, designed to manage the conditions of artificially created political instability. The massive socio-political transformations of Ukrainian society in recent decades, the transformation of power structures, and the total rethinking and change of social ideals and values highlight the importance of studying institutions that influence public opinion. The formation of new relations between power and citizens, as well as the active participation of broad layers of the population in making politically significant decisions, necessitate the improvement of communication structures and mechanisms.

In the modern world, mass media play a key role in shaping public opinion and political discourse. They serve not only as a source of information for a wide audience but also as a forum for discussing various views and ideas that represent the interests of the public. The media facilitate the exchange of information between political parties, groups, potential representatives of power, and the public, contributing to greater transparency and citizen engagement in state governance.

However, besides positive aspects, mass media can be used as a tool of political struggle, where manipulations and propaganda become means to achieve certain goals. This includes careful monitoring and control over the actions of state bodies, public organizations, and other authorities to ensure their accountability to society. Such an approach allows for the detection and illumination of cases of abuse, corruption, and other negative phenomena, promoting the formation of a critical attitude towards the information presented by the media.

The role of mass media in political discourse and their impact on public opinion are subjects of constant analysis and research, as they are an essential element of a democratic society. At the same time, it is necessary to emphasize the importance of developing critical thinking and media literacy among the population to minimize the risks of manipulation and the spread of unreliable information.

Keywords: *communication, technologies, propaganda, information wars, political struggle, mass media, manipulation of public opinion, psychological influence, media strategies, critical thinking*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>*Петраков М. О., Південноукраїнський національний університет
імені К. Д. Ушинського*

КОНТЕКСТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ НАРАТИВІВ В МЕМОРІАЛЬНІЙ ІНДУСТРІЇ НА ПРИКЛАДІ МНЕМОІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ В ЛОНГІТЮДНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТІНІ ВАН ДЕР ВЛІС

Меморіальна індустрія, що включає створення, утримання та просування культурних та освітніх ініціатив, відіграє важливу роль у збереженні та формуванні індивідуальних та колективних пам'ятей. Національні наративи, як ключові елементи меморіальної індустрії, відображають культурні та історичні уявлення, ідеали та цінності суспільства, впливаючи на формування колективної ідентичності. Однак, меморіальна індустрія може бути полем політичної та ідеологічної боротьби, де різні групи намагаються просувати власні інтерпретації історії. Історичні підручники, як важливий інструмент формування національних наративів, часто увічнюють традиційні історичні наративи, ігноруючи нові висновки та ідеї, що сприяє структурній амнезії. Дослідження в цій області, такі як роботи Ф. Анкерсмита, А. Ассмана, Я. Ассмана, та інших, розвивають мнеморісторичний аналіз, спрямований на аналіз способів, якими історичні події відображаються та інтерпретуються в суспільній пам'яті. Метою дослідження є визначення впливу політичної кон'юнктури (контексту) – контекстуалізації – на динаміку меморіальної індустрії та стабільність базових національних наративів на прикладі аналізу лонгитюдного дослідження Тіни ван дер Вліс, яке вносить значний вклад у розуміння впливу політичного контексту на динаміку меморіальної індустрії та стабільність базових національних наративів через лонгитюдний аналіз підручників з історії у Великій Британії та Нідерландах. В статті робиться висновок, що хоча деякі елементи наративів залишаються незмінними, вибір тем та акцентів в підручниках еволюціонує, відображаючи вплив соціально-політичного контексту без прямого політичного втручання. Це вказує на динамічність наративів, де події та персонажі можуть відійти на задній план або знову стати актуальними, залежно від їхньої релевантності до сучасності. Дослідження демонструє важливість історизації та залучення різноманітних джерел, включаючи нові медіа, для глибшого розуміння наративних змін та розривів.

Ключові слова: меморіальна політика, пам'ять, національна ідентичність, політичний процес, мнеморісторичний аналіз, політична кон'юнктура, наративи

Актуальність. У сучасному світі пам'ять та ідентичність є важливими складовими культурного та соціального життя. Пам'ять не лише відображає історичні події та культурні досягнення групи, колективу, нації, а й створює основу для конструювання національних ідентичностей та формування уявлень про себе та інших. Меморіальна індустрія може бути важливою складовою культурного та історичного обличчя суспільства. Вона відіграє роль у формуванні та збереженні ідентичності, сприяючи усвідомленню історичних подій та цінностей. Одним із найважливіших механізмів формування і розповсюдження національної пам'яті є меморіальна індустрія, яка орієнтована на створення, утримання та просування культурних та освітніх ініціатив, що спрямовані на збереження індивідуальних та колективних пам'ятей, а також на створення платформ для вивчення історії та культури.

Національні наративи є ключовими елементами в меморіальній індустрії. Вони втілюють основні історичні та культурні уявлення суспільства та відображають його ідеали, цінності та ідеологічні установки. Ці наративи допомагають суспільству у визначенні свого місця в історії та формуванні його колективної ідентичності. Таким чином, меморіальна індустрія та національні наративи взаємодіють між собою, сприяючи формуванню та утворенню національної пам'яті та ідентичності. Вони створюють контекст, у якому суспільство може рефлексувати свою історію

та змінювати свій погляд на неї, що відображається у взаємодії між політичними, соціальними та культурними дискурсами.

Меморіальна індустрія може бути об'єктом політичної та ідеологічної боротьби, оскільки різні групи можуть спрямовувати зусилля на створення пам'ятних об'єктів, що відображають їхні власні інтерпретації історії та ідеологічні погляди.

Підручники історії часто увічнюють «традиційні наративи», незважаючи на нові висновки та ідеї, і сприяють структурній амнезії та іншим способам забуття в суспільстві. Делікатні або чутливі теми минулого часто придушуються, ігноруються або стираються, віддаються забуттю. Підручники як «політичні інструменти держави» демонструють, як національні уряди нав'язують своє уявлення про «традиційні наративи», «правильне» знання. Політичний вплив на історичні наративи занадто часто сприймається як належний, а інші причини увічнення національних наративів у підручниках з історії легко випускаються з уваги. Саме тому дослідники намагаються використати більш інклюзивний підхід і звернули увагу на те, що національні наративи є «автономними» певною мірою.

Історичні наративи можуть бути дуже потужними і частково несприйнятливими до (політичних) змін. Національні міфи можуть мати стійку силу, навіть якщо історики та вчителі історії активно намагаються їх розвінчати їх на уроках, у блогах, книгах та телевізійних програмах.

Тому **метою цього дослідження** є визначення впливу політичної кон'юнктури (контексту) – контекстуалізації – на динаміку меморіальної індустрії та стабільність базових національних наративів на прикладі аналізу лонгітюдного дослідження Тіни ван дер Вліс. Очевидно, що національні наративи не є фіксованими ідеологічними феноменами, а є змінними, увічнення та канонізація яких обумовлюється суспільно-політичним запитом, політичним наміром, історичним контекстом.

Науково-теоретична та методологічна основа дослідження. Значний вклад у дослідження впливу політичного контексту на динаміку меморіальної індустрії та стабільність базових національних наративів. внесли дослідження Ф. Анкерсмита, А. Ассман, Я. Ассмана, Н. Батіашвілі, Дж. В. Вертча, Б. Вейфен, Дж. Вінтера, Е. Гобсбаума, П. Коннертона, Е. Франсуа та С. Трьобста, П. Нора, П. Рікера, М. Хальбвакса, Л. Февра, та інших. Науковий дискурс, що формується навколо проблеми «меморіальної індустрії» розвивають Тіна ван дер Вліс в праці «Відлуння подій. Увічнення національних наративів в англійських та нідерландських підручниках з історії, 1920-2010» [19] та співавтори праці «Історія може кусатися. Історична освіта у розділених та повоєнних суспільствах», а саме: Юлія Лерч [10]; Кім Фолдс [8]; Клемент Сефа-Нярко [16]; Деа Маріч [11]; Петро Тодоров [17]; Дхананджай Тріпаті [18]; Мніше Геллман [9]; Мішель Савард [15]; Мішель Дж. Белліно [13]; Кірстен Дік [7]; Денізи Бентровато [4].

Більшість з цих авторів реалізують мнеморісторичний аналіз – метод дослідження, який поєднує в собі підходи із пам'яттю (мнемонічними елементами) та історією – спрямований на аналіз способів, якими історичні події, факти та процеси відображаються, запам'ятовуються та інтерпретуються в суспільній пам'яті. Такий аналіз, окрім змісту, досліджує мнемонічну форму, в якій національні спільноти пам'ятають, розповідають і передають минуле.

Новий цікавий варіант мнеморісторичного аналізу представлений лонгітюдним дослідженням Тіни Ван дер Вліс, присвяченим аналізу соціоментальної топографії минулого в підручниках Великої Британії та Нідерландів. Авторка підіймає дослідницьке питання: «як і чому національні наративи увічнюються в англійських та нідерландських підручниках з історії між 1920 та 2010 роками?» [19]. Для цього авторка вивчає форми «відлуння», які можна виявити у схемах і сюжетних структурах національних наративів в англійських і голландських підручниках з історії, опублікованих у ХХ столітті. За допомогою дискурс-аналізу та комплексного підходу – підручники з історії були розглянуті нею як багатопланові наративи, в яких історії накладаються одна на одну, переплітаються, та взаємодіють, підсилюються зверненням до мистецьких заходів, історичних поем в історичній освіті та інших медіаторів національної пам'яті – таких як вірші, романи, фільми та ігри, оскільки вони мають «силу прилипання» і затримуються в пам'яті завдяки своїй виразній формі, пропонуючи великий потенціал для уяви минулого і для застосування до нього послідовної сюжетної структури.

Розуміння соціоментальної топографії минулого, що міститься в підручниках, на думку Т. Ван дер Вліс, може не лише допомогти з'ясувати, як національне минуле оповідається, інтерпретується та організовується в цьому жанрі, але й пояснити, чому певні події, періоди чи особи виступають як «фігури пам'яті». Останній термін стосується культурно сформованих «образів» минулого,

які є важливими для соціальної пам'яті та ідентичності групи. Ці «образи» можуть бути ідентичністю групи і можуть бути передані в тексті: історичні наративи можуть зосереджуватися на фіксованих моментах можуть зосереджуватися на фіксованих точках минулого (таких як «доленосні події») та значення цих точок кристалізації, коли вони зачіпаються в інших наративах, може знову стати доступним [2, с. 129].

Т. Ван дер Вліс звертає увагу, що хоча англійські та голландські підручники з історії, безумовно, не є аполітичними, ні в Англії, ні в Нідерландах немає національної системи схвалення та авторизації підручників, на відміну від багатьох інших країн, а відтак, їхні уряди не втручаються в процес написання історії в підручниках і школи можуть вільно обирати з відкритих джерел на відкритому ринку. Водночас, аналіз підручників обох країн виявляє значний вплив соціально-економічної та політичної ситуації, кон'юнктури на силу базового наративу, його інтерпретативні варіації.

Для контекстуалізації емпіричного дослідження та пояснення змін і тяглості дослідницею було обрано чотири контексти (соціально-політичний розвиток; історична дисципліна; освіта і педагогіка та наративний дискурс), які впливають один на одного і включають як національні, так і міжнародні події та ідеї.

Оскільки порівняння проводилося на метарівні, авторка розглядала два конкретні приклади: поразку Іспанської армади (1588) в англійських підручниках з історії та початковий період Голландського Нідерландського повстання (1566-1584) у нідерландських підручниках з історії.

Замість того, щоб дати повний репрезентативний огляд цих тематичних досліджень за досліджуваний період, Т. Ван дер Вліс дослідила новий вид аналізу підручників шляхом вивчення нарративних вимог, фреймів і ключів, що містяться в підручниках з історії, і таким чином, проливає світло на інтерпретацію (національної) історії як значущого зв'язку між трьома часовими вимірами – минулим, теперішнім і майбутнім.

Методологічним прийомом Т. Ван дер Вліс стало виокремлення особливостей фреймування національного наративу на чотирьох етапах історії з 1920 до 2010 років (1 етап: 1920-ті – 1940-ві роки; 2 етап: 1945 – 60-ті роки; 3 етап: 70-ті – 80-ті роки; 4 етап: 90-ті – 2010-ті роки), в межах яких здійснювалося порівняння підручників (змісту, жанру, концептуальних акцентів тощо) обох країн. Авторка розглядає сюжети «морського глобального домінування»; «протистояння «континентальній» Європі як регіону «несвободи»; протистояння католицької та протестантської версій свободи; боротьби за свободу та рівність.

Перший етап включив порівняльний аналіз підручників, надрукованих одразу після Першої світової війни, коли було започатковано кілька ініціатив, спрямованих на зменшення сильного націоналістичного бачення в підручниках. І у Великій Британії, і у Нідерландів, Велика війна викликала дискурс про викладання історії, яке звинувачували в «отруєнні» дітей націоналізмом. Дослідниця звертає увагу, що між тим, автори англійських підручників з історії, не були стурбовані через це занадто і після Першої світової війни національні наративи в англійських підручниках були інтерпретовані через зв'язок події 1588 року з іншими подіями, в яких «морська сила» відіграла вирішальну роль. Вони неодноразово посилалися на Іспанію, Голландію та Францію в різні періоди історії, пояснюючи, як Англія здобула морську могутність і стала світовим гравцем. Історії, які відрізнялися за часом і місцем, підпорядковувалися одній і тій самій схемі інтерпретації: «Англія – володарка морів» [19, с. 291]. І цей фрейм і згенеровані ключі отримали соціальну актуальність і у міжвоєнний період: автори підручників підкреслювали роль флоту в розповіді про Велику війну і вказували на те, що морська могутність Англії все ще мала велике значення на момент видання підручників. «Всі англійські підручники з історії, починаючи з першого досліджуваного періоду, тлумачать поразку іспанської армади як національну військово-морську перемогу, в результаті якої Англія отримала контроль над морями і стала «Господинею Морів»», – зазначає авторка [19, с. 291]. Т. Ван дер Вліс звертає увагу на те, що хоча католицька серія підручників зображує Єлизавету I і Філіпа II інакше, ніж у некатолицькій серії, вона також підкреслює національну перемогу, хоча Єлизавета I залишається суперечливою постаттю в англійських підручниках з історії. Її описують як «марнославно і безпринципну жінку», і як королеву з «пристрасною відданістю національним інтересам».

Автори нідерландських підручників показують «стовпове» суспільство того часу, але використовують контрастні фрейми для викладу історії XVI століття. Більшість авторів розповідають про Голландське повстання як про романтичну історію: боротьбу за свободу (національну) проти (іноземного) абсолютизму і тиранії. Однак католицька серія підручників приймає контрфрейм, посилаючись на голландського історика Вільяма Ньюенса (Wilhelmus Nuyens). Вона також розповідає про Голландське повстання, але як про трагедію, що призвела

до переслідування католиків і поділу Малопольщі. У той же час, католицький контрфрейм підтверджує та увічнює основи самого фрейму: важливість Нідерландського повстання як основоположного нарративу для Нідерландів [19, с. 292]. Отже, Нідерландське повстання не є спільним національним нарративом, а скоріше делікатною темою в історіографії.

В той час як англійські автори створюють «релевантні» ключі до Великої – I Світової війни, у Нідерландах такі ключі, пов'язані з війною, не мають б такого значення через нейтралітет країни у Першій світовій війні. Втім, соціально-політичний контекст є визначальним у розглянутій серії голландських підручників, хоча й в інший спосіб. Різні фрейми виконують певну функцію, коли католики, наприклад, апелюють до історичного визнання та емансипації, в т. ч. в освітніх аспектах. Католицькі автори (наприклад, А. Комісаріс в праці 1931 р. [5]) прямо агітують проти «рамки свободи» і національного характеру різних історичних пам'ятних дат, висвітлюючи внутрішню боротьбу і обмеження, яких зазнавали католики. Вільям Ньюенс та Пітер Гейл надихають його ідеалом Великих Нідерландів (злиттям Нідерландів з Фландрією).

Хоча в обох країнах точилися дискусії про миротворчу освіту, події не вплинули на нарративи підручників в обох країнах. Важливою відмінністю є роль історичного дисциплінарного контексту: якщо англійські автори підручників майже не обговорювали розвиток академічної історичної науки, то католицький голландський автор підручника активно посилався на розвиток академічної історіографії у своїй атаці на домінуючий, початковий фрейм нідерландського повстання.

У другому дослідницькому періоді, як вказує Т. Ван дер Вліс, вплив II Світової війни на фрейми та ключі в підручниках історії був незаперечним: хоча окремі елементи національних нарративів увічнюються, нарративна конфігурація змінюється в обох країнах [19, с. 293]. Англійські підручники до 1945 року подавали 1588 рік як подію, що призвела до зміни влади і зробила Англію «володаркою морів», підкріплену ключами до морських перемог над Іспанією, Голландією та Францією, а також інших подій, в яких Англія прославляла свою морську могутність. Після 1945 року, автори англійських підручників використовують інший процес створення ключів, генеруючи ключі між Філіпом II, Наполеоном і Гітлером, представленими як «володарі Європи, які мали на меті вторгнення в Англію». Через десятиліття після Другої світової війни ці ключі все ще можна знайти в англійських підручниках з історії. Наприклад, серія 1966 року використовує цей триптих і доповнює його згадкою про Чингісхана (1162-1227).

Кілька англійських авторів підручників цього другого періоду подають 1588 рік як боротьбу за «свободу від страху» і «свободу віросповідання» □ дві з 4-х свобод, що були сформульовані президентом Ф. Рузвельтом у 1941 році. Автори англійських підручників використовують «4 свободи» Рузвельта як транснаціональну та трансісторичну рамку у своїх нарративах. Деякі з розглянутих серій підручників підкріплюють цей фрейм «метафоричними мапами» (наприклад, часовою діаграмою з образною зигзагоподібною сюжетною лінією, що представляє злет і падіння свободи або вигаданою «картою», на якій шлях до 4-х свобод представлений у вигляді 4-х річок, що течуть до сонячного майбутнього, на якій кілька кораблів плывуть до славного горизонту. Деякі з них загрожують 4-м свободам, і кораблі «Армада», «Наполеон» і «Гітлер» тонуть у річці «свободи від страху») [19, с. 293]. Ці путівники підкреслюють концепції історії, такі як історія вігів та інтерпретація історії як «історії боротьби людини за здобуття «4х свобод».

Воєнні події після II Світової війни також вплинули на нарративи англійських підручників: алегорія Давида-Голіафа знову набула нового значення після того, як автори підручників виклали історію XVI ст. як битву між хоробрим «Давидом» і «велетнем» Іспанією. Ряд характеристик біблійного нарративу (нерівність сил, божественне втручання, боротьба між добром і злом (свободою і тиранією) та надія на майбутнє (аутсайдер може перемогти гіганта)) з'явилися в англійських підручниках. II Світова війна стимулювала чемпіонські почуття і, натхненні риторикою Черчилля, автори підручників використовували героїчні ключі: нація «вистояла» у спротиві тиранам. Алегорія Давида-Голіафа є повторюваним мотивом в англійських підручниках. Цим повторенням нарративи конституують, стверджують і прищеплюють ширший національний нарратив [19, с. 294].

На відміну від Англії, у 1940-1945 рр. Нідерланди були окуповані нацистами. Хоча алегорія Давида-Голіафа була спільною рисою підручників обох країн, але в голландських підручниках після 1945 року вона вже не зустрічається. Нацистська окупація та деколонізація трансформували Нідерланди у «маленьку» країну, а підкреслення її величчя в минулому лише б привертало увагу до її нового статусу. Позиція нації була переосмислена: автори підручників пояснюють, що, хоча «наша країна» в минулому брала участь у великих битвах, наприклад, проти Іспанії в XVI ст., тепер

не під силу «нашій країні». Натхненні зростанням транснаціональних агенцій як ЮНЕСКО, голландські серіали почали розповідати національну історію через європейську інтеграційну призму єдиної великої історії. Після 1945 року автори внесли зміни до підручників, включивши зв'язок між Голландським повстанням і II Світовою війною, де фрейм «боротби за свободу» перебільшується через розгортання дихотомій «свобода – тиранія», «демократією – абсолютизм». З 1954 р. група авторів, натхненна співпрацею під час війни, створили серію підручників, де почали висвітлювати тему толерантності, значення Еразма Роттердамського в XVI ст. як «джерела». Інші автори тиражують концепцію, представляючи Філіпа II як прототип «нетолерантного короля», зображуючи Нідерландське повстання як перемогу толерантності над тираном, пояснюючи, що проєктують минулі століття на сучасність, щоб «передати сенс історії». Нові конфігурації презентують нову точку біфуркації: замість 1572 р. (початок «визволення», але не для католиків) – 1648 рік (перемога «толерантності» і кінець релігійним війнам).

Так, хоча зміни в історіографії вплинули на увічнення подій в історії через елементи наративів, соціально-політичні події мали більший вплив, залишаючись каталізатором переосмислення історії в підручниках обох країн. Нові тлумачення орієнтуються на базовий наратив, який вимагає нових фреймів. Ключі, які використовувалися у політичних промовах Черчіля і Рузвельта, домінують у підручниках Британії, не лише розповідають про сучасні події, але й застосовуються до історії XVI століття. Хоча це також має місце і в голландських підручниках, виданих після 1945 року (Королева Вільгельміна підкреслила зв'язок між Нідерландським повстанням і II Світовою війною, як боротьбу за свободу проти переважаючого ворога) – цей фрейм (рамка) незабаром зник. Голландський інтерпретаційний зсув розпочався у 1954 р. і ґрунтувався не на військовій риториці, хоча II Світова війна підштовхнула до взаєморозуміння католиків і протестантів.

У третьому дослідницькому періоді академічний історіографічний контекст мав значний вплив на англійські та нідерландські підручники: політична та військова історія поступилися місцем культурній та соціальній. Автори підручників більше не пояснювали історію силою нації, закономірностями чи Божою волею, а поміщали події в ширший контекст, включно з наслідками та «невдачами» або «історичними випадковостями». Учні заохочували «творити історію»: зважувати докази, розвивати аргументацію, вивчаючи легенди, які, таким чином, увічнюються в первинних і вторинних джерелах.

II Світова війна та процеси деколонізації вплинули на становище Нідерландів, які як і Британія стали «хворою людиною Європи». Наслідком деколонізаційних процесів стала стагнація економіки, що вплинуло і на викладання історії. Підручники почали зосереджуватися на навичках. Проєкт «Шкільна рада» (1972-1976) мав на меті створити новий тип програми з історії, висвітлюючи теми, такі як «арабо-ізраїльський конфлікт» та «американський Захід» та шляхом просування інноваційних дидактичних методів, таких як «детективний підхід». «Нова історія» та метод дослідження були запроваджені в нідерландських підручниках 70-х років. Свобода і (не)толерантність увічнені як критерії в оповіді та інтерпретації голландського повстання в усіх підручниках з історії. У 70-х і 80-х роках концепції «толерантності» були розширені на проблематичну інтеграцію етнічних і культурних меншин. Ці теми також обговорюються у зв'язку з минулим, а деякі голландські автори критикують міф про «голландську толерантність». Автори генерують різні ключі, що ілюструє їх вибір фокалізації. Якщо автори попередніх підручників цитували королеву Вільгельміну, щоб показати, що голландці боролися за свободу впродовж історії, то в серії підручників з 70-х років цитують Руслана Абдулгані – лідера Індонезійської національної революції 1940-х років. Ця серія показує, як колишня голландська колонія почала розглядати голландських колонізаторів як «іспанців» і надихнулася на боротьбу за свободу. Інша форма використання ключів у голландських підручниках з історії натхненна розвитком німецької соціальної історії (Gesellschaftsgeschichte), яка має служити суспільству, а шкільна історія – сприяти розумінню процесів. Наприклад, Нідерландське повстання може сприяти розумінню конфліктів сьогодення, надаючи учням уявлення про складність цієї теми XVI століття. Наприклад, під заголовком «Ціна свободи» автори підручників обговорюють Голландське повстання у зв'язку з II Світовою війною, війну у В'єтнамі та уявну ядерну війну.

Четвертий дослідницький період характеризується гострими дискусіями про національні наративи та втручання держави у зміст шкільної історії. «Нову Історію» критикували в обох країнах: стверджувалося, що учні майже не отримують жодних знань з цього предмету, пов'язаних зі змістом. Крім того, міжнародні події, пов'язані з масовою імміграцією, мультикультурними суспільствами, розширенням Європи та 11 вересня, підживлювали дебати про національну ідентичність і майбутнє націй. Дебати навколо шкільної історії були пов'язані з поняттями національної самосвідомості.

Маргарет Тетчер сподівалася, що тенденцію «нової історії» можна змінити шляхом «реставрації» і запровадила Національну навчальну програму у 1988 році, стверджуючи, що «нова історія» підриває національну гордість і шкодує, що британський нарратив про імперську велич залишив шкільні класи. Вона говорила про «напад на нашу спадщину і велике минуле» і була переконана, що держава повинна втрутитися. Позиція лейбористів щодо освіти також змінилася в 1970-х роках. Пізніше у жовтні 1976 року прем'єр-міністр Джеймс Каллаган виголосив знамениту промову в Оксфорді, щодо занепокоєння наслідками «базової навчальної програми з універсальними стандартами», централізацією освітнього ринку [3, с. 97]. Подібна тенденція була помітна і в Нідерландах, хоча й пізніше. Уряд Нідерландів створив комітет із завданням розробити план відновлення балансу між знаннями та навичками на рівні середньої освіти. У 2001 р. Комітет Де Рооя представив звіт, де запропонував систему з 10 епох, які супроводжувалися 49 «характерними рисами», що підкреслювали національну та західноєвропейську історію. У 2007 р. вони були інтегровані в кваліфікаційні дескриптори вищої середньої освіти.

Англійські підручники скопіювали елементи зі старих підручників, але помістили їх в інші рамки. Важливою темою стало громадянство. Морські герої, такі як Дрейк і Гокінс, стали контрверсійними особами – піратами, злодіями і работорговцями – у дискусіях про пошук постімперської ідентичності. При цьому, автори, таким чином, приділяють набагато більше уваги Єлизаветі I, хоча в Національній програмі з історії прямі згадки «корони» у базовому розділі відсутні. Учнів заохочують ставити під сумнів статус «корони» і досліджувати як вона могла «керувати» своїм образом у громадській думці. Голландські підручники також пропонують учням проаналізувати, чому певні люди стали героями. Хоча історичні герої повернули собі значення в сучасному дискурсі, вони не були увічнені в жанрі підручників. Підручники обох країн пропонували учням дослідити процес творення національних героїв. Таким чином, дидактика історії як частина освітньо-педагогічного контексту пом'якшувала вплив суспільно-політичних подій на наративи підручників. У той час як деякі освітяни та історики виступали за «нарративне іконоборство» спрямоване на вивчення та деконструкцію національних героїв та фреймів шляхом навчання навичкам історичного мислення, множинним перспективам та новим історіям – інші виступали за реставрацію національних нарративів та національних героїв, в тому числі, щоб запропонувати іммігрантам розуміння їх нової країни з її національною ідентичністю. Наприклад, у 2010 р. англійське видавництво мало на меті «відновити» шкільну історію, передрукувавши підручники 1930-х років Картера та Мірса (Carter and Mears) з алегоріями Давида та Голіафа. Інші зниклі поняття та алегорії так само відродилися в дебатах навколо англійської історичної освіти, як, наприклад, адаптована версія «історії нашого острова». Нідерланди також відчули потужний дискурс того часу.

Ідея прогресу в толерантності зникла після 11 вересня. Занепад відчувається і щодо ідеї «європейської єдності». Під темою «втрата свободи» європейська політика централізації порівнюється з політикою Карла V і Філіппа II. Ці згенеровані «ключі» підкреслюють традиційне тлумачення Нідерландського повстання як боротьби за свободу. Останній дослідницький період демонструє розмитий образ розповіді про колоніальну історію та трансатлантичну історію работоргівлі. Зазнали впливу фрейми національних нарративів щодо соціально-політичних процесів (євроінтеграція, імміграція, «провал» мультикультурного суспільства) і дебати про «них» і «нас».

Після Другої світової війни, як англійські, так і нідерландські автори підручників відчули потребу в новому тлумаченні національної місії на основі «зміненої» реальності в сьогоденні. Отже, їх підручники пропагують «нову» інтерпретацію та концепцію історії, яка відповідає «новій» реальності. Наприклад, Гаррет Меттінглі закінчив свій бестселер «Армада», за який він отримав Пулітцерівську премію в 1960 року, словами: «Легенда про розгром іспанської армади, про поразку іспанської армади стала такою ж важливою, як і сама подія – можливо, навіть важливішою. Історії перегукуються з іншими історіями і таким чином набувають сенсу» [12; 1]. Так, Меттінглі показує, що хоча морська битва XVI століття між англійським флотом та іспанською Армадою відбулася давно, «вона вплинула на історію в інший спосіб». Американський професор європейської історії в Колумбійському університеті пояснює, що «золотий туман збільшив історію. Англійська перемога 1588 року стала «героїчною апологією захисту свободи від тиранії, вічним міфом про перемогу слабкого над сильним». Таким чином, вона давала надію і розраду людям у темні години Другої світової війни темні години Другої світової війни: «Те, що ми зробили одного разу, ми можемо зробити знову» [19, с. 11]. «Кампанія за Brexit, – коментує ірландський оглядач Фінтан О'Тул в газеті

Guardian у червні 2016 року, «підживлюється міфологією про Англію, яка гордо «стоїть наодинці», як це було проти іспанської армади та Адольфа Гітлера» [14]. Прем'єр-міністр Девід Кемерон виголосив свою промову про силу і безпеку Великої Британії в ЄС і кілька разів намагався деконструювати героїчну ідею «стояти наодинці», стверджуючи, що під час Другої світової війни Британія не була «самотньою» під час Другої світової війни і що «Черчилль ніколи не хотів цього» [6]. Цікаво, що він також посилався на іспанську армаду у своєму аргументі на користь того, щоб Британія залишилася членом ЄС: «Правда полягає в наступному: те, що відбувається у наших сусідів, має значення для Британії. Це було правдою в 1914, 1940 і 1989 роках. Або ви можете додати 1588, 1704 і 1815 роки. І це так само вірно у 2016 році. Або ми впливаємо на Європу, або вона впливає на нас» [6]. Хоча автори підручників та політики і по-різному тлумачать цінність «стояння наодинці», вони генерують «події, що перегукуються» в історії, підкреслюючи їх зв'язок. Зміни та спадкоємність у національних наративів у підручниках часто пояснюються прямим втручанням держави, конкретною політикою та ідеологічними програмами.

Висновки. Хоча різні елементи наративів увічнюються, наративна конфігурація підручників виявляє зміни в кадруванні та підборки ключа. Це демонструє силу соціально-політичного контексту, який домінував у всіх чотирьох періодах, охоплених дослідженням, але не у формі прямого політичного втручання чи встановленого змісту. Наративні вимоги, фрейми та ключі були увічнені до тих пір, поки специфічне тлумачення минулого було актуальним для сьогодення та відповідало йому. Це проявлялося в тому, що конкретні події та особи, могли «відходити на задній план», «зникати» і знов «відновлюватися». Замість «основного» наративного шаблону у межах культурної традиції діє кон'юнктурна динаміка наративних моделей. Відтак, лонгітюдний та емпіричний підхід, апробований Тіною Ван дер Вліс демонструє, що «позачасові істини» національних наративів не такі позачасові, як часто припускають. І тому важливо історизувати дослідження структур і увічнення національних наративів у жанрі хрестоматії, залучаючи інші засоби масової інформації, такі як YouTube, що може дати ширше розуміння спадкоємності, а також розуміння розривів в національному наративі. Залучення альтернативних джерел дозволяє виходити за межі національного міфу про «жорстку верхню губу» в сучасних дебатах.

Бібліографічний список/References::

1. Assmann J. (1997). *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge, MA: Harvard University Press, P. 9–10.
2. Assmann J., Czaplicka J. (1995). *Collective Memory and Cultural Identity*. *New German Critique*. Vol. 65. P. 125–133.
3. Beauvallet A. (2015). *Thatcherism and Education in England : A One-way Street ?* *OpenEdition Journals*. 2015. No17. p. 97-114.
4. Benvotato D. (2016). *Whose Past, What Future? Teaching Contested Histories in Contemporary Rwanda and Burundi*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016. P. 221-243.
5. Commissaris, A.J.C. (1931). *Geschiedenis van de emancipatie der katholieken in Nederland van 1795-1903*. Groningen, 324 p.
6. David Cameron's speech on the UK's strength and security in the EU on May 9, 2016, www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-on-the-uks-strength-and-security-in-theeu-9-may-2016 (Last accessed: 20.03.2024)
7. Dyck K. (2016). *Confronting Genocide Denial in US History Textbooks*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 177-191.
8. Foulds K. (2016). *The Somali Question: Protracted Conflict, National Narratives, and Curricular Politics in Kenya*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2016.. P. 45-61.
9. Gellman M. (2016). *Only Looking Forward: The Absence of War History in Sierra*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 141-157.
10. Lerch J. (2016). *Embracing Diversity? Textbook Narratives in Countries with a Legacy of Internal Armed Conflict, 1950 to 2011*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 31-45.
11. Maric D. (2016). *The Homeland War in Croatian History Education: Between "Real Truth" and Innovative History Teaching*. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henry und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 85-111.
12. Mattingly G. (1959). *The Armada*. Boston: Riverside Press Cambridge/Houghton Mifflin Company, 402 p.

13. Michelle J. (2016). Bellino Learning through Silence in “Postwar” Guatemala. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 177-191.

14. O’Toole F. ‘Brexit is being driven by English nationalism. And it will end in self-rule’, *The Guardian*, June 19, 2016. This column was awarded with the European Press Prize Commentator Award in 2017, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/18/england-eu-referendum-brexit> (Last accessed: 20.03.2024)

15. Savard M. (2016). Using Education as a Political Tool to Advance Marginalization in Northern Uganda. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 157-177.

16. Sefa-Nyarko C. (2016). Competing Narratives of Post-independence Violence in Ghanaian Social Studies Textbooks, 1987 to 2010. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P.61-85.

17. Todorov P. (2016). Teaching History in Macedonia after 2001: Representations of Armed Conflict between Ethnic Macedonians and Ethnic Albanians. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 111-125.

18. Tripathi D. (2016). Sustainable Peace Between India and Pakistan: A Case for Restructuring the School Education System. *History can Bite. History Education in Divided and Postwar Societies*. Red. Susanne Grindel, Roderich Henrÿ und Ralf Kasper. Göttingen: V&R unipress GmbH, P. 125-141.

19. Van der Vlies T. (2022). Echoing Events The Perpetuation of National Narratives in English and Dutch History Textbooks, 1920–2010. *Bildungsmedienforschung. Studien des Leibniz-Instituts für Bildungsmedien*. Band 152. Herausgegeben von Eckhardt Fuchs. Göttingen : Brill; Runipress, 359 p.

Petrakov M. Contextualization of National Narratives in the Memorial Industry on the Example of Mnemohistorical Analysis in the Longitudinal Study of Tina van der Vlies

The memorial industry, which includes the creation, maintenance and promotion of cultural and educational initiatives, plays an important role in preserving and shaping individual and collective memories. National narratives, as key elements of the memorial industry, reflect the cultural and historical perceptions, ideals, and values of a society, influencing the formation of a collective identity. However, the memorial industry can be a field of political and ideological struggle, where different groups try to promote their own interpretations of history. History textbooks, as an important tool for shaping national narratives, often perpetuate traditional historical narratives while ignoring new findings and ideas, contributing to structural amnesia. Research in this area, such as the works of F. Ankersmith, A. Assman, J. Assman, and others, develops mnemonic analysis aimed at analyzing the ways in which historical events are reflected and interpreted in public memory. The aim of the paper is to determine the impact of the political context – contextualization – on the dynamics of the memorial industry and the stability of basic national narratives through the analysis of a longitudinal study by Tina van der Vlies, which makes a significant contribution to understanding the impact of the political context on the dynamics of the memorial industry and the stability of basic national narratives through a longitudinal analysis of history textbooks in the UK and the Netherlands. The article concludes that while some elements of the narratives remain unchanged, the choice of topics and emphasis in textbooks evolves, reflecting the influence of the socio-political context without direct political intervention. This indicates the dynamism of narratives, where events and characters can fade into the background or become relevant again, depending on their relevance to the present. The study demonstrates the importance of historicizing and engaging a variety of sources, including new media, for a deeper understanding of narrative changes and ruptures.

Keywords: *memorial policy, memory, national identity, political process, mnemonic analysis, political conjuncture, narratives*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.19

УДК 323(477+470)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2206-4289>**Близняк О. А., Національний університет «Острозька академія»**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8443-8665>**Гуменна К. М., Національний університет «Острозька академія»**

ІНСТРУМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ 2022-2024 рр.

У статті здійснено спробу дослідження найбільш поширених інструментів, які росія використовує у інформаційній війні проти України під час повномасштабного вторгнення. Проаналізовано такі інструменти інформаційної війни як наратив, дезінформація, ІІСО, фейки. Наведено визначення цих понять та приклади прояву наративів, дезінформаційних кампаній, ІІСО та фейків. Вказано з якою метою їх використовує рф. Окреслено основні особливості, результати, успішність кожного із вказаних інструментів. Доведено, що найбільш поширеними наративами є міф про Україну як проєкт лєніна, про кийвський нацистський режим, загрозу розширення НАТО, потребу денацифікації і демілітаризації в Україні. Розглянуто прояви дезінформаційних кампаній, зокрема на прикладі підризу Каховської ГЕС, викривлення історичних фактів тощо.

Проаналізовано прояви інформаційно-психологічних операцій, які активно використовує країна –агресор. До таких належить ІІСО про мітки на дорогах і будинках, попередження про масовані обстріли у конкретні дні, т.зв. «символізм» у датах, та просування пропаганди у кіберпросторі. Продемонстровано, що російська пропаганда намагається здобути перевагу у кіберпросторі за допомогою кібератак, хакерських акцій, ботів, фішингу, дїпфейків. Акцентовано що використання таких засобів росією передбачає погіршення іміджу України, її керівництва, зривання допомоги, недовіру серед партнерів, виманювання даних, розповсюдження паніки та ін. Зазначено, що використання фейків, спрямовані на маніпуляцію свідомістю та емоційним станом людей і найчастіше проявляються у неправдивих повідомленнях про звільнення В. Залужного, призначення О. Сирського, невдачі на фронті тощо.

Доведено, що росія використовує велике різноманіття інструментів, часто вдається до їхнього поєднання, з метою нав'язування наративів не лише на території України, а й для свого населення і у країнах-партнерах. Наведено приклади використання інструментів інформаційної війни росією для громадян рф, зокрема через повідомлення про перманентну ворожість країн Заходу щодо рф, про непереможність їхньої армії, про силу і велич їхньої держави, успіхи СВО, обсяги втрат особового складу та військової техніки тощо. Констатовано, що діяльність російської пропаганди досить активна у межах українського інформаційного простору.

Ключові слова: інформаційна війна, пропаганда, наратив, ІІСО, фейки, росія, Україна, повномасштабна війна

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення росії до України російська пропагандистська машина продовжує активно використовувати різноманітні інструменти інформаційної війни. За допомогою цього кремль намагається виправдати вторгнення до суверенної держави, дискредитувати її на міжнародній арені та маніпулювати свідомістю і своїх громадян і світового співтовариства.

Серед багатьох інструментів інформаційної війни, російська пропаганда часто вдається до використання різного роду наративів. Не менш поширеними у застосуванні є deepfake, дезінформація, фейкові новини, ІІСО та ін. За період поки триває повномасштабна війна росія посилює різні інформаційні кампанії, розширює їх спектр, працює з різними цільовими аудиторіями, що надає цій інформаційній війні динаміки.

Метою статті є вивчення інструментів російської пропаганди в інформаційній війні проти України в умовах повномасштабної агресії рф у 2022-2024 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми інформаційної війни, її видів та проявів прикута увага широкого кола дослідників, це зокрема, Т.Кузьо, В.Романюк і О.Чуранова, Г.Почепцов,

П. Помаранцев, Ф. Сейб, Б. Герц та ін. Ці дослідження, зважаючи на специфіку досліджуваного об'єкта, мають міждисциплінарний характер. Дослідження прихованих тем пропаганди кремля, здійснено у наукових розвідках Б. Юськіва та П. Карпчук, а безпекові імперативи українського інформаційного простору в умовах гібридної війни досліджено у праці Г. Сашук. Однак, окремі аспекти прояву інформаційної війни в Україні в умовах повномасштабного вторгнення рф вивчені фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. В арсеналі інструментів інформаційної війни рф є чимало різновидів, що їх використовує країна-агресор в українському інформаційному просторі. Одним із найпоширеніших і часто вживаних інструментів є наративи. Наратив – це твердження, особливий спосіб пояснення чи розуміння подій, зазвичай підкріплене різноманітними фактами, що унеможливує виникнення сумнівів у його правдивості [17]. Їх пропагандистська машина створює у кращих традиціях кремлівських методичок з пропаганди. Зокрема, в інформаційній війні росія використовує такі наративи, як заперечення існування України як незалежної держави, про спільність історії, традицій, культури, про дискримінацію російськомовного населення.

Напередодні повномасштабного вторгнення рф активно поширювала наративи про нацистів при владі в Україні, а відтак, виправдовувала свою агресію необхідністю денацифікації, а також про загрозу НАТО, що розширяється на Схід. Російські наративи також поєднують у собі антизахідні настрої, перебільшення подій на полі бою, дискримінацію української політичної та військової еліти, приниження воїнів ЗСУ, та містять заклики про потребу захисту росіян і російськомовних меншин, що проживають в Україні тощо.

Наратив російської пропаганди про те, що Україна не відбулась як держава проявляється, зокрема, у промові в.путіна, 21 лютого 2022 року. Він стверджував, що Україна була штучно утворена більшовиками і в.леніним. У цій же промові путін визнав самопроголошені Донецьку і Луганську Народні Республіки. На основі цього наративу президент країни-агресора 24 лютого 2022 оголосив про початок проведення спеціальної воєнної операції (далі – СВО). А вторгнення російська влада представляла як «денацифікацію» і «демлітаризацію» України [8;9].

У рамках наративу про неіснування України, пропагандисти просували тези про нелегітимність правлячої верхівки, про «нацистів при владі» і «президента-наркомана», а звичайних українців позиціонували як «бандерівців та нацистів». Пропаганда висунула нашу державу як агресора, яким керує США, а НАТО розширює свої межі. І саме нібито через це росія має визволити Україну, захистити російськомовне населення, повернути території, які вони вважають своїми історично [2].

Путін часто у своїх промовах та інтерв'ю маніпулював думкою пересічних людей на основі вигаданих або викривлених історичних фактів. До прикладу, в інтерв'ю для Такера Карлсона, президент росії 23 хвилини із наявних 2 годин розповідав про «правильну» історію України і росії. Путін розпочав із утворення росії у 862 році, вказав про «спільну» мову і передав папку із «листами Богдана Хмельницького» для журналіста. Очільник кремля назвав події в Україні громадянською війною та наголосив на тому, що «українці і досі відчувають себе росіянами» [3].

Варто зазначити, що поряд із наративами про недолугість української держави росіяни активно поширювали наратив про сильну росію, про її потенціал, її «справжніх» лідерів і героїв, про військову міць і досягнення своєї армії та військово-промислового комплексу. Таким чином, пропагандисти намагались «провести паралелі» між двома країнами, за принципом «хто є ми і хто вони».

Багато наративів, що створені під час повномасштабної війни, були націлені на те, щоб підірвати допомогу партнерів України, яку постачають для ЗСУ. Тому на початку повномасштабного вторгнення країни Заходу не відразу погодились надати військову підтримку, а чекали розвитку подій. Очікуваного ефекту російська пропаганда частково досягла – навіть у колективному Заході є прихильники наративів, які виправдовують вторгнення до незалежної держави і вимагають припинити підтримку. Через проросійську позицію окремих політиків парламенти світу не можуть довгий час затвердити фінансову допомогу чи перелік військового озброєння для України, що значно зменшує можливості української армії у наступних і оборонних позиціях. А сама ж росія залучається підтримкою серед інших режимів.

У інформаційній війні проти України росія також використовує дезінформацію. Згідно визначення у Cambridge Dictionary, дезінформація – неправдива інформація, перекручування подій, з метою введення людей в оману; пропаганда, маніпуляція, навмисно неправильна інформація [15]. Цей інструмент є частиною наративу, бо останній часто базується на неправді.

Застосування дезінформації чітко проглядається у випадку із підривом Каховської ГЕС 6 червня 2023 року у Херсонській області. Дезінформаційні повідомлення тоді містили звинувачення

у обстрілі ГЕС українською стороною, за допомогою РСЗВ «Вільха», щоб посилити підтримку Заходу. Для переконливості росія наголошувала на своїй непричетності до підриву ГЕС, адже вона нібито має стратегічне значення для рф, Криму і т.д. Росіяни намагалися запевнити у відсутності екологічної катастрофи і небезпеки для кримчан [4]. З часом російська пропаганда розширювала перелік дезінформації на тему підриву цього об'єкта та стверджувала, що українська влада розпорядилась відкрити шлюзи на Дніпровській ГЕС, щоб відкласти контрнаступ, на який підштовхував Захід, а руйнування виникли внаслідок старих пошкоджень від обстрілу із РСЗО HIMARS [4]. Втім, саме ця дезінформаційна кампанія підтвердила справжню мету вторгнення – знищення територій та цивільного населення України.

Ще одним інструментом, який активно використовує рф в інформаційній війні є інформаційно-психологічна спецоперація (далі ІПСО). ІПСО комплекс заходів з поширення спеціально підготовленої інформації задля впливу на емоції, почуття, поведінку людей, сформувавши таким чином громадську думку у потрібному руслі [18]. До таких інформаційно-психологічних операцій належать: поширення повідомлень про мітки на дорогах і будинках, попередження про масовані обстріли у конкретні дні та просування пропаганди у кіберпросторі.

Згідно з ІПСО про мітки, то такі позначення допомагають ворогу наводити ракети через супутники. Неодноразово росія погрожувала масованим обстрілом у конкретні календарні дні, що несуть певний «символізм», до прикладу, 24 лютого, 9 травня, 24 серпня, тобто початок СВО, перемога над нацизмом і День незалежності України чи на релігійні свята [13].

За допомогою ІПСО російська пропаганда намагається здобути перевагу у кіберпросторі за допомогою кібератак, хакерських акцій, ботів, фішингу, дипфейків. Прикладами використання таких інструментів є кібератаки на сайти держустанов України, створення фішинг посилань, використання ботів, які залишали провокаційні повідомлення, тролів у соціальних мережах. За допомогою технології deepfake росіяни створювали фейкові відео, у яких, наприклад, політики робили важливі заяви.

Як дезінформація, так і ІПСО спрямовані на емоції людей, щоб викликати очікувану реакцію чи поширити масову паніку. Саме тому російська пропаганда часто вдається до поєднання ІПСО і дезінформації. Це чітко проявляється у поширенні дезінформаційної кампанії про чорний ринок зброї в Україні з маніпулятивними сюжетами за участі псевдоекспертів і тролів у соціальних мережах [12]. Використання такого методу призвело до реакції далеко за межами України.

Росія часто використовує фейки у своїх брудних інформаційних кампаніях. Фейки це – інформація, що може здаватися справжньою чи цінною, проте її головна мета – ввести в оману. Зазвичай фейки створені для впливу на політичні погляди, поширюються в Інтернеті чи за допомогою ЗМІ [16]. За допомогою фейків російська пропаганда намагалася вплинути на думку світового суспільства, змінити і скористатися наявною політичною ситуацією, щоб зупинити підтримку України. Яскравим прикладом застосування фейків є ціла низка повідомлень про зміну вищого військового керівництва в Україні. Звільнення В. Залужного російські пропагандисти пояснювали неспроможністю ефективно виконувати функції головнокомандувача ЗСУ в умовах війни, провал контрнаступу, підігривали усе це тезами про суперництво Зеленського-Залужного та про наміри останнього йти на президентські вибори. Не залишилось поза увагою рф призначення на посаду головнокомандувача ЗСУ О.Сирського, якого пропагандисти називали «своїм», поширювали фейки про те, що він жорстокий, не береже особовий склад тощо.

Варто наголосити, що усі ці інструменти росія повною мірою, систематично і з дотриманням певного алгоритму використовує в своїй державі. Тільки для «внутрішнього споживача» подають інформацію про успіхи СВО, про непереможність російської армії, перебільшують дані про кількість жертв і втрат у військовій техніці в лавах ЗСУ.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження доводить різноманітність інструментів російської пропаганди у веденні інформаційної війни проти України і всього світу. Кожен із засобів кремль використовує у продуманій стратегії і з конкретною метою.

Сьогодні кіберпростір став паралельним фронтом у повномасштабній війні росії проти України. Використання наративів, дезінформації, фейків, кібератак – це лише частина з усіх методів протистояння у інформаційному просторі. Зрозуміло, що всі ці засоби спрямовані на просування ідей ворога, маніпуляцію, пропаганду, підштовхування мас на правильні емоції, реакцію.

Поєднання усіх зазначених інструментів створює потужну дезінформаційну кампанію, що намагається створити і поширити нові наративи, використати емоційний стан людей, як один

із рушіїв, підірвати політичне становище України. Але навіть такі продумані кроки зазнають поразки, завдяки спростуванню фейків, належному контролю і довірі держав-партнерів нашої країни.

Подальші дослідження проблеми можуть відкрити такі важливі аспекти, як медіаграмотність, кібербезпека, інформація в умовах війни тощо.

Бібліографічний список:

1. Аналітичний звіт на тему «Чорний ринок зброї». URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitchnyj-zvit-na-temu-chornyj-rynok-zbroji/> (дата звернення 14.02.2024)
2. Дев'ять головних тем російської пропаганди. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/05/5/7400790/> (дата звернення 08.02.2024).
3. На Польщу та Литву не підемо, достатньо України. Карлсон оприлюднив інтерв'ю з Путіним. URL: <https://detector.media/infospace/article/222736/2024-02-09-na-polshchu-ta-lytvu-ne-pidemo-dostatno-ukrainy-karlson-oprylyudnyv-intervyu-z-putinyum/> (дата звернення 10.02.2024)
4. Основні наративи які просуває російська пропаганда з приводу катастрофи на Каховській ГЕС. URL: <https://cpd.gov.ua/reports/osnovni-naratyvy-yaki-prosuvaie-rosijska-propaganda-z-pryvodu-katastrofy-na-kahovskij-ges/> (дата звернення 09.02.2024).
5. Помаранцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Yakaboo Publishing. 2020. 288 с.
6. Почепцов Г. Информация и дезинформация. Київ: Ника-Центр, 2001. 256 с.
7. Почепцов Г. Токсичний інформпростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Vivat. 2021. 384 с.
8. Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/statija/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoje-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya> (дата звернення 08.02.2024).
9. Путін о 5-й ранку оголосив про початок операції на Донбасі (оновлено). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (дата звернення 08.02.2024).
10. Романюк В., Чуранова О. Україна в інформаційному просторі Росії та Білорусі: основні наративи. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/ukrayina-v-informatsijnomu-prostori-rosiyi-ta-bilorusi-osnovni-naratyvy-i35175> (дата звернення 11.02.2024).
11. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. – К.: Дух і Літера, 2018. 560 с.
12. Чому росія поширює фейки про «контрабанду зброї» в Україні. URL: <https://cpd.gov.ua/main/chomu-rosiya-poshyruye-fejku-pro-kontrabandu-zbroji-v-ukrayini/> (дата звернення 11.02.2024).
13. Яка мета головних кремлівських ІПСО у війні проти України. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-proty-ukrayiny/> (дата звернення 12.02.2024).
14. Gertz, Bill. IWar: War and Peace in the Information Age. Індія: Threshold Editions. 2017. 384 с.
15. Meaning of disinformation in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation> (дата звернення 08.02.2024).
16. Meaning of fake in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake> (дата звернення 11.02.2024).
17. Meaning of narrative in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/narrative> (дата звернення 08.02.2024).
18. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/psyops> (дата звернення 10.02.2024).
19. Seib, Philip. Information at War. 1st ed. Wiley. 2021. 240 с.

References:

1. Analitchnyi zvit na temu «Chornyi rynek zbroji». URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitchnyj-zvit-na-temu-chornyj-rynok-zbroji/> (Access date: 14.02.2024).
2. Devyat holovnykh tem rosiiskoi propahandy. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/05/5/7400790/> (Access date: 08.02.2024).
3. Na Polshchu ta Lytvu ne pidemo, dostatno Ukrainy. Karlson oprylyudnyv interv'iu z Putinyum. URL: <https://detector.media/infospace/article/222736/2024-02-09-na-polshchu-ta-lytvu-ne-pidemo-dostatno-ukrainy-karlson-oprylyudnyv-intervyu-z-putinyum/> (Access date: 10.02.2024).
4. Osnovni naratyvy yaki prosuvaie rosiiska propahanda z pryvodu katastrofy na Kakhovskii. HES URL: <https://cpd.gov.ua/reports/osnovni-naratyvy-yaki-prosuvaie-rosijska-propaganda-z-pryvodu-katastrofy-na-kahovskij-ges/> (Access date: 09.02.2024).
5. Pomarantsev P. (2020). Tse ne propahanda. Podorozh na viinu proty realnosti. Yakaboo Publishing, 288 s.
6. Pocheptsov, G.G. (2001). Information and disinformation. Kyiv: Nika-Center, 256 s.
7. Pocheptsov H. H. (2021). Toksychnyi infoprostir. Yak zberehty yasnist myslennia i svobodu dii. Vivat, 384 p.
8. Putin maizhe hodynu vyslovliuvav svoje bachennia zhyttia v Ukraini: faktchekinh zvernennia. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/22/statija/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoje-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya> (Access date: 08.02.2024).
9. Putin o 5-i ranku oholosyv pro pochatok operatsii na Donbasi (onovleno).

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31719676.html> (Access date: 08.02.2024).

10. Romaniuk V., Churanova O. Ukraina v informatsiinomomu prostori Rosii ta Bilorusi: osnovni naratyvy.

URL: <https://imi.org.ua/monitorings/ukrayina-v-informatsijnomu-prostori-rosiyi-ta-bilorusi-osnovni-naratyvy-i35175> (Access date: 11.02.2024).

11. Kuzo T. (2018). Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet / Per. z anhl. Andriia Pavlyshyna. K.: Dukh i Litera, 560 s.

12. Chomu rosiia poshyriue feiky pro «kontrabandu zbroi» v Ukraini. URL: <https://cpd.gov.ua/main/chomu-rosiya-poshyryuye-fejky-pro-kontrabandu-zbroyi-v-ukrayini/> (Access date: 11.02.2024).

13. Yaka meta holovnykh kremliivskykh IPso u viini proty Ukrainy. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnykh-kremliivskykh-ipso-u-vijni-proty-ukrayini/> (Access date: 12.02.2024).

14. Gertz, Bill. (2017). IWar: War and Peace in the Information Age. Індія: Threshold Editions, 386 s.

15. Meaning of disinformation in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation> (дата звернення 08.02.2024).

16. Meaning of fake in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake> (дата звернення 11.02.2024).

17. Meaning of narrative in English. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/narrative> (дата звернення 08.02.2024).

18. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/psyops> (дата звернення 10.02.2024).

19. Seib, Philip. (2021). Information at War. 1st ed. Wiley, 240 s.

Blyzniak O., Humenna K. Tools of russia's information warfare against ukraine during the full-scale invasion 2022-2024

The article attempts to study the most common tools used by russia in the information war against Ukraine during a full-scale invasion. Such tools of information war as narrative, disinformation, PSYOPS, and fakes are analyzed. Definitions of these concepts and examples of the manifestation of narratives, disinformation campaigns, PSYOPS and fakes are provided. It is indicated for what purpose the russian federation uses them. The main features, results, success of each of the specified tools are outlined. It has been proven that the most widespread narratives are the myth about Ukraine as a project of Lenin, about the Kyiv Nazi regime, the threat of NATO expansion, the need for denazification and demilitarization in Ukraine. Manifestations of disinformation campaigns are considered, in particular, using the example of blowing up Kakhov HPP, distortion of historical facts, etc.

Manifestations of informational and psychological operations actively used by the aggressor country are analyzed. These include PSYOPS about markings on roads and houses, warnings about massive shelling on specific days, the so-called "symbolism" in dates, and promoting propaganda in cyberspace. It has been demonstrated that russian propaganda is trying to gain an advantage in cyberspace with the help of cyberattacks, hacking campaigns, bots, phishing, and deep fakes. It is emphasized that the use of such means by russia implies deterioration of the image of Ukraine, its leadership, disruption of aid, mistrust among partners, extortion of data, spreading of panic, etc. The use of fakes, aimed at manipulating the consciousness and emotional state of people and most often manifested in false reports about the release of V. Zaluzhnyi, the appointment of O. Syrskyi, and failures at the front, is indicated.

It has been proven that russia uses a wide variety of tools, frequently resorting to their combination, to impose narratives not only on the territory of Ukraine but also for its population and in partner countries. Examples of the use of information warfare tools by russia for the citizens of the russian federation are given. In particular through reports about the permanent hostility of Western countries towards the russian federation, about the invincibility of their army, and about the strength and greatness of their state. The successes of the SVO, the amount of losses of personnel and military equipment, etc. It was established that the activity of russian propaganda is quite active within the Ukrainian information space.

Keywords: *information war, propaganda, narrative, PSYOPS, fakes, russia, Ukraine, full-scale war*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.20

УДК 321.01:342.228

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

Голденштейн К. О., Політико-правовий коледж «АЛСКО» (м. Київ, Україна)

СИМВОЛІЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано політику ідентичності як символічну практику, що визначає соціальну і політичну реальність та особливості людського існування, враховуючи системи колективних та індивідуальних уявлень та символів як суттєві елементи формування політичного буття. Обґрунтовано сутність механізмів та символічних засобів політики ідентичності. Акцент зроблено на розумінні політичного світу як своєрідного простору, що формується на основі соціальних уявлень та символічних значень. Досліджуються питання становлення соціальних уявлень, суті символізму та можливостей раціонального розуміння політичного як символічного. Визначаються ключові елементи взаємодії між політичними міфами, ритуалами та політикою ідентичності, а також звертається увага на значення політичних свят як символічних форм для створення політичної реальності та формування ідентичності. Відзначається, що кожна країна впроваджує політику ідентичності, спираючись на політику пам'яті, яка виступає духовною основою для кожної нації, запобігаючи розширюванню культурного досвіду на ізольовані хронологічні пласти, з метою створення єдиної спільноти в розумінні політичної нації. Зазначається, що стійкі конструкції символів сприяють єдності та тілесності політичної культури суспільства. Визначено, що артикуляція та мобілізація ідентичностей є суттєвими аспектами політичного процесу. Зроблено узагальнюючий висновок, що використання символізму для осмислення поняття політичного допомагає визначити важливий аспект створення онтології політичного світу, утвердження розуміння більш широкого контексту політики ідентичності та її символічного виміру в сучасному суспільстві. Зазначається, що в умовах російсько-української війни символічні елементи слугують потужним засобом вираження інтересів та позицій Української держави.

Ключові слова: ідентичність, політика ідентичності, символ, символічні засоби, символічний інтераціоналізм, мобілізація ідентичностей, політична міфологія, політичний ритуал, політичні свята, політика пам'яті, колективна свідомість.

Феномен ідентичності давно привертає увагу дослідників як об'єкт наукового аналізу та категорія публічної практики. У понятті ідентичності виявляються два аспекти: ідентичність із собою, що означає «самість», та ідентичність «того самого», яка виражає «тотожність». Це утворює певну дихотомію між постійністю та змінністю цього феномена. Л. Нагорна, вважає, що ідентичність слід сприймати як результат самовизначення людини чи групи у соціальному контексті, «тобто віднесення себе до тих чи інших спільнот...» [1, с. 16].

Згідно даних «Фонду Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва», з 2014 року інтеграція суспільства на основі загальноукраїнських цінностей засвідчує тенденцію до зростання. На сьогодні є достатньо аргументів для того, щоб зробити висновок про формування української політичної нації, оскільки 85% громадян, які представляють різні конфесії, етноси (татари, євреї, росіяни, болгары, греки та інші) і мовні групи, відзначають загальноукраїнську ідентичність [2]. Отже, національну ідентичність цілком правомірно розглядати в якості своєрідної цементуючої основи українського суспільства, яка впливає на його внутрішню єдність, створює фундамент для визначення відмінностей від «чужого», «іншого».

Представники соціальних і гуманітарних наук, таких як філософія, історія, психологія, соціологія, культурологія та політологія почали оперувати терміном «ідентичність» приблизно з 1920-х років. Його наукове осмислення відображено в працях західних дослідників другої половини ХХ століття, таких як Р. Барт, П. Бергер, Ж.-М. Бенуа, Ж. Бодрійяр, М. Гайдеггер, Ф. Гваттарі, І. Гофман, Е. Сміт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Кристева, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко та інші.

Українські політологи також не залишилися осторонь. Акцентуючи увагу насамперед на розумінні політичної ідентичності, її розглядають в якості ключового елемента масової свідомості,

що формує певну політичну поведінку громадян та наділяє соціальний світ сенсом, спираючись при цьому на соціальне й культурне коріння. Тобто, політична ідентичність узагальнює в собі як етнічний, так і загальногромадянський аспект і є ширшою за розуміння національної ідентичності. Потрібно назвати наукові праці В. Абушенка, О. Білецької, О. Галазюк, Ю. Галаса, В. Горбатенка, В. Даренської, С. Денисюк, О. Жарської, М. Кармазіної, А. Колодій, В. Корнієнка, Н. Кравченко, І. Кресіної, С. Куцепала, О. Кузя, А. Лясоти, О. Майбороди, С. Макеєва, І. Масименка, О. Маланчук, Ю. Мателешка, Т. Мацьків, М. Панчук, Н. Пелагеші, Т. Подольської, В. Попова, О. Попової, М. Розумного, М. Сусоєвої, Є. Тихомирової, Л. Угриня, Л. Хашиєвої, Д. Шевчука, Р. Шпорлюка та інших науковців. На особливу увагу заслуговують монографічні дослідження Л. Нагорної [3] та М. Степика [4], наукова записка «Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу» колективу науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [5], у яких детально аналізуються проблеми ідентифікаційних криз, що виникають внаслідок різноманітності регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань та конструкцій історичної пам'яті.

Однак у вітчизняній політичній науці, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється символічній політиці держави як необхідній складовій політики ідентичності. Адже саме у політичній сфері суспільного життя особливо виявляється важливість явищ символічної політики. З іншого боку, символічний вимір політики ідентичності дозволяє зрозуміти, як у суспільстві групи конструюють та виражають свою ідентичність у відносинах з іншими. Виходячи з цього, метою даного дослідження є аналіз символічних засобів формування політики ідентичності та розкриття потенціалу таких політико-культурних форм, як міф, ритуал, політика пам'яті, політичні свята, які, на нашу думку, заслуговують на більшу увагу в сучасному науковому дискурсі.

Отже, одним із ключових аспектів виміру політики ідентичності є використання символів, які мають значення для конкретних груп або спільнот. Від часу виникнення національних держав розроблялись та використовувались різноманітні національні символи – прапори, гімни, конституції, свята, грошові знаки, політичні ритуали, емблеми, кольори та інші елементи, які мають особливе значення для громадян. Такі символи використовуються для вираження групової належності, створення спільності, а також для супроводження протесту чи відмови від певних стереотипів.

Більше того, під впливом технологізації суспільних відносин феномен символічного слугує справжнім капіталом, який може бути примноженим, або втраченим. Так звані політтехнологи – це фактично торгівці образами, «іміджами», «брендами», «репутаціями», які систематично звертаються до культурних та релігійних аспектів, традицій, ритуалів, міфів тощо, насичених символічним змістом. Сьогодні це дає змогу громадянам, активно включеним у процеси політичної соціалізації, в повній мірі пересвідчитись, що символічна політика стала важливим елементом у конкурентному політичному середовищі, де образи та їхнє використання мають іноді вирішальне значення для досягнення політичних цілей.

Однак, важливо враховувати, що символи мають різні інтерпретації в соціальних контекстах. Використання певної символіки може викликати повне несприйняття, дебати чи неоднозначне ставлення в різних соціальних групах. Наприклад, феміністичні символи можуть слугувати боротьбі за рівність гендерів, а символіка етнічних груп, чи сексуальних меншин може виражати боротьбу за права та визнання певних верств населення, що абсолютно не поділяється іншими. Особливості можуть виявлятися у сприйнятті кольорів виборчої кампанії, де крім загальнолюдських особливостей можуть бути свої нюанси, пов'язані з традиціями або асоціаціями (так, червоний колір апріорі сприймається як агресивний). Натомість символічні біло-блакитні і помаранчеві кольори президентської кампанії 2004 р. в Україні швидко ідентифікували населення України по відношенню до «свого і чужого Віктора», що чітко було верифіковано Майданом 2005 р.

Проблема формування політичної ідентичності суспільства є дотичною до завдання формування патріотизму і громадянськості, унеможливлення ризиків деконсолідації. Виходячи із попередніх зауважень, можна припустити, що ці ризики в суспільстві виникають не стільки від прямого впливу універсальних символів, скільки від з'єднання останніх із фрагментованим культурним контекстом конкретного суспільства. Дослідники, які дотримуються конструктивістських стратегій, вважають, що політична ідентичність конструюється, а не виникає сама по собі й не успадковується з історії [6]. Така точка зору має право на існування і відповідає певним принципам формування політики ідентичності. Слушною в цьому сенсі є також думка українського науковця В. Горбатенка: якщо суспільство не знає, чого воно хоче, заради чого люди здійснюють радикальні перетворення, тоді воно не здатне на цьому етапі подолати одне з найнебезпечніших кризових явищ – кризу ідентичності [7].

Варто припустити, що розрив між нормативно закріпленою ідентичністю та колективною свідомістю може становити загрозу стабільності держави. З огляду на це, політична ідентичність навіть із необхідністю повинна підтримуватися символічним оформленням і цілеспрямованою діяльністю щодо формування «необхідної» масової політичної свідомості. В цьому аспекті слід підкреслити значущість процесу політичної соціалізації в суспільстві в різних її формах (школи, університети, ЗМІ тощо), які відіграють важливу роль у цьому процесі [8]. Як відомо, сам процес політичної соціалізації є скерованим державою, а не таким, що просто віддається самовихованню і самоосвіті окремого громадянина. Тобто, ідеться про інститути соціалізації як найважливіших її агентів, й одночасно як комплекс створених або органічно сформованих установ і організацій, мета яких полягає сприянню розвитку особистості, переважно через процеси освіти (в тому числі політичної) та виховання і не тільки.

У соціальній сфері такими інститутами виступають сім'я, шлюб, оселя, дитячий садок, переписи населення, записи актів цивільного стану, що регулюють демографічні й етнічні параметри та зв'язки, традиційні мережі родичів, сусідів, земляків, мешканців місця тощо. У культурній сфері, особливу роль відіграють бібліотека, музей, архів, релігійна громада, школа, газета, місцеві ЗМІ, охорона пам'яток у даному місці та суспільстві загалом. Вони артикулюють і легітимують образ народу, його історичний наратив. В професійній сфері – місцеві промисли, свята та виставки досягнень місцевого господарства, реклама також можуть сприяти символічній консолідації. Названі інститути на рівні повсякденності відтворюють такі елементи ідентичності, необхідні для консолідації, як життєсферні цінності. Останні формують символи життєвих сфер.

Якщо проаналізувати взаємозв'язок знаків повсякденності, які функціонують у різних аспектах життя, то їх можна класифікувати так: а) прості індивідуальні, корпоративні, сімейні знаки повсякденності, які визначають життєвий статус осіб; б) знаки, що формують інститути, які об'єднують прості знаки життєвих сфер у локальні спільноти; в) цінності сфер життя, які відіграють важливу роль у тлумаченні всіх локальних знаків. На цій основі виникають символи національної ідентичності: г) національні чесноти, які відображають концентрацію позитивних якостей народу, нації, багатонаціональної спільноти; д) неофіційні національні символи (для українців – великодня крашанка, паляниця, рушник, вишиванка тощо); е) офіційні (державні) символи (герб, прапор, гімн, столиця); ж) символи національної ідеї (в Україні таким символом традиційно вважається Тризуб).

Зрозуміло однак, що виявлення і збереження «нормативно» закріпленої ідентичності, відображеної в масовій свідомості, є завданням вельми складним. Декларовані політичні цінності та принципи держави, визначені, наприклад, у Конституції України, на практиці можуть розходитися з тим, що реально пропагується державою і транслюється за допомогою символів через політику ідентичності.

З поміж іншого, пояснити це можна тим, що політична ідентичність існує завдяки актам постійного відтворення у різноманітних і постійно існуючих процесах комунікації. Цей складний комплекс знань, уявлень, цінностей і символів стає об'єктом політичної дії, постійно корелюється тим чи іншим політичним явищем, яке є актуальним на той чи інший час. Громадяни ідентифікують себе не лише з групами, а і з конкретними подіями, які мають для них символічне значення. Отже, політику ідентичності потрібно розглядати як процес цілеспрямованого конструювання ідентичності в межах певної політичної спільноти. До того ж вона не може бути раз і назавжди застиглим явищем.

Серед основних засобів політики ідентичності треба назвати міфологізацію, визначення кордонів, створення позитивного іміджу спільноти як внутрішнього, так і зовнішнього, ритуалізацію історії тощо. Наприклад, остання в контексті формування політики ідентичності є постійно не лише об'єктом наукових досліджень, але й виступає як основа національної та державної ідентичності, формуючи колективні цінності та уявлення про добро і зло, «наших» і «чужих». Історія слугує інформаційним та ціннісним фундаментом поточної політики, зокрема, політики національної. Можна сказати, що політика ідентичності взаємодіє із символічною політикою, навіть зважаючи на конкуренцію за символічні ресурси, та слугує ефективним механізмом мобілізації громадян.

Тепер зосередимось на суб'єктах формування політичної ідентичності. Насамперед слід підкреслити значущу роль політичних еліт. Останні, не дивлячись на те, що вони, як правило, гетерогенні в суспільстві, по суті, є її важливими суб'єктами. Символічні референції, створені та

поширені політичними елітами, мають важливе значення для формування ідентичності, яка фактично може бути результатом дій держави та політичних еліт, що володіють значущим символічним потенціалом і різноманітними ресурсами. Держава і еліти зазвичай спрямовують політику на легітимацію свого становища («легітимізаційну ідентичність» за термінологією М. Кастельса [9, р. 8]). Метою цієї політики є створення та поширення нової або вже існуючої ідентичності, виправдання власних дій та зміцнення символічних основ суспільства. Мотивом проведення політики ідентичності є необхідність постійної легітимації діяльності політичних еліт у суспільстві. Основна мета політики ідентичності, яка проводиться державою та елітами, – консолідація суспільства та досягнення внутрішньої єдності. Громадські організації, протестні групи та рухи, окремі інтелектуали та інтелектуальні спільноти також відіграють важливу роль у цьому процесі.

Зупиняючись на засобах формування політики ідентичності, потрібно звернутися до її інструментарію, який може бути доволі різнобічним: офіційна мова, шкільні програми, вимоги до набуття громадянства, національні символи і свята, топографічні об'єкти (ідеться про їх перейменування) тощо. Як уже зазначалося, символи національної ідентичності спираються на емоційно забарвлені образи конкретних (локальних) спільнот. Для місцевих територіальних спільнот основою становлення символів етнічної (місцевої, регіональної) ідентичності є ландшафти, пам'ятки природи, розміри території, предмети побуту, пам'ятки духовної культури, трудові досягнення тощо.

Для деяких спільнот у невеликих за територією державах символи етнічної ідентичності зливаються з національно-державною ідентичністю, що дає змогу відносно легко консолідувати зв'язки людей, зміцнюючи цілісність суспільства і спроможність держави. Але у великих народів, що займають значні території, особливо тих, які включають до свого складу безліч етносів і регіонів, національна (національно-державна) ідентичність формується в процесі складної взаємодії етнічних (місцевих) ідентичностей, вибудовування неповторного національного «візерунка». Наприклад, для України проблема національної ідентичності завжди була актуальною, враховуючи те, що на її території проживають представники понад 130 національностей та народностей, кожен з яких вважає певний регіон нашої держави своєю Батьківщиною [10, с. 22].

Важливу роль у формуванні політичної ідентичності відіграє «політика пам'яті». Вона представляє собою усвідомлену діяльність з відтворення минулого за допомогою різноманітних вербальних і візуальних засобів, причому слід підкреслити, що цей образ актуалізується сучасним політичним контекстом. Це пов'язано з тим, що історична пам'ять є важливою «цеглинкою» у загальній конструкції колективної ідентичності, яка ідеологічно об'єднує суспільство, тому вона викликає все більший інтерес з боку науковців і суспільства в цілому.

У політичній ідентичності пам'ять виконує роль комплексу комунікативних структур, які вирівнюють соціальні очікування та структурують смисловий фокус соціальних очікувань. Цей комплекс підтримується символічним дизайном, створюючи своєрідний «символічний контейнер» для передачі політики пам'яті та визначення соціальної ідентифікації. У цьому «символічному контейнері» розміщуються різні символічні комплекси, такі як міфи, ритуали, свята. На думку американського науковця К. Гірца, політична влада завжди потребує «культурного оздоблення» для того, щоб самовизначитися і висунути свої домагання. «У політичному центрі будь-якого складно організованого суспільства, – зауважує К. Гірец, – перебувають правляча еліта і набір символічних форм, що виражають сам факт її правління і виправдовують його. Не важливо, наскільки демократичним чином члени еліти обрані (найчастіше не дуже демократичним), вони виправдовують своє існування й оформляють свої дії в такі форми, як церемонії, інсигнії, перекази, формальності, зібрання історій, що їх вони або успадкували від попередньої влади, або, у більш революційних ситуаціях, винайшли» [11, р. 124].

Міфи виступають ключовим символічним компонентом політичної ідентичності, встановлюючи рамкові умови сприйняття та інтерпретації політичної реальності. Разом з тим, політичний міф створює когнітивний фундамент для ідентичності, відокремлюючи «ми» від «вони», та створюючи світоглядну картину для учасників політичної спільноти. «Апробуючи» політичний міф, громадяни співставляють себе з конкретними політичними ролями та «отримують» ідентичність. Міф також впливає на сприйняття політичної реальності, насичує її емоційно, персоналізуючи політичні сили та тенденції.

Політичні ритуали є ще одним важливим символічним інструментом формування політики ідентичності. Вони використовуються для відтворення, підтримки політичних міфів, закріплення ідентичності. Дослідниця ритуалів американська науковиця К. Белл зауважує, що політичні

ритуали об'єднують і зображують людей «як пов'язану та впорядковану спільноту, ґрунтовану на спільних цінностях і цілях» та «демонструють легітимність цих цінностей і цілей» [12, р. 129]. Ритуал не можна розглядати як миттєвий метод досягнення політичного ефекту, як це можна зробити, наприклад, з політичними технологіями. Його дія є соціально пролонгованою. Ця символічна форма не лише є основою політичної спільноти, але й продовжує в індивідуальних і колективних діях виражати прихильність до фундаментальних цінностей та цілей. До цього треба додати, що ритуали слугують не лише символічним, але й естетичним засобом формування ідентичності, особливо у такому політичному стилі, коли кожна політична акція стає частиною одного великого спектаклю.

Не є секретом, що сучасна політика нерідко прагне надбати естетичного, видовищного характеру. Важливим елементом цього «спектаклю» виступають політичні свята. Їх використовують як засіб відтворення політичної ідентичності, підсилюючи солідарність і стимулюючи певні політичні дії серед учасників спільноти. Водночас вони служать символічними інструментами політичної пам'яті та конструювання єдиної спільноти.

Свята і обряди, через свою регулярність та повторюваність, сприяють передачі та поширенню знань, що закріплюють та відтворюють культурну ідентичність. Державні свята, як важливий елемент політичної символіки та символізму, актуалізують політичні цінності та впроваджують ключові елементи культури у свідомість громадян. Вони стають інструментом формування образу минулого, який виправдовує та легітимізує сучасні політичні засади. Свята виступають як символічні системи, які мають на меті надавати єдино можливі та законні смисли, що впливає на сприйняття політичної реальності.

Політичне свято, як комунікативний феномен, веде до конкуренції смислів у публічній сфері. Однак, водночас, воно є інструментом мотивації політичної поведінки, підтримуючи ідеологічний зміст. У цьому контексті, політичне свято надає версії політичної реальності та оперує смислами у символічному культурному контексті. Спільність колективних уявлень через спільні ритуали та символи забезпечує формування почуття національної причетності та сприяє інтеграції в єдину політичну спільноту. Національні свята, особливо в умовах геополітичних викликів, можуть виступати як механізм, спрямований на мобілізацію громадян, щоб отримати підтримку у важливих питаннях і виправдати політичні дії та рішення.

Отже, конструювання, артикуляція та мобілізація ідентичностей є суттєвими аспектами політичного процесу. Його розуміння та аналіз допомагають аналізувати динаміку влади, культурних змін і взаємодії у сучасних суспільствах. Символи політичної ідентичності необхідні, щоб склалося динамічне, але стійке суспільство, здатне формувати, підтримувати (стримувати) дієздатну державу, що, власне, слід вважати головною метою політики ідентичності. Натомість, слід вважати, що слабкість у проведенні цієї політики, «неконтрольована» боротьба символів політичної ідентичності та «контр-ідентичностей» може обернутися руйнуванням суверенітету держави. Символи можуть бути використані для мобілізації громадської підтримки державної влади, але також можуть сприяти закріпленню негативних стереотипів і слугувати основою майбутніх політичних конфліктів.

Сьогодні Україна активно веде боротьбу за збереження своєї державності. У відповідь на використання моменту слабкості багатьох зовнішніх сил, відкрито чи приховано, намагаються розширити свій політичний, економічний або історико-культурний вплив на теренах України. В даний момент основний акцент зроблено на протистоянні з Росією. Відомо, що Російська Федерація традиційно виправдовує свій руйнівний вплив на Україну за допомогою міфів та ідеологем, які вирощуються на ґрунті історичної та культурно-релігійної спадщини, об'єднуючи минуле, спільну пам'ять, «братерські зв'язки» тощо. Російський історичний дискурс зазвичай визначає Україну як штучний політичний проєкт, а українців разом з українською мовою – сурогат російської та польської самобутності. Ця позиція призводить до конкретних політичних наслідків: якщо немає автентичної української нації, то не може існувати суверенна держава. Тому українське суспільство знаходиться в процесі ліквідації радянської історичної спадщини, щоб позбавити Росію можливості маніпулювати свідомістю українців у майбутньому. Символічні елементи є потужним засобом вираження інтересів та позицій української держави. З огляду на це, врахування згаданих аспектів допомагає краще зрозуміти ширший контекст політики ідентичності та її символічного виміру в сучасному суспільстві. А подальші наукові розвідки цієї проблематики ще очікують свого часу.

Бібліографічний список:

1. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С. 14–30.
2. Що пережили Україна та світ у 2020 році й чого нам чекати від 2021-го: політичні й економічні прогнози. Фонд Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва, 21 грудня 2020 р. URL: https://dif.org.ua/article/shcho-perezhili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chehati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790 (дата звернення: 10.02.2024).
3. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст: монографія. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
4. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
5. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: Наукова записка / Кресіна І.О. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П., Лойко Л. І., Кресін О. В., Стойко О. М. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.
6. Hobsbawm E. *Inventing Traditions. The Invention of Tradition*. Cambridge, 2002. 320 p.
7. Горбатенко В. Футурологія і політика : монографія. Київ : Академвидав, 2019. 288 с.
8. Бабкіна О. В. Політична соціалізація як засіб формування політичної культури студентства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2009. №1. С. 4–10.
9. Castells M. *The power of identity*. Cambridge ; Mass., 1997. 352 p.
10. Корнієнко В. О., Денисюк С. Г. Формування європейської ідентичності: аргументи для України. *Політологічний вісник*. Вип. 80. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2018. С. 20–35.
11. Geertz C. *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*. Geertz C. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York : Basic Books Inc., 1983. 256 p.
12. Bell C. *Ritual: perspective and dimensions*. New York : Oxford University Press, 1997. 368 p.

References:

1. Nahorna L. (2003). Poniattia «natsionalna identychnist» i «natsionalna ideia» v ukrainskomu terminolohichnomu prostori. *Politychnyi menezhment*. №2. S. 14–30.
2. Shcho perezhlyly Ukraina ta svit u 2020 rotsi y choho nam chekaty vid 2021-ho: politychni y ekonomichni prohnozy. Fond Demokratychni initsiatyvy im. I. Kucheriva, 21 hrudnia 2020 r. URL: https://dif.org.ua/article/shcho-perezhili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chehati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790 (access date: 10.02.2024).
3. Nahorna L. P. (2008). Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst: monohrafiia. Kyiv : IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 405 s.
4. Stepyko M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia. Kyiv : NISD, 336 s.
5. Polityko-pravovi mekhanizmy formuvannia natsionalnoi identychnosti naseleння Donbasu: Naukova zapyska / Kresina I.O. (2015). (kerivnyk avt. kol.), Shemshuchenko Yu. S., Horbatenko V. P., Loiko L. I., Kresin O. V., Stoiko O. M. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 116 s.
6. Hobsbawm E. (2002). *Inventing Traditions. The Invention of Tradition*. Cambridge, 320 p.
7. Horbatenko V. (2019). *Futurolohiia i polityka* : monohrafiia. Kyiv : Akademvydav, 288 s.
8. Babkina O. V. (2009). *Politychna sotsializatsiia yak zasib formuvannia politychnoi kultury studentstva*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. №1. S. 4–10.
9. Castells M. (1997). *The power of identity*. Cambridge ; Mass., 352 p.
10. Korniiienko V. O., Denysiuk S. H. (2018). *Formuvannia yevropeiskoi identychnosti: arhumenty dlia Ukrainy*. *Politolohichnyi visnyk*. Vyp. 80. Kyivskyi natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka, 2018. S. 20–35.
11. Geertz C. (1983). *Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power*. Geertz C. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York : Basic Books Inc., 256 p.
12. Bell C. (1997). *Ritual: perspective and dimensions*. New York : Oxford University Press, 368 p.

Goldenstein. K. Symbolic means of forming identity policy

The article analyzes identity politics as a symbolic practice that determines the social and political reality and peculiarities of human existence, taking into account the systems of collective and individual ideas and symbols as essential elements of the formation of political existence. The essence of the mechanisms and symbolic means of identity politics is substantiated. Emphasis is placed on the understanding of the political world as a kind of space formed on the basis of social ideas and symbolic meanings. The questions of the formation of social ideas, the essence of symbolism and the possibilities of a rational understanding of the political as symbolic are investigated.

The key elements of the interaction between political myths, rituals and identity politics are identified, and attention is drawn to the significance of political holidays as symbolic forms for the creation of political reality and identity formation. It is noted that each country implements the politics of identity, relying

on the politics of memory, which acts as the spiritual basis for each nation, preventing the stratification of cultural experience into isolated chronological strata, with the aim of creating a single community in the sense of a political nation. It is noted that stable constructions of symbols contribute to the unity and physicality of the political culture of society.

A general conclusion is made that the use of symbolism to understand the concept of the political helps to determine an important aspect of creating an ontology of the political world, establishing an understanding of the broader context of identity politics and its symbolic dimension in modern society. It is noted that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, symbolic elements serve as a powerful means of expressing the interests and positions of the Ukrainian state.

Keywords: *identity, identity politics, symbol, symbolic means, symbolic interactionism, mobilization of identities, political mythology, political ritual, political holidays, politics of memory, collective consciousness*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5825-3631>*Калашлінська М. В., Донецький національний університет
імені Василя Стуса*

ПРОЯВИ ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ДЕРЖАВИ В ІНТЕРВ'Ю МЕДІА

У статті, на прикладі інтерв'ю володимира путіна, яке він дав Такеру Карлсону 06 лютого 2024 року, розглядаються ірраціональні аспекти поведінки керівника держави. На основі аналізу матеріалів зазначеного інтерв'ю, авторкою був досліджений окремий випадок впливу поведінки такого типу на формування політичного дискурсу та систему міжнародної стабільності. Гіпотеза статті полягає в тому, що актуальні механізми міжнародної безпеки виявляються найбільш ефективними за умови раціональної поведінки політичних акторів, але демонструють свою слабкість та недостатню ефективність у випадку зловживань, нерациональної поведінки та агресії. Важливу методологічну частину статті склали методи кількісного та якісного контент-аналізу, а також текст-майнінгу. Крім того, авторкою був проведений детальний аналіз висловлювань щодо інтерв'ю з володимиром путіним самого Такера Карлсона в подкасті з Лексом Фрідманом, що був опублікований 28 лютого 2024 року. Також була проаналізована частота використання путіним певних слів та їх комбінацій – біграм (послідовності з двох слів) й триграм (послідовності з трьох слів). Аналіз та інтерпретація вербальних та невербальних елементів розповіді, ключових тем, які були обрані інтерв'юером та респондентом, також дозволили авторці глибше зрозуміти специфіку політичного дискурсу в рамках якого вони функціонують, а також оцінити його вплив на глобальні системи міжнародної безпеки та політичного дискурсу. Додатковими інструментами в роботі над статтею відіграли дослідження в сфері поведінкової економіки, зокрема, Даніеля Канемана та Амоса Тверські в контексті особливостей формування суджень і ухвалення рішень в умовах невизначеності, що спираються на психологічні дослідження в економічній теорії. Зокрема, був підкреслений вплив когнітивних помилок на процес прийняття рішень. Проведений аналіз виявив численні приклади ірраціональної поведінки респондента. Ці приклади включали когнітивні упередження, підвищені емоційні реакції та суперечливі висловлювання, що демонструють значний його відхід від раціональних підходів до обговорення політичних та міжнародних питань. Виявлено, що така ірраціональна поведінка здійснює суттєвий вплив, як на ті рішення, які він приймає, так і на конструювання відповідного політичного дискурсу, що стаючи частиною публічного обговорення, формує відповідні настрої та переконання серед міжнародної спільноти, громадськості й політичних еліт.

Ключові слова: ірраціональність, володимир путін, Такер Карлсон, політичне інтерв'ю, міжнародна безпека, поведінкова економіка, політичний дискурс

Постановка проблеми. Проблеми досягнення глобальної політичної безпеки у сучасному світі стають все більш складними та привертають до себе пильну увагу, як теоретиків, так і практиків в сфері політики. Передбачуваність, можливість розуміти «правила гри» та впливати на них, є невід'ємними елементами безпечного існування людства. Система міжнародних політичних відносин, що існує сьогодні, в значному ступені спирається на постулат раціональності поведінки міжнародних політиків, а також їх прихильності демократичним правилам та процедурам. Тобто сучасна система глобальних політичних відносин побудована на засадах очікування таких дій політичних акторів, які можна прогнозувати, а також впливати на них за допомогою переговорів, авторитету відповідних міжнародних організацій та взаємних зобов'язань, що випливають з укладених міжнародних угод, та закладені в класичному принципі *pacta sunt servanda* [1, ст. 26]. Однак аналіз актуальних політичних процесів свідчить про те, що чималий вплив на прийняття надважливих політичних рішень мають також й фактори нерациональні.

Дедалі більш очевидним стає те, що політичні лідери далеко не завжди діють на підставі об'єктивного аналізу ситуації, дотримання міжнародних зобов'язань або навіть відповідно до законів

логіки. Прийняття доленосних для світу рішень може відбуватися також під впливом суб'єктивних переконань, когнітивних помилок, упереджень, особистих емоційних реакцій, а часами, і психічних розладів окремих політичних діячів. Головна проблема полягає не в факті такої поведінки, адже вона є невід'ємною частиною людської природи. Викликом для світової стабільності стає вразливість та неефективність сучасної системи міжнародної безпеки до випадків, коли вона стикається з нераціональною поведінкою та непередбачуваними агресивними діями політичних акторів. Політична активність володимира путіна, яка побудована на агресії, нераціональному виборі, маніпулятивності, численних зловживаннях, порушенні зобов'язань та відсутності належних механізмів стримувань та противаг всередині країни, стала справжнім викликом для існуючих механізмів міжнародної безпеки, викривши їх слабкі місця та неготовність до швидкого реагування на кризові ситуації подібного роду.

Мета статті. На прикладі інтерв'ю, яке володимир путін дав Такеру Карлсону 06 лютого 2024 року, проаналізувати ірраціональні особливості поведінки керівника держави, та її впливу на формування відповідного політичного дискурсу, а також на систему міжнародної стабільності.

Гіпотеза. Актуальні механізми міжнародної безпеки є найбільш ефективними за умови раціональної та послідовної поведінки політичних акторів, але демонструють свою очевидну слабкість проти зловживань, нераціональної поведінки, маніпуляцій та агресії з боку окремих політиків. Діяльність володимира путіна є одним з прикладів активності, що несе в собі загрозу для глобальної світової стабільності, тож її детальне вивчення може стати корисним підґрунтям для вироблення рекомендацій з майбутнього вдосконаленню механізмів міжнародної безпеки.

Методи дослідження. Важливу методологічну частину статті складає методи кількісного та якісного контент-аналізу, а також текст-майнінгу, що були застосовані для вивчення інтерв'ю володимира путіна Такеру Карсону від 06 лютого 2024 року. Крім того, нами було проведено детальний аналіз висловлювань щодо інтерв'ю з володимиром путіним самого Такера Карлсона в подкасті з Лексом Фрідманом [2], що був опублікований 28 лютого 2024 року.

Використання цих методів, дозволило систематизувати, кількісно оцінити й інтерпретувати інформацію, отриману з текстових даних. Зокрема, в інтерв'ю путіна нами була проаналізована частота використання ним певних слів та їх комбінацій – біграм (послідовності з двох слів) й триграм (послідовності з трьох слів). Аналіз та інтерпретація вербальних та невербальних елементів розповіді, ключових тем, які були обрані інтерв'юером та респондентом, також дозволили нам глибше зрозуміти специфіку політичного дискурсу в рамках якого вони функціонують, а також оцінити його вплив на глобальні системи міжнародної безпеки.

Велику роль в роботі над статтею відіграли дослідження в сфері поведінкової економіка, в тому числі шляхом використання інструментів, запропонованих лауреатом Нобелівської премії з економіки Даніелем Канеманом, який, спільно з Амосом Тверські, вивчав особливості формування суджень і ухвалення рішень в умовах невизначеності, спираючись на психологічні дослідження в економічній теорії. В нашій праці вказані інструменти були корисні для аналізу впливу когнітивних помилок на процес прийняття рішень.

Окрім вказаних інструментів, нами додатково була використана низка загальнонаукових та спеціальних методів та прийомів, які дозволили більш повно та детально підійти до розгляду предмету нашого дослідження. Так, нами активно використовувався порівняльний метод, зокрема для порівняння тих версій відео і тексту цього інтерв'ю, що були опубліковані Такером Карлсоном та кремлем.

Виклад основного матеріалу. Інтерв'ю володимира путіна, яке він дав Такеру Карлсону 06 лютого 2024 року, представляє собою цінний дослідницький матеріал для аналізу з декількох причин.

По-перше, це було перше інтерв'ю, яке путін дав будь-кому із західних журналістів після початку повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 року. Останнє інтерв'ю, на яке він наважувався до цього, стала його бесіда з ведучою Хедлі Гембл для телеканалу CNBC 13 жовтня 2021 року [3] (що свого часу викликало значні обговорення, здебільшого через сексистські висловлювання російського диктатора на адресу ведучої [4]). Інтерв'ю Такеру Карлсону стало для путіна зручним майданчиком, з якого він міг здійснювати вплив на масову суспільну думку шляхом поширення через засоби масової інформації певної системи ідеологічних поглядів, з метою завоювання та утримання влади

По-друге, інтерв'ю 2024 року заслуговує на пильну увагу через особу інтерв'юера. Такер Карлсон має популярність в США серед консервативно налаштованої аудиторії, що підтримує Дональда Трампа; неодноразово допускав проросійські висловлювання; та є орієнтованим, перш за все, на глядачів-республіканців, які виступають проти американської допомоги Україні. Політичні позиції

Такера Карлсона дають йому багато спільних точок перетину з позиціями російського диктатора, що, без сумніву, робить його зацікавленим у наданні путіну платформи для трансляції певних політичних наративів, перш за все, для тієї аудиторії в США, яка потенційно може їх розділити. Наприклад, демонстрація путіном своєї відкритості для припинення війни через переговори, є фактором, що може сприяти підсиленню політичних розбіжностей всередині Сполучених Штатів щодо продовження надання підтримки Україні.

По-третє, це інтерв'ю було представлено нам одразу з двох джерел – самим Такером Карлсоном та кремлем – що надало нам можливість провести порівняльний аналіз представлених версій, з метою виявлення, тих зміни та маніпуляції зі змістом, які були проведені кожною зі сторін. Також ми маємо можливість проаналізувати коментарі та реакції щодо інтерв'ю, які Такер Карлсон дав в більш ніж трьохгодинному подкасті з Лексом Фрідманом, опублікованому через три тижні після інтерв'ю з путіним – 28 лютого 2024 року [2].

Зауважимо, що перед виходом цього інтерв'ю, російською пропагандою активно підігрівалися очікування від нього, як від такого, що несло загрозу «західній інформаційній бульбашці», мало вплинути на суспільно-політичні настрої в світі, донісши до західної аудиторії позицію путіна; пояснити причини, чому міжнародна ситуація склалася саме таким чином; та привернути більше прибічників до російської версії «правди» [5].

Безперечно, подібні очікування від інтерв'ю були також і у Такера Карлсона, який пояснював своє рішення взяти інтерв'ю у путіна тим, що американці та англомовні глядачі «не знають про те, що відбувається у війні між росією та Україною» [6].

Видання The New York Times зазначає: «Інтерв'ю в Кремлі може бути взаємовигідним для Карлсона та Путіна. Містер Карлсон втратив найпомітнішу платформу в консервативних ЗМІ, коли минулого року він був звільнений з каналу Fox, через це містер Путін втратив найбільш помітного пропагандиста своїх антиукраїнських тез у США» [7].

Формування відповідного політичного дискурсу відбувається в різний спосіб, в тому числі, шляхом заміни реальності на псевдореальність за рахунок використання маніпулятивних інформаційних технологій, таких як «вкиди» інфологем-мемів, ініціювання «інформаційних хвиль» з посиланнями на «достовірні джерела», а також встановлення «порядку денного» [8, с. 295]. В цьому контексті дуже важливим представляється аналіз вибору тем розмови, які добре простежуються, зокрема, через визначення кількості згадувань путіним окремих країн та територій під час інтерв'ю. Ця інформація систематизована нами в Таблиці 1, що представлена нижче.

Таблиця 1

Територіальне охоплення у тексті інтерв'ю

<i>Країна (територія)</i>	<i>Кількість згадувань</i>
Україна	93
США, Сполучені Штати	82
росія, російська федерація	82
Польща	32
Китай	21
Європа	18
Німеччина	16
Кавказ	5
Франція	4
Югославія Грузія Монако Індонезія	2
Ірак Індія Японія Румунія Угорщина Латинська Америка	1

(систематизовано автором)

Очікувано, що лідером за кількістю згадувань під час інтерв'ю стала Україна, яку путін назвав 93 рази. В своїх згадуваннях України путін демонструє вкрай негативні емоційні реакції, постійно повертаючись до того, що вона є штучною державою, яка протягом історії входила до сфери впливу росії, яка втратила цей вплив. Важливо зауважити, що з інтерв'ю очевидно, що путін не допускає думки про суб'єктність України, розцінюючи її як об'єкт, всі дії якого обумовлені або впливом росії, або впливом США та «колективного Заходу».

Однакову кількість згадувань під час розмови, в різних варіаціях, отримали росія та США – 82 рази, що, в певному сенсі, є дуже символічним, адже потреба путіна «зрівнятися» з США простежується протягом цілого інтерв'ю. При цьому тут він обирає позицію жертви, що ображена зневажливим ставленням до росії: «...після 1991 року, коли Росія очікувала, що її візьмуть до братської родини "цивілізованих народів", нічого подібного не сталося. Ви нас обдурили...» Також він згадує, що він ставив питання про вступ росії до НАТО, але отримав відмову. Демонструє обурення, що США можуть впливати на рішення інших країн: «...я ж бачив, як вирішуються питання в НАТО... Керівництво США "натиснуло" – і всі члени НАТО слухняно голосують...», але при цьому з гордістю розповідає про свою можливість «уняти Януковича» в Україні. З висловлювань путіна стає очевидним, що йому дуже хотілося вийти в вибране коло наддержав та зрівнятися за своїм авторитетом та впливом з США, але він зазнав у цьому невдачу.

Таблиця 2

Кількість згадувань валют різних країн під час інтерв'ю

Валюта	Кількість згадувань
Доллар	19
Юань	3
Рубль	1

(систематизовано автором)

Серед європейських країн найбільшу увагу диктатора привернула Польща – 32 згадування. Найбільш яскравим тут стало впровадження в інформаційний простір тез, що містять реабілітацію нацизму та виправдання дій Гітлера, який згадується путіним в інтерв'ю 15 разів – найбільше серед всіх історичних персонажів. Так путін стверджує, що: «...поляки змусили, вони загралися і змусили Гітлера розпочати Другу світову війну саме з них. Чому почалася війна 1 вересня 1939 року саме з Польщі? Вона виявилася незговірливою. Гітлеру нічого не залишалось під час реалізації його планів розпочати саме з Польщі» [9; 00:13:19]. Зауважимо, що це була перша публічна заява такого роду з боку путіна, адже до цього часу відкрито він не виправдовував дії Гітлера. На нашу думку, вказані заяви, поряд з неодноразовими схожими за риторикою твердженнями, що українці вимусили його почати війну, являються важливим свідченням, що російський диктатор Гітлеру співчуває та підсвідомо ідентифікує себе з ним, про що вже неодноразово зазначали західні політики та ЗМІ [10].

Китай з'являється в розповіді путіна 21 раз. В розповіді путін наголошує на тому, що Китай є «неагресивний» та гарний сусід, що абсолютно відповідає основним постулатам російської пропаганди в їх спільних пропагандистських зусиллях з Китаєм, що спрямовані проти США [11].

Важливим представляється аналізувати розподіл інформаційного навантаження протягом інтерв'ю. Загальна тривалість розмови склала близько 2 години, 6 хвилин, і умовно її можна поділити на два ключових тематичних блоки:

1. Історичні події, починаючи від 862 року н.е. і до початку 80х-років ХХ століття;
2. Геополітичні події, починаючи з 80х-років ХХ століття і до дня інтерв'ю.

В цьому контексті, важливу інформацію для аналізу мовного дискурсу диктатора дає оцінка кількості згадування ним дат та історичних періодів під час інтерв'ю, які після цього були нами систематизовані та представлені в Таблиці 3.

Таблиця 3 свідчить, що найбільшу увагу в інтерв'ю було приділено сучасним геополітичним подіям, хоча й історична частина, без сумніву, займала значну частину розмови. Їй був присвячений початок інтерв'ю, який містив довгий історичний екскурс, що вочевидь був запланований путіним – він практично одразу анонсував його як «...маленьку історичну довідку в ...30 секунд або 1 хвилину...».

Хронологічне охоплення у тексті інтерв'ю (авторська систематизація)

<i>Період часу</i>	<i>Кількість згадувань</i>
2000-2022	30
2000 –	1
2008 –	7
2014 –	9
2022 –	3
1980-1999	7
1980-е –	2
1991 –	3
1992 –	2
1900-1980	5
1917 –	1
1921 –	1
1922 –	1
1939 –	2
1000-1899	10
XIX століття –	2
XIII століття –	1
1654 –	6
1862 –	1
862 – 999	5
862 –	2
882 –	1
988 –	2

(систематизовано автором)

Історична частина інтерв'ю тривала майже пів-години й через свою затягнутість, незрозумілість для пересічного глядача та невиваженість з точки зору втримання інтересу аудиторії, викликала в мережі Інтернет хвилю жартів в стилі: «What is petschenegi?» [12]. В своєму подкасті з Лексом Фрідманом Такер Карлсон охарактеризував цю частину інтерв'ю, як «...довгу та стомлюючу розповідь, схожу на хіт-парад російської історії...», яка, на його думку, була зроблена для того, щоб дати путіну можливість ухилитися від відповіді на питання, чому він вважає, що США і НАТО могли почати раптову атаку на росію [2; 00:05:45].

Найбільшу увагу путіна серед подій минулого привертала 1654 рік (6 згадувань), коли Богдан Хмельницький підписав союзний договір із московією. Активна експлуатація міфу про Переяславську раду для підтвердження імперських амбіцій та тези про «споконвічне прагнення українців до возз'єднання з російською державою» [13] не викликає здивування, враховуючи залежність, путіна від пошуку підтвердження вірності власних рішень в історії.

В сучасному періоді абсолютними лідерами за кількістю згадувань путіним стають 2014 (9 згадувань) та 2008 (7 згадувань) роки. Важливо зазначити, що для нього це дуже тригерні періоди, згадка про які викликає в нього помітні інтенсивні негативні переживання.

Події 2014 року путін згадував в дуже емоційній в манері та з повторенням заїжджених наративів про «держпереворот» в Україні, «третій тур», «легітимного» Януковича, «не ми починали цю війну» та порушення Україною Мінських угод. Диктатор визнає, що «янукович був не найкращим президентом та політиком», а також, визнає, що це був підконтрольний йому персонаж, якого його просили «уняць» під час подій на Майдані.

Згадування 2008 року (7 згадувань), перш за все, пов'язані у нього з самітом НАТО в Бухаресті, на якому були підтримані євроатлантичні прагнення України і Грузії щодо членства в НАТО. Поміж іншого, його реакція на цю подію просочена емоціями, а саме, образою та відчуттям приниження, адже в 2000 році він, за його власними словами, ставив питання про вступ росії до НАТО і отримав відмову.

Таблиця 4

Кількість згадувань організацій під час інтерв'ю

Організація	Кількість згадувань
НАТО	23
ЦРУ	6
БРИКС	4
ООН	2
ФСБ	1

(систематизовано автором)

В розмові з Лексом Фрідманом Такер Карлсон висловлював впевненість, що саме розширення НАТО на схід стало причиною теперішньої війни путіна в Україні (вочевидь саме цю версію він сподівався почути від путіна). І не приховував свого розчарування через те, що путін, вдаввшись до історичного екскурсу, не розповів йому цього [2; 01:34:11]. Адже питання оновлення відносин з НАТО та закінчення війни в Україні є одними з важливих передвиборних тез Дональда Трампа. Карлсону було вигідно представити путіна не як божевільного агресора, що з'їхав з глузду на історичній темі, або «студента, що надмірно підготувався...» [2; 00:04:24], а як раціонального політика, що діє в інтересах власної країни та має багато спільних інтересів з США. Важливо зауважити, що таке позиціонування було би вигідне і самому путіну і представляється цікавим більш детально розібратися, чому ж путін приділив таку велику увагу «невигідній» історичній темі.

Щоб відповісти на це питання, необхідно зазначити, що ми звернули увагу на досить помітну різницю в поведінці диктатора, в залежності від тем, яких торкалася розмова. Умовно вони були названі нами «Поведінка-1» та «Поведінка-2».

Поведінка-1 демонструється путіним в першому історичному блоці інтерв'ю та її ознаки є тим більш яскравими, чим більш віддаленими на осі часу є історичні події, про які йдеться.

Поведінкою-2 здебільшого характеризується другий блок інтерв'ю під час обговорення подій новітньої історії, які є сучасні путіну. В Таблиці 5 можна побачити, систематизоване порівняння проявів двох типів його поведінки.

Надмірне прагнення заглибитися в історію є дуже привабливим для путіна, не дивлячись на те, що ця тема змушує нудьгувати аудиторію, а також на те, що його історичні знання, вочевидь, є дуже поверхневими – наприклад, під час інтерв'ю з Карлсоном він переносить час підписання Люблінської Унії 1569 року до XIII століття; називає Шухевича – Шушкевичем; а батько Володимира Зеленського, який народився в 1947 році, стає у путіна «фронтовиком», що воював в Другій світовій війні, тощо. Тим не менш, саме під час історичної частини розмови путін демонструє фізіологічні ознаки розслабленої поведінки, поводить себе як людина, що знаходиться у власній «зоні комфорту», очевидно отримуючи задоволення від своєї підготовленості та «експертності», перш за все, у власних очах (Поведінка-1).

Варто зауважити, що за нашими спостереженнями, розповіді про переможне минуле найчастіше виникають в риториці диктатора, в ситуаціях стресу, коли він відчуває загрозу та потребу заспокоїтися. Вважаємо, що головною функцією «історичного божевілья» путіна є пошук відчуття безпеки та більшого контролю над ситуацією, перш за все, коли розмова торкається тем, що викликають в нього тривогу. Наприклад, коли в нього виникає необхідність пояснювати своє провальне рішення про початок війни в Україні або реагувати на загрозу, що несе в собі пандемія COVID-19. Згадаємо виступ путіна від 08 квітня 2020 року, під час відеоконференції з очільниками російських регіонів, коли він порівнював «заразу коронавірусну» з половцями та печенігами, що «терзали» росію, але були переможені [14]. В другій частині інтерв'ю Такеру Карлсону, під час обговорення власних геополітичних рішень, не маючи чіткої відповіді на конкретне запитання, що таке «денацифікація», та втрачаючи контроль над розмовою, путін вкотре вдається до історичного екскурсу: «...на початку XIX століття...», фактично уникаючи прямої відповіді на питання. Це не залишається непоміченим Карлсоном, який через декілька тижнів після бесіди скаже в подкасті з Лексом Фрідманом, що розповідь путіна про «денацифікацію – це найбільш тупа річ, про яку він коли-небудь чув...» [2; 01:29:21].

Порівняльна характеристика типів поведінки володимира путіна під час інтерв'ю Такеру Карлсону

Поведінка – 1	Поведінка – 2
позитивне емоційне налаштування	негативне емоційне забарвлення
монолог, розмова сам з собою	часті дискусії з невидимими опонентами та ворогами
більшість часу корпус спокійно відкинутий на спинку крісла	часто змінює положення тіла, подається вперед до співрозмовника, відкидається назад, перехиляється то на праву, то на ліву сторону крісла
при отриманні запитання – підведення очей в гору, перед тим, як дати відповідь	при отриманні запитання – погляд здебільшого прямо перед собою чи вниз, в поодиноких випадках – вгору
здебільшого слабка взаємодія зі співрозмовником, роздратування, що його збивають та заважають розповідати «вивчений матеріал»	більша схильність до контакту зі співрозмовником, періодичне звернення до нього за підтвердженням власної правоти
більшість часу погляд прямо перед собою	погляд переміщується в різних площинах: в правий бік від себе; в лівий бік від себе; перед собою; догори та вниз
помірна жестикуляція, спокійне положення кінцівок	активно сучить ногами, постукує ними, крутить їх на п'ятах та носках, зводить та розводить коліна, використовує самозаспокійливі жести – тримання та поглажування підлокітника крісла, поправлення краватки, торкання різних частин обличчя та голови
заучені історичні дати; коли отримує питання, точної відповіді на які не знає – відповідає навмання, зберігаючи впевнений вигляд	має «тригерні» дати, які добре пам'ятає та до яких постійно повертається; коли отримує питання щодо дат інших подій часто дратується, рекомендує знайти інформацію про ці події в мережі Інтернет, або заявляє, що не має всього пам'ятати, тому що «у нього своїх справ повно»
писання дат історичних подій пальцем в повітрі, що може свідчити, що він запам'ятовував цю інформацію, записуючи її від руки	використовує писання в повітрі в якості жесту, що ілюструє процес підписання документів ним або іншими політиками
жест рахування шляхом загинання пальців руки використовується рідко та без емоцій	жест рахування шляхом загинання пальців руки використовується часто та емоційно, як правило рахує випадки образ та несправедливості з боку «колективного заходу». Для посилення уваги до окремого пункту, додатково хапає іншою рукою палець, що його символізує
демонстрація поведінки спокійної задоволеної собою особи, що знаходиться в «зоні свого комфорту», яка відчуває себе в безпеці та розмовляє про теми, що суб'єктивно оцінює як справедливі	демонстрація обурення, емоційності, ущемленого самолюбства; скарг на несправедливість, підступність оточуючих, бажання доказати, що він правий; неодноразові декларації власної відкритості до переговорів, якою нехтують опоненти
слабкий інтерес до того, яке враження він справляє на співрозмовника	бажання сподобатися співрозмовнику, отримати підтвердження своєї правоти

(систематизовано автором)

Як свідчення підвищеної суб'єктивної важливості для путіна історичної інформації можна також розцінити передачу Карлсону під час інтерв'ю «копій листів Богдана Хмельницького»; а також періодичне згадування під час розмови, що та чи інша інформація є у нього «в архівах», що, вочевидь, за стандартами путіна, мало надавати його словам більшої достовірності в очах співрозмовника.

На нашу думку, диктатор тут демонструє ознаки так званої омани ретроспективного мислення – ірраціональної когнітивної помилки, яка представляє собою ілюзію розуміння минулого, що надає її носію впевненість у своїй здатності передбачати майбутнє [15, с. 286]. Це особливо яскраво проявляється в ситуаціях, коли путін відчуває втрату контролю або боїться його втратити. В ці моменти диктатору, щоб отримати хибне відчуття контрольованості сучасних подій, а також безпеки та впевненості у майбутньому, стає необхідним звернення до тих подій минулого, які він оцінює як важливі та переможні.

Підтвердженням цієї гіпотези може також слугувати підвищена негативна емоційність путіна під час другої частини інтерв'ю, що була присвячена актуальним або сучасним путіну подіям, в тому числі війні в Україні. В цій частині бесіди поведінка путіна більшість часу відповідає ознакам Поведінки-2, вказаної нами в Таблиці 3, що свідчить про те, що в актуальній ситуації путін відчуває дискомфорт, багато негативних, емоцій, образу на «колективний Захід», вважає, що до нього відносяться несправедливо тощо, що змушує його діяти не раціонально та послідовно, а емоційно та ірраціонально.

В рамках дослідження нами була проаналізована частота використання путіним певних комбінацій слів – біграм (послідовності з двох слів) й триграм (послідовності з трьох слів), результати чого представлені нами в Таблицях 6 та 7.

Таблиця 6

Використання біграм (послідовності з двох слів) у тексті інтерв'ю

Біграми	Кількість згадувань
Радянський Союз	22
світова війна	11
Президент України радянська Україна секретна інформація	5
співробітництво з Китаєм	4
розширення НАТО контролювати владу	3
союзна республіка протиракетна оборона нетитульна нація	2

(систематизовано автором)

Таблиця 7

Використання триграм (послідовності з трьох слів) у тексті інтерв'ю

Триграми	Кількість згадувань
Друга світова війна частина «русской» землі	8
розпад радянського союзу	6
підняти голоси за сербів	3
Велике князівство Літовське австрійський генеральний штаб жест доброї волі розширення НАТО на схід	2

(систематизовано автором)

Навіть поверхневий огляд вказаних комбінацій дає на розуміння, що це абсолютно не ті наративи, які би сприяли «прориву інформаційної бульбашки» та приверненню симпатій виборців Дональда Трампа на бік путіна. Фактично, під час інтерв'ю російський диктатор мало скористався тією можливістю, яку надавав йому доступ до аудиторії лояльного до нього американського журналіста, що також може бути розцінено як втрата ним зв'язку з реальністю та додаткова ознака домінування нерационального типу поведінки. За оцінкою самого Такера Карлсона, путін «як піарщик, не дуже добрий і не може розповісти свою власну версію» [2; 01:34:05].

Очевидно, що ті сподівання, які покладав на це інтерв'ю американський журналіст, не здійснилися. В подкасті з Лексом Фрідманом, не дивлячись на значну кількість хвалебних відгуків в бік москви, а також заяв щодо того, що «санкції не діють», Такер Карлсон не приховував свого розчарування через те, що путін не скористався можливостями, які йому давала ця бесіда. Карлсон зазначив, між іншим, що він не знає, «...чого він (путін – М.К.) намагався добитися цим інтерв'ю... але, я подумав, цей хлопець не дуже добре розповідає свою історію» [2; 01:34:42]. Ба більше, Такер Карлсон зв'язав це з довгими роками знаходження путіна при владі, а також тією ізоляцією, в якій диктатор знаходився під час пандемії COVID-19, внаслідок чого «людина стає дивною та авторитарною» [2; 01:34:42]. Більш того, Карлсон згадав про правильність обмеження строків знаходження при владі, які є в США, адже «мало хто з монархів не з'їжджав з глузду в старості» [2; 01:35:39].

В цьому контексті цікаво згадати дослідження Даніеля Канемана щодо того, яким чином суб'єктивні переконання особи здатні формувати її погляди на навколишній світ. Йдеться, зокрема, про те, що політичні уподобання особи визначають, які аргументи вона вважає привабливими: «якщо ви агресивно налаштовані щодо інших держав, то, ймовірно, вважаєте, що вони слабкі та легко підкоряться бажанням вашого уряду» [15, с. 138]. Що в свою чергу приводить до когнітивної ілюзії «що ти бачиш, то і є» (WYSIATI) [15; с. 340], яка проявляється в наступному:

- особа фокусується на одній меті, зациклюється на своєму плані та нехтує апріорними ймовірностями існування в ньому помилок планування;
- зосередившись на тому, що вона хоче і може зробити, особа ігнорує вміння та плани інших;
- як у поясненні минулого, так і в пророкуванні майбутнього, особа концентрується на каузальній ролі умінь і нехтує роль удачі, потрапляючи під дію ілюзії контролю;
- зосередившись на тому, що вона знає, особа відкидає невідоме і стає надмірно впевненою у своїх судженнях.

На нашу думку, путін своєю поведінкою, зокрема під час інтерв'ю з Карлсоном, демонструє повний спектр вищезгаданих ознак, що свідчить про значний розрив його зв'язку з реальністю.

Окремим блоком цього нашого дослідження нам було цікаво дослідити ті обмовки, які були зроблені путіним під час бесіди, але були поправлені в стінограмах інтерв'ю, що були опубліковані, як на сторінці кремля, так і на сторінці Такера Карлсона.

Ми вже зазначали, що розповідаючи про денаціоналізацію України, путін називає Романа Шухевича – Шушкевичем. Крім того, в частині про переговори, які були в Стамбулі між російською та українською сторонами в 2022 році, путін неодноразово говорить про відведення ним військ від Мінська, при цьому в обох стінограмах вказується про «відведення військ від Києва».

Показовим також є видалення кремлем з відео та текстової версії інтерв'ю фрази Такера Карлсона: «I just don't know, how it's relevant» [16; 00: 04:16], якою той намагався повернути путіна до актуальних подій під час «хіт-параду російської історії». Вказана маніпуляція, на нашу думку, свідчить, зокрема, про бажання уникнути дискусії щодо доцільності такого історичного екскурсу; прагнення контролювати наратив інтерв'ю та безальтернативно спрямовувати увагу аудиторії виключно на ті питання, які респондент хотів висвітлити.

Ці та інші маніпуляції, поміж іншого, переконливо свідчать про надзвичайну залежність публічного дискурсу від найменших інформаційних впливів. Це змушує російську владу здійснювати постійні втручання у зміст публічної інформації, навіть враховуючи ризик, як у цьому випадку, існування невідредагованої версії інтерв'ю на каналі Такера Карлсона. Це підкреслює ступінь контролю за інформаційним простором з метою постійного підтримання тієї картини світу, яка відповідала б потребам певної політичної системи.

Висновки. Через обмежений формат нашого дослідження ми зосередилися виключно на питаннях, які безпосередньо стосуються нашої основної мети, а саме аналізу ірраціональних особливостей поведінки володимира путіна під час інтерв'ю, яке він дав Такеру Карлсону 06 лютого 2024 року, з метою дослідити вплив такої поведінки на формування політичного

дискурсу і систему міжнародної стабільності. Під час розгляду вказаної проблеми ми дійшли до низки висновків.

Проведений аналіз виявив численні приклади ірраціональної поведінки респондента. Ці приклади включали когнітивні упередження, підвищені емоційні реакції та суперечливі висловлювання, що демонструють значний його відхід від раціональних підходів до обговорення політичних та міжнародних питань. Організація інтерв'ю була взаємовигідною, як для Такера Карлсона, так і для путіна. Під час інтерв'ю Такер Карлсон був лояльно налаштований, не задавав «гострих» питань та мав очевидну зацікавленість в отриманні від путіна раціонально обґрунтованих відповідей.

Ірраціональна поведінка респондента, який висловлювався не по суті; фактично ігнорував інтереси потенційної аудиторії та надмірно захоплювався історією, викликала помітне розчарування журналіста. Усвідомлюючи, що розгорнутим історичним матеріалом буде складно втримати увагу своєї потенційної аудиторії, Такер Карлсон був змушений зробити кількахвилинну передмову на початку інтерв'ю. Так само, як виникла необхідність в додаткових поясненнях для російської аудиторії після виходу інтерв'ю з боку путіна. Крім того, журналістом була допущена ціла низка негативних коментарів на адресу російського диктатора та його висловлювань.

На прикладі інтерв'ю, що було досліджено, спостерігаємо, що ірраціональність привела до того, що спільні цілі сторін не були досягнуті, що призвело до ослаблення позицій кожної з них та негативного впливу на політичний дискурс, який вони прагнули сформувати.

Виявлено, що така ірраціональна поведінка здійснює суттєвий вплив, як на ті рішення, які приймаються керівником країни, так і на конструювання відповідного політичного дискурсу, що стаючи частиною публічного обговорення, формують відповідні настрої та переконання серед міжнародної спільноти, громадськості й політичних еліт.

Напрямки подальших досліджень. Дослідження показало, що такі прояви ірраціональності можуть мати дестабілізуючий вплив на міжнародну стабільність. Непередбачуваність та емоційність у висловлюваннях і діях політичних лідерів можуть призводити до підвищення напруженості та конфліктів на міжнародній арені. На основі проведеного аналізу стає очевидним, що для більш ефективного забезпечення міжнародної безпеки необхідно враховувати не тільки раціональні фактори, але й враховувати та детально вивчати ірраціональні складові мотивів та поведінки політичних акторів.

Бібліографічний список:

1. United Nations (1969). Vienna Convention on the Law of Treaties. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (дата звернення: 16.04.2024).
2. YouTube (2014). Tucker Carlson: Putin, Navalny, Trump, CIA, NSA, war and politics *Lex Friedman Podcast*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=f_IRdkH_QoY (дата звернення: 13.04.2024).
3. CNBC (2021). Exclusive Transcript: Vladimir Putin, President, Russia. URL: <https://www.cnbc.com/2021/10/14/cnbc-exclusive-transcript-vladimir-putin-president-russia.html> (дата звернення: 16.04.2024).
4. Brown, L. (2021). Russia accuses CNBC's Hadley Gamble of being a 'sex object' sent to distract Putin. *New York Post*. URL: <https://nypost.com/2021/10/19/russia-accuses-cnbc-hadley-gamble-of-being-sex-object-sent-to-distract-putin/> (дата звернення: 17.04.2024).
5. Матыс, О., Толокевич, Д. (2024). Съездил в Москву – шпион! Как Такер Карлсон вверг Америку в истерику. *Телеканал 360*. URL: <https://web.archive.org/web/20240519075626/https://360.ru/tekst/mir/kak-taker-karlson-vverg-ameriku-v-isteriku/> (дата звернення: 21.04.2024).
6. Baker, P. (2024). Trump, Putin, Carlson and the Shifting Sands of Today's American Politics. *The New York Times*. URL: <https://web.archive.org/web/20240208214246/https://www.nytimes.com/2024/02/08/us/politics/trump-putin-carlson-shifting-american-politics.html> (дата звернення: 16.04.2024).
7. Troianovski, A., Rutenberg, J., Sonne, P. (2024). Tucker Carlson Says His Putin Interview Will Be Shown on Thursday. *The New York Times*. URL: <https://web.archive.org/web/20240209002028/https://www.nytimes.com/2024/02/06/world/europe/tucker-carlson-putin-interview.html> (дата звернення: 03.04.2024).
8. Голубовська, І. О. (2016). Політичний дискурс як інструмент конструювання гіперреальності. *Studia-linguistica*, 9, 291-298.
9. YouTube (2024). Інтерв'ю Такеру Карлсону. Kremlin. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ncPW2pyOzJU> (дата звернення: 16.04.2024).
10. Delfs, A. (2024). German Defense Chief Compares Putin to Hitler at Churchill Event. *Bloomberg*. URL: <https://web.archive.org/web/20240412181503/https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-04-11/german-defense-chief-compares-putin-to-hitler-at-churchill-event?srd=politics-vp> (дата звернення: 15.04.2024).

11. Applebaum, A. (2024). Democracy is losing the propaganda war. *The Atlantic*. URL: <https://web.archive.org/web/20240506112908/https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/06/china-russia-republican-party-relations/678271/> (дата звернення: 13.04.2024).
12. Twitter (09.02.2024). What is petshchenegi? URL: <https://x.com/PunishedLieMan/status/1755745319810203666/photo/2> (дата звернення: 23.04.2024).
13. День (2024). Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для українського народу. *Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pereyaslavska-uhoda-1654-roku-istorychni-uroky-dlya-ukrayinskoho-narodu> (дата звернення: 16.04.2024).
14. Известия (2020). Победим и эту заразу коронавирусом. URL: <https://web.archive.org/web/20240420062933/https://iz.ru/997262/izvestia/pobedim-i-etu-zarazu-koronavirusnuu> (дата звернення: 15.04.2024).
15. Канеман, Д. (2021). Мислення швидке й повільне. Київ: Наш Формат.
16. YouTube (2024). Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin. Tucker Carlson. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo17> (дата звернення: 16.04.2024).

References:

1. United Nations (1969). Vienna Convention on the Law of Treaties. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (access date: 16.04.2024).
2. YouTube (2014). Tucker Carlson: Putin, Navalny, Trump, CIA, NSA, war and politics. *Lex Friedman Podcast*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=f_IRdkH_QoY (access date: 13.04.2024).
3. CNBC (2021). Exclusive Transcript: Vladimir Putin, President, Russia. URL: <https://www.cnbc.com/2021/10/14/cnbc-exclusive-transcript-vladimir-putin-president-russia.html> (access date: 16.04.2024).
4. Brown, L. (2021). Russia accuses CNBC's Hadley Gamble of being a 'sex object' sent to distract Putin. *New York Post*. URL: <https://nypost.com/2021/10/19/russia-accuses-cnbc-hadley-gamble-of-being-sex-object-sent-to-distract-putin/> (access date: 17.04.2024).
5. Matys, O., Tolokevich, D. (2024). Sjezdil v Moskvu – špion! Kak Taker Karlson vverg Ameriku v isteriku. *Telekanal 360*. URL: <https://web.archive.org/web/20240519075626/https://360.ru/tekst/mir/kak-taker-karlson-vverg-ameriku-v-isteriku/> (access date: 21.04.2024).
6. Baker, P. (2024). Trump, Putin, Carlson and the Shifting Sands of Today's American Politics. *The New York Times*. URL: <https://web.archive.org/web/20240208214246/https://www.nytimes.com/2024/02/08/us/politics/trump-putin-carlson-shifting-american-politics.html> (access date: 16.04.2024).
7. Troianovski, A., Rutenberg, J. Sonne, P. (2024). Tucker Carlson Says His Putin Interview Will Be Shown on Thursday. *The New York Times*. URL: <https://web.archive.org/web/20240209002028/https://www.nytimes.com/2024/02/06/world/europe/tucker-carlson-putin-interview.html> (access date: 03.04.2024).
8. Holubovska, I. O. (2016). Politychnyy dyskurs yak instrument konstruyuvannya hiperrealnosti. *Studia-linguistica*, 9, 291-298.
9. YouTube (2024). Intervyu Takeru Karlsonu. Kremlin. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ncPW2pyOzJU> (access date: 16.04.2024).
10. Delfs, A. (2024). German Defense Chief Compares Putin to Hitler at Churchill Event. Bloomberg. URL: <https://web.archive.org/web/20240412181503/https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-04-11/german-defense-chief-compares-putin-to-hitler-at-churchill-event?srnd=politics-vp> (access date: 15.04.2024).
11. Applebaum, A. (2024). Democracy is losing the propaganda war. *The Atlantic*. URL: <https://web.archive.org/web/20240506112908/https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2024/06/china-russia-republican-party-relations/678271/> (access date: 13.04.2024).
12. Twitter (09.02.2024). What is petshchenegi? URL: <https://x.com/PunishedLieMan/status/1755745319810203666/photo/2> (access date: 23.04.2024).
13. Den (2024). Pereyaslavska uhoda 1654 roku: istorychni uroky dlya ukrayinskoho narodu. *Analitichni otsinky Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen*. URL: <https://day.kyiv.ua/article/istoriya-i-ya/pereyaslavska-uhoda-1654-roku-istorychni-uroky-dlya-ukrayinskoho-narodu> (access date: 16.04.2024).
14. Izvestiya (2020). Pobedim i etu zarazu koronavirusnuyu. URL: <https://web.archive.org/web/20240420062933/https://iz.ru/997262/izvestia/pobedim-i-etu-zarazu-koronavirusnuu> (access date: 15.04.2024).
15. Kahneman, D. (2021). Thinking is fast and slow. Kyiv: Nash Format.
16. YouTube (2024). Exclusive: Tucker Carlson Interviews Vladimir Putin. Tucker Carlson. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fOCWBhuDdDo17> (access date: 16.04.2024).

Kalashlinska M. Manifestations of a head of state's irrationality in media interviews

The article examines the irrational aspects of a head of state's behavior using the example of an interview given by Vladimir Putin to Tucker Carlson on February 6, 2024. Based on the analysis of the materials from this interview, the author investigated a specific case of the impact of such behavior on the formation of political discourse and the system of international stability. The hypothesis of the article is that the current mechanisms of international security prove most effective when political actors behave rationally but

demonstrate weaknesses and inefficiencies in cases of abuse, irrational behavior, and aggression. The methodological framework of the article includes quantitative and qualitative content analysis as well as text mining. Additionally, the author conducted a detailed analysis of Putin's statements during an interview with Tucker Carlson on Lex Fridman's podcast, published on February 28, 2024. The frequency of Putin's use of specific words and their combinations (bigrams and trigrams) was also examined. Analyzing verbal and non-verbal elements of the narrative, key themes chosen by the interviewer and respondent allowed the author to gain a deeper understanding of the nature of political discourse within which they operate and to assess its impact on global systems of international security and political discourse. Behavioral economics research, particularly the work of Daniel Kahneman and Amos Tversky on judgment formation and decision-making under uncertainty, informed the study, highlighting the influence of cognitive biases on decision-making processes. The analysis revealed numerous examples of the respondent's irrational behavior, including cognitive biases, heightened emotional reactions, and conflicting statements, indicating a significant departure from rational approaches to discussing political and international issues. It was found that such irrational behavior significantly influences both the decisions he makes and the construction of the corresponding political discourse, which, as part of public discourse, shapes attitudes and beliefs among the international community, the public, and political elites.

Keywords: *irrationality, Vladimir Putin, Tucker Carlson, political interview, international security, behavioral economics, political discourse*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7233-7137>*Атаманенко В. В., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОГЛЯДІВ А. ДЕ БЕНУА ЯК ІДЕОЛОГА «НОВИХ ПРАВИХ»

У статті аналізується феномен європейських «нових правих». Висвітлюються основні етапи розвитку ідеологічних переконань даного політичного спрямування: 1) 1958 – 1972 рр. Етап наслідування класичних право-радикальних політичних поглядів, що підкріплялися псевдо-науковими біологічними теоріями; 2) 1972 – 1979 рр. Етап відходу від біологічного детермінізму та переведення дослідницького фокусу на проблему егалітаризму, породженого іудео-християнством; 3) 1979 – 1983 рр. Етап адаптації ідеології, в котрому наголошувалося на важливості етнічного плюралізму та культурній розрізненості, на протизвагу «етноцидному» впливу США; 4) 1984 р. – до сьогодні. Етап, що знаменується остаточним вибором на користь існуючої доктрини, що зосереджена на диференціалістській «про-третьо-світовій» позиції, постмодернізмі «правих» і повторному відкритті «священного/сакрального», як основи «глибоко вкоріненої» європейської ідентичності. На даному етапі вказується, що подолати «тоталітарний» вплив США можливо тільки шляхом політичного об'єднання Європи між собою та з Третім світом.

Оскільки тоталітаризм з точки зору «нових правих» трактується як будь-яка універсальна ідеологія, теорія, концепція тощо, комунізм позиціонується ними як «найвище можливе зло». Не зважаючи на те, що егалітарний ідеал лібералізму в теорії суттєво відрізняється від переконань про тотальну рівність комунізму, втім, він має останню своїм неминучим кінцем. Таким чином, як стверджують «нові праві» лібералізм постає плацдармом «демократичного тоталітаризму».

Оскільки основні гасла «нових правих» є «Право на відмінність» та «Кінець усім тоталітаризмам» цей рух намагається вирішити питання будь-якої експансії та надає кожній культурі сакрального статусу. Стверджується, що основним ворогом «нових правих» є монотеїзм будь-якої форми, оскільки цей феномен вважається основною причиною виникнення тоталітарності та ідеологічної збройної експансії.

Ключові слова: Ален де Бенуа, «нові праві», ідеологія, постмодернізм, антиглобалізм, тоталітаризм.

Вступ. Не зважаючи на те, що сучасне неоліберальне поняття про політичне прагне до стирання класичних ієрархій та дихотомій, особливо в контексті ідеологій, «нові праві», почавши своє існування з другої половини ХХ ст., продовжують просувати власні чіткі ідеологічні переконання за допомогою різноманітних інформаційних ресурсів. З огляду на постмодерністську революцію в поглядах масового населення, ідеологічний рух «нових правих» коригував власне поняття про політику. Оскільки, за словами Л. Альтюсера, ідеологія неухильна та впливає на життя людей, навіть якщо вони про це не здогадуються, нагальним видається завдання висвітлення основних постулатів «нових правих» в умовах постмодернізму та глобалізаційних процесів.

Методи дослідження. З огляду на те, що А. де Бенуа є основним ідеологом «нових правих» Європи, розкриваються його політичні переконання. В цілому, ідеї французького мислителя можна узагальнати наступним чином: 1) атомізація, ствердження, захист різнорідних культур; 2) відмова від монотеїзму на користь політеїзму; 3) об'єднання Європи з «Третім світом» заради протистояння гегемонії Заходу та Сходу («Großraum»).

Результати дослідження. Французький філософ Ален де Бенуа є одним з тих, хто стоїть в авангарді «нових правих» в Європі. Цей філософ став відомим завдяки просуванню власних ідей через «Групу з досліджень та вивчення європейської цивілізації» (фр. Groupement de recherche d'étude pour la civilisation européenne) або «GRECE», що являє собою аналітичний центр та ідеологічне ядро руху «нових правих» як у Франції, так і на міжнародній арені. Почавши своє

існування від 1969 р., центр існує до сьогодні, збагатившись, при цьому, за некороткий час свого функціонування, різноманітними періодичними виданнями, такими як «Éléments», «Nouvelle École» та «Krisis», засновником та головним редактором котрих є А. де Бенуа.

Ідеї французького мислителя є, зважаючи на певний інтелектуальний та філософський застій післявоєнного часу ХХ ст. в царині політичних наук (особливо у Франції), певною мірою унікальними та несхожими на загально-тенденційне, стереотипне уявлення про те, яким чином повинна виглядати та бути представленою дихотомія «лівий-правий» в академічному дискурсі.

Ідеологічна еволюція GRECE представляє собою довгий шлях становлення та коригування власних ідей задля уможливлення їх наукового обґрунтування. Почавши з класичного расового/національного месіанства, характерного для фашистської та націонал-соціалістичної тоталітарних ідеологій, «нові праві» є такими, що змогли відійти від класичного розуміння расової чи будь-якої іншої аксіологічної ієрархії (що може мати своїм наслідком виправдання насилля стосовно інших «неповноцінних» або «нижчих» рас/національностей) та переформатувати цю «ієрархію» в сповідання якомога інтенсивнішої атомізації та диференціації культур, шляхом ствердження їхньої унікальності та «незаперечного права на життя». Загалом, суттєві зміни, через які пройшов рух «нових правих» знаменується чотирма наступними етапами [1, с. 102-103]:

1) 1958 – 1972 рр.

Формування основної частини доктрини, в якій наголошувалося на між-індивідуальній, між-генетичній нерівності – і генетичному детермінізмі – поширенні уявлень про спадковий інтелект, а в дослідженнях превалювало вивчення фізичної антропології та «наукової» расології;

2) 1972 – 1979 рр.

Зміна доктрини, в котрій акцент ставився тепер на ідеї елітарності, різноманітності психічних типів і негативного впливу «іудео-християнства» на європейську цивілізацію. Дослідницьке поле тепер займали специфічні ідеї анти-егалітаризму та європейського язичництва – доктрина нео-аристократії «а-ля Ніцше», яка артикулювала більш-менш диференційований «анти-расизм», а також «наукову» доктрину європейської культурної ідентичності, засновану на опортуністичному використанні творів Жоржа Дюмезіля. Також цей період знаменувався початком «категоричного культуризму» правих, головним ворогом якого був егалітаризм, породжений монотеїзмом;

3) 1979 – 1983 рр.

Адаптація доктрини вплинула на висвітленні культурних ідентичностей та відмінностей в контексті етно-плюралізму та радикального культурного релятивізму (в основному запозиченого від лівої інтелігенції), протиставленого західному «етноцидному» універсалізму. Почалася ліквідація правих ідей: наголошується на приматі економіки, починається бурхливий протест проти ліберального капіталізму, засудження «редукціонізму» (включаючи генетичний детермінізм соціобіології), анти-тоталітаризм і розвиток диференціалістських ідей – «причини народу» (англ. cause of the people) і «права народу» (англ. rights of the people) – на протигагу правам людини – системі абстракцій, що служить західному імперіалізму. Головний ворог знову змінився і набув несподіваного вигляду в обличчі США: такі явища, як західництво, американізм, атлантизм, універсалізм, ліберальний космополітизм та ідеологія ринку перетворилися на нову «анафему»;

4) 1984 р. – до сьогодні.

Цей період знаменується остаточним вибором на користь існуючої доктрини, що зосереджена на диференціалістській «про-третьо-світовій» позиції, постмодернізмі «правих» і повторному відкритті «священного/сакрального», як основи «глибоко вкоріненої» європейської ідентичності. Незважаючи на численні тенденції та втрату консенсусу (на найвищих рівнях і в сферах впливу), «нові праві» знайшли унікальний ідеологічний ґрунт – захист ідентичностей і вкорінених традицій, повага до абсолютних відмінностей у протистоянні «прихильникам занепаду людства»: в минулому, американо-радянському – зараз, виключно американському, пануванню. Нові праві представили себе як партію різноманітності та толерантності на протигагу партії імперської одноманітності та декультурації народів. Грандіозна мета-політична мета полягала в тому, щоб «зберегти всі культури живими [...] [та] спробувати зберегти різноманітність світу» [2, с. 222].

Ален де Бенуа скептично ставиться до класичного розмежування між «правими» та «лівими» ідеологіями. Він зазначає: «Сьогодні, на міжнародному рівні головне протиріччя між «правими» і «лівими», лібералізмом і соціалізмом, фашизмом і комунізмом, «тоталітаризмом» і «демократією» більше не існує. Скоріше, воно тепер знайшло своє місце між тими, хто хоче, щоб світ був одновимірним, і тими, хто підтримує плюралістичний світ, заснований на різноманітності культур»;

між тими, хто захищає справу народів, і тими, хто захищає права та обов'язки громадян, які їх складають» [2, с. 17].

«Нові праві» стоять на позиціях проти будь-яких проявів «аксіологічної ієрархії», таких як расизм, фашизм, націонал-соціалізм, інтелектуальна дискримінація чи дискримінація пов'язана з походженням. Основними ідеологічними гаслами «нових правих» є «Право на відмінність» та «Кінець усім тоталітаризмам» [1, с. 116]. Редколегія № 33 (1980) журналу *Éléments*, вказує: «Щоб покласти край усім тоталітаризмам, потрібно визнати право кожної культури на відмінність. Європейські народи повинні досліджувати глибини своєї духовної ідентичності [...]» [1, с. 116]. «Нові праві» розуміють своєю основною задачею постулювання цінності кожної з народностей, асболютизацію їхнього різноманіття та категоричну політику «незмішування»: різновид культурної автаркії поєднаної з культурним плюралізмом, котрий передбачає особисту відданість власним традиціям та повагу до інших таких самих традиційних каркасів, їхню взаємну недоторканність.

Основною ідеологією, що піддається критиці зі сторони «нових правих» є комунізм, або, як прийнято його називати, притримуючись їхньої парадигми мислення, – «демократичний тоталітаризм». Усі інші політичні переконання, котрі мають егалітарний відтінок (особливо лібералізм), засуджуються в силу того, що так чи інакше слугуватимуть провісниками комуністичної рівності. Незважаючи на те, що егалітарний ідеал лібералізму в теорії суттєво відрізняється від переконань про тотальну рівність комунізму, втім, він має останню своїм неминучим кінцем. Основна проблема ліберальних концептів політичної та легальної рівності знаходиться, на думку «нових правих», в їхньому заздалегідь невірному переконанні щодо здатності держави в обмеженні рівності тільки цими двома сферами. Вони стверджують, що рівність неможливо помістити в певні рамки – її межі завжди будуть розширюватися і, в решті-решт, вимагатимуть зрівняння і в економічній сфері. «Нові праві» зазначають, що марксисті, внаслідок цього, знаходяться на вигідніших позиціях, що дозволяє їм успішно критикувати ліберальні держави як «обмежено рівні». Таким чином, лібералізм, як вказують А. де Бенуа, Луї Руж'є, П'єр Кребс та ін., являє собою плацдарм «демократичного тоталітаризму». А. де Бенуа вказує з цього приводу наступне: «Лібералізм розкриває свою «шизофренічну» природу і конституційну неспроможність в світлі того, що це режим, котрий одночасно генерує нерівність і створює теоретичні підвалини своєї легітимності, відчуваючи відразу до неї. Цим і пояснюється те, чому ліберальні політики не мають бодай чогось, що вони могли би протиставити своїм соціалістичним критикам, окрім більшої ефективності – котра [...] являє собою більшу гарантію успіху на шляху до спільних цілей» [3].

Незважаючи на те, що такі, вже класичні, теоретики тоталітаризму, як Г. Арндт, Р. Арон, К. Поппер чи Я. Тальмон, ставлять в приклад класичних тоталітарних держав Радянський Союз чи Націонал-соціалістичну Німеччину, втім, на думку одного з провідних англійських ідеологів «нових правих» – Майкла Уокера – мірилом «тоталітарності» тієї чи іншої ідеології повинні бути не її «результати», а «кінцеві цілі», котрих вона прагне. Оскільки лібералізм бажає охопити людське суспільство в його тотальності «[...] існує тоталітарний лібералізм. Якщо дане визначення й здається оксюмороном, воно демонструє, наскільки ми навчені відокремлювати лібералізм від тоталітаризму. Наші критерії оцінки тоталітарного (радикальні ідеї, концентраційні табори, таємна поліцейська служба, культ маскулітності, шанування держави), немов би за волею випадку, виключають всі можливі методи, до яких вдається лібералізм, перебуваючи при владі» [4, с. 5].

Т. Суніч, хорватський політолог, стосовно тоталітарної природи лібералізму зазначає: «Нові праві вважають, що ліберальні суспільства, стаючи соціально прозорими й зводячи свободу до економічної «свободи», свідомо зрікаються вищих духовних цінностей і тим самим розкривають свою прототалітарну природу, попри увесь удаваний соціальний та політичний плюралізм, який вони так палко підтримують. Відомий французький консервативний дослідник Клод Полен вбачає в індивідуалізмі, економізмі та егалітаризмі основні складові тоталітаризму, який лежить приспаний в глибині давніх ліберальних суспільств» [5].

Лібералізм, посилаючись на К. Полена, має прихований диктатурний підтекст тому, що оскільки, як вже було сказано, він, не здатний утримувати «рівність» в межах сфер політики та права, буде вимушений все більше урівнювати людей й економічно. Зважаючи на повсюдне бажання «матеріального ідеалу», котре неможливо задовольнити, людина, будучи приреченою на гіперіндивідуалізм економічного інтересу, в решті-решт почне бачити причину своєї фінансової обмеженості в інших членах суспільства. Як наслідок, все, що їй залишиться, це, в силу неможливості

задоволення власних матеріальних забаганок, що невпинно з'являються, добровільно відмовитися від певної частки свободи та змусити до цього інших: «Полену сучасне ліберальне суспільство нагадує Сізіфа наших днів, який замість недолугого каменю накинув на себе завдання підняти тягар золота на вершину суспільства у спробі створити подобу ідеальної справедливості та рівних можливостей для всіх. Оскільки така «рівність у достатку» є недосяжною, єдино доступною стає «рівність у бідності», в якій кожен матиме рівну частку влади, і де ніхто не матиме більше влади, ніж його співгромадяни» [6].

Стосовно себе А. де Бенуа неодноразово зазначав, що він проти будь-яких проявів експансивного етатизму, тоталітарних режимів ХХ ст. та різноманітних форм стигматизації як всередині суспільства так, тим більше, і поза ним [75, с. 81]. Втім, перед тим як посилатися на слово «тоталітаризм» в контексті французького філософа, варто сказати, що він розуміє цей термін в потрібному вимірі: 1) як монотеїзм «іудео-християнства»; 2) як етатистські режими ХХ ст.; 3) як економічну, а за цим і культурну, експансію США.

Монотеїзм «іудео-християнства» постає для А. де Бенуа та «нових правих», оскільки вони стоять на ґрунті проголошення культурної атомізації, як основна проблема європейської цивілізації, котра призвела до виникнення марксизму, тобто до універсалізації, а отже, за переконаннями цієї ідеологічної течії, до найбільшого можливого зла – стирання культурної ідентичності. Проблема «іудео-християнства» для «нових правих» полягає у першопричині виникнення ідеї егалітарності – рівності усіх людей. Вони вказують, що зрівнявши всіх перед одним єдиним Богом, християнство заклало основу демократичної, соціалістичної, ліберальної та комуністичної ідеологій, котрі виникли як наслідок секуляризації в ХVIII ст. християнських ідей: «Спочатку егалітарну антропологію можна було викласти лише в теологічних термінах – у міфі про рівність перед Богом. Однак згодом воно поступово й неминуче стало секуляризованим. Так було, коли з'явилися демократія, соціалізм і комунізм, коли егалітаризм був «спущений на землю», коли тут, внизу, вони замінили потойбічне. На сьогодні, секуляризація християнської теології завершилася. Навіть Церква визнає в сучасному егалітаризмі «вишпекану [...] [нею] [...] дитину» [1, с. 106].

Релігія християнства, як вказують «нові праві», окрім того, що гомогенізувала та універсалізувала усі європейські культури, в додаток до цього схильна, за своєю природою, до збройної експансії «за віру», оскільки її апологети переконані, що на Землі повинна існувати лише єдина віра в одного Бога. Отже, «нові праві» роблять з цього закономірний висновок: «точкою відліку» усіх тоталітарних ідей є монотеїзм. А оскільки це так, то боротися з наслідками, а не з причиною – з секуляризованими егалітарними ідеями, а не з християнством – немає ніякого сенсу: «Сумнів в егалітарній концепції світу, сьогодні видається фундаментальною умовою для ефективної боротьби з негативізмом, редукціонізмом і «масовізацією». Недостатньо скаржитися на симптоми занепаду. Потрібно визначити їх причини. Тільки впливаючи на причини, наслідки будуть повністю змінені» [1, с. 110].

США, для А. де Бенуа, постає як абсолют секуляризованого монотеїзму та егалітаризму. Як вказує французький філософ, громадяни цієї країни в своїй основі керуються трьома основними постулатами, що походять з епохи Просвітництва [7, с. 88]: 1) теорія суспільного договору; 2) мова «прав людини»; 3) віра в прогрес.

Останні дві цінності американців особливо йдуть в розріз з політичними переконаннями А. де Бенуа. Під «вірою в прогрес» тут варто розуміти нескінченний розвиток капіталістичної системи, котрий дужче за комуністичну ідеологію схильний до стирання кордонів та культурних ідентичностей, оскільки, як сказав Томас Джефферсон, цитуючи Адама Сміта, «[...] торговці не мають держави. Єдиною державою, котра для них існує, є та, з якої вони отримують найбільші прибутки» [8]. Як вказує А. де Бенуа: «Ідеологія прав людини тепер стала своєрідною новою світовою світською релігією, відіграючи передусім легітимуючу роль у глобальному поширенні ринкової системи» [7, с. 97], а отже прирівнюється ним до «тоталітарних універсалізуючих ідеологій», проти яких варто боротися. Ален де Бенуа, розмірковуючи про американське поняття про життя, приходять до думки, що взявши за абсолют капіталізм та поставивши на собі «месіанське пуританське ярмо відродження усього світу», шляхом відмови від європейсько-континентальних католицьких переконань, американці представляють собою абсолютізацію секуляризованого монотеїзму, богом котрих стала віра в «права людини» та «нескінченний прогрес»: «Перші іммігранти також бажали створити нове суспільство, яке, ймовірно, відродить усе людство. Вони бажали створити нову землю обітовану, яка могла б стати моделлю Всесвітньої Республіки. Ця біблійна тема, центральна для пуританської думки, продовжує зустрічатися як головний лейтмотив всієї американської історії [...]» [7, с. 89]. А. де Бенуа

стверджує, що апологети американського стилю життя позиціонують його як єдину можливу альтернативу і не залишають можливості розкриття унікальності кожного з народів, шляхом політичного, економічного тощо остракізму Іншого. Слідуючи такій парадигмі мислення, інші держави отримують право на гідне існування тільки у випадку переймання та наслідування американської культури: «У такому контексті «міжнародні відносини» означають [...] глобальне поширення американського ідеалу. Будучи взірцем досконалості, американцям не потрібно знати Інших, але Іншим залишається прийняти їхній спосіб життя [...] [та і взагалі] для багатьох американців зовнішнього світу («решти світу») просто не існує, або, скоріше, теоретично вони допускають його існування у випадку американізації – необхідної передумови, щоб стати зрозумілим» [7, с. 89].

Отже, щоб побороти культурний занепад та гомогенізацію, А. де Бенуа та «нові праві» вбачають єдиний вихід в поверненні до політеїзму. Політеїзм, оскільки він має в своїй основі віру в багатьох богів, схильний до толерування інших релігій, а історичні дані вказують навіть на переймання певних пантеонів одними народами у інших: «У язичництві природно вважається, що існують різні народи, кожен з яких має свою особливу віру. Ці вірування не заважають іншим народам мати свої. Таким чином між вірою та приналежністю до міста чи нації встановлюється природний зв'язок. Греки поклонялися грецьким богам; римляни поклонялися богам Риму» [7, с. 94].

Втім, те, що Європа повинна бути різномірною культурно не означає, що вона не повинна бути політично-консолідованою. Європу треба розуміти як окремих «Великий простір» («Großraum») – поняття яке було введено Карлом Шміттом в праці «Номос Землі»: це переконання, яке актуалізує поняття «справжнього» (тобто зовнішньополітичного) політичного плюріверсуму, шляхом повернення від поняття «справедливої війни» (котре ввела англо-саксонська правова система, дегуманізувавши «ворога») до «*jus publicum Europaeum*», котре визнає поняття «ворога», з яким можна домовитися, а отже, гуманізує поняття війни. У випадку цього повернення будуть зруйновані домагання США на всесвітню гегемонію, оскільки вони експлуатують «право на самозахист», проводячи при цьому, легітимізовані таким чином, гуманітарні інтервенції. Цей принцип дозволить протистояти гегемонії Заходу та Сходу шляхом об'єднання, до того ж, з Третім світом: «[...] я також виступаю за багатополарний світ, де великі континентальні блоки культури та цивілізації могли б відігравати роль регуляторних полюсів у глобалізованому світі. Я вороже ставлюсь до Європи як ринку (фр. *Europe-marche*), але я досить прихильно ставлюся до Європи як сили (фр. *Europe-puissance*), бо лише тоді, коли Європа нав'яже себе світу як незалежна сила і стане політично єдиною, вона зможе звільнитися від домінування фінансових ринків і, загалом, від грошової системи» [7, с. 92].

Висновки. «Нові праві», не зважаючи на постмодерністську парадигму мислення, продовжують еволюціонувати та просувати власні чіткі ідеологічні переконання. Загалом, їх можна окреслити наступним чином: анти-тоталітаризм (монотеїзм, лібералізм/комунізм, економічна/культурна експансія США) та культурний плюралізм (політика «незмішування») через політеїзм. «Нові праві» та А. де Бенуа, як їхній основний ідеолог, бачать Європу розрізненою культурно (багатобожжя), але об'єднаною політично («Großraum») між собою та з Третім Світом: тільки таким чином, як вони вважають, постане можливість протистояти будь-яким тоталітарним/уніфікативним проектам.

Бібліографічний список:

1. Taguieff P.-A. From Race to Culture: The New Right's View of European Identity. *Télos*. 1993. No. 98-99. P. 99-125.
2. Benoist A. de Europe, Tiersmonde, mémecombat. Paris: Éditions Robert Laffont, 1986. 253 p.
3. Benoist A. de L'ennemi principal URL: <https://www.revue-elements.com/produit/mourir-pour-gdansk-version-pdf/> (date of access: 08.04.2024).
4. Walker M. Against all Totalitarianisms. *The Scorpion*. 1986. No. 10. P. 1-7.
5. Калюга І. Томіслав Суніч: Метафізика рівності // Український культурно-освітній проект «Пломінь». 2020. URL: <https://plomin.club/tomislav-sunic-equality/> (дата звернення: 08.04.2024).
6. Калюга І. Томіслав Суніч: Тоталітаризм і егалітаризм. Український культурно-освітній проект «Пломінь». 2020. URL: <https://plomin.club/totalitarianism-and-egalitarianism/> (дата звернення: 08.04.2024).
7. Versluis A. A Conversation with Alain de Benoist. *Journal for the Study of Radicalism*. 2014. Vol. 8, No. 2. P. 79-106.
8. Jefferson T. Patriotism and Merchants URL: https://cooperative-individualism.org/jefferson-thomas_correspondence-patriotism-and-merchants-1814.htm (дата звернення: 08.04.2024).

References:

1. Taguieff, P.-A. (1993). From Race to Culture: The New Right's View of European Identity. *Télos*, (98-99), 99–125.
2. Benoist, A. de. (1986). *Europe, Third World, same fight*. Paris: Éditions Robert Laffont, 253. [in French].
3. Benoist, A. de. (1982, March). The main enemy. <https://www.revue-elements.com/produit/mourir-pour-gdansk-version-pdf/>. (date of access: 08.04.2024). [in French].
4. Walker, M. (1986). Against all Totalitarianisms. *The Scorpion*, (10), 1–7.
5. Kaliuga, I. (2020, March 7). Tomislav Sunich: The Metaphysics of Equality. <https://plomin.club/tomislav-sunic-equality/>. [in Ukrainian].
6. Kaliuga, I. (2020, July 7). Tomislav Sunich: Totalitarianism and Egalitarianism. <https://plomin.club/totalitarianism-and-egalitarianism/>. (date of access: 08.04.2024). [in Ukrainian].
7. Versluis, A. (2014). A Conversation with Alain de Benoist. *Journal for the Study of Radicalism*, 8(2), 79–106.
8. Jefferson, T. (1814, March 17). Patriotism and Merchants. https://cooperative-individualism.org/jefferson-thomas_correspondence-patriotism-and-merchants-1814.htm. (date of access: 08.04.2024).

Atamanenko V. Conceptualization of a. De benoist's political views as an ideologist of «new rights»

The article analyzes the phenomenon of the European «new rights». The main stages of the development of the ideological beliefs of this political direction are highlighted: 1) 1958 – 1972. The stage of imitation of classic right-wing radical political views supported by pseudo-scientific biological theories; 2) 1972 – 1979. The stage of abstraction from biological determinism and shifting the research focus to the problem of egalitarianism generated by Judeo-Christianity; 3) 1979 – 1983. The stage of ideological adaptation, which emphasized the importance of ethnic pluralism and cultural diversity, as opposed to the «ethnocidal» influence of the USA; 4) 1984 – until today. A stage marked by the final choice in favor of the existing doctrine centered on a differentialist «pro-Third World» position, the postmodernism of «new rights» and the rediscovery of the «sacred» as the basis of a «deep-rooted» European identity. At this stage, it is indicated that overcoming the «totalitarian» influence of the USA is possible only through the political unification of Europe among itself and with the Third World.

Since totalitarianism from the point of view of the «new rights» is interpreted as any universal ideology, theory, concept, etc., communism is positioned by them as «the highest possible evil». Despite the fact that the egalitarian ideal of liberalism in theory is significantly different from the beliefs about the total equality of communism, however, it has the latter as its inevitable end. Thus, according to the «new rights», liberalism becomes a bridgehead for «democratic totalitarianism».

Since the main slogans of the «new rights» are «The right to be different» and «The end of all totalitarianisms», this movement tries to solve the problem of any expansion and gives every culture a sacred status. It is argued that the main enemy of the «new rights» is monotheism in any form, since this phenomenon is considered the main reason for the emergence of totalitarianism and ideological armed expansion.

Considering the fact that A. de Benoist is the main ideologist of the "new rights" in Europe, his political beliefs are revealed. In general, the ideas of the French philosopher can be summarized as follows: 1) atomization, affirmation, protection of heterogeneous cultures; 2) rejection of monotheism in favor of polytheism; 3) uniting Europe with the «Third World» for the sake of confronting the hegemony of the West and the East («Großraum»).

Keywords: Alain de Benoist, «new rights», ideology, postmodernism, anti-globalism, totalitarianism

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.23

УДК 355.48+316.485.26]:316.776(477+470)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4655-0553>

Панасюк В. А., Міжнародний гуманітарний університет

УКРАЇНОФОБСТВО РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

В статті аналізуються витоки російського українофобства. Розкрито концепції: Москва – Третій Рим, Київ – Другий Єрусалим. Обґрунтовуються історичні чинники, що обумовлювали необхідність Москви контролювати Київ для підтримання шовіністичних ідеологічних міфологем про політичну і духовну спадкоємність Москви від ключових політичних і духовних центрів: Риму, Константинополя Єрусалиму і Києва. Останній розглядався не лише спадкоємцем Єрусалиму, а й стольним градом Русі, що трактувався Кремлем матір'ю міст руських, а сама Русь коліскою слов'янських «братніх» народів. Досліджено фальсифікацію Кремлем історичних фактів. Створення міфів про штучне роз'єднання єдиного українського і російського народу до середини XVII ст. Перетворення Росією Переяславської Ради, що була звичайною угодою гетьмана Б. Хмельницького з московським царем у реалізацію багатовікової мрії двох народів до возз'єднання. З'ясовано причини постійного наступу царизму на автономні права українського народу, знищення його політичного устрою, економічного укладу, мови, культури, закріпачення місцевого населення. Прагнення уніфікувати і привести в українських землях у відповідність до російських норм існування. Розкрито спроби українського народу, особливо його провідної верстви козацтва чинити опір політиці асиміляції українського народу та значення останнього в процесах перетворення московського царства в Російську імперію. Досліджено культурну складову російського і українського народів. Доведено високий рівень освіченості українців їх орієнтацію на латинізовану західноєвропейську культуру. Розкрито освітню відсталість російського народу і позитивний вплив представників української культури на російську. Проаналізовано постійне прагнення Кремля стерти з історичної пам'яті українського народу його історичне минуле. Придушення національно-визвольного українського руху на території іноземних держав. Систематична заборона української мови. Штучне нав'язування українцям термінів малороси, новороси та заборона термінів Україна, українці. Нав'язування міфу про діалектизм російської мови на прикладі так званої малоросійської говірки і нищення російським царизмом українського національного руху на західноукраїнських землях в роки Першої світової війни.

Зазначено, що саме ігнорування українського національного питання стало однією з причин російських революцій в роки царизму. Українофобство російського царизму не дозволило реалізувати надумані міфологеми і знищити український народ, але значною мірою обумовило загибель імперії.

Ключові слова: Київська Русь, Україна, Росія, Москва – Третій Рим, Гетьманщина, козацтво, малороси, Київ, Єрусалим, Москва

Вступ. На протязі всієї історії існування двох народів український народ виступав антиподом російському. Був його протилежністю в усіх сферах суспільно-політичного життя. Коліскою двох народів вважалась Київська Русь. Відповідно політичним, економічним і духовним центром тривалий час було місто Київ. На противагу Москві, що позиціонувала себе третім Римом Київ у свідомості тогочасного суспільства виступав в ролі другого Єрусалиму. Хрещення народів Київського Русі почалося з Києва. Володимира Великого порівнювали з царями Давидом і Соломоном, а Київ – з Єрусалимом. Сакралізація Києва і його правителів належить митрополиту Іларіону автору «Слово про Закон і Благодать». Дещо пізніше цю ідею обґрунтував Іаків Мніх «Пам'ять і похвала князеві Володиміру» [19, с. 44, 52, 62–63, 96].

Мета статті – визначити витоки російського українофобства в царський період.

Зазначена тема потребує вирішення таких **завдань**:

- дослідити російські наративи щодо концепції Москва – Третій Рим;
- розкрити ставлення царського уряду до українського народу;
- проаналізувати причини асиміляційної політики царизму в українських землях і її наслідки.

Методи дослідження: для визначення українофобства російського царизму використовувались ретроспективний, історичний методи, а також узагальнення, систематизації та пояснення.

Результати дослідження. Сакральному ствердженню Києва сприяли біблійні легенди про благословення міста Андрієм Первозваним та апостолом Павлом. Показовим є те, що правителі Київської Русі наслідували візантійський стиль у архітектурному будівництві. Десятинна, церква, Володимирський Собор, Софійський Собор, Золоті Ворота. Так підкреслювалась значимість сакральності та наслідування Києвом Єрусалима через Константинополь, який в Київській Русі називали Царгород. Саме будівництво церков, храмів в честь Пресвятої Богородиці мало сприяти перетворенню Києва в другий Єрусалим.

Відновлення Київської митрополії 1620 р. ще більше зміцнило авторитет міста як духовного центру. Про богообраність міста Києва вели мову навіть російські імператори. Розглядалися навіть проекти перенесення столиці імперії до цього міста. Кожен християнин відвідуючи Київ відчував себе паломником святого місця. Навіть в роки Національно-визвольної революції Б. Хмельницький урочисто в'їжджав у місто через Золоті Ворота під хвалебні крики місцевого населення, що порівнював його з Мойсеєм.

Правителі Москви усвідомлювали значення Києва на протязі всієї історії свого існування. Тому не даремно перетворившись у важливий політичний центр Москва відчувала своєрідний комплекс меншовартості в духовному сенсі.

Взяття під свій контроль Київ створювало додаткові важелі духовного і політичного впливу для Московського царства. Успадкування одного Константинополя було недостатньо. Підпорядкування собі Києва давало можливість створити міфологему про успадкування Єрусалиму Москвою через столицю Київської Русі. В іншому випадку питання про першість Москви на території колишньої Київської Русі ставилось під сумнів. Київ стольний град. Київ проголошувався матір'ю міст руських [9]. Ці сакральні тези міцно сиділи в свідомості тодішнього населення. Відповідно Москва духовно не відчувала свою першість не тримаючи під своїм контролем таке важливе місто. Особливо це прагнення актуалізувалося після події 1654 р. В той час коли козацька старшина, православне духовенство і простий український народ в масі своїй не сприймав Переяславську Раду Московське царство робило все, щоб надати цьому явищу особливого пафосу. Навіть не під час самої події, а пізніше в усіх спогадах в обов'язковому порядку слід було відзначати акт військово-політичної угоди з Запорізьким козацтвом, як возз'єднання двох братніх народів. Нібито брати слов'яни – українці і росіяни були роз'єднанні зовнішніми ворогами і весь цей час прагнула знову злитись в єдине ціле [6, с. 165–166].

Подібний підхід був зручний на початку поступового обмеження автономії козацької держави. Союз Кремля і Гетьманщини від самого початку його підписання розкрив ідеологічні розбіжності двох народів на вищому рівні. Орієнтуючись на станове право тогочасної Європи. Верхівка козацтва присягнулась на вірність Московському монарху. Дотримуючись принципу васалітету українська сторона почала вимагати аналогічної присяги від Московського царя. Посли монарха категорично відмовились. Пояснюючи це тим, що в їхній державі правитель підданим не присягає. Всі в його царстві перед ним є холопами. Така заява ледь не зірвала підписання угоди. Конфлікт вдалось залагодити. Однак він засвідчив принципову не лише історичну, а й ментальну роз'єднаність двох народів [17, с. 546].

Традиційний вічовий відносно демократичний устрій козацької республіки різко контрастував на фоні деспотичної Москви. Традиційна схильність українців до парламентаризму колективного прийняття рішень не могло сприяти інтеграції з народом де стверджувались принципи абсолютизму у вигляді одноосібної монархії. Це стало зрозуміло, ще на Переяславській Раді. Проте геополітична ситуація змушувала гетьмана до її підписання долаючи опозиційні настрої серед найближчого оточення.

В Москві усвідомлювали небезпеку існування республіканського устрою в Україні. Сприяти його подальшому розвитку на територію Кремля в плани його керівництва не входило. Москва прагнула до уніфікації ідеології, політики, економіки, культури. Ціль таких заходів асиміляція українського народу в російській культурі. В залежності від обставин наступ на права українського народу

посилювався і спадав, але його особливістю було те, що він ніколи не припинявся.

«Доба Руїн» створила передумови для знищення здобутків Національно-визвольної революції. Із зовнішніх чинників, найактивніше відчувався вплив Кремля. Розділяй і пануй такою стала політика північного сусіда в Гетьманщині. Аналізуючи основні міжнародні угоди в добу Руїн, показовим є те, що практично всі гетьмани, укладаючи чи підтримуючи стосунки з Московським урядом, доходили до висновку дистанціюватись від неї і знайти собі іншого союзника. Прикладом цьому є І. Виговський, Ю. Хмельницький, П. Дорошенко. Причинами було недотримання союзницької угоди. Система підданства, а не васальних відносин у взаєминах та прагнення розколоти політично, територіально і духовно та знищити народ і державу.

Загарбання і юридичне оформлення українських земель в союзі з іншими країнами стало інструментом і самоціллю Кремля. Яскравим свідченням цьому були Андрусівська угода та Вічний мир. За словами В. Брехуненка: Росія «... торгувала українськими землями відповідно до зовнішньої кон'юнктури. Коли «припікало» – віддавала ту чи іншу частину без жодного сентименту» [2, с. 18, 27–28; 22].

За іронією долі козацтво стало військовою силою, що сприяло піднесенню Московської держави. Московське царство завдяки козацтву перетворилось в потужний суб'єкт міжнародного права.

Знищуючи залишки козацької автономії, Кремль використовував терор, погрози, переселення і підкуп. Москва чітко йшла до поставленої мети. В духовному плані ціллю було підкорити собі духовний центр колишньої Київської Русі. В результаті політичних інтриг Москві вдалось добитись підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату в XVII ст. Проголошення Московського патріархату і підпорядкування йому Київської митрополії до сьогодні є дискусійним. Науковці ставлять під сумнів канонічність РПЦ і вказують на окупацію Московським патріархатом Київської митрополії в 1686 р. [7, с. 60–68].

Підґрунтям для цього слугувала вироблена пропагандою царизму ідеологія, що почала заперечувати відособленість українського народу від російського. Сам термін Русь, Рос, що асоціювався з Україною-Руссю – українським народом в Кремлі вирішили взяти собі. Традиційний і загальноживаний термін «москвити» указом Петра I був заборонений на території царства. Їх замінили терміни «Росія», «росіяни» [13]. За його наказом такою стала назва Російської імперії та його народу. Пізніше цей наказ підтвердила Катерина II. Колонізаторська політика царизму вступає в найагресивнішу стадію. Почали викорінюватись терміни: Україна, українець. Їх замінили терміни: Малоросія, малороси, Новоросія. Ідеологема таких заходів зрозуміла. Переконати тогочасний світ, що Москва є уособленням Великої Росії. Спадкоємиця Київської Русі. Відповідно територія самого Києва і прилеглих до нього територій – це, за твердженням Кремля, Мала Росія і народ там відповідно Малороси. В самих термінах закладено ідею перетворити ці території та людей, що на ній проживають у щось другорядне, меншовартісне. Заборонивши ідентифікаційне визначення Україна, українець, щоб поступово переконати всіх, що такого народу не існує, а є певне відгалуження російського народу [14, с. 28–29, 183, 209–210, 275, 278–279].

Створення Малоросійських колегій, а також Правління Гетьманського уряду все це активізувало згортання демократичних інститутів Гетьманщини та продовження втручання Москви у внутрішні справи України. Окремою складовою став наступ на культурні права українців. Українська мова проголошувалась особливим наріччям російської мови. Тотальна заборона на її вживання і викорінення запустили механізми русифікації. Наприклад в навчальних закладах, що функціонували в українських землях, П. Рум'янцев вимагав викорінювати навчальні програми, що були створенні під європейську латинську методику викладання. Керівництво навчальних закладів було змушене вносити певні зміни в освітні програми, щоб створити видимість виконання наказів керівника Другої Малоросійської колегії.

Все це неухильно вело до асиміляції і загрожувало зникненню українського народу з історичної арени. Незважаючи на те, що накази про викорінення латини з навчальних закладів залишались переважно без належного виконання вони не сприяли розвитку освіти в українських землях. Однак національний спротив українців цим процесам був доволі сильний, що рятувало нашу освіту, мову і народ від розчинення у чужій ворожій культурі [1, с. 10–14; 10, с. 40–42; 11, с. 30–31].

Запровадження кріпацтва призводило до соціального гноблення і ліквідації фермерського типу господарювання, що було основою економічного укладу регіону, що проживав на цій території. Почало доходити до небачених явищ в російсько-українській угоді, а саме Коломацьких статтях стверджувалось про необхідність заохочень російсько-українських шлюбів козацької старшини з російським дворянством. Подібні заходи Кремля природньо породжували спротив українського

народу. Спроба І. Мазепи вибороти незалежність успіху не мала. В обігу російської мови з'являється презирливий термін «мазепинці». Відбувається своєрідна підміна понять в цілях маніпуляції людською свідомістю. Українських патріотів російський царизм заклеює цим терміном. Фінальною стадією всіх цих деструктивних процесів стало посилення терору і остаточна ліквідація залишків автономії Української державності наприкінці XVIII ст. [22].

Навіть після знищення залишків української автономії з Кремля уважно слідкували за всіма процесами на всіх українських землях. Москва постійно відчувала хвилювання з приводу національно-визвольних рухів українського народу. Навіть три хвили гайдамацького руху на землях Речі Посполитої Кремль вирішив придушити. Українські повстанці досить часто у своїх лозунгах закликали до відродження славної козачини. Запорізької Січі, Гетьманщини. Допустити чогось подібного в Москві і близько не могли. До того ж існувала загроза, що національно-визвольні події українського народу в Речі Посполитій можуть поширитись на землях підвладній Російській імперії [15, с. 193].

Прагнучи уникнути можливого повстання козацької верхівки чи рядового козацтва, російський уряд діяв не лише терором. Значною мірою він йшов на зустріч козацькій старшині в їхніх прагнення зрівнятися в статусі з російським дворянством. Цьому сприяла Жалувана грамота російського дворянству видана Катериною II. В ній козацька старшина зрівнювалась в правах з російським дворянством.

Стосовно рядового козацтва практикувалось їх розселення на землі, що потребували захисту. Так козаки Запорізької Січі селилися на Кубані. Продовжуючи там нести службу зберігаючи право на самоврядування не маючи статусу кріпака. Такий підхід був вигідний російському уряду. Козацька старшина і рядове козацтво було досвідченою військовою і рушійною силою українського народу. В роки Національно-визвольної революції козацтво було ядром революції. Відірвавши цю політично активну верству від власного народу московський уряд значно послаблював його боротьбу за свої права [4, с. 16; 5].

На території України, що входили до складу Російської імперії в XVII – XVIII ст. діяли церковно-приходські школи. Мережа початкових шкіл – братські, монастирські, церковно-приходські, січові, сотенні, полкові. Мережа народних училищ. Була навіть своєрідна школа державного управління створена на початку другої половини XVIII ст. Я. Гнатовичем. Школа готувала працівників канцелярії. В Чернігові існував Малоросійський колегіум. Пізніше відкрились Харківський і Переяславські колегіуми. В Києві функціонувала, Києво-Могилянська академія, що була центром науки в Східній Європі.

Рядові козаки вчилися початковій грамоті. Діти козацької старшини здобували гарну домашню початкову освіту. Значна увага приділялась музиці військовій та релігійній освіті. Навчалися в єзуїтських колегіях, Києво-Могилянській академія де була латинізована освіта європейського зразка. Продовжували навчання за кордоном в провідних вишах країн Західної Європи. Відомо, що ще сподвижники Б. Хмельницького до початку Національно-Визвольної революції закінчили провідні європейські виші. Так С. Морозовицький здобув освіту в Падуанському і Краківському університетах. У Лейденському університеті (Нідерланди) навчався – М. Кривонос. Представники козацької старшини навчали своїх дітей в Геттінгенському і Кенігсберзькому, Кембриджському і Оксфордському університетах.

Загальний рівень освіченості не йшов в жодне порівняння з підданими Московського царства, а пізніше Російської імперії. Московський уряд активно залучав провідну інтелектуальну верству українського народу до себе на службу. З 23 ректорів Московської академії 21 здобули освіту в Києво-Могилянці, а з 125 професорів 95 там навчались. Назвемо лише деяких представників: С. Полоцький – засновник Слов'яно-Греко-Латинської академії в Москві. Вихователь і вчитель дітей царя. Стефан Яворський – Президент Синоду Православної російської церкви і Ф. Прокопович. Слід зазначити, що два останніх відігравали значну роль в політиці Російської імперії. Ф. Прокоповича називають сподвижником Петровських реформ [3, с. 168–172; 18; 21].

Така просвітницька діяльність української інтелектуальної еліти на Московське царство і Російську імперію мало негативні наслідки для українського народу. До сьогодні ведуться дискусії скільки раз Москва забороняла українську мову. Чисельність подібних наказів перевищує 100. За приблизним рахунком цифра сягає 134 рази. Дискусії з цього приводу тривають досі. Назвемо лише деякі з них 1690 р. накладення анафема РПЦ на церковні книги друковані літературною українською мовою. Складно віднайти подібний прецедент в світовій історії. 1769 р. указ Синоду РПЦ

про вилучення в населення українських букварів і церковних. Подібні укази видавали Петро I, Катерина II та інші правителі Російської імперії. Заборонено було викладання рідною мовою в усіх навчальних закладах України. Влада не просто забороняла вживання української мови, а закривала школи. Так були закриті недільні школи. Окремим указом заборонялось викладання української мови в цитаделі української науки і освіти – Києво-Могилянській академії. В 1817 році рішенням Синоду Києво-Могилянську академію було закрито. Українська мова повністю опинилась поза законом. Особливого обурення викликали Валуєвський циркуляр і Емський указ. Навіть вистави українською заборонялись.

Влада доплачувала чиновникам солідну надбавку до посадового окладу за русифікацію місцевого населення. Дійшло до того, що навіть в церквах було заборонено нарекати дітей українськими іменами. Незважаючи на позитивний вплив української культури на російську, уряд Москви панічно боявся інтелектуальної еліти України. Освіченого народу з демократичними традиціями, що був протилежністю темному російському люду в ті часи. Існування української мови автоматично слугувало підтвердженням існування його народу. Це різко розходилося із ідеологією царизму про єдиний російський народ і відсутність на світі українського народу. Цим і пояснюється таке українофобство до української культури і всього українського.

Кремль намагався перетворити українські землі в звичайну провінцію насаджуючи там типовий для них адміністративно-територіальний устрій і створити з українського народу собі подібних асимілювавши останніх у власній культурі. З метою досягти поставлених ідеологічних цілей [23].

Не можна відзначити вкрай важливий позитивний чинник. Території Західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро-Угорської імперії не зазнавали такого нищівного культурного гніту. Це сприяло духовному розвитку і зосередженню там значної частини інтелектуальної української еліти особливо на зламі XIX – XX ст., що дало підстави М. Грушевському назвати Галичину українським П'ємонтом [12, с. 77].

Українська інтелектуальна еліта намагалась чинити спротив процесам русифікації, але наштотувався на репресії і чергові заборони. Будь-які організації, що проголошували своєю ціллю відродження української мови чи державності оголошувались злочинними і зазнавали переслідування зі сторони російського уряду. В 1905 році клопотання провідних кіл Харківського і Київського університетів щодо заборони української мови були відкинуті Кабінетом Міністрів Росії, визнавши їх несвоєчасним [8].

Перша російська революція була сигналом для вищого керівництва держави. Держава потребувала кардинальних і рішучих змін. Масові мітинги, що прокотились її територією були цьому свідченням. Перехід військових частин сухопутних військ і флоту вказувало на те, що армія перестала бути надійною опорою режиму. Лозунги «геть царя» свідчили про знищення в суспільній свідомості віри в «доброту царя». Народ вимагав зміни політичного устрою. Конституції, парламенту, демократії. Вироблена ще міністром народної освіти Уваровим теорія «православ'я, самодержавство, народність» вичерпало себе. Російський уряд пішов на поступки. Маніфест царя дарував народу громадянські і політичні права. В країні скликався парламент. В українських землях це викликало сильне патріотичне піднесення. На підвладних територіях Російської імперії почали виникати просвіти. Відкривалися україномовні школи.

Однак столипінська реакція жорстко придушила всі ці починання. Третьочервневий переворот поставив тимчасову крапку в революційних подіях. Особливим цинізмом влади був «Столипінський циркуляр». Відповідно до нього під заборону потрапляли «інородні» товариства. Так було заборонено діяльність всіх українських організацій на території російської імперії. Для Москви український народ виявився чужим на його власних землях [20, с. 20–21, 96, 117–119].

Показовим є те, що українофобство російського керівництва не мало територіальних обмежень. Більш того напередодні Першої світової війни Кремль прагнув не просто окупувати Західноукраїнські землі, а покінчити там з «мазепинством». Тобто винищити все українське. В роки війни створивши на окупованих землях Галицько-Буковинське генерал-губернаторство уряд Росії відразу розпочав політику репресії і заходів по знищенню всього українського. Окупація західноукраїнських земель Російською імперією супроводжувалось міфічним твердженням про необхідність: «...злиття землі Ярослава Осмомисла, князів Данила і Романа з імперією в політичному та національному відношеннях...».

Військовий спротив українців на Західноукраїнських землях активізувався у вигляді легіону УСС. Він був створений за ініціативою української організації ГУР та діяв в складі Австро-Угорської влади. Перебуваючи між двома ворогуючими імперіями Російською та австро-угорською

українське населення східних і західних земель України були втягнуті у братовбивчу війну. Воюючи за чужі їм інтереси в складі ворогуючих військово-політичних блоків Троїстий (потім перейменованій в Четверний союз) і Антантою. Затяжна політична та економічна кризи. Невирішеність національного питання роки Першої російської революції та поразки російської армії на фронті довершили справу імперії. Друга буржуазно-демократична російська революція знищила царський режим та імперію [16, с. 33–35].

Висновки. Витоки українофобства в царський період російської історії зумовлюються комплексом меншовартості його суспільства перед українським народом. В світовій історії Київ виступає сакральним світовим центром, правонаступником Єрусалиму і колискою української культури. Такий статус Києва породжував в царській Росії задрість, несприйняття всього українського і бажання підтасувати історичні факти, щоб перетворити Київську Русь в спільну колиску слов'янських народів, зокрема українського та російського.

Так Переяславська угода набула сакрального значення в царські часи. В Кремлі її зображували головною подією в історії двох народів. Для Росії вона стала ще одним доказом в підтвердження концепції Москва – Третій Рим. Активно поширювалась теорія про спадкоємність Москви від провідних центрів духовного і політичного життя – Риму, Константинополя і Києва. Цілковита реалізація такої міфологеми потребувала знищення українського народу шляхом терору, шантажу, підкупу провідної верстви і асиміляції її народу в російській культурі. Привласнити історію сусіда стало самоціллю Кремля заради набуття імперського статусу, освяченого московським патріархатом, канонічність якого ставиться під сумнів дослідниками.

На побутовому рівні бажання Москви викоринити все українське було викликане високим рівнем політичної, духовної культури українського народу. Його прагненням до особистої свободи та небажанням жити під диктатом Кремля. Навіть позитивний вплив представників української культури на російську державу не змусив її правителів відмовитись від задуманого.

В наслідок постійних заборон української культури, русифікації і нищення української держави були остаточно ліквідовані залишки української автономії, Для ідентифікації українського народу і землі виникли штучні терміни малороси, новороси – Малоросія, Новоросія. Терміни Україна, українець заборонялись.

Русифікаторська політика і придушення національно-визвольних рухів російською імперією тривала не лише на підвладних їй землях, а й за межами її території. Посилений спротив українців політиці русифікації стало одним з чинників лютневої революції в Росії, що знищила імперію та її злочину українофобську ідеологію.

Бібліографічний список:

1. Безрук Т. Історико-правові засади організації та функціонування Малоросійської колегії в Гетьманщині (1722–1727 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2014. Вип. 28 (1). С. 10–14.
2. Брехуненко В. Як Росія Україною торгувала. «Московська благодать». Київ, 2007. 64 с.
3. Дічек Н. Розвиток освіти на українських землях у добу бароко. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наукових праць: в 5-ти т. Т. 1. Загальна педагогіка та філософія освіти*. С. 166–173.
4. Дудка Я. Інкорпорація козацької старшини Слобожанщини в соціальну структуру Російської імперії у XVIII ст.: політико-правовий аспект. Харків, 2017. *Історія та географія* Вип. 54. С. 14–17.
5. Заруба В. Українська козацька старшина і формування південноукраїнського дворянства. *Histor!ans*. 09.04.2021. URL : <http://surf.li/psbrp> (дата звернення 11.02.2024).
6. Ковбасенко Ю. Філоненко Д. Стратегії десакралізації духовних міфів засобами художньої літератури. Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі. Монографія. Львів–Торунь liha-Pres. 2021. 200 с.
7. Кульчинський О. Київська Митрополія як окупована територія Вселенського Патріархату з 1686 року та мітологема від «країв північних». Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний аспект. *Збірник доповідей наукової конференції*. Київ, 2019. С. 60–69.
8. Мандебура О. Боротьба за мову : Харків–Київ, 1905. 16.06.2023. *Український інтерес*. URL : <https://uain.press/articles/952912-952912> (дата звернення 11.02.2024).
9. Марутян Р. «Третій Рим і Другий Єрусалим» : імперські амбіції проти духовності. *Духовність і культура*. 25.09. 2018 р. URL : <http://surf.li/psbtn> (дата звернення 11.02.2024).
10. Маслійчук В. «Друга Малоросійська колегія» та освітні ініціативи 1765–1780 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького нац. ун-т*. 2016. Вип. 46. С. 39–45.
11. Маслійчук В. Культурно-освітні ініціативи на Лівобережній та Слобідській Україні другої половини XVIII–початку XIX ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків–Запоріжжя, 2019. 479 с.

12. Мельник Р. Галичина чи велика Україна: поняття «українського п'ємонту» в дискурсі газети «Діло» (1929–1939). *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського*. 2022. Т.33 (72) № 3. С. 77–84.
13. Мельниченко А. «Третій Рим», або як Російська Православна Церква стала зброєю «русского мира» та полюбила атомну бомбу. Київ. Україна. 19.04. 2022 р. URL: <http://surl.li/psbtd> (дата звернення 11.02.2024).
14. Наконечний Є. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями. Передмова Я. Дашкевича. 3-є, доп. і випр. вид. Львів, 2001. 400 с.
15. Нікітін В. Гайдамацький рух у побужжі. *Краєзнавство*. 2018. №1. С. 186–196.
16. Перепелюк В. Окупаційна політика в Галичині та на Буковині в роки Першої світової війни. *Наука. Освіта. Молодь*. С. 33–35. URL : <https://salo.li/BE5503D> (дата звернення 11.02.2024).
17. Переяславська Рада 1654 року. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків.: Право, 2016. Т.1 історія держави і права України редколегія. : В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук. України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т. ім. Ярослава Мудрого. 848 с. : іл.
18. Полукетов І. Рагулі чи просвітники? Або як козаки в європейських університетах вчилися. *Історична правда*. 11.06.2020. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/5ee2267090fb9/> (дата звернення 11.02.2024).
19. Ричка В. «Київ – Другий Єрусалим». (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). Київ : ін-т історії України, 2005. 243 с.
20. Токаленко П. О. Особливості політичної реакції імперського режиму на Першу російську революцію в Південній Україні (1905–1910 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Херсон, Запоріжжя, 2021. 245 с.
21. Тюрменко І. Горбула О. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури. 368 с. URL : <https://salo.li/3CE5289> (дата звернення 11.02.2024).
22. Фацинець І. Початок (не) братської колонізації. *Історична правда*. 02.08. 2023 р. URL : <https://salo.li/E33C65d> (дата звернення 11.02.2024).
23. Як боролися з українською мовою. Хроніка заборон за 400 років. *Історична правда. Спецпроект*. 03.07.2012. URL : <https://salo.li/e4c8C55> (дата звернення 11.02.2024).

References:

1. Bezruk, T.(2014). Istoriko-pravovi zasady organizatsii ta funktsionuvannya Malorosii's'koї kolegii v Get'manshchini (1722–1727 rr.). *Naukovii visnik Uzhgorods'kogo natsional'nogo un-tu*. Vip. 28 (1). S. 10–14.
2. Brekhunenko, V. (2007). Yak Rosiya Ukraїnoyu torguvala. «Moskovs'ka blagodat». Kiiiv. 64 s
3. Dichek, N. Rozvitok osviti na ukraїns'kikh zemlyakh u dobu baroko. *Pedahohichna i psykhohohichna nauky v Ukrayini: zbirnyk naukovykh prats'*: v 5-ty t. T. 1. *Zahal'na pedahohika ta filosofiya osvity* S. 166–173.
4. Dudka, Ya. (2017). Inkorporatsiya kozats'koї starshini Slobozhanshchini v sotsial'nu strukturu Rosiis'koї imperii u XVIII st.: politiko-pravovii aspekt. Kharkiv. *Istoriya ta heohrafiya*. Vip. 54. S. 14–17.
5. Zaruba, V. (2021). Ukraїns'ka kozats'ka starshina i formuvannya pivdenoukraїns'kogo dvoryanstva. *Histor!ans*. 09.04.2021. URL : <http://surl.li/psbrp> (date of access 11.02.2024).
6. Kovbasenko, Yu. (2021). Filonenko D. Strategii desakralizatsii dukhovnikh mifiv zasobami khudozhn'oї literaturi. Demifologizatsiya istorii ta tvorennya mifiv v ukraїns'kii nautsi ta publichnomu prostori. Monografiya. L'viv–Torun' liha-Pres. 200 s.
7. Kul'chins'kii, O. (2019). Kiivs'ka Mitropoliya yak okupovana teritoriya Vselens'kogo Patriyarkhatu z 1686 roku ta mitologemi vid «kraiv pivnichnikh». Yurisdiksiinii status Kiivs'koї pravoslavnoi mitropolii u 1686 rotsi: bogosliv'ya, kanonichne pravo ta kul'turno-istorichnii aspekt. *Zbirnik dopovidei naukovoi konferentsii*. Kiiiv. S. 60–69.
8. Mandebura, O. Borot'ba za movu : Kharkiv–Kiiv, 1905. 16.06.2023. *Ukraїns'kii interes*. URL : <https://uain.press/articles/952912-952912> (date of access 11.02.2024).
9. Marutyan, R. «Tretii Rim i Drugii Erusalim» : impers'ki ambitsii proti dukhovnosti. *Dukhovnist' i kul'tura*. 25.09.2018. URL : <http://surl.li/psbnt> (date of access 11.02.2024).
10. Masliichuk V. (2016). «Druga Malorosii's'ka kolegiya» ta osvitni initsiativi 1765–1780 rr. *Naukovi pratsi istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nats. un-t.. Vip. 46. S. 39–45*.
11. Masliichuk, V. (2019). Kul'turno-osvitni initsiativi na Livoberezhnii ta Slobids'kii Ukraїni drugoi polovini XVIII–pochatku XIX st.: dis. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv–Zaporizhzhya. 479 s
12. Mel'nik, R. (2022). Galichina chi velika Ukraїna: ponyattya «ukraїns'kogo p'emontu» v diskursi gazetii «Dilo» (1929–1939). *Vcheni zapiski TNU im. V. I. Vernads'kogo*. T. 33 (72) № 3. S. 77–84.
13. Mel'nichenko, A. (2022). «Tretii Rim», або як Російська Православна Церква стала зброєю «русского мира» та полюбила атомну бомбу. Kiiiv. Ukraїna. 19.04.2022. URL: <http://surl.li/psbtd> (date of access 11.02.2024).
14. Nakonechnii, Є. (2001). Ukradene im'ya. Chomu rusini stali ukraїntsyami. Peredmovya Ya. Dashkevicha. 3-є, dop. i vipr. vid. L'viv. 400 s.
15. Nikitin, V. (2018). Gaidamats'kii rukh u pobuzhzhii. *Kraєnavstvo*. №1. S. 186–196.
16. Perepelyuk, V. Okupatsiina politika v Galichini ta na Bukovini v roki Pershoї svitovoi viini. *Nauka. Osvita. Molod'*. S. 33–35. URL : <https://salo.li/BE5503D> (date of access 11.02.2024).
17. Pereyaslavs'ka Rada 1654 roku. Velika ukraїns'ka yuridichna entsiklopediya : u 20 t. Kharkiv: Pravo, 2016. T.1 istoriya derzhavi i prava Ukraїni redkolegiya. : V. D. Goncharenko (golova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk. Ukraїni ; Ін-т derzhavi i prava im. V. M. Korets'kogo NAN Ukraїni ; Nats. yurid. un-t. im. Yaroslava Mudrogo. 848 s.

18. Poluektov, I. (2020). Raguli chi prosvitniki? Abo yak kozaki v evropeis'kikh universitetakh vchilis'. *Istorična pravda*. 11.06.2020. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/5ee2267090fb9/> (date of access 11.02.2024)
19. Richka, V. (2005). «Київ – Другий Єрусалим». (z istoriï politichnoï dumki ta ideologii seredn'ovichnoï Rusi). Київ : in-t istoriï Ukraïni. 243 s.
20. Tokalenko, P. O. (2021). Osoblivosti politichnoï reaktsiï impers'kogo rezhimu na Pershu rosiis'ku revolyutsiyu v Pivdennii Ukraïni (1905–1910 rr.) : dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kherson, Zaporizhzhya. 245 s
21. Tyurmenko, I. Gorbula, O. Kul'turologiya: teoriya ta istoriya kul'turi. Navch. posib. Київ: Tsentr navchal'noï literaturi. 368 s. URL : <https://salo.li/3CE5289> (date of access 11.02.2024)
22. Fatsinets' I. Pochatok (ne) brats'koï kolonizatsii. *Istorična pravda*. 02.08.2023. URL : <https://salo.li/E33C65d> (date of access 11.02.2024).
23. Yak borolisya z ukraïns'koyu movoyu. *Khronika zaboron za 400 rokiv. Istorična pravda. Spetsproekt*. 03.07.2012. URL : <https://salo.li/e4c8C55> (date of access 11.02.2024).

Panasyuk V. Ukrainophobia of Russian czarism and its political consequences

The article analyzes the origins of Russian Ukrainophobia. Concepts revealed: Moscow – the Third Rome, Kyiv – the Second Jerusalem. The historical factors that determined the need for Moscow to control Kyiv in order to maintain chauvinist ideological mythologies about the political and spiritual succession of Moscow from the key political and spiritual centers: Rome, Constantinople, Jerusalem and Kyiv are substantiated. The latter was considered not only the heir to Jerusalem, but also the capital city of Russia, interpreted by the Kremlin as the mother of Russian cities, and Russia itself as the cradle of Slavic "brotherly" peoples. The falsification of historical facts by the Kremlin has been investigated. The creation of myths about the artificial separation of the unified Ukrainian and Russian people until the middle of the 17th century. Russia's transformation of the Pereiaslav Rada, which was an ordinary agreement between Hetman B. Khmelnytskyi and the Moscow tsar, into the realization of the centuries-old dream of the two peoples before reunification. The reasons for the constant attack of tsarism on the autonomous rights of the Ukrainian people, the destruction of its political system, economic structure, language, culture, and consolidation of the local population have been clarified. Efforts to unify and bring Ukrainian lands into compliance with Russian standards of existence. The attempts of the Ukrainian people, especially its leading Cossacks, to resist the policy of assimilation of the Ukrainian people and the importance of the latter in the process of transformation of the Moscow kingdom into the Russian Empire are revealed. The cultural component of the Russian and Ukrainian peoples was studied. The high level of education of Ukrainians and their orientation towards Latinized Western European culture has been proven. The educational backwardness of the Russian people and the positive influence of representatives of Ukrainian culture on Russian culture are revealed. The Kremlin's constant desire to erase its historical past from the historical memory of the Ukrainian people is analyzed. Suppression of the Ukrainian national liberation movement on the territory of foreign countries. Systematic prohibition of the Ukrainian language. Artificially imposing the terms Malorossi, Novorossi and banning the terms Ukraine, Ukrainians on Ukrainians. The imposition of the myth about the dialecticism of the Russian language on the example of the so-called Little Russian dialect and the destruction by Russian tsarism of the Ukrainian national movement in Western Ukrainian lands during the First World War. It is noted that the very ignoring of the Ukrainian national question became one of the reasons for the Russian revolutions during the years of tsarism. The Ukrainophobia of the Russian tsarism did not allow the realization of imaginary mythologies and the destruction of the Ukrainian people, but to a large extent determined the demise of the empire.

Keywords: Kyivan Rus, Ukraine, Russia, Moscow – the Third Rome, Hetmanship, Cossacks, Little Russians, Kyiv, Jerusalem, Moscow

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.24

УДК 327([470:510]:477.75-076):355.01(470:477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0335-6873>

**Шевчук О. В., Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

«КРИМСЬКЕ ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена розгляду сутності «Кримського питання» в російсько-китайських відносинах в умовах російсько-української війни. Аналізуються позиції акторів міжнародних відносин, а саме: України, Росії, США та Китаю. Приділено увагу замороженим територіальним конфліктам: «тайванській проблемі», островам Спратлі та Курильським островам. У цьому сенсі наголошується, що розв'язавши війну проти України, росія фактично втратила свої позиції як провідного міжнародного гравця в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Зазначається, що США дуже серйозно налаштовані щодо росії. Якщо США і росія почнуть впливати на ситуацію в регіоні, спираючись на свій військовий потенціал, це дуже ускладнить для Китаю реалізацію її зовнішньополітичної стратегії – адже Пекін прагне посилити свій вплив в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, й не зможе вести гру з позиції сили. У дослідженні особлива увага наділяється розгляду позиції Китаю на початку російсько-української війни у п'яти основних постулатах, серед яких слід відзначається підтримка суверенитету та територіальної цілісності згідно зі Статутом ООН.

Наголошується, що абсолютно нового значення у цьому контексті набуває проблема Криму у взаємовідносинах росії та Китаю, адже приклад російської анексії може «надихнути» керівництво Китаю на використання подібного сценарію щодо Тайваню. Звертається увага на те, що позиція України в «Кримському питанні» має бути чітко виражена: воно повинно розглядатися як повернення окупованої території.

Підсумовуючи, можна сказати, що агресія росії проти України та подальша російсько-українська війна дестабілізували існуючу систему міжнародної безпеки, зруйнували післявоєнний світовий порядок і завдали Україні великих втрат. Водночас ці події відкрили для Китаю певні стратегічні можливості, які Пекін може використати в майбутньому.

Ключові слова: Україна, росія, Китай, США, Крим, російсько-українська агресія, «Кримське питання», повномасштабне вторгнення, російсько-українська війна

Постановка проблеми. Фактично з моменту руйнації СРСР система міжнародних відносин знаходилась в досить еволюційному стані з повільною динамікою трансформацій. Російська ж агресія проти України, з одного боку, чітко засвідчила недовіру різнорівневих безпекових механізмів, які наразі виступають як політичні майданчики для окреслення позицій тієї чи іншої сторони; а з іншого, підтвердила логіку світового політичного процесу, що всі попередні історичні типи систем міжнародних відносин народжувались після масштабних збройних конфліктів як європейського чи глобального рівня.

Мета статті – схарактеризувати сутність «Кримського питання» в російсько-китайських відносинах, показати як російсько-українська війна вплинула на сучасні заморожені територіальні конфлікти, визначити позиції нинішніх головних акторів міжнародних відносин, а саме: росії, Китаю, України, США щодо статусу Криму.

Виклад основного матеріалу. В цій ситуації стратегічної невизначеності щодо основних контурів майбутньої світової системи міжнародних відносин та її регіональних підсистем є досить

показовою структуризація вісі диктаторських режимів: росія – Північна Корея – Іран, які до того ж володіють ядерною зброєю.

Відкрита агресія росії проти України відкрила «ящик Пандори» щодо заморожених конфліктів успадкованих з часів Холодної війни. Одним з найбільш конфліктогенних серед яких є Азійсько-Тихоокеанський регіон (далі – АТР), який досить «насичений» територіальними проблемами: «тайванська проблема», приналежність островів Спратлі, яка оскаржується відразу шістьма державами: В'єтнамом, Китаєм, Філіппінами, Малайзією, Тайванем і Брунеєм; проблема приналежності Курильських островів: різні підходи Японії та росії щодо приналежності південних островів Курильської гряди – Ітурупу, Кунаширу, Шикотану і Хабомаї – сформувались в під час окупації островів радянськими військами в 1945 р. і стали результатом Другої світової війни. До окупації острови входили до області Немуро префектури Хоккайдо. Після війни вони були інкорпоровані до складу Південнокурильського району Сахалінської області. І наразі вже є певна тенденція щодо прагнення країн залучених до територіальних конфліктів або затвердити більш чітко своє позиціонування щодо приналежності спірних територій або ж засвідчити свою можливість щодо силового розв'язання конфлікту.

Необхідно зазначити, що розпочавши війну проти України, росія фактично втратила позиції в регіоні, як одного з визначальних акторів міжнародних відносин. Ця тенденція чітко окреслилась вже з початком першого етапу російсько-української війни, який може бути визначений як – гібридна війна (лютий 2014 – лютий 2022 рр.). росії стало важко проводити зовнішньополітичний курс, спрямований на те, щоб зайняти місце третього глобального гравця – на рівні зі США та Китаєм: Москва вже не може, як раніше, спиратися на економічне співробітництво з європейськими країнами. Китай, який зголосився побудувати «міжнародні відносини нового типу», бачить себе однією з двох держав, які формують міжнародний порядок. Однак, рухаючись у цьому напрямі, він не зможе ігнорувати фактор росії. Ще до початку другого етапу війни – повномасштабного вторгнення в Україну – Китай, розуміючи, свою відсталість від США у військовому відношенні, прагнув налагодити співпрацю з Москвою у цій сфері – з метою стримування Вашингтона. Пекін вважає, що, уклавши союз із росією на Далекому Сході він зможе протистояти США. Однак якщо росія почне власну гру в АТР, це може призвести до результатів, відмінних від задумів та цілей Китаю. США і так сприймають росію дуже серйозно, і Москва, яка активно діє в АТР, безумовно, приверне увагу Вашингтона. Якщо США та росія почнуть впливати на ситуацію у регіоні, спираючись на свій військовий потенціал, це дуже ускладнить реалізацію китайської стратегії: Пекін, який прагне посилити свій вплив на АТР, не зможе вести гру з позиції сили. Саме тому, з початком російсько-української війни офіційний Пекін чітко визначив свою позицію у п'яти пунктах, які були представлені членом Державної ради та міністром закордонних справ КНР Ван Ї під час телефонної розмови з міністеркою закордонних справ Великої Британії Елізабет Трас, Верховним представником Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозепом Борелем, а також дипломатичним радником Президента Франції Еммануелем Бонною:

1. Китай непохитно підтримує, поважає і гарантує суверенітет і територіальну цілісність усіх країн і неухильно дотримується цілей та принципів Статуту ООН. Ця позиція є послідовною та чіткою, і стосується України в тому числі.

2. Китай виступає за єдину, всеосяжну, кооперативну та стійку концепцію безпеки. Ми вважаємо, що безпека однієї країни не може бути гарантована ціною порушення безпеки інших країн, а регіональна безпека не може бути гарантована ані посиленням, ані тим більше розширенням військових угруповань. Необхідно поважати зацікавленість кожної держави у гарантуванні власної безпеки. В умовах п'яти хвиль розширення НАТО на схід, справедливі вимоги Росії щодо питання безпеки слід сприймати серйозно та належним чином.

3. Китайська сторона пильно слідкує за розвитком українського питання, і нинішня ситуація – це не те, що хотілося б бачити. По-перше, для того, аби не допустити погіршення ситуації на території України чи її виходу з-під контролю усім сторонам необхідно зберігати стриманість. А для того, щоб запобігти виникненню масштабної гуманітарної кризи потрібно належним чином гарантувати безпеку життя та майна цивільного населення.

4. Китай підтримує та заохочує всі дипломатичні зусилля, які сприятимуть мирному врегулюванню української кризи, а також якнайшвидшої організації прямих перемовин між Росією та Україною. Розвиток українського питання має складне історичне підґрунтя. Україна повинна була стати мостом між Сходом і Заходом, а не передовою протистояння великих держав. Китай також

підтримує рівноправний діалог між ЄС та Росією з питань європейської безпеки, в результаті якого буде сформовано збалансований, ефективний та стійкий механізм європейської безпеки.

5. Китайська сторона вважає, що Рада Безпеки ООН має відігравати конструктивну роль у розв'язанні українського питання, орієнтуючись на стабільність регіонального миру та загальну безпеку всіх країн. Дії Ради Безпеки повинні знижувати напругу, а не підвищувати її, а також сприяти дипломатичному вирішенню, а не подальшій ескалації. У зв'язку з цим, Китай ніколи не схвалював рішення Ради Безпеки, прийняті на підставі сьомої глави Статуту ООН, яка надає право на застосування зброї чи накладання санкцій [1].

Окрім того, подразником щодо виникнення недовіри у міждержавних взаємовідносинах між росією та Китаєм стало втаємничення російською стороною своїх справжніх намірів щодо України. За повідомленням «Financial Times» із посиланням на високопоставлених китайських чиновників та європейських дипломатів російський диктатор В. Путін не попереджав Китай про свої плани щодо повномасштабного вторгнення в Україну [2]. За даними видання, під час зустрічі з китайським лідером Сі Цзіньпінем на початку лютого 2022 року В. Путін заявив, що Росія буде готова відповісти у разі атаки українців «на російську територію». Водночас російський президент не попереджав про плани повномасштабної агресії проти України. Офіційний Пекін тоді сприйняв заяви В. Путіна як сигнал про можливість деякого обмеженого військового втручання, а не тотального вторгнення. Китайські дипломати у приватних розмовах запевнили, що Пекін не знав про такі наміри Москви. Після початку повномасштабної війни в китайському уряді навіть понизили в посаді заступника міністра закордонних справ Ле Юйчена, який відповідав за відносини з росією [2].

Абсолютно нового звучання у цьому контексті набуває проблема Криму у взаємовідносинах росії та Китаю. З одного боку, російський приклад анексії може «надихнути» керівництво Китаю на використання подібного сценарію щодо Тайваню: свідченням чого є постійне напруження яке створює Китай у Тайванській протоці демонструючи свою силу. Зокрема у матеріалі Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) йдеться про те, що останніми роками Китай значно посилив тиск на острів – його військові кораблі та літаки тепер майже щодня діють навколо Тайваню, викликаючи побоювання, що напруженість може перерости у відкритий конфлікт. Водночас значна частина уваги світу зосереджена на загрозі китайського вторгнення, але Пекін має багато варіантів, окрім вторгнення, щоб «примусити, покарати або анексувати Тайвань» [3]. «Одним із важливих кроків, які може зробити Китай, є карантин у «сірій зоні» під керівництвом не військових, а берегової охорони та інших правоохоронних органів. Замість того, щоб ізолювати острів, карантин мав би продемонструвати здатність Китаю здійснювати контроль за Тайванем. Китаю навіть не потрібно повністю оточувати острів, щоб запровадити карантин», – зазначають експерти [3]. З іншого боку, Тайвань та США уклали Закон про відносини з Тайванем від 10 квітня 1979 р., який встановлює зобов'язання США щодо надання оборонних засобів та послуг, зокрема у разі зовнішніх загроз безпеці соціальної /або економічної системи Тайваню, характер та обсяги яких визначаються Президентом та Конгресом США [4]. Зважаючи ж на значення яке має острів в системі безпеки АТР розбудованої США у період біполярності, а також на формування союзницьких російсько-китайських та російсько-північно-корейських відносин зобов'язання США щодо безпеки Тайваню набувають стратегічного значення. Адже можлива зміна балансу сил в регіоні, явно не на користь США та їх союзникам. Показовою у цьому контексті є заява посла Китаю у Франції Лу Шає в телевізійному ефірі 21 квітня 2023 р. він публічно поставив під сумнів приналежність Криму Україні та статус суверенних держав – колишніх радянських республік. Беручи участь у передачі французького телеканалу La Chaîne Info (LCI), посол Лу Шає заявив, що колишні радянські республіки нібито не мають статусу в міжнародному праві. «У міжнародному праві країни колишнього Радянського союзу не мають чинного статусу, оскільки немає міжнародної угоди, яка б матеріалізувала їхній статус суверенної країни», – сказав він [5]. На питання ведучого, чи вважає посол Крим таким, що належить Україні, китайський дипломат заявив, що «це залежить від того, як ви сприймаєте проблему», додавши, що це, начебто, «не так просто». Він також сказав, що «Крим був російським від самого початку», не уточнивши, що він мав на увазі під «початком» [5]. І хоча наступного дня після цього резонансного інтерв'ю представниця МЗС КНР Мао Нін на брифінгу в Пекіні заявила, що Китай «поважає суверенітет, незалежність та територіальну цілісність усіх країн, які раніше були союзними республіками у складі СРСР» [6], це можна вважати спробою офіційного Пекіна заглибити ситуацію. На питання «Wall Street Journal» про те, чи відображають висловлювання посла КНР у Парижі офіційну позицію Китаю, речниця МЗС відповіла, що «офіційна позиція Пекіна представлена виключно в її коментарях» [6].

Зважаючи ж на активізацію зусиль росії на китайському напрямі й певне загострення американсько-китайських відносин внаслідок «нейтральної» позиції КНР щодо російсько-української війни повністю виключати підтримку Китаю російського позиціонування Криму як «споконвічної російської території» не виглядає доцільним. Експерт зі Східної Азії Наталія Плаксієнко-Бутирська зазначає: «Коли китайські політики говорять про російську агресію в Україні, яку, до речі, вони називають «українською кризою», вони говорять про нібито існування якогось історичного коріння в цьому питанні. [...] Якщо вони не відкличуть (китайського посла – автор), то це ще раз підкреслюватиме амбівалентність Китаю у його підходах до світової архітектури та світового порядку» [7]. Ілюстративним у цьому контексті є представлення газетою «Global Times» нового концепту китайської дипломатії, який отримав назву «дипломатія бойових вовків» [8]. Назва взята з популярного китайського багатосерійного бойовика «Вовки-воїни», який розповідає про перемоги китайського спецназу за кордоном. Відповідно «повернення» Тайваню, як бунтівної території може розглядатися як відновлення історичної справедливості й власного суверенітету над всією територією в умовах активної протидії колективного Заходу, тому підтримка Китаєм позиції росії у «Кримському питанні» виглядатиме цілком логічною.

Відповідно позиція України має бути чітко артикульована: по-перше, офіційна позиція України щодо «тайванської проблеми» визначена у ст. 5 Договору про дружбу і співробітництво між Україною і Китайською Народною Республікою від 5 грудня 2013 р.: «...у світі існує лише один Китай, Уряд Китайської Народної Республіки є єдиним законним урядом, який представляє весь Китай, а Тайвань є невід'ємною частиною Китаю» [9]; по-друге, зважаючи на місце Китаю в структурі зовнішньоекономічних зв'язків України будь-яке «охолодження» двосторонніх відносин матиме суттєві негативні наслідки для української економіки, яка і так має кризові тенденції пов'язані з російсько-українською війною; по-третє, наразі Китай не є «прямим союзником» росії, необережність в розбудові економічних і політичних зв'язків може підштовхнути його до більш тісної взаємодії з росією; по-четверте, Китай має унікальні можливості щодо впливу на росію. І тому цілком реально може виступити в ролі миротворця, посиливши таким чином свої як регіональні, так і глобальні позиції. По-п'яте, активно діючи на дипломатичному фронті разом зі своїми західними союзниками питання Криму може бути розглянуто і як повернення окупованої території, а саме так для Китаю виглядає й утворення Китайської Республіки на Тайвані.

Висновки. Агресія росії проти України, а потім і російсько-українська війна дестабілізувала різнорівневі системи безпеки, фактично зруйнувала засади повоєнного облаштування світу, в економічній площині завдала найбільших збитків Україні, спричинила деструктивні тенденції на європейському та світовому ринку. Разом з тим, ця ситуація відкрила для Китаю певні стратегічні можливості якими Пекін може скористатися у довгостроковій перспективі.

Бібліографічний список:

1. Ван Ї пояснює позицію Китаю щодо українського питання у 5 пунктах: новина від 26 лют. 2022 р. Офіційний сайт МЗС Китаю. URL: https://www.mfa.gov.cn/web/wjzbzd/202202/t2022022610645790.shtml?fbclid=IwAR0aHDdbSeKAUAuJ4TVu3u_duYDq1am59yD04fDTTrW4II_S5zaXZJXrQKRiI (дата звернення: 23.06.2024).
2. Shcherbak Alla. Putin did not inform China about full-scale invasion of Ukraine, reports FT. News site «The New Voice of Ukraine» (Jan. 10, 2023). URL: <https://english.nv.ua/nation/putin-did-not-inform-china-about-invasion-of-ukraine-russia-war-50296679.html> (date of access: 23.06.2024).
3. Lin B., Hart B., Funairole M., Lu S., Tinsley T. How China Could Quarantine Taiwan. Center for Strategic and International Studies (CSIS): official site. URL: <https://features.csis.org/chinapower/china-quarantine-taiwan> (date of access: 23.06.2024).
4. Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 22 U.S.C. 3301 et seq.). American Institute in Taiwan: official site. URL: <https://web-archiver-2022.ait.org.tw/our-relationship/policy-history/key-u-s-foreign-policy-documents-region/taiwan-relations-act/index.html> (date of access: 23.06.2024).
5. Медведь Р. «Дипломатія бойових вовків»: чи потрібний Китаю «російський Крим»? МЗС Китаю після обурення Європи заявило, що Пекін поважає суверенітет усіх країн: новина від: 02 трав. 2023 р. Офіційний сайт «Радіо Свобода». Крим. Реалії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytai-mzs/32377082.html> (дата звернення: 23.06.2024).
6. МЗС Китаю після обурення Європи заявило, що Пекін поважає суверенітет усіх країн: новина від: 24 квіт. 2023 р. Офіційний сайт «Радіо Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytai-mzs/32377082.html> (дата звернення: 23.06.2024).
7. Александров О. «Китай грає у свою подвійну гру». Експерт зі Східної Азії – про висловлювання китайського дипломата у Франції про Крим: новина від: 26 квіт. 2023 р. Офіційний сайт «Радіо Свобода».

Крим. Реалії. URL: <https://ru.krymr.com/a/interview-with-chinese-ambassador-to-france/32379254.html> (дата звернення: 23.06.2024).

8. Wenxin Xia. West's racist «Wolf Warrior» portrayal of Chinese diplomats. Global Times: official site. 2021. 25 May. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219461.shtml> (date of access: 23.06.2024).

9. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Китайською Народною Республікою : Закон України від 15.05.2014 р. № 1271-VII : станом на 23 черв. 2024 р. Платформа «ЛІГА:ЗАКОН». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu13143?ed=2013_12_05 (дата звернення: 23.06.2024).

References:

1. Van Yi po yasnyuye pozy`ciyu Ky`tayu shhodo ukrayins`kogo py`tannya u 5 punktax: novy`na vid 26 lyut. 2022 r. Oficijny`j sajt MZS Ky`tayu. https://www.mfa.gov.cn/web/wjzbhd/202202/t20220226_10645790.shtml?fbclid=IwAR0aHDbSeKAUAuJ4TVu3u_duYDq1am59yD04fDTrW4II_S5zaXZJXrQKRiI (data zvernennya: 23.06.2024).

2. Shcherbak Alla. Putin did not inform China about full-scale invasion of Ukraine, reports FT. News site «The New Voice of Ukraine» (Jan. 10, 2023). URL: <https://english.nv.ua/nation/putin-did-not-inform-china-about-invasion-of-ukraine-russia-war-50296679.html> (date of access: 23.06.2024).

3. Lin B., Hart B., Funaiole M., Lu S., Tinsley T. How China Could Quarantine Taiwan. Center for Strategic and International Studies (CSIS): official site. URL: <https://features.csis.org/chinapower/china-quarantine-taiwan/> (date of access: 23.06.2024).

4. Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 22 U.S.C. 3301 et seq.). American Institute in Taiwan: official site. URL: <https://web-archive-2022.ait.org.tw/our-relationship/policy-history/key-u-s-foreign-policy-documents-region/taiwan-relations-act/index.html> (date of access: 23.06.2024).

5. Medved` R. «Dy`plomatiya bojovy`x vovkiv»: chy` potribny`j Ky`tayu «rosijs`ky`j Kry`m»? MZS Ky`tayu pislyya oburennya Yevropy` zayavy`lo, shho Pekin povazhaye suverenitet usix krayin: novy`na vid: 02 trav. 2023 r. Oficijny`j sajt «Radio Svoboda». Kry`m. Realiyi. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytai-mzs/32377082.html> (data zvernennya: 23.06.2024).

6. MZS Ky`tayu pislyya oburennya Yevropy` zayavy`lo, shho Pekin povazhaye suverenitet usix krayin: novy`na vid: 24 kvit. 2023 r. Oficijny`j sajt «Radio Svoboda». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytai-mzs/32377082.html> (data zvernennya: 23.06.2024).

7. Aleksandrov O. «Ky`taj graye u svoyu podvijnu gru». Ekspert zi Sxidnoyi Aziyi – pro vy`slovlyuvannya ky`tajs`kogo dy`plomata u Franciyi pro Kry`m: novy`na vid: 26 kvit. 2023 r. Oficijny`j sajt «Radio Svoboda». Kry`m. Realiyi. URL: <https://ru.krymr.com/a/interview-with-chinese-ambassador-to-france/32379254.html> (data zvernennya: 23.06.2024).

8. Wenxin Xia. West's racist «Wolf Warrior» portrayal of Chinese diplomats. Global Times: official site. 2021. 25 May. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219461.shtml> (date of access: 23.06.2024).

9. Dogovir pro druzhbu i spivrobotny`cztvo mizh Ukrayinoyu i Ky`tajs`koyu Narodnoyu Respublikoyu: Zakon Ukrayiny` vid 15.05.2014 r. # 1271-VII : stanom na 23 cherv. 2024 r. Platforma «LIGA:ZAKON». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu13143?ed=2013_12_05 (data zvernennya: 23.06.2024).

Shevchuk O. «The Crimean question» in Russian-Chinese relations in the conditions of the Russian-Ukrainian war

The article is devoted to the consideration of the essence of the «Crimean issue» in Russian-Chinese relations in the context of the Russian-Ukrainian war. The positions of the actors of international relations are analyzed, namely: Ukraine, russia, the USA and China. Attention is paid to frozen territorial conflicts: the «Taiwan problem», the Spratly Islands and the Kuril Islands. In this sense, it is emphasized that by starting a war against Ukraine, russia actually lost its position as a leading international player in the Asia-Pacific region. It is noted that the USA is very serious about russia. If the USA and russia begin to influence the situation in the region, relying on their military potential, it will make it very difficult for China to implement its foreign policy strategy – because Beijing seeks to strengthen its influence in the Asia-Pacific region, and will not be able to lead the game from a position of strength. The study pays special attention to the examination of China's position at the beginning of the Russian-Ukrainian war in five main postulates, among which the support of sovereignty and territorial integrity according to the UN Charter should be noted.

It is emphasized that in this context, the problem of Crimea acquires a completely new meaning in the relations between Russia and China, because the example of Russian annexation can «inspire» the leadership of China to use a similar scenario in relation to Taiwan. Attention is drawn to the fact that Ukraine's position on the «Crimean issue» should be clearly expressed: it should be considered as the return of the occupied territory.

In summary, we can say that Russia's aggression against Ukraine and the subsequent Russian-Ukrainian war destabilized the existing system of international security, destroyed the post-war world

order and caused Ukraine great losses. At the same time, these events have opened up certain strategic opportunities for China that Beijing can use in the future.

Keywords: *Ukraine, russia, China, USA, Crimea, Russian-Ukrainian aggression, «Crimean Question», full-scale invasion, Russian-Ukrainian war*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7362-2666>

Гунін В. Є., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4222-813X>

Смолянук В. Ф., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА В УМОВАХ ЕСКАЛАЦІЇ СУЧАСНИХ КІБЕРЗАГРОЗ

Проаналізовано тенденції поширення кібернетичної злочинності у світі, що є загрозою інформаційній безпеці нашої держави та безпеці діяльності конкурентної розвідки зокрема.

З'ясовано, що завдяки кібератакам з боку окремих держав на інформаційний простір інших атакуючи намагаються досягнути на свою користь певних політичних цілей: змінити легітимні уряди в інших країнах; деструктивно вплинути на економічний, енергетичний, військовий потенціали цих країн, а також на їх духовний стан; взяти під диктаторський контроль цілі народи і країни, а можливо й поневолити їх без застосування військової сили в класичному її розумінні. Яскравим прикладом такої цільової кібератаки можна виділити напад російських хакерів на супутниковий інтернет-сервіс Viasat, який відбувся 24 лютого 2022 року за годину до повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Ця атака привела до знищення більшості супутникових терміналів, що негативно вплинуло на зв'язок між військовим керівництвом держави і підрозділами Сил оборони України.

Виділено місце та роль кібернетичної безпеки в системі національної безпеки України та її державних структур. Розглянуто стан систем забезпечення безпеки від кібернетичних атак в провідних країнах світу, зокрема Сполучених Штатах Америки, Великої Британії та Австралії. Визначено реакцію керівництва зазначених країн на сучасні кіберзагрози. З огляду на поширення кіберзлочинності у світі одним з пріоритетних напрямів удосконалення діючої системи кібербезпеки в цих країнах стає реформування національних контррозвідувальних органів. Встановлено, що основна мета цього реформування полягає у реорганізації діючих інформаційно-аналітичних підрозділів і створення нових, що здатні адекватно протидіяти зазначеним загрозам.

Підготовлено окремі пропозиції суб'єктам конкурентної розвідки щодо можливих варіантів організації протидії сучасним кіберзагрозам з огляду на особливості реформування іноземних спецслужб.

***Ключові слова:** національна безпека, кібернетичний простір, кібернетична безпека, кіберзагрози, кібератаки, інформаційно-комунікаційні технології та системи, контррозвідка*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сьогодні узаконеного поняття «конкурентна розвідка» в Україні не існує, хоча діяльність зі збирання, зберігання, обробки та розповсюдження інформації регулюється цілою низкою законодавчих і нормативних актів. Наприклад, відповідно до положень Закону України «Про розвідку» одним з основних завдань розвідки є своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією, зокрема добування, аналітичне опрацювання, оброблення і надання розвідувальної інформації її споживачам у встановленому цим Законом порядку. Основним завданням конкурентної розвідки з огляду на чинне законодавство України є постійний збір, нагромадження, аналіз даних про внутрішнє й зовнішнє середовище компанії з відкритих джерел та надання вищому менеджменту комерційної структури інформації, що дозволяє її керівництву передбачити зміни в навколишній обстановці і приймати своєчасні оптимальні рішення щодо управління сучасними ризиками. Конкурентна розвідка насамперед має виявляти та визначати ступінь небезпеки від зовнішніх загроз, що деструктивно впливатимуть на функціонування компанії, впроваджувати нові форми та методи з організації протидії цим загрозам, зокрема в кіберпросторі [1, 2].

Науково-технічна революція початку ХХІ сторіччя спричинила в усьому світі глибокі системні перетворення. Передусім завдяки поєднанню досягнень у сфері новітніх інформаційно-

комунікаційних технологій (ІКТ) з надбаннями, що постали на базі стрімкого розвитку інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС), сформувалися принципово нові глобальні субстанції – інформаційне суспільство, а також інформаційний та кібернетичний простори, які мають нині практично необмежений потенціал і відіграють провідну роль в економічному та соціальному розвитку кожної країни світу. Проте через небачене досі поширення ІКТ та ІТС світова спільнота отримала не лише численні переваги, а й цілу низку проблем, зумовлених дедалі більшою вразливістю інфосфери щодо стороннього кібернетичного впливу. У зв'язку з цим цілком природно постала необхідність контролю та подальшого врегулювання відповідних відносин, а отже, і невідкладного створення надійної системи кібернетичної безпеки. Натомість брак такої системи може призвести до втрати політичної незалежності будь-якої держави світу, бо йтиметься про фактичний програв нею змагання невійськовими засобами та підпорядкування її національних інтересів інтересам протиборчої сторони [3–5].

Оскільки саме ці обставини відіграють останнім часом важливу роль у геополітичній конкуренції більшості країн світу, то забезпечення кібербезпеки та злагоди в кіберпросторі має стати одним з пріоритетних завдань конкурентної розвідки. У зв'язку з цим виникає проблемне питання, як саме суб'єкти конкурентної розвідки мають долучитися до виконання заходів з протидії сучасній кіберзлочинності й водночас використовувати кіберпростір для розв'язання пріоритетних завдань комерційних структур з огляду на реформування контррозвідок провідних країн світу [6–13].

Зв'язок проблеми з важливими науковими і практичними завданнями. Обраний напрям дослідження тісно пов'язаний з виконанням положень Указу Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 «Про стратегію національної безпеки України», Указу Президента України від 15 жовтня 2021 р. № 685/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію інформаційної безпеки», Указу Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію кібербезпеки України», а також необхідністю долучити сили та засоби конкурентної розвідки до організації адекватної протидії виявленим кіберзагрозам діяльності державних структур відповідно до вимог чинного законодавства України [1, 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перелік сучасних загроз національним інтересам України та її державним інститутам у кіберпросторі визначено в [3]. Основні положення Стратегії кібербезпеки України розглянуто в [4, 5]. Реакція контррозвідок провідних країн світу на сучасні кіберзагрози національній безпеці держави викладено в [6–9]. Перспективи реформування контррозвідок провідних іноземних країн з огляду на характер впливу сучасних кіберзагроз на національну безпеку висвітлено в [10–13]. Зважаючи на результати проведеного аналізу зазначених матеріалів, можна зробити обґрунтований висновок, що сьогодні недостатньо уваги приділяється дослідженню проблем щодо використання досвіду іноземних спецслужб, зокрема контррозвідувальних органів провідних країн світу, у регламентації діяльності суб'єктів конкурентної розвідки з огляду на визначені кіберзагрози.

Метою статті є підготовка окремих пропозицій суб'єктам конкурентної розвідки щодо можливих варіантів організації протидії сучасним кіберзагрозам з огляду на особливості реформування іноземних контррозвідок, що викликано сучасними кіберзагрозами.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання щодо забезпечення безпеки діяльності суб'єктів конкурентної розвідки в сучасному кіберпросторі насамперед потрібно визначитися, яку саме небезпеку для них можуть становити сучасні кіберзагрози.

Тенденції поширення кібернетичної злочинності у світі. У сучасних умовах глобалізації суспільства кіберзагрози все частіше стають ефективним інструментом для досягнення мети щодо несилового контролю та управління об'єктами з критичною інформаційною інфраструктурою держави. Сьогодні завдяки кібератакам окремі держави світу отримують можливість досягнути певні політичні цілі, змінювати легітимні уряди в інших країнах, а також здійснювати деструктивні зміни в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави (економічній, енергетичній, духовній тощо) цих країн, брати під контроль і навіть поневолювати цілі народи і країни практично без застосування військової сили в класичному її розумінні.

Згідно з останнім звітом “Verizon 2020 Data Breach Report: Money Still Makes the Cyber-Crime World Go Round” [11] з кіберзлочинності, 86% атак фінансово мотивовані: зловмисники або безпосередньо вимагають гроші в жертви, або виконують сторонні замовлення, наприклад, конкурентів чи інших недоброзичливців.

Сьогодні можна виділити п'ять основних типів кіберзагроз: програми-вимагачі; цільові кібератаки; DDoS-атаки; інсайдерські загрози і фішинг, пов'язані з діяльністю інсайдерів і людськими помилками.

Наприклад, першою такою загрозою можна назвати використання кіберзлочинцями програм-вимагачів або вірусів-вимагачів, за допомогою яких зловмисники шифрують дані на комп'ютері користувача і вимагають викуп за можливість відновити доступ до них. Найбільшого впливу від таких атак телекомунікаційні компанії, інтернет-провайдери, освітні установи, урядові й технологічні організації.

Другою не менш шкідливою кіберзагрозою для телекомунікаційних систем є цільова кібератака. Її зміст полягає в тому, що спочатку зловмисники шукають спосіб потрапити в корпоративну мережу: збирають інформацію, шукають уразливості організації (не тільки цифрові, а й фізичні), вивчають розклад, маршрути, слабкості співробітників, які їх зацікавлюють тощо. Потім відбувається власне проникнення: зловмисники можуть надіслати на електронну пошту конкретного співробітника фішинговий лист, вкрасти його телефон для вилучення будь-яких корпоративних паролів, утертися в довіру компанії під виглядом підрядника або проникнути в офіс як кур'єр. На цьому етапі кіберзлочинець приховано встановлює програмне забезпечення на корпоративній техніці. На останньому кроці, діючи вже ізсередини компанії, зловмисник підбирається до інформації, яка його цікавить, і викрадає її в обхід засобів захисту. Потім кіберзлочинець замітає сліди, щоб атаку не було виявлено.

Третьою небезпечною кіберзагрозою можна вважати так звану DDoS-атаку. Це атака на будь-яку обчислювальну систему (наприклад, сервер), щоб вичерпати її апаратний ресурс через величезну кількість одночасних звернень до неї. Коли система не справляється з обробкою великої кількості звернень, відбувається відмова в обслуговуванні (Denial of Service) звернень і система виходить з ладу.

Четвертою загрозою, що становить достатньо велику небезпеку є так звана інсайдерська загроза. Джерелом такої загрози, на жаль, є власні співробітники. Виникнення цієї загрози поширено в організаціях, де не контролюють надання прав доступу високого рівня, а також не розмежовують права доступу до інформаційних ресурсів. Проте слід відрізнити інсайдерські загрози, які можуть бути пов'язані зі злим умислом, від спричинених випадковими діями або пов'язаних з людською помилкою.

П'ятою кіберзагрозою телекомунікаційним системам з переліку основних є фішинг. Це вид шахрайства для виманювання в довірливих або неуважних користувачів комп'ютерної мережі персональних даних. Найчастіше приманкою для таких осіб може стати звичайний електронний лист, здатний зацікавити одержувача, а функції гачка для нього виконує закладений у цей лист шкідливий файл або гіперпосилання на нього [12].

Яскравим прикладом цільової атаки може бути факт нападу російських хакерів на Україну, що розпочався буквально за кілька хвилин до повноцінного вторгнення армії РФ. За даними агентства Reuters, США, Великобританія та Європейський Союз тоді офіційно звинуватили РФ у великомасштабному кібернападі, який 24 лютого 2022 року порушив роботу супутникового інтернет-сервісу Viasat саме за годину до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Це спричинило знищення «десятків тисяч» супутникових терміналів. Великобританія зазначила, що атака деструктивно вплинула на роботу центральноєвропейських інтернет-користувачів та вітрових електростанцій, а також українських військових та деяких цивільних клієнтів [14].

Кіберзлочинність як загроза діяльності конкурентної розвідки. Сьогодні практично всі більш-менш розвинені держави зіткнулися з деструктивними наслідками впливу сучасних кіберзагроз та гострою потребою розпочати формування системи кібербезпеки та кібероборони. В ході вивчення особливостей виникнення і перебігу сучасних воєнних конфліктів було виявлено нову тенденцію їх розвитку, зокрема перенесення звичайних бойових дій до нового середовища – так званого кіберпростору, що ще більше загострило ці конфлікти. Ця проблема спонукала провідні країни світу до запровадження першочергових заходів зі створення спеціальних структур і підрозділів безпеки для організації протидії загрозам у кіберпросторі. Спираючись на світовий досвід можна стверджувати, що процес забезпечення кібербезпеки насамперед передбачає організацію адекватної протидії сучасним загрозам у світовому кіберпросторі. Для організації протидії таким загрозам провідні країни світу намагаються створити потужну підсистему так званого кіберзахисту в загальній системі забезпечення національної безпеки. Безумовно, що цю підсистему мають постійно вдосконалювати

відповідні державні органи і структури з огляду на характер виявлених ними кіберзагроз. Зазначена підсистема обов'язково має в собі включати такі важливі елементи як кіберрозвідка та кібервплив.

З огляду на деструктивний вплив сучасних кіберзагроз на всі сфери життєдіяльності держави, суб'єкти конкурентної розвідки мають долучатися до організації адекватної протидії зазначеним вище загрозам, використовуючи всі наявні сили та засоби. Такий підхід суттєво сприятиме інтеграції України до ЄС та НАТО, а також реалізації вимог Альянсу щодо проведення процедур управління всією системою оборони країни, зокрема інформаційного забезпечення її державних структур. Проте, суб'єкти конкурентної розвідки мають усвідомлювати, що ці загрози також деструктивно впливатимуть на їх діяльність, що заважатиме ефективному виконанню професійних завдань, які ставляться вищим менеджментом комерційної структури.

Проблемним у цій сфері залишається питання щодо наукового обґрунтування пріоритетів в організації захисту держави від сучасних кіберзагроз, зокрема із залученням можливостей конкурентної розвідки, яка також має залучатися до протидії сучасним кіберзагрозам. Стає очевидним, що вирішити цю проблему неможливо без детального вивчення суб'єктами конкурентної розвідки діючих нормативно-правових актів [2] та використання досвіду провідних іноземних країн у цій сфері.

Реакція контррозвідок провідних країн світу на сучасні кіберзагрози. Сучасною організаційною формою діяльності контррозвідки в Армії США є розслідування. За результатами чергового розслідування стосовно нещодавно проведених кібератак на державні установи США іноземними спецслужбами директор Національного центру контррозвідки та безпеки Білл Іваніна зробив висновок, що сьогодні Китай у цій сфері далеко випереджає будь-які інші країни, навіть РФ. Зокрема, США звинуватили китайську розвідку у спробі викрасти в західних компаній технології, що використовують у комерційній авіації. Газета Financial Times повідомила, що китайські вчені, які працюють у західних університетах, ведуть збір інформації на користь китайської армії [8]. Також контррозвідка США нещодавно попередила американську космічну галузь про небезпеку з боку іноземних розвідувальних організацій, які намагаються викрасти дослідницькі та комерційні секрети щодо національних космічних програм. Також у звіті Національного центру контррозвідки та безпеки вказувалося на те, що невизначені іноземні організації (за первинною оцінкою КНР та РФ) використовували кібератаки, щоб отримати доступ до космічної галузі США [9].

У липні 2023 року Комітет з питань розвідки та безпеки британського парламенту (ISC) оприлюднив відкриту частину свого звіту про розслідування щодо характеру загрози національній безпеці з боку Китаю в широкому плані, а також про виявлену розвідувальну зацікавленість КНР до трьох конкретних сфер (академічної спільноти, промисловості й технологій, ядерної енергетики). Зокрема ISC зазначив, що використання китайськими спецслужбами сучасного кіберпростору дало можливість їм заволодіти певною інтелектуальною власністю та інформацією у цих ключових галузях промисловості Сполученого Королівства, що в подальшому сприятиме технологічному домінуванню Китаю над Заходом [10].

У Річному звіті Організації розвідки і безпеки Австралії (Australia's Security Intelligence Organization – ASIO) за 2021–2022 роки було акцентовано, що національна безпека країни останнім часом потерпає від різних кіберзагроз зовні, які мають яскраве забарвлення шпигунської діяльності з використанням кіберзасобів. Зокрема, у звіті визначено, що іноземні спецслужби постійно намагаються викрасти інформацію про політичну систему Австралії, плани й наміри щодо перспектив забезпечення національної безпеки, оборонні заходи та підготовку до проведення спеціальних операцій, технологічні можливості країни, її економічні і торгові переваги над іншими, особливості діяльності діаспор на території країни, а також намагаються отримати доступ до баз персональних даних австралійців. У зв'язку з цим найбільшою загрозою національній безпеці країни контррозвідка Австралії вважає кібершпигунство з боку іноземних держав [13].

Об'єднує за змістом ці звіти те, що вказані провідні країни світу занепокоєні проблемою щодо розвитку сучасної кіберзлочинності, тому вони насамперед ставлять за мету проведення відповідних реформ в своїх структурах, направлених на реорганізацію діючих підрозділів та створення нових, які виконуватимуть функції з організації (підготовки) та здійснення заходів з адекватної протидії сучасним кіберзагрозам.

Пропозиції суб'єктам конкурентної розвідки щодо можливих варіантів організації протидії сучасним кіберзагрозам з огляду на особливості реформування іноземних спецслужб. На жаль не існує готових рецептів на всі випадки життя та підходів, однаково придатних для всіх організацій,

щоб забезпечити себе хоча б від найбільш вірогідних ризиків. З огляду на це суб'єкти конкурентної розвідки мають взяти до уваги, що в ході виконання професійних завдань вони можуть зазнати значної шкоди у результаті деструктивного впливу кіберзагроз різного гатунку, що спеціально штучно створюються іноземними контррозвідувальними органами, оскільки одним із основних їх завдань є захист комерційної таємниці.

Добуваючи інформацію комерційного характеру, суб'єкти конкурентної розвідки також мають усвідомлювати, що окрім фізичного та технічного захисту своїх комерційних об'єктів іноземна контррозвідка вживатиме спроби потрапити до телекомунікаційних мереж, якими користується розвідка. Яскравим прикладом наведеного може стати хакерська атака групи «Солнцепек» з Росії на IT-інфраструктуру української телекомунікаційної компанії «Київстар», що відбулася 13 грудня 2023 року. Отже для суб'єктів конкурентної розвідки проблемним залишається питання не тільки продовжувати ефективно виконувати свої професійні завдання в умовах можливого впливу сучасних кіберзагроз, але у той же час вони мають своєчасно організувати адекватну протидію цим кіберзагрозам. Таким чином вони протидіятимуть іноземним спецслужбам, під контролем яких зазвичай здійснюються подібні наведеним вище кібератаки на державні та приватні структури. Тому суб'єкти конкурентної розвідки, проникаючи до комерційної інформації, що зберігається на різних носіях в іноземних компаніях, мають не забувати про відповідний захист тих засобів і мереж, якими вони користуються в ході професійної діяльності.

Наприклад, для повноцінного захисту телекомунікаційних мереж, якими користуються суб'єкти конкурентної розвідки для виконання професійних завдань, від програм-вимагачів або вірусів-вимагачів вищому менеджменту кожної зацікавленої компанії потрібно зосередити увагу на якості спеціального обладнання та сучасного програмного забезпечення, яке використовують її підлеглі, а також на регулярне проведення їх системної профілактики, що включає оцінку ризиків, установку міжмережевих екранів, створення резервних копій корисної інформації, розробку сценаріїв реагування на різноманітні події та інші заходи.

Для запобігання цільовим атакам з боку іноземних спецслужб, представників інших зацікавлених компаній або анонімних хакерів, співробітники конкурентної розвідки мають враховувати те, що сучасні засоби захисту від кібератак, за умови їх правильного й комплексного використання, насамперед дають змогу користувачу своєчасно зрозуміти про початок неавторизованої активності невідомого походження. Тому, працюючи в певній телекомунікаційній мережі в інтересах комерційної структури, користувач спочатку має пройти свою ідентифікацію. Тобто довести системі, що це саме він, а потім авторизуватися – отримати суворо регламентовані права для роботи в цій системі. З метою запобігання цільових атак на телекомунікаційну мережу вищій менеджмент компанії має регламентувати суворий і чіткий розподіл прав доступу всередині цієї системи, а також дотримання принципу мінімальної достатності: тобто кожним користувачем системи виконуються лише ті дії, на які він має повноваження і які потрібні для досягнення необхідних результатів.

Для боротьби з DDoS-атаками в телекомунікаційних мережах мають застосовуватися DDoS-фільтри, що дають можливість вибірково відсікати зайві звернення до сервера, які можуть надходити від так званих ботів. Профілактика DDoS-атак включає розумну мінімізацію контактів системи з іншими пристроями: доступ до системи має бути закритий для портів, протоколів і додатків, взаємодію з якими не передбачено користувачем.

Для боротьби з інсайдерськими загрозами необхідно реалізовувати принцип мінімальної достатності: працівнику компанії мають надавати лише ті права, які йому потрібні для виконання робочих обов'язків. Крім того, для боротьби з цими загрозами також можуть допомогти системи і методи, які аналізують поведінку самого користувача. Такі системи побудовано на технологіях штучного інтелекту. Вони придатні до навчання на основі надходження певних статистичних даних. Зокрема ці системи постійно моніторять активність співробітників компанії на робочих місцях. Якщо вони відхиляються від заздалегідь заданих сценаріїв діяльності, то формуються оповіщення для служби безпеки компанії, яка може заблокувати ту чи іншу дію.

Небезпека фішингу полягає в тому, що головний елемент в цій кіберзагрозі має не технічний, а психологічний характер. Кіберзлочинці спочатку знаходять людину, яку обдурити легше ніж сам комп'ютер, а потім вона свідомо або несвідомо надає їм доступ до закритої інформації через провадження програм-шпигунів в закриті внутрішні мережі компанії.

Висновок. Аналіз сучасної кіберзлочинності вказує на те, що завжди існують загрози можливого використання іноземними спецслужбами, представниками інших зацікавлених структур або анонімними хакерами тощо так званих програм-шпигунів для отримання корисної інформації через

проникнення до закритих телекомунікаційних мереж певної компанії. Не виключено, що таке проникнення може відбуватися і через відкриті соціальні мережі. Отже, щоб організувати адекватну протидію сучасним кіберзагрозам і водночас ефективно використовувати кіберпростір для вирішення своїх професійних завдань, суб'єкти конкурентної розвідки мають суворо дотримуватися рекомендованих заходів безпеки під час роботи із сучасними ІКТ та ІТС, а також своєчасно вносити вищому менеджменту компанії, в інтересах якої вони працюють, пропозиції щодо вдосконалення кіберзахисту її телекомунікаційних мереж з огляду на характер виявлених ними кіберзагроз.

Перспективи подальших досліджень. Деталізувати особливості організації протидії сучасним кіберзагрозам з огляду на використання компанією штучного інтелекту.

Бібліографічний список:

1. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
2. Ланде Д. В. Правові питання конкурентної розвідки. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 51–68.
3. Щоденні кіберзагрози. Офіційний веб-сайт МО України. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/shhodenni-kiberzagrozi/> (дата звернення: 30.11.2023).
4. Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України №447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року». Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 06.12.2023).
5. Стратегія кібербезпеки України: цілі та пріоритети. Інтернет-видавництво: *АрміяІнформ*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/27/strategiya-kiberbezpeky-ukrayiny-czili-ta-priorytety/> (дата звернення: 14.12.2023).
6. Стратегія національної контррозвідки США (2020–2022): основні загрози та пріоритети. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategiya-nacionalnoi-kontrozvidki-ssha-2020-2022-osnovni-zagrozi-ta-prioryteti> (дата звернення: 20.12.2023).
7. Кравченко Р. М. Діяльність військової контррозвідки в армії США: організаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2018. № 4(27). С. 112–120.
8. Китай загрожує США більше, ніж Росія – американська контррозвідка. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytaj-zagrozhue-amerytsi-bilshe-nizh-rosiya/29671071.html> (дата звернення: 24.12.2023).
9. Контррозвідка США попередила космічні компанії про іноземне шпигунство. URL: <https://www.unian.ua/world/kontrozvidka-ssha-poperedila-kosmichni-kompaniji-pro-inozemne-shpigunstvo-12364569.html> (дата звернення: 27.12.2023).
10. Паливода В. О. Оцінка загрози національній безпеці Сполученого Королівства з боку Китайської Народної Республіки. *Центр зовнішніх досліджень НІСД*, 2023. С. 1–4.
11. Отчет Verizon Business 2020 о расследовании утечек данных (DBIR2020). URL: <https://www.securitymagazine.com/articles/92415-verizon-2020-data-breach-report-money-still-makes-the-cyber-crime-world-goround> (дата звернення: 06.01.2024).
12. Global Threat Landscape Report. URL: https://www.fortinet.com/content/dam/maindam/PUBLIC/02_MARKETING/08_Report/Threat-Report-H1-2020.pdf (дата звернення: 17.01.2024).
13. Організація розвідки і безпеки Австралії: річний звіт 2021–2022. Australia's Security Intelligence Organization (ASIO). Annual Report 2021–2022. Australia. GPO Box 2176, Canberra ACT. 2601. P. 1–151.
14. Війна Росії проти України почалася з кібернападу на супутники. За годину до вторгнення були знищені «десятки тисяч» терміналів Viasat. *IT community, Технології*. URL: <https://itc.ua/ua/novini/vijna-rosiyi-proti-ukrayini-pochalasya-z-kibernapadu-na-suputniki-za-godinu-do-vtorgnennya-buli-znishheni-desyatki-tisyach-terminaliv-viasat/> (дата звернення: 20.01.2024).

References:

1. Pro rozvidku : Zakon Ukrainy vid 17/09/2020 r. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (accessed on: 26/11/2023).
2. Lande D. V. (2020). Pravovi pytannia konkurentnoi rozvidky. *Informatsiia i pravo*. 2№ 2(33). S. 51–68.
3. Shchodenni kiberzagrozy. Ofitsiyniy veb-sait MO Ukrainy. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/shhodenni-kiberzagrozi/> (accessed on: 30/11/2023).
4. Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy №447/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoy bezpeky I oborony Ukrainy vid 14 trvnia 2021 roku». Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (accessed on: 06/12/2023).
5. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy: tsili ta priorytety. Internet-vydavnytstvo: ArmiiiaInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/27/strategiya-kiberbezpeky-ukrayiny-czili-ta-priorytety/> (accessed on: 14/12/2023).
6. Stratehiia natsionalnoy kontrozvidky SShA (2020-2022): osnovni zahrozy ta priorytety. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategiya-nacionalnoi-kontrozvidki-ssha-2020-2022-osnovni-zagrozi-ta-prioryteti> (accessed on: 20/12/2023).

7. Kkavchenko R. M. (2018). Diialnist viiskovoi kontrozvidky v armii SShA: orhanizatsiino-pravovyi aspekt. *Informatsiia i pravo*. № 4(27). S. 112–120.
8. Kytai zahrozhuie SShA bilshe, nizh Rosiia – amerykanska kontrozvidka. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kytaj-zagrozhue-amerytsi-bilshe-nizh-rosiya/29671071.html> (accessed on: 24/12/2023).
9. Kontrozvidka SShA poperedyla kosmichni kompanii pro inozemne shpyhunstvo. URL: <https://www.unian.ua/world/kontrozvidka-ssha-poperedila-kosmichni-kompaniji-pro-inozemne-shpigunstvo-12364569.html> (accessed on: 27/12/2023).
10. Palyvoda V. O. (2023). Otsinka zahrozy natsionalnii bezpetsi Spoluchenooho Korolivstva z boku Kytaiskoi Narodnoi Respubliki. *Tsentr zovnishnikh doslidzhen NISD*, S. 1–4.
11. Otchet Verizon Business 2020 o rassledovanii utechek danyh (DBIR2020). URL: <https://www.securitymagazine.com/articles/92415-verizon-2020-data-breach-report-money-still-makes-the-cyber-crime-world-goround> (accessed on: 06/01/2024).
12. Global Threat Landscape Report. URL: https://www.fortinet.com/content/dam/maindam/PUBLIC/02_MARKETING/08_Report/Threat-Report-H1-2020.pdf (accessed on: 17/01/2024).
13. Orhanizatsiia rozvidky i bezpeky Avstralii: richnyi zvit 2021–2022. Australia’s Security Intelligence Organization (ASIO). Annual Report 2021–2022. Australia. GPO Box 2176, Canberra ACT. 2601. P. 1–151.
14. Viina Rosii proty Ukrainy pochalasja z kibernapadu na suputnyky. Za hodynu do vtornhennia buly znyscheni «desiatky tysiach» terminaliv Viasat. *IT community, Tekhnolohii*. URL: <https://itc.ua/ua/novini/vijna-rosiyyi-proti-ukrayini-pochalasya-z-kibernapadu-na-suputniki-za-godinu-do-vtorgnennya-buli-znishheni-desyatk-tisyach-terminaliv-viasat/> (accessed on: 20/01/2024).

Hunin V., Smolianiuk V. Competitive intelligence in the context of the escalation of modern cyber threats

The trends in the spread of cybercrime in the world, which is a threat to the information security of our state and the security of competitive intelligence in particular, have been analyzed.

It was found that thanks to cyber attacks by individual states on the information space of others, they are trying to achieve certain political goals in their favor: to change legitimate governments in other countries; to have a destructive effect on the economic, energy, and military potential of these countries, as well as on their spiritual state; to take entire peoples and countries under dictatorial control, and possibly to enslave them without the use of military force in the classical sense.

A striking example of such a targeted cyber attack is the attack by Russian hackers on the Viasat satellite Internet service, which took place on February 24, 2022, an hour before the full-scale invasion of Russian troops into the territory of Ukraine. This attack led to the destruction of most of the satellite terminals, which negatively affected the communication between the military leadership of the state and units of the Defense Forces of Ukraine. The place and role of cyber security in the national security system of Ukraine and its state structures is highlighted. The state of security systems against cybernetic attacks in the leading countries of the world, in particular the United States of America, Great Britain and Australia, is considered. The reaction of the leadership of the specified countries to modern cyber threats has been determined. Given the spread of cybercrime in the world, one of the priority directions for improving the current cyber security system in these countries is reforming national counterintelligence agencies. It was established that the main goal of this reform is to reorganize the existing information and analytical units and create new ones capable of adequately counteracting the specified threats.

Separate proposals have been prepared for the subjects of competitive intelligence regarding possible options for organizing countermeasures against modern cyber threats, taking into account the peculiarities of reforming foreign special services.

Keywords: national security, cyber space, cyber security, cyber threats, cyber attacks, information and communication technologies and systems, counterintelligence

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.26

УДК 327.8(510)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>**Голянич Б. В., Воєнна академія імені Євгенія Березняка****ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ КИТАЮ**

У статті розглянуто основні геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю, які визначають нову роль Китаю як ключового гравця як у регіональних, так і у глобальних проєктах. Встановлено, що геополітична та економічна стратегія Китаю протягом десятиліть змінювалась разом зі змінами міжнародного середовища.

Проаналізовано етапи розвитку геополітичних та економічних змін Китаю, в яких визначено, що геостратегія Китаю характеризувалася зближенням із Радянським Союзом для протистояння США, антиамериканським імперіалізмом і антирадянським ревізіонізмом та інтеграцією у «світову економіку».

Досліджено ключові риси змін міжнародного геостратегічного середовища та його впливу на геостратегію Китаю в цілому. До основних змін віднесено: розпад СРСР та поява незалежних країн, глобалізація та економічний розвиток, посилення ролі Китаю в ООН, розвиток азійської економічної інтеграції, розширення зовнішньої торгівлі та інвестицій, виділення пріоритету на розвиток науки та технологій, розширення впливу у глобальних справах.

Розглянуто основні елементи нової геостратегії Китаю, такі як: використання «Одного поясу, одного шляху» для досягнення стратегічних координат суші і моря, внесення новаторства в мислення периферійної дипломатії, переосмислення нового типу відносин великих сил, використання переваги «домашнього поля» та керування налаштуванням порядку денного, створення іміджу відповідальної великої країни, участь у глобальному економічному управлінні та сприяння встановленню нового міжнародного економічного порядку.

Створення Китаєм нових міжнародних фінансових інструментів, таких як Міжнародна платіжна система Китаю та Азійський інфраструктурний інвестиційний банк, збільшує його вплив в глобальній фінансовій системі.

Зроблено висновки та окреслено перспективи подальшої геостратегії Китаю, ефективно використовуючи сучасні механізми багатосторонньої дипломатії в досягненні своєї головної стратегічної мети.

Ключові слова: *Китай, США, геостратегія, геополітика, геополітична та економічна стратегія, «Один пояс, один шлях»*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Геополітична та економічна стратегія Китаю пройшла через ряд етапів та коригувань, відзначаючись різними підходами та переорієнтаціями. Під час політики Мао Цзедун та Культурної революції у Китаї провадили геополітичну стратегію, зосереджену на зміцненні внутрішньої стабільності та самоізоляції від світової системи. З початком 1980-х років, за лідерства Ден Сяопіна, Китай розпочав проведення реформи економіки та відкриття до зовнішнього світу. Пізніше стратегія Китаю зосереджувалася на розширенні свого впливу у світі. Це включало в себе підтримку економічної експансії та розширення внутрішнього впливу. З початку 21 століття Китай активно взявся за інтеграцію у «світову економіку», що включало в себе активну участь у міжнародних організаціях, підписання торговельних угод, розширення глобальних інвестицій та розвиток економічних ініціатив, таких як «Один пояс, один шлях».

Нині Китай продовжує розвивати свою геополітичну та економічну стратегію, враховуючи сучасні глобальні виклики. Особлива увага приділяється розвитку високих технологій, створенню інновацій та підвищенню внутрішнього споживання.

Китай є важливим глобальним гравцем, який займає визначальну роль в різних аспектах міжнародних відносин, включаючи політику, економіку, торгівлю та культуру. Проведення важливих та ефективних геополітичних та економічних стратегічних змін свідчить про те, що Китай відіграє ключову роль у глобальній динаміці та впливає на світовий лад.

З цієї причини необхідно створити систему знань, яка охоплює всю інформацію про геостратегію Китаю. Органи державної влади в Україні повинні докладати зусиль, щоб вивчити геостратегію Китаю з метою визначення перспективи співробітництва між Україною та Китаєм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання геостратегії Китаю в міжнародному середовищі є одним із актуальних у наукових дослідженнях. Геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю привертають увагу багатьох як закордонних, так і українських науковців та спонукають їх до нових досліджень у даній сфері.

Багато наукових публікацій сучасних зарубіжних та вітчизняних вчених присвячені дослідженню геостратегії Китаю, особливості її формування, впливу зовнішніх глобальних гравців на геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю. Серед активних зарубіжних дослідників цієї тематики слід назвати Шеннона Тіезі, Кан Ден Сіка, Лусіо Бланка, Юань Сіньтао, Джейкоба Стоукса, Б. Діпака, Чжоу Минвея, Чжан Яньбіня, Хуана Юі, Юань Пена.

В Україні, зокрема, основою аналізу розгортання геоекономічних і геополітичних відносин Китаю стали праці науковців В. Кіктенка, С. Кулицького та А. Ганоцького. Варто згадати також про дослідження українських науковців Л. Дорош, М. Яблонської, П. Климишина, О. Олійника, Н. Лікарчук, Л. Чупрія, С. Бульбенюк, де висвітлено сутність та основні вектори геостратегії КНР, геополітичну роль Китаю в сучасному глобалізованому світі та регіональні пріоритети Пекіна.

Мета статті – розглянути основні геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю. З огляду на це, зосереджена увага на дослідженні питань розвитку геополітичної та економічної стратегії Китаю та її впливу на міжнародне середовище, а також аналізі ключових аспектів нової геостратегії Китаю.

Виклад основного матеріалу. Під час Холодної війни (1947-1991 років) Китай відіграв важливу роль у світовій геополітиці, а його геостратегія була сформована в контексті глобальних протистоянь між США та СРСР. Геополітична та економічна стратегія Китаю пройшла через поетапні коригування від «однобічної» до «двох ліній» чи до «однієї лінії» і, нарешті, до інтеграції у «світову економіку».

З 1949 року до кінця 1950-х років Китай прийняв «односторонню» геополітичну та економічну стратегію, яка полягала у зближенні із Радянським Союзом для протистояння США. Її характер був формальним конфліктом між периферійними країнами та країнами ядра Євразії.

У результаті радянсько-китайських відносин 14 лютого 1950 року в Москві були підписані три документи: Договір про дружбу, союз та взаємодопомогу між СРСР та КНР, Угода про Китайську Чанчунську залізницю, Порт-Артур та Дальній та Угода про надання Радянським Союзом кредиту уряду КНР у 300 млн доларів [1]. У рамках радянсько-китайського договору про дружбу, союз і взаємодопомогу Китай отримав від Радянського Союзу та соціалістичних країн Східної Європи велику кількість позик, повних комплектів обладнання та технічної допомоги для сприяння соціалістичній індустріалізації, прориву політичної та економічної блокади Заходу, а також для закладення міцного фундаменту для стабільності нового режиму.

З кінця 1950-х до 1960-х років Китай звернувся до «дволінійної» геополітичної та економічної стратегії, яка характеризувалася антиамериканським імперіалізмом і антирадянським ревізіонізмом. Природа цієї стратегії полягала в тому, що Китай опинився в центрі боротьби зі стратегічним оточенням США та ізоляцією і стримуванням Радянського Союзу. У результаті Китай переніс свою стратегічну орієнтацію на країни «середньої зони» і домогся певних успіхів у розвитку економічних і торговельних відносин з країнами третього світу, Азії, Африки, Латинської Америки, Західної Європи та Японії.

Проте все більш революційна ідеологія у країні серйозно вплинула на економічні та торговельні відносини Китаю з країнами «середньої зони», а також пропустила «золотий період» швидкого післявоєнного економічного розвитку, спричиненого новою науково-технічною революцією.

Реалізація Китаєм геополітичної та економічної стратегії, що характеризувалася союзом зі США припадає на 1970-ті роки. Для протистояння Радянському Союзу Китай створює міжнародний антирадянський єдиний фронт, включно зі Сполученими Штатами, та ефективно стримує радянську загрозу. Завдяки нормалізації дипломатичних відносин між Китаєм та США, швидкому розвитку їхніх економічних і торговельних обмінів, відновилося також співробітництво Китаю з Європою та Японією. Також значного прогресу досягло економічне та технологічне співробітництво Китаю з країнами третього світу.

Однак, через втручання внутрішніх «лівих» ідей, економічні та торговельні обміни Китаю з цими країнами не підняли розвиток зовнішньоекономічних відносин до стратегічного рівня національного будівництва.

З кінця 1970-х до 1991 року Китай дотримувався геостратегії інтеграції у «світову економіку», тобто переходу до міжнародної економічної системи. Китай відновив свої законні місця в Міжнародному валютному фонді (МВФ) і Світовому банку, тим самим поступово інтегруючись у міжнародний економічний і фінансовий порядок.

У цілому геостратегія Китаю в цей період визначалася боротьбою за свої інтереси в умовах світового дуалізму, дипломатичними та ідеологічними взаємодіями і конфліктами з головними гравцями світової арени.

Із 1978 року Китай поступово став наближатися до мирного міжнародного середовища. Директор Центру досліджень Китаю у Бруклінському університеті ім. Джона Торнтона Кенет Ліберталь зазначав, що «мета Китаю полягає в розбудові гармонійного суспільства як усередині країни, так і за кордоном, тому що Китай прагне довести іншим країнам, що він може підтримувати відносини як із сусідніми країнами, так і найбільшими країнами світу, зважаючи на прискорені темпи поступу. Концепція гармонійного розвитку є запорукою як внутрішнього піднесення Китаю, так і його зовнішньої політики» [2].

Після завершення Холодної війни у 1991 році міжнародне геостратегічне середовище зазнало суттєвих змін і Китай став активним учасником нового світового порядку. Деякі ключові риси цих змін включають:

Розпад СРСР та поява незалежних країн. Розпад Радянського Союзу призвів до створення незалежних країн в Центральній та Східній Європі. Це створило нові можливості та виклики для Китаю в контексті дипломатії та економічної співпраці з новими державами.

Глобалізація та економічний розвиток. Процес глобалізації і швидкий економічний розвиток поставили Китай у центр світової економіки. Країна стала «робочою майстернею світу» і гравцем з ключовою роллю у глобальних торгових відносинах.

Посилення ролі Китаю в ООН. Китай став постійним членом Ради Безпеки ООН, що дало йому можливість вносити свій вклад у вирішення міжнародних питань та приймати ключові політичні рішення.

Розвиток азійської економічної інтеграції. Збільшення економічного впливу Китаю в Азії призвело до зміцнення регіональної співпраці та створення різних регіональних економічних об'єднань.

Розширення зовнішньої торгівлі та інвестицій. Китай активно розширює свої торговельні та інвестиційні зв'язки з країнами усього світу, що дозволяє йому забезпечувати ресурси та ринки для свого розвитку.

Виділення пріоритету на розвиток науки та технологій. Китай став стратегічним гравцем у галузі науки та технологій, інвестуючи значні кошти у дослідження та розвиток. Це призвело до збільшення його конкурентоспроможності на світовій арені в цих сферах.

Розширення впливу у глобальних справах. Китай взяв участь у вирішенні глобальних проблем, таких як зміна клімату, миротворчі місії та розв'язання регіональних конфліктів, що вказує на розширення його впливу у світових подіях.

Зіткнувшись зі зміненням міжнародним геостратегічним середовищем і керуючись концепцією відстоювання багатополлярної світової моделі, геополітична та економічна стратегія Китаю пройшла численні етапи та зміни на протязі останніх десятиліть. Про що свідчить доповідь 14-го національного з'їзду Комуністичної партії Китаю, в якій зокрема відзначено: «Сьогоднішній світ перебуває в історичному періоді великих змін. Біполярний режим закінчився, різні сили реорганізувалися та об'єдналися, і світ розвивається в новому напрямку. Нова модель формування буде довгостроковим і складним процесом» [3].

Керуючись концепцією багатополлярності, Китай дотримується геостратегії «приховати свою силу, почекати час і змінити ситуацію». Термін «приховати свою силу, почекати час і змінити ситуацію» відображає стратегію геополітичної поведінки, яку Китай використовує для досягнення своїх довгострокових цілей у міжнародних відносинах, зокрема, в контексті концепції багатополлярності. Ця стратегія може бути розглянута як частина більшої стратегії нового міжнародного порядку, яку Китай пропагує.

У міжнародній стратегічній ідеї, запропонованій Ден Сяопіном приблизно в 1990-х роках зазначалось: «Неможливо нічого не робити в міжнародних питаннях. Ми все ще повинні щось робити. Що робити? Я думаю, що ми повинні активно сприяти встановленню нового міжнародного політичного та економічного порядку» [4].

Міжнародний порядок, який Китай прагне побудувати, ґрунтується на п'яти принципах мирного співіснування, які спрямовані на сприяння миру, стабільності та взаємовигідного співробітництва в міжнародних відносинах. Керуючись ідеологією взаємної довіри, взаємної вигоди, основна мета Китаю – це формування сприятливого для Пекіна міжнародного середовища, підвищення міжнародного статусу країни, сприяти спільному розвитку та процвітання світу.

Починаючи з 1993 року Китай встановив всебічне та багатостороннє співробітництво з багатьма країнами та регіонами світу. По суті, ця стратегія є ще одним способом для Китаю розширити свій геополітичний та економічний вплив. Китай нарешті повністю порушив систему санкцій, яку західні країни запровадили проти Китаю з 1989 року.

Найважливіше те, що Китай сформував відносно повну мережу державних відносин, побудувавши структуру зовнішніх відносин «партнерства», яка стала основою для Китаю для створення сприятливого міжнародного та регіонального середовища в 21 столітті.

У сферах безпеки та політики Китай раціонально використовував свої права голосу як постійний член Ради Безпеки ООН на глобальному рівні, брав активну участь у миротворчих операціях ООН, ратифікував важливі угоди щодо контролю над озброєннями та нерозповсюдження, брав участь у створенні «Шанхайської п'ятірки» на регіональному рівні, підписав Декларацію про поведінку сторін у Південно-Китайському морі, приєднався до Договору про дружбу та співпрацю в Південно-Східній Азії та брав участь у Конференції про взаємодію та заходи зміцнення довіри в Азії.

В економічній сфері Китай приєднався до Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Світової організації торгівлі (СОТ) і Групи двадцяти (G20), підтримав реформу механізмів управління МВФ і Світового банку, а також брав участь у розбудові механізмів Чіангмайської ініціативи (СМІ) та Багатосторонньої ініціативи Чіангмай (СМІМ).

З кінця 2012 року, з приходом до влади Китаю Сі Цзіньпіна, геополітична та економічна стратегія країни змінилась. Китай почав виступати як більш активний та впливовий учасник у міжнародних відносинах, намагаючись у глобальній економіці сформувати світовий ландшафт згідно зі своїми інтересами та цілями.

Сі Цзіньпін відійшов від концепту «бути в тіні й очікувати свого часу», запропонованого ще Ден Сяопінем, і впровадив інший – «продемонструвати себе». У Китаї нова політична епоха отримала назву «період стратегічної можливості». Новою геостратегією Пекіна під назвою «китайська мрія» стало «повернення сильного Китаю» на світову арену [5].

Розглянемо деякі ключові аспекти нової геостратегії Китаю:

Запропоновано використання «Одного поясу, одного шляху» для досягнення стратегічних координацій суші і моря. Відтоді «координація на суші та на морі» стала керівною ідеологією геополітичної та економічної стратегії Китаю. Море керує землею, а земля сприяє морю – це основний засіб агресивної геостратегії Китаю в нову еру [6].

Внесено новаторство в мислення периферійної дипломатії та відстоювання усвідомлення «спільноти зі спільним майбутнім». Політика периферійної дипломатії, висунута новим поколінням центрального керівництва, полягає в тому, щоб бути хорошими друзями та партнерами з сусідами, а також дотримуватися принципів «дружелюбності, ширості, користі та інклюзивності». Безпеці та процвітання країн надається велике значення при реалізації китайської стратегії «Один пояс, один шлях».

Переосмислено новий тип відносин великих сил, щоб служити мирному розвитку Китаю. Відбувається розвиток нових відносин між Китаєм і США та з іншими великими країнами з дотриманням взаємної поваги та взаємовигідної співпраці.

Використано перевагу «домашнього поля» та керування налаштуванням порядку денного. На Шанхайському саміті СІСА у травні 2014 року Китай запропонував спільну та стійку концепцію азіатської безпеки. Ця концепція є мирним підходом Китаю до побудови азіатської спільноти зі спільним майбутнім. Китай також скористався своєю перевагою «домашнього поля» на зустрічі АТЕС у Пекіні в листопаді 2014 року, активно просуваючи будівництво зони вільної торгівлі Азіатсько-Тихоокеанського регіону, як головну тему, і успішно ініціював у регіоні низку необхідних для себе проєктів, орієнтованих на розвиток транспортно-комунікаційної інфраструктури, заснування Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, розвиток інформаційної, енергетичної, продовольчої кооперації, створення умов для використання юаня як однієї з майбутніх резервних валют [7].

Забезпечено міжнародні суспільні блага та створено імідж відповідальної великої країни. В рамках ініціативи «Один пояс, один шлях» були створені Азіатський банк інфраструктурних інвестицій (АІІВ) і Фонд Шовкового шляху, які надають інвестиційну та фінансову підтримку країнам уздовж маршруту щодо будівництва інфраструктури.

Участь у глобальному економічному управлінні та сприяння встановленню нового міжнародного економічного порядку. Для проведення успішної геостратегії Китаю перед керівництвом країни висувались вимоги. По-перше, активно виступати в рамках міжнародного механізму G20 і висувати конструктивні думки щодо сприяння лібералізації торгівлі, зміцнення багатосторонньої торгової системи, стабілізації світової економіки та просування глобального економічного управління. По-друге, це активна участь у валютно-фінансовій співпраці країн БРІКС, підготовка до створення Нового банку розвитку БРІКС і запуск надзвичайних резервних механізмів.

Слід зазначити, що у 2012 році була представлена також ідеологія Пекіна для «внутрішнього вжитку». 18-им з'їздом Комуністичної партії Китаю проголошено перехід у межах ідеології «китайської мрії» до доктрини «два століття». Саме 2021 рік був названий роком побудови «середньозаможного (поміркованого) суспільства» – Сяокан. А в 2049 році при святкуванні сторіччя комуністичного Китаю має відбутись остаточне перетворення Піднебесної на «демократичну, цивілізовану, гармонійну та сучасну соціалістичну країну» [8]. Як бачимо, при просуванні геостратегії Пекін особливе значення приділяє створенню привабливого образу країни в міжнародному співтоваристві.

Наразі ці стратегічні засоби поступово інтегруються в геополітичну та економічну стратегію, основою якої є «Один пояс, один шлях».

Не залишається поза увагою і китайське військове будівництво. Так, Китай дійсно веде системну реформу і модернізацію своїх збройних сил, і ця стратегія є частиною його довгострокових планів. Влада Китаю постійно збільшує військовий бюджет. Китай послідовно реалізує довгострокову програму будівництва збройних сил, що буде сприяти в подальшому розширенню стратегічних кордонів і життєвого простору. В перспективі до 2050 року в Китаї планують створити армію, здатну перемогти у війні будь-якого масштабу і тривалості з використанням усіх засобів і способів ведення збройної боротьби [9].

На думку українського вченого Лікарчук Н. В. КНР діє на підставі компромісу, ефективно використовуючи сучасні механізми багатосторонньої дипломатії в досягненні головної стратегічної мети країни: зафіксувати й зміцнити своє місце на міжнародній арені; максимально забезпечити безпеку країни; створити сприятливі умови для модернізації країни; домогтись статусу провідної регіональної та глобальної держави, що користується авторитетом і впливом на міжнародній арені [10].

На сьогоднішній день зовнішньополітична доктрина Китаю визначається рядом принципів та напрямів, спрямованих на забезпечення державних інтересів та акцентування їх у міжнародних відносинах. Ключову роль у державному розвитку та управлінській діяльності Китаю відіграє національна ідентичність. Це важливий елемент для зміцнення соціальної єдності та політичної стабільності. У цілому, національна ідентичність у Китаї виступає як основний фактор, що об'єднує суспільство та формує основу для стратегій управління та державного розвитку.

Так, не дивлячись на вражаюче досягнення у геополітичній та економічній сферах, Китай стикається із рядом серйозних економічних проблем, які вимагають уваги та вирішення. Це насамперед неповний перехід до ринкової економіки, надмірне державне втручання в економіку, банківський сектор, відсутність верховенства права, порушення прав і свобод людини, велика залежність від експорту, сильне надлишкове кредитування і зростаючий борг. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу та ефективних реформ у різних сферах, щоб забезпечити сталість економічного та соціального розвитку Китаю в майбутньому.

Висновок. Протягом багатьох десятиліть Китай пройшов значні геополітичні та економічні зміни, які визначили його політичний, економічний та соціокультурний ландшафт. Геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю за останні десятиліття вражають різноманіттям і глибиною. Основними аспектами цих змін можна назвати: зростання міжнародного впливу, запровадження проекту «Один пояс, один шлях», швидкий економічний розвиток, інтеграція у світову економіку, високі технології та інновації, активна участь у світовому експорті та імпорті, розробка фінансових ініціатив, застосування стратегії для забезпечення своєї енергетичної безпеки та доступу до ресурсів у різних частинах світу, розширення морського впливу Китаю.

Також слід звернути увагу на те, що в Китаї під час проведення геополітичних та економічних стратегічних змін чотири рази змінювалися Конституції, які в свою чергу визначали зовнішньополітичний курс країни, а саме: конституції КНР 1954, 1975, 1978, 1982 років [11].

Загалом, геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю відзначаються комплексністю та амбіційністю. Китай демонструє активну роль на світовій арені, спрямовуючи свої зусилля на розширення економічного впливу, модернізацію армії, культурну дипломатію та впровадження новаторських стратегій.

Узагальнюючи, геополітичні та економічні стратегічні зміни Китаю з 1947 року до сьогодні відзначаються різноманітністю важливих подій та реформ, які визначили його сучасний образ і роль у світовому співтоваристві.

Бібліографічний список:

1. Священко З. Участь СРСР у громадянській війні в Китаї (1945 – 1949). URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8925/1/USSR_in_the_Civil_War_in_China.pdf (дата звернення: 10.12.2023).
2. Олійник О. М. Китай в «Азійському столітті»: геополітичний вимір, глобальна економічна стратегія, регіональні пріоритети. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/927/1/китай%20в%20азійському%20столітті.pdf> (дата звернення: 15.12.2023).
3. 中国共产党第十四次全国代表大会. URL: https://www.gov.cn/test/2007-08/29/content_730480.htm (дата звернення: 15.12.2023).
4. 论邓小平“有所作为”的国际战略思想_正文_学术动态_福州社科联. URL: <https://www.fzskl.com/html/20091116/20091116153010.shtml> (дата звернення: 05.01.2024).
5. Мрія Сі Цзіньпіна. Як Китай прямує до лідерства. URL: https://lb.ua/world/2021/07/29/490461_mriya_si_tszinpina_yak_kitay_pryamuie.html (дата звернення: 10.01.2024).
6. 三种地缘政治学说与“一带一路”倡议. URL: https://www.ciis.org.cn/yjcg/xslw/202007/t20200710_1012.html (дата звернення: 10.01.2024).
7. Тенденції розвитку ситуації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Борисфен Інтел. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-aziya/archiv-insha-aziya/atr/ (дата звернення: 12.01.2024).
8. Бульбенюк С. С. Геополітичні й геоекономічні амбіції та «м'яка сила» Китаю: зауваги до дискурсу про особливості просування й утвердження. *Китаєзнавчі дослідження*. 2022, № 2, С. 39–53.
9. Чупрій Л. Геополітична роль Китаю в сучасному глобалізованому світі. Журнал «Українознавство» Науково-дослідного інституту українознавства. 2022. № 2 (83). С. 237-238.
10. Лікарчук Н. В. Глобалізаційний вимір зовнішньополітичної доктрини Китаю. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021, № 1, С. 102–110.
11. Голянич Б. В., Божок Р. Ю. Основні засади формування зовнішньої політики Китаю. Донецький національний університет імені Василя Стуса. *Політичне життя*. № 2, 2023. С.119-123.

References:

1. Sviashchenko Z. Uchast SRSR u hromadianskii viini v Kytai (1945 – 1949). URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8925/1/USSR_in_the_Civil_War_in_China.pdf (data zvernennia: 10.12.2023).
2. Oliinyk O. M. Kytai v «Aziiskomu stolitti»: heopolitychnyi vymir, hlobalna ekonomichna stratehiia, rehionalni priorytety. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/927/1/китай%20в%20азійському%20столітті.pdf> (data zvernennia: 15.12.2023).
3. 14-y Natsionalnyi zizd Komunistychnoi partii Kytai. URL: https://www.gov.cn/test/2007-08/29/content_730480.htm (data zvernennia: 15.12.2023).
4. Pro mizhnarodnu stratehichnu ideiu Den Siaopina «Zrobyty zminy»_Tekst_Akademichni tendentsii_Federatsiia sotsialnykh nauk Fuchzhou. URL: <https://www.fzskl.com/html/20091116/20091116153010.shtml> (data zvernennia: 05.01.2024).
5. Mriia Si Tszinpina. Yak Kytai priamuie do liderstva. URL: https://lb.ua/world/2021/07/29/490461_mriya_si_tszinpina_yak_kitay_pryamuie.html (data zvernennia: 10.01.2024).
6. Try heopolitychni teorii ta initsiatyva «Odyn poias, odyn shliakh». URL: https://www.ciis.org.cn/yjcg/xslw/202007/t20200710_1012.html (data zvernennia: 10.01.2024).
7. Tendentsii rozvytku sytuatsii v Aziatsko-Tykhookeanskomu rehioni. Borysfen Intel. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-aziya/archiv-insha-aziya/atr/ (data zvernennia: 12.01.2024).
8. Bulbeniuk S. S. (2022). Heopolitychni y heoekonomichni ambitsii ta «miaka syla» Kytai: zauvahy do dyskursu pro osoblyvosti prosuvannia y utverdzhennia. *Kytaieznavchi doslidzhennia*, № 2, S. 39–53.
9. Chuprii L. (2022). Heopolitychna rol Kytai v suchasnomu hlobalizovanomu sviti. *Zhurnal «Ukrainoznavstvo» Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva*, № 2 (83). S. 237-238.
10. Likarchuk N. V. (2021). Hlobalizatsiyni vymir zovnishnopolitychnoi doktryny Kytai. *Kytaieznavchi doslidzhennia*, № 1, S. 102–110.
11. Holianych B. V., Bozhok R. Yu. (2023). Osnovni zasady formuvannia zovnishnoi polityky Kytai. *Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Politychne zhyttia*. № 2, S.119-123.

Holianych B. China's geopolitical and economic strategic changes

The article examines China's main geopolitical and economic strategic changes, which determine China's new role as a key player in both regional and global projects. It has been established that China's geopolitical and economic strategy has been changing along with changes in the international environment for decades.

The stages of the development of China's geopolitical and economic changes were analyzed, in which it was determined that China's geostrategy was characterized by rapprochement with the Soviet Union to confront the USA, anti-American imperialism and anti-Soviet revisionism, and integration into the «world economy».

The key features of changes in the international geostrategic environment and its impact on China's geostrategy as a whole are studied. The main changes include: the collapse of the USSR and the emergence of independent countries, globalization and economic development, the strengthening of China's role in the UN, the development of Asian economic integration, the expansion of foreign trade and investment, the allocation of priority to the development of science and technology, and the expansion of influence in global affairs.

The main elements of China's new geostrategy are considered, such as: using «One Belt, One Road» to achieve strategic land-sea coordination, innovating the thinking of peripheral diplomacy, rethinking a new type of great power relationship, using the «home field» advantage, and managing the setting of order daily, creating the image of a responsible large country, participating in global economic governance and promoting the establishment of a new international economic order.

China's creation of new international financial instruments, such as the China International Payment System and the Asian Infrastructure Investment Bank, increases its influence in the global financial system.

Conclusions are drawn and prospects for China's future geostrategy are outlined, effectively using modern mechanisms of multilateral diplomacy in achieving its main strategic goal.

Keywords: *China, USA, geostrategy, geopolitics, geopolitical and economic strategy, «One Belt, One Road»*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.27

УДК 327:913](510):355.01(470:477):338.121

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5363-3990>*Неліпа Д. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4077-6889>*Ворона М. П., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КИТАЮ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОВЗУЧА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПАНСІЯ

Досліджено особливості геополітичного виміру зовнішньої політики Китаю на пострадянському просторі. Розглянуто співпрацю КНР з країнами пострадянського простору та особливості міжнародної політики в цьому регіоні. Особлива увага в дослідженні надається китайсько-українським стосункам у розрізі російсько-української війни. Акцентовано увагу на особливостях «проросійського нейтралітету» у міжнародній політиці КНР. Зазначено, що політика повзучої економічної експансії змушує Китай одночасно формувати конструктивні відносини з усіма країнами, навіть ворожими одна до одної, що надає можливість Пекіну досягати необхідного зиску та користі.

Акцентовується, що до 24 лютого 2022 року росія і Китай виступали як формально рівноправні партнери. У статті доведено, що за останні два роки залежність рф від КНР не просто зростає, а стала майже тотальною і вона вийшла за рамки економіки та безпеки. Ця залежність стала вже політичною. Китай розглядає війну в Україні насамперед із погляду протистояння зі США. Але у той же час спостерігаються домовленості між КНР-США щодо відновлення військової комунікації між державами та співпраці у секторі боротьби із наркотиками. Але ці домовленості не впливають на співпрацю Китаю з росією та на проросійську позицію щодо України. КНР закликає поважати суверенітет всіх країн, відмовитися від «менталітету холодної війни», припинити воєнні дії та сісти за стіл переговорів. У КНР виступили за припинення «односторонніх санкцій». Всього до китайського «мирного плану» увійшли 12 пунктів. Він – радше обтічний набір постулатів китайської позиції щодо війни в Україні. Серед іншого, китайський «план» висловлював повагу до територіальної цілісності «всіх країн», не називаючи при цьому України, територіальну цілісність якої порушила росія. Зазначено, що брак уваги до української позиції з боку китайської влади дедалі більше руйнує і китайську «м'яку силу» в Україні.

Ключові слова: *Китайська Народна Республіка, зовнішня політика, геополітика, пострадянський простір, економічна експансія, російсько-українська війна*

Вступ. Китай – одна з найдавніших цивілізацій, тому його зовнішня політика має історично та ментально сформовані унікальні особливості, адже він послідовно відстоює власні інтереси і при цьому успішно організовує відносини з іншими державами та міждержавні відносини в своєму геополітичному просторі [1]. КНР визнав незалежність України відразу, а дипломатичні відносини між країнами вже було встановлено 4 січня 1992 року. Виступаючи за демократизацію міжнародних відносин, він обстоює рівність країн (як великих, сильних й багатих, так і маленьких, економічно слабких і бідних). Він за посилення впливу, зростання позитивної ролі ООН, розширення представництва, зміцнення права голосу у міжнародних справах країн, що розвиваються [2, с. 7-10]. Ця країна розвиває відносини з сусідніми державами на засадах «доброзичливості, відвертості, взаємної вигоди та інклюзивності» відповідно до свого зовнішньополітичного курсу на доброзичливі та партнерські взаємини.

Відповідно до договору між Україною та КНР, двосторонні відносини носять характер стратегічного партнерства, та відбивають багаторічні традиції дружби і співробітництва між країнами. Китай незмінно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Україна незмінно залишається прихильною до політики «одного Китаю». З урахуванням останніх змін, пов'язаних

з російсько-українською війною, проведенням реформ в Україні останніх років, наразі обома сторонами здійснюється робота, спрямована на стабілізацію двосторонніх відносин шляхом піднесення їх на новий рівень взаємної підтримки щодо незмінності та непорушності кордонів та суверенітету [3, с.109-112].

На політичному рівні певний час зберігалася нерозуміння можливих механізмів розвитку відносин. Водночас кінець 2020 і початок 2021 року стали періодом поживлення контактів між країнами. За цей час: відбулося четверте засідання Міжурядової комісії зі співробітництва між країнами; три зустрічі (онлайн) представників українських міністерств із китайськими колегами; підписання угоди про розширення співпраці в реалізації інфраструктурних проєктів на території нашої країни; відбулася перша телефонна розмова між президентом Володимиром Зеленським та головою Сі Цзінпінюм; активізувалася робота посольства України в КНР і посольства Китаю в Україні з пошуку нових варіантів співпраці між країнами. З осені 2020 року Україна була частиною китайської системи «дипломатії вакцин» – отримала кілька партій китайських препаратів [4]. Запроваджена наразі модель багатовекторної дипломатії створила для розвитку Китаю сприятливі зовнішні умови, а намагання Китаю одночасно формувати конструктивні відносини з усіма країнами, навіть ворожими одна до одної, надала можливість Пекіну досягнути необхідного зиску та користі. Прикладами успішної дипломатії Китаю є співробітництво одночасно з Ізраїлем та Іраном, Росією та Україною, Вірменією та Азербайджаном.

КНР вибудовує власну лінію поведінки, яка орієнтована на відстоювання своїх економічних та політичних інтересів. Країна безпосередньо не заявляє про претензії на світові гегемонію, але поступово проводить свою «тиху» економічну експансію світу, завойовуючи та освоюючи всі можливі товарні ринки [4]. Зовнішня політика й дипломатія КНР мають свою специфіку та ряд особливостей. Вони є надбудовою фундаменту – принципу підпорядкованості зовнішньої політики «інтересам китайського народу», які виражає Комуністична партія Китаю (єдина правляча партія країни – КПК) [5]. На даний час КПК є найбільшою політичною партією в світі (в умовах диктатури), але все ж вона забезпечує достатньо ефективне управління багатомільйонною країною, як керівна та спрямовуюча сила, при цьому нехтуючи значною частиною політичних та інших прав людини. У даний час актуальність теми обумовлена особливо динамічним впливом Китаю на геополітику, на світову економіку [6, с. 2-7]. КНР із змішаним типом економічної системи, має реальний шанс в наступні десятиліття стати супердержавою, а ще й тим, що країна є ключовим торговельним партнером України в Азійському регіоні.

Новітні тенденції в політиці КНР, зовнішній вплив КПК, економічне зростання, військова міць, вимагають наукового осмислення, систематизації та аналізу впливу країни на світову геополітику та економіку. Особливо це набирає актуальності у період російсько-української війни через повномасштабну агресію росії та за умов активної співпраці з нею Китаю у військовій сфері, що певним чином впливає на перебіг подій.

Методи дослідження. Застосування компонентів загальнонаукової методології, зокрема – системно-аналітичного підходу, – дозволило виокремити особливості та місце зовнішньої політики Китаю в динаміці світових політичних процесів та ступінь їх важливості для українського суспільства, місце економічної доцільності в його зовнішній політиці. Аналіз ґрунтується на використанні як історичного методу так і методів компаративного й структурно-функціонального аналізу, що надали можливості екстраполювати особливості зовнішньої політики КНР на пострадянському просторі, її вплив на дипломатичні стосунки Китаю з країнами колишнього СРСР та особливості проросійської політики у російсько-українській війні.

Діалектичний метод надав можливість проаналізувати пропозиції Китаю до вирішення «україно-російських проблем» та виявити їхню проросійську сутність, а соціологічний метод допоміг з'ясувати особливості відношення українських громадян до української позиції КНР.

Результати дослідження. Після розпаду СРСР, світ зазнав глибоких структурних змін всієї системи міжнародних відносин, та пошуку нових моделей взаємовідносин між країнами, у тому числі і між вчорашніми союзниками та противниками. На початку, поява нових суверенних держав викликала певні побоювання керівництва КНР щодо можливості негативного впливу цього фактору на саму країну та змусило шукати нові форми співробітництва. Маємо розглянути особливості геополітичного виміру зовнішньої політики Китаю на пострадянському просторі, сутність яких багато дослідників вбачають у повзучій економічній експансії (Казахстан, Грузія, росія, інші країни), яка має як наслідок – посилення політичної присутності в регіоні через вплив на економічну стабільність.

Китай відіграє складну роль у «човниковій» торгівлі пострадянських країн. Разом з тим побоюючись за власну безпеку, Пекін намагався укріпити її, врегульовуючи свої давні прикордонні суперечки. Але залучення Китаю в регіон повільно зростало, значною мірою через занепокоєння Пекіна щодо невизначеності дій небезпечної та непередбачуваної пострадянської росії. Китай 27 грудня 1991 року визнав нові пострадянські держави і встановив з ними дипломатичні відносини. Наступні кроки китайського керівництва були спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних з сферою безпеки та стабільності на його кордонах [3, с. 120-124].

Загальна характеристика стратегії китайської політики у країнах пострадянського простору, зводиться до трьох принципів:

- перший – отримати максимальний доступ до їхніх національних природних ресурсів;
- другий – показати керівництву країн, що Китай не просто зростаюча наддержава, але й відповідальна сила, що ставить перед собою довгострокову мету;
- третій – «застовпити» нові надійні ринки для реалізації своїх товарів у цих країнах [7].

Китай м'яко, але наполегливо проводить політику поширення свого впливу на Кавказі та Середній Азії. Він – один із головних торговельних партнерів для цих регіонів. Економічна роль КНР тут швидко зростає, а загальні інвестиції Пекіна в Азербайджані вже близько 1 мільярда доларів, а двостороння торгівля цих країн перевищує цей показник. Китайська група Hualing інвестувала в Грузію до 500\$ млн; Азіатський банк інфраструктури та інвестицій надав кредити Азербайджану і Грузії; Китай надав допомогу Вірменії, зокрема громадські автобуси і машини швидкої допомоги, відкрив філію Інституту Конфуція, а також школу дружби між Китаєм і Вірменією в Єревані.

До речі, відкриття філій Інституту Конфуція є традиційним кроком Китаю у кожній із пострадянських республік. Завдяки цим філіям Китай посилює свою культурну присутність в регіонах. Адже головними завданнями філій Інституту Конфуція є:

- організація курсів китайської мови та культури;
- проведення наукових конференцій присвячених Китаю;
- популяризація мови та культури Китаю через різноманітні конкурси та публічні заходи;
- проведення кваліфікаційного тесту з китайської мови (HSK);
- підготовка та видання навчальної літератури з китайської мови;
- студентські та викладацькі стажування в Китаї, консультування з питань освіти в Китайській народній республіці.

І варто зазначити, що в освітніх закладах цих країн, у тому числі й України, присутність у навчальних програмах китайської мови та вивчення культури цієї країни невпинно зростає [8].

Важливим нюансом китайського курсу у Південному Кавказі є відсутність у нього внутрішнього обмеження своєї політики регіонального проникнення маючи на увазі визнання, часткове визнання або невизнання країн регіону. Китай має намір будувати свої відносини як з Абхазією, так і з Грузією, як з Нагірним Карабахом, так і з Азербайджаном, при цьому, звичайно, не забуваючи згадувати при офіційних двосторонніх контактах з грузинськими та азербайджанськими представниками прихильність до поваги принципу територіальної цілісності. Проте Південний Кавказ, все ж таки, не став ні основним цільовим напрямком для китайських інвестицій, ні геополітичним епіцентром зовнішньої політики Китаю. Зростаюча конкуренція з боку США, а цьому регіоні Туреччини, змушує Китай більше зосереджуватися насамперед на Азіатсько-тихоокеанському регіоні.

З 1991 року Китай має добросусідські відносини із державами Центральної Азії, не використовує військових засобів та наголошує на тому, що втручання у їх внутрішні справи є неприйнятним – а це, в очах лідерів республік, значна перевага перед державами Заходу, які постійно наголошують на необхідності розвитку демократії. Основний інструмент політики КНР в цьому регіоні є проєкт «Один пояс – один шлях», що пропонує багато переваг для цих держав. Ця ініціатива КНР є глобальною стратегією розвитку інфраструктури, що була прийнята урядом КНР у 2013 році для інвестування майже у 70 країн та міжнародних організацій. Її вважають центральною у зовнішній політиці Генерального секретаря Комуністичної партії Китаю та лідера КНР Сі Цзіньпіна, котрий спочатку анонсував стратегію як «Економічний пояс Шовкового шляху» під час офіційного візиту до Казахстану у вересні 2013 року.

Невипадково, Китай робить акцент на якраз розбудові інфраструктури, що дуже актуально для пострадянських країн, адже уся радянська інфраструктура застаріла, до того ж вона була орієнтована на логістику (економічні зв'язки) лише з іншими республіками СРСР. Окрім того, усі держави Центральної Азії (ЦА) дуже потребують іноземних інвестицій і Китай пропонує фінансову підтримку на вигідних умовах. Чи не найважливішим напрямом економічної активності Китаю

та державних компаній в ЦА є нафтогазовий комплекс, де провідний інтерес сфокусований на Казахстані й Туркменістані [3].

Піднесення Китаю в Центральній Азії прискорило конкуренцію між великими державами з метою захисту власних інтересів у регіоні. Окрім росії та США, є інші потужні політичні «актори», такі як ЄС, Туреччина та Індія, що мають різні економічні, політичні та безпекові інтереси. Аналітики стверджують, що Китай вже замінив росію як найвпливовішу силу в регіоні. Дійсно, можна констатувати, що відбувся певний надлом в російській зовнішній політиці, адже раніше путін був у Центральній Азії «баєм», впливовою людиною, до якої всі дослухались, тепер же він втратив цей статус а серед багатьох прошарків та етносів уже став токсичним політиком, на що теж вплинули події російсько-української війни [1].

Але у квітні 2023 року всі ми почули від посла КНР у Франції Лу Шая реальне бачення КНР суверенітету пострадянських республік. У його виступі прозвучало, що «Крим початково належав Росії», а суверенний статус пострадянських країн сумнівний [9]. Після гострої реакції в Україні на заяву посла Китаю у Франції, китайський уряд підтвердив, що він, як і раніше, визнає суверенітет колишніх радянських республік. А речниця міністерства закордонних справ Китаю Мао Нін, хоч і непрямо, але дистанціювалася від заяви посла Лу Шая, який поставив під сумнів суверенітет пострадянських республік. «Китай поважає статус колишніх радянських республік і суверенних країн після розпаду Радянського Союзу», – підтвердила Мао Нін. Китай був однією з перших країн, які встановили з ними дипломатичні відносини, наголосила вона. Китайська позиція є «чіткою і послідовною». Відповідаючи на запитання далі, Мао Нін підтвердила, що Китай також вважає Україну суверенною державою [9]. Мов би інцидент і вичерпаний, але такі заяви дипломатів КНР висвітлюють реальну ідеологічну основу здійснення зовнішньої політики країни.

Контекст зовнішньої політики КНР на пострадянському просторі прямо сфокусований на відносини з росією [3, с.112-114]. Помітне потепління настало після 2014 року, коли Кремль заявив про рух до Азії після економічних санкцій Заходу через анексію москвою Криму та роль росії у війні на сході України. За три тижні до вторгнення росії в Україну лідери рф і Китаю Володимир Путін і Сі Цзіньпін підписали спільну заяву в якій проголосили «безмежну» дружбу між країнами. Китайська влада вважає ерефію ефективним і дієвим інструментом для розхитування Заходу, однак саму росію китайці сприймали і сприймають як потенційного супротивника [10]. Тому вся концепція Сі побудована на тому, щоб посилити вплив на московію, отримати певний контроль над її ресурсною базою та ослабити її можливості. Китай не сприймає ерефію як союзника: Пекін фактично те й робить, що постійно економічно та безпеково послаблює свого сусіда, витісняючи з пострадянського простору. При цьому «велика увага приділяється дипломатичному маневруванню, а не воєнній конфронтації, ... найкраща стратегія війни полягає в придушенні планів, а не в реальному бойовому зіткненні. Все це побічно вказує на ідеологію «м'якої сили» у філософії стародавнього Китаю: 1) теоретична і практична перевага стратегічної оборони в поєднанні з дипломатичними інтригами і створенням альянсів, а не вторгнення, поневолення або знищення противника; 2) відмова від військової сили або обмежене її застосування для досягнення політичних цілей; 3) воєнне мистецтво – це не насильство, а мистецтво підпорядкування. У китайській філософії мораль, закон і співпраця визначалися основою відносин між державами, людська природа не вважалася злою від народження, стверджувалася можливість досягнення миру і співробітництва між державами, а також створення союзів між ними, що передбачає узгодження інтересів різних суб'єктів» [11. с. 76].

Нещодавній приїзд китайського лідера Сі Цзіньпіна до російської столиці продемонстрував, що за останній рік залежність рф від КНР не просто зросла, а стала майже тотальною. Найцікавіше, що вона вийшла за рамки економіки та безпеки. Ця залежність стала вже політичною, що навіть відобразили зовнішні атрибути цієї зустрічі. Сі Цзіньпін дуже уважно спостерігав за російським вторгненням в Україну. У лютому позиція Пекіну на міжнародних майданчиках щодо війни формально залишалася незмінною – «проросійський нейтралітет». Китай не засудив росію за повномасштабне вторгнення в Україну. Китайська влада також обережно коментує війну: з одного боку, країна не підтримала росію, коли ООН голосувала за резолюцію із засудженням вторгнення рф в Україну, але з іншого – не стала виступати проти вторгнення [12].

Цікаво, що за будь-якого результату російсько-української війни Китай перемаже. У разі перемоги і підпорядкування України (що не можливо ні за яких умов), це було б плюсом для союзника КНР. Але росія зазнає невдачі, що зробить її слабшою і ще більш залежною від Китаю. Китай виграє у конкуренції з росією, тому ретельно слідкує за перебігом бойових дій в Україні, ймовірно, щоб

потім використати уроки цієї війни у конфлікті з Тайванем та можливо для повернення своїх анексованих у Другій світовій війні територій [12].

Також, Китай неодноразово закликав владу України та диктатуру РФ до мирного врегулювання конфлікту. 24 лютого 2023 року Китай оприлюднив «мирний план» щодо війни в Україні. Серед іншого в нього задекларовано:

- «повага до суверенітету всіх країн – підтримка суверенітету та цілісності всіх країн незалежно від їхнього розміру та багатства.
- відмова від менталітету Холодної війни. Пекін вважає, що «безпека однієї країни не повинна досягатися за рахунок інших, безпека регіону не повинна досягатися зміцненням чи розширенням військових блоків», запобігання конфронтації блоків.
- припинення вогню між Росією та Україною.
- відновлення мирних перемовин.
- вирішення гуманітарної кризи. Країни мають підтримати ООН у виконанні координаційної ролі в спрямуванні гуманітарної допомоги в зони конфлікту, сторони мають відмовитися від «політизації гуманітарних питань»;
- захист цивільних і в'язнів війни. Заклик суворо дотримуватись міжнародного гуманітарного права, уникати нападів на цивільних або цивільні об'єкти, захищати жінок, дітей та інших жертв конфлікту, поважати права військовополонених. Китай підтримує обмін полоненими між Україною та Росією.
- забезпечення безпеки АЕС. Китай виступає проти збройних нападів на АЕС і підтримує МАГАТЕ у сприянні безпеки мирних атомних об'єктів.
- зменшення стратегічних ризиків. Китай виступає проти загрози або використання ядерної зброї, проти розробки чи використання хімічної та біологічної зброї.
- забезпечення експорту зерна. Китай виступає за функціонування Чорноморського зернового коридору.
- припинення односторонніх санкцій. Китай вимагає припинити «зловживання санкціями», які не є схваленими Радою Безпеки ООН – саме такі санкції діють проти Росії, оскільки Москва завжди може накласти вето на санкції, які намагаються запровадити проти неї.
- збереження безпеки промисловості та ланцюжків постачання. Китай закликає «протистояти використанню світової економіки як інструменту чи зброї в політичних цілях», разом сприяти пом'якшенню економічних наслідків. Сприяння післявоєнному відновленню. КНР готовий долучитися» [9].

Отже, КНР пропонує свою участь у постконфліктному відновленні та фінансуванні України і готовий долучитись до цього процесу, прекрасно розуміючи геополітичні наслідки цієї війни. Досить ґрунтовний аналіз його пропозицій, проведено аналітичним центром Українського інституту політики. Експерти Українського інституту політики зазначають, що «китайський мирний план – це не зовсім план, а скоріше набір принципів або концепція, що позбавлена конкретики щодо України» і там відсутні чіткі пропозиції щодо того, що має зробити кожна зі сторін конфлікту [10]. Справді, кожен план має передбачати якісь конкретні кроки, терміни, обов'язки сторін, а цього в китайському мирному плані немає. І за бажанням сторони можуть трактувати зміст його пунктів на свою користь (такі наприклад, як Повага до суверенітету всіх країн). На думку, експертів Інституту «єдиний пункт, який може викликати явний протест в Україні та її союзників – це «припинення односторонніх санкцій»» [9].

Тому, ми теж вважаємо, що метою китайської мирної концепції є не стільки мирне врегулювання щодо України, скільки контр позиціонування, бо (на їх переконання) триває певна ідеологічна конкуренція із США та іншими країнами, які виступають за силове вирішення конфлікту. Такою позицією Китай намагається виграти підтримку країн Африки, Латинської Америки та Азії та ще збільшити свій геополітичний вплив. Цей «мирний план» варто сприймати насамперед як документ, який спрямований на глобальну конкуренцію із США та їхніми союзниками. І лише в другу чергу як документ, що спрямований на врегулювання російсько-української війни. Окрім того, Китай називає війну в Україні «конфліктом», а слово «війна» чи «тероризм» в тексті не згадується жодного разу.

Таке бачення війни в Україні не дало можливості Китаю брати участь в першому засіданні радників з питань національної безпеки та зовнішньої політики, яка відбулась в Копенгагені в червні 2023 року. Але от в другій зустрічі – в серпні в саудівській Джидді – участь брав. Цю участь вважали одним з проривних моментів саудівської зустрічі і ознакою того, що росія на міжнародній арені

потрапляє у ще більшу ізоляцію, ведучи війну проти України. Однак в кінці жовтня на третій зустрічі радників на Мальті, яка збрала рекордну кількість країн – понад 60, – Китай знову був відсутнім. Тому вважаємо, що участь Китаю у засіданнях радників була не через інтерес до української «формули миру», а через те, що Китай не міг відмовити Саудівській Аравії (СА) у своїй присутності. Від нафти СА Китай дуже залежний, тому він дуже уважно від самого початку російсько-української війни стежив за тим, як Захід допомагає Україні, яку надсилає зброю українцям, які санкції запроваджуються проти Росії тощо... . Все це ніби примірялось, проєктувалось на Тайвань, яка буде реакція країн у разі вторгнення Пекіну на острів [13].

Експерт П. Клімкін зазначив, що «китайці прекрасно розуміють, що вони не можуть дозволити собі подальшого погіршення відносин (із США), і тригером тут послужив візит Ненсі Пелосі до Тайваню. Там ще китайські аеростати збивали над територією США» [9]. Щодо прямих поставок росії летальної зброї, то, незважаючи на періодичні повідомлення в ЗМІ, такі поставки мають місце, конкретних доказів не було. Була, щоправда, інформація, що Росія може мати китайські дрони, але ті, що можна комерційно придбати. Китайці прекрасно розуміють, що вони не можуть дозволити собі подальшого погіршення відносин зі США.

Нині, головне у торгівлі Китай-росія – технології і товари подвійного використання. Агресор не виробляє мікрочипи, які необхідні для технологічного озброєння, він не може виробляти багато компонентів для своєї зброї. І от саме товари подвійного використання, які насправді використовуються в російському ВПК мають досить критичний рівень у росімпорті. Тобто, у Китаю є реальні і потужні важелі впливу на росію (Павло Клімкін [9]). Заклики США, щоб Китай зупинив експорт високотехнологічних товарів до росії є не дієвими. У той же час, міжнародні оглядачі зазначають, що Пекін дуже стурбований російськими погрозами щодо можливого застосування ядерної зброї на тлі війни в Україні. Пекін заявляє москві – «в жодному разі ядерна зброя не повинна бути застосована». Також Китай висловлював стурбованість ситуацією на Запорізькій АЕС, яка перебуває в російських руках від самого початку війни, і взагалі наголошував на потребі безпеки для АЕС в Україні.

І навіть остання зустріч лідери США та Китаю (15 листопада) на полях саміту Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) у Сан-Франциско не змінила відношення Пекіну до українських подій. І досить гучною новиною за підсумками зустрічі стало те, що країни домовились відновити військову комунікацію між державами та співпрацювати у секторі боротьби із наркотиками. Крім того, лідер Китаю запевнив американського президента в тому, що КНР не має планів починати воєнні дії щодо Тайваню у найближчі роки. Водночас речниця МЗС КНР Мао Нін заявила, що переговори Байдена і Сі не вплинули на позицію Китаю щодо війни в Україні [9].

Але політичні експерти заявляють про певне дистанціювання Пекіна від тісної співпраці з Москвою [10]. Зазначають, що хоча Росія й стала для Китаю серйозним ринком збуту – торговельні відносини між цими країнами протягом останніх років тільки посилювалися. За підсумками зустрічі лідерів США та Китаю має реалізуватися ідея про створення біполярного світу, якою роками марив російський диктатор путін. Щоправда, у якості опонента Байдена він бачив себе. Насправді ж виявилось, що на одному полюсі цього біполярного світу опинилися США, а на іншому – Китай, а путіну залишається лише спостерігати за цим [9]. США та Китай домовилися збільшити кількість авіарейсів між країнами для культурного, спортивного та соціального обміну. Це свідчить про поглиблення співпраці навіть на соціально-побутовому та туристичному рівні [9].

Цікава думка експерта з міжнародних питань В. Огризка, який вважає, що «Китай сьогодні фактично витягує бюджет росії, купуючи російські енергоносії. Росія отримує китайські товари, ліпить на них російські наклейки і каже, що вони «імпортозамістились». Це означає, що Китай у якийсь момент може делікатно натякнути росіянам, що, мовляв, вони надто далеко заходять і Китаю потрібно якимось чином реагувати на прохання американців. Китай може зменшити закупівлю російської нафти наполовину. А це означатиме, що саме на стільки зменшаться і доходи бюджету рф, через що той тріщатиме і ламатиметься. Тобто економічний тиск на росію з боку Китаю цілком можливий, але для цього потрібне політичне рішення [14].

Китай продовжує робити вигляд, що і росія, і Україна однаково винні у цій війні, тому чогось нового він не запропонує. А те, що Китай пропонує у якості «мирного плану», для цього не підходить. Китай не може нам якимось чином допомогти – він ідеологічно пов'язаний з росією. Єдине, що Китай може не робити, то це не давати рф можливостей для обходу санкцій, а також не дозволяти Північній

Кореї постачати рф озброєння, адже та на 100% залежна від Китаю. Якщо це б сталось, навіть ці два моменти вже б означали, хоч і не пряму, але опосередковану допомогу Україні у протистоянні з російським агресором [14].

Українська влада ніколи не виступала публічно проти посилення позицій Китаю у світі, але багатополарний світ за китайським рецептом означає повагу до російських амбіцій зберегти зону впливу на пострадянському просторі і нехтування українськими безпековими інтересами. Власне так можна розтлумачити один з пунктів китайського «мирного плану» – що «безпека однієї країни не повинна досягатися за рахунок інших, безпека регіону не повинна досягатися зміцненням чи розширенням військових блоків» [14].

Брак уваги до української позиції з боку китайської влади дедалі більше руйнує і китайську «м'яку силу» в Україні. Протягом десятиріччя різноманітні організації дружби, які існують в Україні, просували серед українців думку про вигідність для України та української економіки співпраці з Китаєм, китайський імідж як успішної держави, але позиція країни щодо агресії росії розчаровує українців і посилює певну недовіру.

Висновки. Політично Китай хотів би бути впливовим і ключовим гравцем у політиці пострадянських країн Європи та Азії, що насамперед є сферою інтересів ЄС та росії. Для цього Пекін послідовно зміцнює відносини зі східноєвропейськими країнами шляхом активізації політичного діалогу та поглиблення економічних відносин, головним чином шляхом надання фінансової допомоги. Ця взаємодія стала найбільш актуальною під час недавньої світової кризи. Китай намагається розробити ефективну зовнішню політику у центрально-азійському регіоні. За задумом керівництва КНР така політика має базуватися на налагодженні рівноправних відносин з державами регіону та поступовому просуванні китайських компаній в регіонах на довгострокову перспективу. До 24 лютого 2022 року росія і Китай виступали як формально рівноправні партнери. Зараз Пекін зайняв домінуючу позицію у відносинах із рф. Китай розглядає війну в Україні насамперед із погляду протистояння зі США.

У 2023 році виповнюється вже дванадцять років від моменту, коли керівники України і КНР заявили про початок етапу «стратегічного партнерства» між державами. Хоча з початком повномасштабної агресії росії ці відносини набувають ознак лише взаємовигідного «економічного партнерства». Тому на думку експертів, «враховуючи нинішні реалії, Китаю доцільніше надати статус економічного, а не стратегічного партнера з відповідними обмеженнями для співробітництва з цією країною» [15].

КНР закликає поважати суверенітет всіх країн, відмовитися від «менталітету холодної війни», припинити воєнні дії та сісти за стіл переговорів. У КНР виступили за припинення «односторонніх санкцій». Всього до китайського «мирного плану» увійшли 12 пунктів. Він – радше обтічний набір постулатів китайської позиції щодо війни в Україні. Серед іншого, китайський «план» висловлював повагу до територіальної цілісності «всіх країн», не називаючи при цьому України, територіальну цілісність якої порушила росія.

Війна в Україні розділила світ на тих, хто підтримує нашу країну зброєю, фінансами, гуманітарно та дипломатично, на тих, хто стоїть на стороні агресора (п'ять країн, що голосують разом з рф в ООН), та на нейтральні країни. Саме серед цих нейтральних країн офіційно знаходиться Китай, і він є об'єктом українських дипломатичних зусиль. Майже усі нейтральні країни так званого Глобального Півдня знаходяться в зоні китайського впливу. Це його значне досягнення, з яким треба рахуватися, вибудовуючи подальший переговорний процес з Піднебесною [15]. Більшість з цих нейтральних країн схвально ставляться до мирної «проросійської» ініціативи КНР та надалі з тих чи інших причин будуть залучатись до медіації задля припинення військових дій в нашій країні, але їм теж необхідно дати зрозуміти реальний зміст та наслідки цих ініціатив. Для цього мають активно спрацювати команди українських дипломатів, ЗМІ та громадянське суспільство як в країні та і за її межами.

Бібліографічний список:

1. Лотоцька Н. (2023) Китай «поважає» незалежність пострадянських країн, – МЗС країни. Лівий берег. URL: https://lb.ua/world/2023/04/24/552917_kitay_povazhaie_nezalezhnist.html.
2. Ліпкан В. А., Яковець А. В. Геостратегія сучасного Китаю : моногр. Київ: В. А. Ліпкан, 2023. 384 с.
3. Коростіков М. Ю. Динаміка зовнішньої політики КНР через призму національних інтересів. *Порівняльна політика*. 2016. 7(14), С. 108-126.
4. Резнікова Н. В., Зварич Р. С., Іващенко О. А. Експансіоністські імперативи та детермінанти міжнародної економічної політики КНР. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7286>

5. Коваль О. О. (2018). Конституційна реформа в КНР як правовий інструмент політичних змін. *Журнал «Україна-Китай»*/ №. 5(11). URL: <https://sinologist.com.ua/koval-o-o-konstytutsijna-reforma-v-knr-yak-pravovuj-instrument-politychnyh-zmin/>.
6. Юсип О. Л. Особливості організації змішаного типу економічної системи Китаю/ *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2 (50). С. 1-8.
7. Тишкевич І. Українсько-китайські відносини: що означає нове перезавантаження. Український інститут майбутнього. 2021 URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayinsko-kytajski-vidnosyny-shho-oznachaye-nove-perezavantazhennya/>
8. Інститут Конфуція. Харківський національний університет імені В.М. URL: <https://confucius.karazin.ua/>
9. Хотин Р. (2023). Українські аспекти саміту США-Китай. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-kytay-samit-ukrayina-viyna/32686007.html>
10. Чорновіл К. «У Кремлі паніка»: політолог оцінив підсумки зустрічі Байдена і Сі Цзінпіна. URL: <https://www.unian.ua/world/u-kremli-panika-politolog-ociniv-pidsumki-zustrichi-baydena-i-si-czinpina-12458439.html>
11. Китай очима Азії. Колективна монографія/ Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; Українська асоціація китаєзнавців. Київ, 2017. 316 с.
12. Бортняк Р., Красовська О. (2023) Позиція Китаю щодо політичного врегулювання української кризи. Український інститут політики. Аналітичний центр. URL: <https://uiamp.org/index.php/uk/pozytsiya-kytayu-shchodo-politychnoho-vrehulyuvannya-ukrayinskoyi-kryzy>
13. Заремба А. Байден і Сі Цзінпін назавжди помахали ручкою Москві – Огрязко. Главред. 18 листопада 2023. URL: <https://glavred.net/article/bayden-i-si-czinpin-navsegda-pomahali-ruchkoy-moskve-ogryzko-10517740.html>
14. Заклінська Р. Як «м'який тиск» Китаю може підірвати російський бюджет – Огрязко. Главред. 18 листопада 2023. URL: <https://glavred.net/world/kak-myagkoe-davlenie-kitaya-mozhet-podorvat-rossiyskiy-byudzhet-ogryzko-10518028.html>
15. Пойга Ю. Україна має змінити статус Китаю зі стратегічного партнера на економічного – експерт. Укрінформ. 8 серпня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3546119-ukraina-mae-zminiti-status-kitau-zi-strategicnogo-partnera-na-ekonomichnogo-ekspert.html>

References:

1. Lototska N. (2023) China «respects» the independence of post-Soviet countries, – the country's MFA. LB. URL : https://lb.ua/world/2023/04/24/552917_kitay_povazhaie_nezalezhnist.html
2. Lipkan V. A., Yakovets A. V. (2023). *Geostrategy of modern China: monograph*. Kyiv: V.A. Lipkan. 384 p. [in Ukrainian].
3. Korostykov M. Yu. (2016). Dynamics of foreign policy of the PRC through the lens of national interests. *Comparative politics*. 2016. №7(14), pp. 108-126. [in Ukrainian].
4. Reznikova N. V., Zvarych R. E., Ivashchenko O. A. (2019). Expansionist imperatives and determinants of the international economic policy of the People's Republic of China. *Efficient economy*. 2019. №. 9. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7286>
5. Koval O. O. (2018). Constitutional reform in the People's Republic of China as a legal instrument for political changes. Magazine «Ukraine-China» №. 5(11). URL: <https://sinologist.com.ua/koval-o-o-konstytutsijna-reforma-v-knr-yak-pravovuj-instrument-politychnyh-zmin/>
6. Yusyp O. L. (2016). Peculiarities of the organization of the mixed type of the economic system of China / *Actual problems of state administration*. 2016. №. 2 (50). P. 1-8. [in Ukrainian].
7. Tyshkevich I. (2021). Ukrainian-Chinese relations: what does a new reboot mean. Ukrainian Institute of the Future. URL : <https://uifuture.org/publications/ukrayinsko-kytajski-vidnosyny-shho-oznachaye-nove-perezavantazhennya/>
8. Confucius Institute. Kharkiv National University named after V.M. Karazin. URL : <https://confucius.karazin.ua/>
9. Khotin R. (2023). Ukrainian aspects of the US-China summit. Radio Svoboda. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-kytay-samit-ukrayina-viyna/32686007.html>
10. Chornovil K. (2023). «There is panic in the Kremlin»: a political scientist assessed the results of the meeting between Biden and Xi Jinping. URL : <https://www.unian.ua/world/u-kremli-panika-politolog-ociniv-pidsumki-zustrichi-baydena-i-si-czinpina-12458439.html>
11. China through the eyes of Asia. Collective monograph / Institute of Oriental Studies named after A. Yu. Krymsky National Academy of Sciences of Ukraine; Ukrainian Association of Chinese Studies. Kyiv, 2017. 316 p. [in Ukrainian].
12. Bortniak R., Krasovska O. (2023) China's position on the political settlement of the Ukrainian crisis. Ukrainian Institute of Politics. Analytical center. URL : <https://uiamp.org/index.php/uk/pozytsiya-kytayu-shchodo-politychnoho-vrehulyuvannya-ukrayinskoyi-kryzy>
13. Zarembo A. (2023). Biden and Xi Jinping waved a pen to Moscow – Ogrzyzko forever. Chief Editor November 18, 2023. URL: <https://glavred.net/article/bayden-i-si-czinpin-navsegda-pomahali-ruchkoy-moskve-ogryzko-10517740.html>

14. Zaklinska R. (2023). How China's "soft pressure" can undermine the Russian budget – Ogryzko. Chief Editor November 18, 2023. URL : <https://glavred.net/world/kak-myagkoe-davlenie-kitaya-mozhet-podorvat-rossiyskiy-byudzh-et-ogryzko-10518028.html>

15. Poita Y. (2022). Ukraine should change the status of China from a strategic partner to an economic one – expert. Ukrinform. August 8, 2022. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3546119-ukraina-mae-zminiti-status-kitau-zi-strategicnogo-partnera-na-ekonomichnogo-expert.html>

Nelipa D., Vorona M. Geopolitical dimension of China's foreign policy on the postradian space: creeping economic expansion

The article examines the geopolitical dimension of China's foreign policy in the post-Soviet space. The cooperation of the People's Republic of China with the countries of the post-Soviet space and the peculiarities of international politics in this region are studied. Special attention in the study is given to Chinese-Ukrainian relations in the context of the Russian-Ukrainian war. Attention is focused on the features of "pro-Russian neutrality" in the international policy of the People's Republic of China. It is noted that the policy of creeping economic expansion forces China to simultaneously form constructive relations with all countries, even hostile to each other, which gives Beijing the opportunity to achieve the necessary profit and benefit.

It is emphasized that until February 24, 2022, Russia and China acted as formally equal partners. The article proves that over the past two years Russia's dependence on the PRC has not only increased, but has become almost total and has gone beyond the scope of economy and security. This dependence has already become political. China considers the war in Ukraine primarily from the point of view of confrontation with the United States. But at the same time, there are agreements between the PRC and the USA regarding the restoration of military communication between the states and cooperation in the field of counter-narcotics. But these agreements do not affect China's cooperation with Russia and the pro-Russian position towards Ukraine. The People's Republic of China calls for respect for the sovereignty of all countries, to abandon the "Cold War mentality", to stop hostilities and to sit down at the negotiating table. The People's Republic of China called for an end to "unilateral sanctions". A total of 12 points were included in the Chinese "peace plan". Rather, it is a streamlined set of postulates of the Chinese position regarding the war in Ukraine. Among other things, the Chinese "plan" expressed respect for the territorial integrity of "all countries", while not naming Ukraine, whose territorial integrity was violated by Russia. It is noted that the lack of attention to the Ukrainian position on the part of the Chinese authorities is increasingly destroying the Chinese "soft power" in Ukraine.

Keywords: *People's Republic of China, foreign policy, geopolitics, post-Soviet space, economic expansion, Russian-Ukrainian war*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.28

УДК 336.71

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8183-8273>*Пшеничний С. О., Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: НОВІ СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття спрямована на розгляд проблемного поля міжнародного тероризму, аспекти якого презентовані у вітчизняному соціально-політичному дискурсі, з позиції визначення нових стратегій його подальшого вивчення у контексті становлення інформаційного суспільства.

Увагу акцентовано на евристичному потенціалі аналітичної схеми аналізу соціально-політичних явищ американського вченого Л. Козера. Основна ідея стратегії – знайти групу взаємопов'язаних між собою показників (змінних), які здатні уточнити зміст, умови виникнення та розвитку цього шуканого елемента соціальної реальності/

Презентовані результати досліджень систематизовано за такими аналітичними групами: інтерпретація поняття «міжнародний тероризм»; форми прояву міжнародного тероризму; ознаки міжнародного тероризму; моделі функціонування міжнародних терористичних організацій.

Обґрунтовано, що за весь період еволюції міжнародного тероризму найсуттєвіші зміни спостерігаються з його моделями функціонування. На зміну «традиційній», пов'язаній з можливостями індустріального суспільства, приходять «мережева», що базується на інформаційно-технологічному потенціалі постіндустріального суспільства.

Доведено, що за умов розвитку інформаційного суспільства зміни, що будуть відбуватися з цим елементом соціально-політичної реальності, будуть проявлятися, насамперед, у: вдосконаленні організаційної структури терористичного угруповання; зміні тактики реалізації терористичної діяльності; удосконаленні методів та засобів реалізації терористичних актів; зростанні ресурсного потенціалу терористичних організацій (як на рівні фінансового забезпечення, так й кадрового складу виконавців).

Запропоновано розглядати зазначені зміни (у контексті прогнозування можливих наслідків здійснення тих або інших терористичних актів) з позиції застосування теорії ігор (наприклад, у варіанті геополітичних ігор) та метода квантифікації.

***Ключові слова:** тероризм, міжнародний тероризм, аналітична схема, терористична організація, терористичний акт, загроза, безпека*

Постановка проблеми. Актуалізація уваги до феномену тероризму пов'язана з розширенням спектру терористичної діяльності в світі, де тероризм стає одним із методів політичного тиску, впливу та боротьби у кризових ситуаціях.

У сучасних умовах тероризм еволюціонує, характер терористичних атак масштабується, стає більш складним, зростає їх жорстокість та нестандартність здійснення.

Зміна геополітичних чинників, нові структури конфігурацій світоустрою, боротьба за права та впливи різних міжнародних суб'єктів лише загострюють прояви терору у всьому світі, надають йому транснаціональний характер, так як його наслідки поширюються не тільки на окремі країни, але й на весь світ. Як зазначає американський політолог Дж. МакКормик, сучасний політичний тероризм здатний надати суспільству якісного нового алгоритму розвитку – запустити механізм вкрай небезпечного військово-політичного явища, що визначається як терористична війна [4, с. 38].

За цих умов з'ясування природи, ознак, причин, форм, видів тероризму (насамперед, міжнародного) актуально для політологічного аналізу.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальність досліджень проблем тероризму відбувається й в кількості праць, що презентовані у сучасній політичній науці. Ця проблематика широко представлена в дослідженнях як зарубіжних, так й вітчизняних теторологів, зокрема,

це В. Антипенко, С. Беляєва, П. Вілкінсон, В. Гбур, В. Глушков, І. Громівчук, Р. Дарендорф, В. Дрьомін, О. Жайворонок, Н. Зелінська, В. Канцір, Н. Кончаковська, А. Кормич, Л. Кормич, Д. Лікарчук, В. Маллісон, С. Маллісон, К. Марков, Е. Тоффлер та ін..

Динаміка тероризму, його релігійні, матеріальні, організаційні чинники, визначення його ресурсного потенціалу та механізмів відтворення в сучасних політичних контекстах, схеми розгортання терористичних актів за умов становлення цифрової епохи потребують нових стратегій осмислення та перезавантаження.

Відтак, мета статті – систематизувати провідні моменти дослідження проблемного поля міжнародного тероризму, які презентовані у вітчизняному соціально-політичному дискурсі, та визначити нові стратегії його подальшого вивчення у контексті становлення інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Результати розгляду публікацій з терористичної проблематики дозволяють стверджувати, що для досягнення зазначеної мети доцільно буде звернутися до аналітичної схеми соціальних явищ, запропонованих американським дослідником Л. Козером.

Основна ідея цієї дослідницької стратегії – знайти групу взаємопов'язаних між собою показників (змінних), які здатні уточнити зміст, умови виникнення та розвитку цього шуканого елемента соціальної реальності [7].

Аналіз представлених у сучасному соціально-політичному дискурсі результатів досліджень цього терористичного виду діяльності пропонується систематизувати за такими аналітичними групами:

- інтерпретація поняття «міжнародний тероризм»;
- форми прояву міжнародного тероризму;
- ознаки міжнародного тероризму;
- моделі функціонування міжнародних терористичних організацій.

1. Інтерпретація поняття «міжнародний тероризм». Нажаль, незважаючи на численні спроби міжнародного співтовариства щодо визначення єдиного політико-соціального змісту поняття міжнародного тероризму, у сучасному науковому дискурсі його не існує.

Суперечливі підходи щодо визначення тероризму та його наслідків іноді впроваджують подвійні стандарти, що ілюструє спеціальний доповідач ООН з прав людини К. Куфа: «для одного – терорист, а для іншого – борець за свободу» [2, с. 110].

Найчастіше під міжнародним тероризмом розуміється систематичне та скоординоване застосування насилля організованими групами в міжнародному масштабі [1].

Нетрадиційний підхід до інтерпретації поняття міжнародного тероризму міститься в дослідженнях українського політолога М. Мамчина. Так, дослідник пропонує досить оригінальний підхід для об'єктивного аналізу тероризму, а саме – маркетинговий, де тероризм розглядається як унікальне економічне явище або як організація, що одночасно володіє рисами розвинутої корпорації та стартапу [5].

Ця «організація» має динамічний, гнучкий характер, вона завжди готова до різких змін, обіцяє надприбутки інвесторам та готова відповідати перед інвесторами за «якість проведених робіт», ефективність, креативність.

М. Мамчин зауважує, що терористична діяльність може розглядатись як діяльність певної компанії, у якій є мета та місце, чіткі показники, які визначають її досягнення, корпоративна політика та етика. Для такої організації характерні свій товар, його ціна, місце реалізації і просування, тобто, тероризм можна розглянути з точки зору концепції маркетингу [5].

Де терористичні акти виступають у якості товару, скоєні на користь замовників та терористів. На жаль, тероризм в якості товару залишається привабливим для великої аудиторії. Привабливість товару в якості тероризму пояснюється його стабільністю, живучістю. «Терористичні компанії водночас виступають і як бірюзові компанії, де кожен сам визначає межі своєї відповідальності та винагороду, і як компанії, що займаються мережевим маркетингом – із жорстким планом та ростом від представника найнижчої ланки до «діамантового» менеджера» [5]. Для фінансистів тероризму він як товар стає вікном можливостей для контролю над суспільством, ресурсами, регіонами. В цьому аспекті тероризм виступає як товар, тобто створює необхідні умови для проведення певних транзакцій. Ці послуги неймовірно вигідні для терористів та їх замовників, вони надають їм «контрольний пакет акцій» та є надзвичайно деструктивними для суспільства.

Ціна терору визначається на декількох рівнях: жертвність власним життям за сповідання ідеології терору, людські, матеріальні, психологічні втрати з боку суспільства, отримання великих

коштів за скоєння актів терористичної діяльності. Згідно з маркетинговим підходом тероризм визначається одночасно і як організація, і як товар, тому для прибічників терору ціною є постійна готовність віддати своє життя і свободу в будь який час, пожиттєва вірність ідеалам, а для фінансистів терору ціною стають грошові вкладення та репутація. Прибутки терористичних організацій можуть бути значними, «серед найбагатших угруповань ІДІЛ (2 млрд. доларів/рік), ІРА (450 млн. доларів/рік), Талібан (100 млн. доларів / рік), Аль-Каїда (100 млн. доларів / рік)» [5].

Місце розповсюдження тероризму є також однією зі складових маркетингу, терористичні організації діють не тільки на Сході (ІДІЛ, Аль-Каїда, Талібан), Латинській Америці (РЗСК-АН (Колумбія)), в Африці (Асоціація Братів-Мусульман (Єгипет)), Азії (Аум Сінрікьо (Японія)) і в Європі (ІРА (Ірландія)).

Головними методами маркетингу є рекрутинг та просування, сучасні технології дозволяють за допомогою пропаганди, технік НЛП, профайлінгу розширити свою аудиторію. Терористичні організації пропагують свої ідеали, героїзують свої вчинки, нав'язують своє бачення ідеального світу та пояснюють необхідність скоєння терористичних дій. Виділення та виокремлення зацікавлених відбувається завдяки профайлінгу, що дозволяє поділити аудиторію на «своїх» і «чужих», визначити тих, ким можна маніпулювати та на кого легко вплинути. Сучасні техніки НЛП дозволяють вплинути на підсвідомість, визволити природні інстинкти, розбудити агресивні нахили як спосіб виживання, а теорія трансакційного аналізу – переміщати членів організації по різних позиціям у трикутнику Карпмана. Так, викривлення вчення Корану, дозволяє вчинення насильницьких дій до «не своїх». Інформаційна політика, інформаційні вкидання та піар технології, фейки вдало розкручують інформаційний тероризм, що розганяє панічні настрої в суспільстві. З часом люди перестають довіряти ЗМІ та відчувають когнітивний дисонанс, що сприяє діяльності терористичних організацій, полегшує вплив на окремі регіони, дозволяє легше знаходити своїх послідовників.

Суб'єктами терористичної діяльності стають стейкхолдери тероризму, такі як окремі бойовики, терористичні угруповання, а також держави, продавці зброї, що спонсорують терористичні дії. Стейкхолдерами тероризму виступають умови політичної невизначеності та ризику, психолого-соціальні чинники, мовні та релігійні мотиви, держави – спонсори тероризму. В силу історичних, політичних, релігійних, економічних причин, арабським державам вигідне поширення тероризму в Ізраїлі. Використання сучасних інформаційних технологій, а саме Інтернету, профайлінгу, технік НЛП суттєво ускладнює створення системи протипаги тероризму.

2. **Форми прояву міжнародного тероризму.** Розгалужена інфраструктура терористичних організацій, розширення технічних, матеріальних та інших можливостей, маніпулювання загрозами інформаційного, ядерного, біологічного, технологічного характеру, створюють нові форми тероризму, що постійно переформатуються та вдосконалюються.

У сучасному соціально-політичному дискурсі презентовані та аналізуються такі форми прояву міжнародного тероризму як:

- політичний;
- націоналістичний;
- релігійний;
- кримінальний;
- екологічний [1].

3. **Ознаки міжнародного тероризму.** У якості основних ознак, що характеризують цей вид терористичної діяльності вченими виокремлюються:

- цілі, що переслідуються міжнародними терористами, торкаються безпеки більш ніж однієї держави;
- підготовка до акту міжнародного тероризму або його вчинення починаються в одній державі, а закінчуються в іншій;
- державою виникнення засобів фінансування міжнародної терористичної діяльності є інша держава, ніж та, де знаходяться особи, що здійснюють таку діяльність;
- жертвами міжнародних терористичних актів стають особи з різних держав, або особи що користуються міжнародним захистом;
- міжнародний тероризм завдає шкоди діяльності міжнародних організацій, а також безпеці двох та більше держав [1].

Слід зазначити, що першу ознаку із перерахованих вище характеристик міжнародного тероризму низкою вітчизняних авторів пропонується поділяти на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні.

До внутрішньополітичних цілей, наприклад, К. Марков пропонує відносити наступні цілі:

- зміна суспільного устрою країни та політичного режиму;
- дискредитація влади і віри населення в її спроможність відстоювати його законні права;
- порушення внутрішньополітичного становища країни;
- послаблення діяльності органів державного управління та партій, що відстоюють різні політичні погляди;
- підбурювання влади до вчинення певних дій, які можуть викликати недовіру населення до неї, збільшивши авторитет терористичних організацій [6, с. 597].

Серед зовнішньополітичних цілей міжнародного тероризму К. Марков виокремлює наступні:

- погіршення відносин між державами та послаблення зв'язків між ними;
- перешкоджання міжнародним заходам, які стосуються вирішення міжнародних або внутрішніх конфліктів;
- створення неналежної обстановки для діяльності населення певної країни та її установ за кордоном цієї країни;
- осуд, протест стосовно певних дій всередині країни та за її межами;
- висвітлення певної держави як першоджерела міжнародного тероризму перед світовою спільнотою [6, с. 597].

Разом з цим, К. Марков пропонує й власну класифікацію ознак міжнародного тероризму, яку умовно можна назвати «структурною».

Так, дослідник пропонує визначати міжнародний тероризм як явище, що розглядається сучасною наукою в трьох аспектах – злочинні діяння, терористичні структури, терористичні доктрини [6, с. 596].

Український дослідник наполягає, що головним у цій тріаді є ознака тероризму як злочинні діяння, що ця характеристика є важливою для визначення міжнародного тероризму, та впливає на те, які групи та доктрини вважати терористичними. Якщо розглядати безпосередні об'єкти злочину, то міжнародний тероризм загрожує сталим міжнародним відносинам, порушенню дипломатичних відносин, життю та здоров'ю людей, майновим втратам, порушенню прав, безпеці наземного, повітряного та морського сполучення. Суб'єктами міжнародного тероризму у 1973 р. ООН признала окремих осіб, групи осіб та окремі держави.

4. Моделі функціонування міжнародних терористичних організацій. У сучасному соціально-політичному дискурсі можна виокремити дві моделі функціонування терористичних організацій: так звані «традиційні» та «мережеві». Вважається, що до другої половини ХХ ст. у країнах світу була розповсюджена класична (традиційна) модель функціонування терористичних організацій з підпільним існуванням, наявністю певного ідеологічного центру та бойовою структурою. З 60-х років ХХ ст. ця модель змінюється на нову, більш досконалу та ефективну мережеву модель.

Терористичні мережеві організації рухливі та мобільні, це структури з багатьма центрами, зі здатністю до самоорганізації, автономні, що фокусуються на горизонтальних зв'язках, мережі складаються з тимчасових груп, здатні до розширення, завдяки корупційним схемам легко проникають у органи влади та силові структури, здатні до швидкої регенерації.

«Центр» в мережі перебирає на себе функції ідейно-політичного та фінансового характеру, звичної ієрархії майже не існує, відсутність ієрархічного підпорядкування надає мережі гнучкість та стійкість, а добровільна участь або вихід з організації учасника, не в силах паралізувати її діяльність.

Специфіка функціонування сучасної мережевої моделі міжнародного тероризму, застосування ними інноваційних технологій створює ситуацію, коли держава знаходиться у стані війни з недержавними суб'єктами, втрачає важелі впливу на них поряд з монополією держави на війну. Інтервенціоністські втручання окремих держав, транснаціональна світова економіка вплинули на зміну стандартів міжнародної поведінки, вплинули на зменшення ваги державного суверенітету. Держави як суб'єкти світової політики об'єктивно обмежені широкими внутрішніми та міжнародно-правовими зобов'язаннями, що суттєво ускладнює боротьбу з тероризмом, в той час коли мережева структура має змогу отримувати фінансову та іншу міжнародну підтримку, не несе ніяких зобов'язань перед громадянами своєї країни та не має обмежень у виборі засобів та цілей.

Наприклад, «Аль-Каїда» на протязі тривалого часу субсидувала «Талібан», посилила його вплив у міжусобній війні, а згодом сама стала загрозою для світової спільноти та впливовою силою. Конспіративність, невразливість та ефективність «Аль-Каїди», переростання її у глобальну терористичну мережу поряд з ІДІЛ, неможливість держав протистояти їх терористичним актам створює міф у фантомності цих організацій, низка авторів висловлюють сумнів навіть

у їх фізичному існуванні, називають їх існування фактором інформаційно-психологічного тиску з боку терористів. Глобальна терористична мережа «Аль-Каїди» та ІДІЛ існує не як застигла організація, а як «співдружність» рухів та організації, що сповідують подібних методів боротьби та загального бачення ситуації.

Українські дослідники Л. Кормич та А. Кормич виокремлюють три основні варіанти організації терористичних мереж.

Перший варіант – сегментована, поліцентрична, ідеологічно інтегрована мережа. Вона вважається найнебезпечнішою, бо це чітко внутрішньо згуртована і легко керована модель, здатна на оперативні дії.

Другий варіант – багатоцільові терористичні групи. Іноді на базі переплетення декількох мереж такого типу (власне терористичних, наркоторговельних, контрабандних тощо) можуть виникати цілі мережеві конгломерати...

Третій варіант – вузько спеціалізовані терористичні групи, що характеризуються спрямуванням на «одну єдину визначену проблему» – расизм, екологічні проблеми конкретних місцевостей, заборона абортів, права тварин, тощо [3, с. 13].

Разом з цим, А. Кормич та Л. Кормич вважають, що наявність мережевих моделей терористичних організацій набуває в сучасному світі принципово нового формату та впливає на міждержавні стосунки, глобалізаційні та дезінтегративні процеси у світі, порушує ситуацію у державах.

Тобто, міжнародні мережеві терористичні організації можуть як сприяти налагодженню міждержавної взаємодії для ефективного протистояння терористичним загрозам, так і стимулювати конфронтацію держав та зарахування окремих держав до категорії держав-терористів, або зменшувати роль інституту держави в умовах активізації недержавних суб'єктів – терористичних організацій [3, с. 10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сутності міжнародного тероризму з позиції конструювання аналітичної (чотирьох ланкової) схеми дослідження цього виду терористичної діяльності надає реальні підстави для узагальнення й усвідомлення нових стратегій подальшого вивчення цього соціально-політичного феномену за умов становлення інформаційного суспільства.

У контексті розвитку світових процесів тотальної глобалізації та інформатизації логічно стверджувати, що всі вищезазначені моменти, що характеризують терористичну діяльність на міжнародному рівні (від форм прояву до моделей функціонування відповідних організацій) будуть продовжувати зазнавати змін, що будуть проявлятися, насамперед, у:

- удосконаленні організаційної структури терористичного угруповання;
- зміні тактики реалізації терористичної діяльності;
- удосконаленні методів та засобів реалізації терористичних актів;
- зростанні ресурсного потенціалу терористичних організацій (як на рівні фінансового забезпечення, так й кадрового складу виконавців).

Очевидно, що у першому наближенні всі ці моменти доцільно розглядати (у контексті прогнозування можливих наслідків здійснення тих або інших терористичних актів) з позиції застосування теорії ігор (наприклад, у варіанті геополітичних ігор) та метода квантифікації.

Бібліографічний список:

1. Гбур З.В. Теоретико-методологічні засади поняття «міжнародного тероризму». *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5/ (дата звернення 02.04.2024).
2. Громівчук І.М. Міжнародно-правове визначення тероризму як основа для ефективної боротьби з ним. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Том 2. №4. С. 108-112.
3. Кормич Л.І., Кормич А.І. Новий формат загроз міжнародного тероризму. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип.63. С.6-19.
4. Лікарчук Д.С. Політичний тероризм: форми прояву. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Вип.6. С. 32-43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>.
5. Мамчин М.М. Маркетинговий погляд на тероризм. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1923> (дата звернення: 29.03.2024).
6. Марков К.А., Беляєва Є.О. Міжнародний тероризм як міжнародний злочин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С.596-598.
7. Coser L. *Continuities in the Study of Social Conflict*. New York: Free Press, 1967.

References:

1. Gbur Z.V. Theoretical and methodological foundations of the concept of «international terrorism». Public administration: improvement and development. 2021. No. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2021_2_5/ (data zvernennya 02.04.2024).
2. Gromivchuk I.M. Mizhnarodno-pravove vy`znachennya terory`zmu yak osnova dlya efekty`vnoyi borot`by` z ny`m. Naukovy`j visny`k Instytutu mizhnarodny`x vidnosy`n NAU. Seriya: ekonomika, pravo, politologiya, tury`zm. 2011. Tom 2. #4. S. 108-112.
3. Kormy`ch L.I., Kormy`ch A.I. Novy`j format zagroz mizhnarodnogo terory`zmu. *Aktual`ni problemy` polity`ky`*. 2019. Vy`p.63. S.6-19.
4. Likarchuk D.S. Polity`chny`j terory`zm: formy` proyavu. *Mizhnarodni vidnosy`ny` : teorety`ko-prakty`chni aspekty`*. 2020. Vy`p.6. S. 32-43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>.
5. Mamchy`n M.M. Markety`ngovy`j poglyad na terory`zm. *Ekonomika ta suspil`stvo*. 2022. Vy`p. 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1923> (data zvernennya 29.03.2024).
6. Markov K.A., Byelayeva Ye.O. Mizhnarodny`j terory`zm yak mizhnarodny`j zlochy`n. *Yury`dy`chny`j naukovy`j elektronny`j zhurnal*. 2021. # 10. S.596-598.
7. Coser L. Continuities in the Study of Social Conflict. New York: Free Press, 1967.

Pshenychnyi S. The Problem Field of International Terrorism in Ukrainian Social and Political Discourse: New Research Strategies

The article is aimed at considering the problematic field of international terrorism, the aspects of which are presented in the domestic social and political discourse, from the standpoint of determining new strategies for its further study in the context of the formation of the information society.

Attention is focused on the heuristic potential of the analytical scheme of the analysis of social and political phenomena of the American scientist L. Coser. The main idea of the strategy is to find a group of interrelated indicators (variables) that are able to specify the content, conditions for the emergence and development of this sought-after element of social reality.

The presented research results are systematized according to the following analytical groups: interpretation of the concept of «international terrorism»; forms of manifestation of international terrorism; signs of international terrorism; models of functioning of international terrorist organizations.

It is substantiated that during the entire period of evolution of international terrorism, the most significant changes are observed in its functioning models. The «traditional» one, associated with the capabilities of the industrial society, is being replaced by the «network» one, based on the information and technological potential of the post-industrial society.

It is proven that under the conditions of the development of the information society, the changes that will take place in this element of social and political reality will be manifested, first of all, in: improving the organizational structure of the terrorist group; changing the tactics of implementing terrorist activities; improvement of methods and means of implementing terrorist acts; the growth of the resource potential of terrorist organizations (both at the level of financial support and personnel).

It is proposed to consider the mentioned changes (in the context of forecasting the possible consequences of the implementation of certain terrorist acts) from the standpoint of the application of game theory (for example, in the variant of geopolitical games) and the method of quantification.

Keywords: *terrorism, international terrorism, analytical scheme, terrorist organization, terrorist act, threat, security*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.2.29

У ПОШУКАХ «ФАКТОРУ ЧЕРЧИЛЛЯ» У XXI СТОРІЧЧІ ¹

Світова черчилліана поповнилась останніми роками низкою книг, присвячених видатному британцю [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Найголовніше для нас, українців, полягає у тому, що ціла серія цих книг доступні для нас, оскільки перекладені вишуканою українською мовою. До красного письменства долучився і великий друг України, знаний політик, экс-міністр закордонних справ, экс-прем'єр-міністр Великої Британії, экс-мер Лондона Борис Джонсон, книга якого у фаховому перекладі Ю. Гірича з'явилася у 2023 році на полицях вітчизняних бібліотек та крамниць [4]. Так Британія, а з нею і весь світ, готується відзначити 150-річчя з дня народження В. Черчилля, яке припадає на 2024 рік, а через рік – 60-річницю його відходу у засвіти.

Свою оповідь Б. Джонсон розпочинає із щемливих дитячих спогадів про культ та шану Черчиллю в його родині, про цитування батьком висловів Вінстона, про розповіді вечорами у родинному колі про неймовірні й кумедні історії та міфи з життя неперевершеного англійця. Очевидно, що В.Черчилль є кумиром Б.Джонсона. Його розповідь про нього пронизана захопленням, із відсутністю критики чи осуду вчинків улюбленого героя. Книга переповнена афоризмами та жартами, розвінчуванням міфів, які супроводжували все життя Черчилля. Вона написана лекою і приємною мовою. Автор також щиро сумує з того, що нині, на його думку, образ В.Черчилля «ризикає бути цілком забутим або ж уявлення про нього хибні... І це викликає у мене щирий сором, адже його образ настільки яскравий, що мав би бути привабливим для сучасної молоді». Б. Джонсон висловлює побоювання про те, що пам'ять про масштаби звершень Черчилля перед обличчям невблаганного часу може бути просто втрачено [4, с.10]. Але, на нашу думку, у нинішньому буремному і незпрогнозованому XXI сторіччі необхідність оновленого фактору Черчилля є надто нагальною. Головне завдання сьогодення – не допустити Третьої світової війни, про яку так багато мовиться. Хоча видається, що вогнище цієї війни почало тліти давно, а саме, коли не покарали Кремль за Чечню, а потім Грузію, а у 2014 – за Крим. А нині повинно бути світова колективне й одностайне рішення щодо приборкання агресора.

У вступній частині книги Б. Джонсон зазначає: «Його видатна персона є яскравим спростуванням усіх тих марксистських теорій, згідно з якими лінія історії формується якимись глобальними й безликими економічними силами. Сутністю фактора Черчилля є те, що одна людина може змінити все. За сім десятиліть його громадсько-політичної діяльності можна відстежити незліченну кількість прикладів того, як вплив його особистості змінював події й світ у цілому, і то значнішою мірою, аніж про це пам'ятають. Він був ключовою особою в процесах, що заклали підвалини підвищення добробуту на початку ХХ століття. Сприяв отриманню британськими робітниками центрів працевлаштування, страхування у разі безробіття, перерви на чай. Винайшов танк, започаткував Королівські повітряні сили та відіграв абсолютно вирішальну роль у бойових діях Першої світової війни, які врешт-решт здобули його країні перемогу. Був незмінною фігурою в процесі заснування Ізраїльської держави (та інших країн), уже, не кажучи про участь у кампанії з об'єднання Європи. У кількох історичних подіях він був тим бобром, що своєю греблею переспрямував потік історії, але найяскравіше простежується його вплив на плин подій 1940 року» [4, с.12].

Британський політик, а тепер й письменник, погоджується із висловлюванням греків, що «характер людини – це його доля», і задається питанням, «що ж формує той характер», і намагається дати вичерпну, свою власну, відповідь на це питання у своїй книзі розповідями про поступки та дії улюбленого політика та співвітчизника [4, с.12].

Автор розпочинає із характеристики дій Черчилля, вже як прем'єр-міністра, у трагічні травневі дні 1940 року, коли нацистська Німеччина була на підступах до тотального загарбання Франції. Нагадаємо читачам, що по завершенні Першої світової війни, ще наприкінці 1920-х років, у питанні

¹ рецензія на книгу Бориса Джонсона. «Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію» / пер. з англ. Ю. Гірича. Х.: Віват, 2023. 400 с.

попередження конфронтації з Німеччиною, яка наполягала на ревізії Версалу, британською дипломатією була обрана стратегія «умиротворення» і поступової правової її реабілітації. 1930 року Британія підтримала дострокове виведення союзницьких військ з Рейнської демілітаризованої зони; 1932 року – на Лозаннській конференції скасування репараційних платежів з Німеччини; цього ж року підтримав ідею рівності Німеччини у питанні озброєння. Прихід 1933 року до влади у Німеччині націонал-соціалістів на чолі з А. Гітлером не вплинув на зовнішньополітичну лінію Британії. Англія не протестувала, коли у Німеччині ухвалили закон про військову повинність, коли Берлін офіційно оголосив у березні 1935 року про існування власних військово-повітряних сил. І перше, і друге було заборонене Версальським договором.

Варто особливо підкреслити, що тоді, в 1935 році, можливі були санкції і дії європейських країн і Ліги Націй щодо Німеччини. Співвідношення сил тоді було ще далеко не на користь Німеччини. Якби союзники в особі Ліги Націй, особливо Англія, Франція, виступили єдиним блоком, закликали до відповіді Німеччину, відрядили міжсоюзницьку комісію до Берліна, щоб вивчити стан справ і довести порушення Версальського договору. Нарешті, вони могли знову ввести війська в Рейнську зону, щоб змусити Німеччину виконувати мирний договір. Німеччина чинити тоді ефективного опору не могла, обійшлося би без великого кровопролиття. І, можливо, Друга світова війна була би попереджена або, принаймні, відстрочена.

Більше того, у червні 1935 року Лондон підписав з Гітлером угоду щодо морських озброєнь за співвідношенням 100:35. Це означало, що німецький флот, який був заборонений Версалем, складатиме 1/3 англійського. Таким чином, німецький флот був по суті рівним потузі британського флоту, що дислокувався на Британських островах. Цього ж року британський уряд не застосував жодних дієвих заходів під час італійської агресії проти Ефіопії, окрім вербального засудження дій Б. Муссоліні з трибуни Ліги Націй. У цих умовах В. Черчилль був практично єдиним, хто ініціював і втілював у життя свій хрестовий похід проти політики умиротворення. Продовжуючи політику умиротворення, англійський уряд погодився з введенням 7 березня 1936 року німецьких військ у Рейнську демілітаризовану зону і блокував наміри Франції самостійно протидіяти ревізії Версальського договору. Під час англо-німецьких переговорів, які розпочалися восени 1937 року, Лондон підтримав вимогу нацистського уряду щодо перегляду територіальних питань та возз'єднання німецького населення Австрії, Чехословаччини та Польщі з Німеччиною. Гітлер негайно скористався цією підтримкою. 12 березня 1938 року здійснив аншлюс Австрії. Британська дипломатія, прагнучи попередити насильницькі дії Гітлера у майбутньому, запропонувала врегулювати судетське питання на міжнародному рівні. 30 вересня 1938 року була підписана Мюнхенська угода між Великобританією, Францією, Італією та Німеччиною про передачу останній Судетської області Чехословаччини. «Мир», про який так просторікував після Мюнхена британський прем'єр-міністр Н.Чемберлен, був зруйнований вторгненням німецьких збройних сил у березні 1939 року на територію суверенної Чехословаччини, її розчленуванням та окупацією. Зауважимо, що упродовж вище перерахованих подій співвідношення сил між Німеччиною та західних країн було на користь Заходу. Нарешті наступила фаза, хоча й запізнілого, отверезіння англійських урядовців. У березні 1939 року витрати на переозброєння були збільшені вдвоє у порівнянні з минулим роком. Великобританія заявила про надання Польщі гарантій цілісності її території (березень 1939 року). Через місяць такі ж гарантії були надані Греції і Румунії. Зовнішньополітичний курс уряду Н.Чемберлена зазнав цілковитої поразки. 1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу. Це стало причиною гострої внутрішньополітичної кризи та його відставки. 10 травня 1940 року, у день переходу нацистів до загарбання Франції, король призначив Вінстона Черчилля прем'єр-міністром Великобританії.

Видається, що Б.Джонсон не ставив собі за мету детально описати найславетнішу сторінку у діяльності В.Черчилля, а саме, військову. Практично один розділ, перший, присвячений військовій тематиці, тобто 1940-му рокові – визначальному в історії Британії та світу. У всіх інших розділах, а їх у книзі 23, автор шукає «фактор Черчилля», його феномен, його підґрунтя, складники, прояви, наслідки, до того ж у різних царинах та іпостесях черчиллівського тривалого життя.

Повернемося до першого розділу книги. Автор описує 28 травня 1940 року. Це день, коли відбулося засідання всіх семеро членів Воєнного кабінету Великої Британії. У кріслі сидів В.Черчилль – прем'єр-міністр. Обабіч нього Н.Чемберлен, упертої натури джентльмен, з вусами-щіткою, якого вважали винним у фатальній недооцінці загрози Гітлера та провалі політики умиротворення, і якого Черчилль так безцеремонно замінив. Були тут і лорд Галіфакс, міністр закордонних справ, А. Сінклер, лідер Ліберальної партії, К.Етлі та А. Грінвуд, представники лейбористів, а також секретар Кабінету міністрів сер Е.Бріджес який ретельно все занотовував [4, с.14].

Питання вирішувалось одне, доленосне не тільки для Британії, але й світу: «чи варто Британії ставати до боротьби проти нацистської навали? Чи розсудливо відряджати молодих британських вояків помирати у війні, що за всіма ознаками була програна? Чи британцям краще пристати на якусь угоду, що цілком могла б урятувати сотні тисяч життів?» Автор рецензованої книги пише, що «керівний клас країни ряснів прибічниками примирення та пронацистами. У 1930-х середній представник верхів суспільства значно більше боявся більшовизму, з його тривожною комуністичною ідеологією перерозподілу всього, аніж Гітлера. Фашизм вони сприймали як захист від «червоних...». Цікаво описує Б. Джонсон позицію у ті часи Д. Ллойд Джорджа, яка яскраво й переконливо ілюструє драматичну ситуацію, яка складалася у Британії. Званий британський экс-прем'єр, відвідавши Німеччину, так був вражений особою фюрера, що порівнював його з Д. Вашингтоном. «Одурманений, колишній британський прем'єр-міністр, герой Першої світової війни і переможець над кайзером, визнавав Гітлера за «природженого лідера» та мріяв, щоб на «чолі усіх британських справ сьогодні стояла людина такого надвисокого гатунку». Водночас автор вніс у свої описи суттєве уточнення, яке стосувалося того, що «за останній рік суспільні настрої дещо змінилися; антинімецькі почуття, хоч як дивно, зміцніли і значно поширилися. А проте мирне розв'язання... мало підтримку багатьох британських громадян серед усіх верств населення» [4, с. 20-24].

Найзапекліша словесна битва на засіданні Воєнного кабінету розгорілася між Черчиллем та Галіфаксом, який розпочав зібрання. Б. Джонсон не оминув і кумедної паралелі, описавши постать міністра закордонних справ: «був дуже високий; зі зростом під два метри він нависав над Черчиллем сантиметрів на двадцять п'ять...». Сутність пропозиції Галіфакса зводилась до перемовин з Гітлером за посередництва фашистської Італії. Про це публічно не оголошувалось, але за такого сценарію необхідно було здати деякі британські володіння. Йшлося про Мальту, Гібралтар та частку в керуванні Суецьким каналом. Цю ідею активно підтримувала Франція в особі прем'єра Поля Рейно, який усвідомлював, що історія запам'ятає його як одного з найжалюгідніших діячів країни, і сподівався, що, переконавши Британію також розпочати перемовини, пом'якшить чи розділить приниження. До речі, Черчиллю було відомо, що П. Рейно перебував у Лондоні і перед цим засіданням Воєнного комітету снідав з Галіфаксом. «Черчилль був переконаний, що тієї хвилини, як Британія погодиться на італійську пропозицію посередництва, рушійна сила опору послабиться і невидимий білий прапор замаюрить над його батьківщиною. І воля до боротьби уміть розвіється. Отож він відмовив Галіфаксу, і застеріг його, що будь-які перемовини є пасткою, де Британія опиниться під владою Гітлера. Можна було вважати, що цього досить: прем'єр-міністр сказав своє слово в національному питанні і життя і смерті. Але британська конституція працює по-іншому. Прем'єр-міністр тут *primus inter pares* – перший серед рівних; певною мірою він повинен переконати колег у своїй рації» [4, с. 18-20, 22].

Джонсон наголошує, що на збагненні динаміки тієї розмови між Черчиллем та Галіфаксом необхідно пригадати хиткість позиції нового прем'єра, який обійняв свою посаду менш як три тижні перед тим. Також було незрозуміло, хто за столом його союзник, а хто – ні. До того ж торі мали більшість у парламенті, які тоді, у травні 1940-го року, вважали його опортуністом, перекинчиком, хвалькуватим та егоїстичним поганцем, грубіяном і негідником, а завдяки кільком засвідченим випадкам – і взагалі п'яницею. Члени Воєнного кабінету вагалися. Наприклад, Чемберлен та Грінвуд вставили свої (марні) п'ять копійок, підкресливши, що обидва варіанти – і боротьба, і діалог – однаково ризиковані. На цьому розмова зайшла у глухий кут. Саме у цей момент, за більшістю історичних свідчень, Черчилль зробив свій гросмейстерський хід. Він оголосив перерву у нараді до сьомої вечора. А далі скликав на збори весь кабінет із двадцяти п'яти міністрів. Деякі із них узагалі вперше чули про його призначення на пост прем'єр-міністра [4, с. 25, 40].

Заклик Черчилля до здорового глузду зазнав невдачі, тому настав час апелювати до емоцій та почуттів набагато більшої аудиторії. Свою промову перед урядом Черчилль завершив майже шекспірівською кульмінацією: «Я переконаний, що кожен із вас буде готовий підвестись і виштовхати мене геть з мого місця, якщо я хоч на мить посмію допустити перемовини або капітуляцію. Та якщо давній історії нашого острова врешті судилося закінчитись, хай цей кінець настане тільки тоді, як кожен із нас поляже, захлинувшись власною кров'ю». Зал вибухнув оплесками та вигуками схвалення. Тепер у Черчилля була явна й гучна підтримка Кабінету міністрів. Навіть тоді, у 1940-му році, було неможливо уявити когось, хто міг би виступити в ролі такого лідера: ні Еттли, ні Чемберлен, ні Ллойд Джордж, і, напевне, не найімовірніша альтернатива – третій віконт Галіфакс [4, с. 25 – 27]. Цілком має рацію Б. Джонсон, кажучи, що один Черчилль своїм рішенням

врятував тодішню цивілізацію. Адже Черчилль переконував і переконав своїх співвітчизників, що не існує жодного варіанту угоди з Гітлером, який би при здоровому глузді можна було би вважати надійним. До речі, у вітчизняних ЗМІ час-від-часу з'являються чутки й пропозиції про наші перемовини з Путіним. Чи не маємо ми тут чіткої паралелі із ситуацією між Британією та Німеччиною у 1940-му році?

Саме Черчилль мав величезну і майже відчайдушну моральну перевагу, щоб усвідомити: війна – це жах, але підкорення – ще гірше. Ще один важливий факт. Дякуючи перемозі Черчилля над прихильниками перемовин з нацистами, американці долучилися до європейського конфлікту. Цього б ніколи не сталося, коли б Британія бездумно й помилково пристала на угоду 1940 року [4, с.27, 38].

У наступних розділах Б.Джонсон аналізує і відшукує фактор й феномен Черчилля у його різних життєвих царинах: у стосунках з батьками, з підлеглими, партійцями, власною сім'єю, друзями, королем тощо. Останні розділи книги присвячені дуже цікавим сюжетам, сутність яких зводиться до того, якби Черчилль жив та діяв у сучасній політиці, і як, і чи впливає людина минулого на теперішнє.

Насамперед Б.Джонсон звертає увагу на виняткову хоробрість свого героя. «Увесь пройдений ним кар'єрний шлях був свідченням ... його безмірної фізичної та моральної відваги. Ще замолоду і, власне, все життя Черчилль виявляв лев'ячу хоробрість. Вона не була маскою, що вимагала зусиль. Він був такий. Дух відчайдушної хоробрості просто пульсував в його жилах...» [4, с. 62-73,75]. Інша перевага нашого героя полягала в тому, що «він міг надихати не тільки власним прикладом і кар'єрою; вселити відвагу людям у серце, вдихнути в інших частинку своєї хоробрості він міг завдяки ораторському хисту. Саме його промови були тим, що оживляли націю». Можна бути «непохитно переконаним, що він був найвеличнішим оратором ХХ століття. Він залишається єдиним політиком, чії промови та говір і досі пародіюють усі генерації». Черчилль був великим дотепником. Людям подобалися його дотепи, тому що сміх полегшував їхні життєві тривоги». До того ж «він був одним із великих мовних новаторів» [4, с.72, 87, 92, 96, 105].

Є такі, що применшують чи навіть спростовують віртуозні якості Черчилля як письменника. Але він насправді «добре писав: пишно, хвацько, читабельно». Спочатку як журналіст. Стосовно ж його надзвичайного досягнення, Нобелівської премії з літератури, за Джонсоном, «заведено вважати за жарт, мовляв, спроба присоромлених шведів виправдатись за нейтралітет у війні». Насправді, його перу належать: «Світова криза», «Історія англomовних народів», «Друга світова війна», «Мальборо» [4, с.80-81]. Б.Джонсон стверджує, що «він писав свої журналістські, чи історичні, а чи біографічні праці тому, що для Вінстона Черчилля вони були – адаптуючи вислів Клаузевіца про війну – продовженням політичної справи, тільки іншими засобами. Ці нестримні літературні зусилля були його наймогутнішою зброєю у найрізноманітніших кампаніях...» [4, с. 90]. У Черчилля була своя манера писати книги: а саме, надиктовувати друкаркам матеріал, ходячи взад та вперед по кабінету. Така манера, на думку Б.Джонсона, вимагала «грандіозних розумових зусиль, аби скласти докупи в голові всі правильні слова й повантажити їх на конвеєрну смугу язика, аби вони вийшли в порядку, придатному для друку» [4, с.92]. Автор рецезованої книги також стверджує, що «іще ніхто ніколи не розбирав істинної щирості» Черчилля у викладі думки і серед безлічі чеснот його є те, що він «справді не може казати неправду» [4, с.86].

Б.Джонсон відмітає обвинувачування щодо Черчилля в тому, що «він розбещений, цькувальник, зрадник, егоцентричний зануда і по життю трохи грубіян». Спершу розглянемо твердження, що він був тираном стосовно свого персоналу. Так, звичайно, він сильно тиснув на людей». Вінстон усвідомлював свою поведінку. «Я дивуюся, як узагалі немало колег досі зі мною говорять», – зізнавався він. Багато прикладів наводить Б.Джонсон гуманного й великодушного ставлення Черчилля до людей, персоналу. Одна із його секретарок казала: «Коли знайомишся з Вінстоном, помічаєш усі його вади. Але решту життя відкриваєш усі його чесноти». «Люди відгукувались на його тепло, і навіть коли праця на нього виснажувала, колеги все одно відповідали йому відданою та беззастережною вірністю» [4, с. 116-120].

У розділі 9-му ведеться зворушлива оповідь про стосунки Черчилля у родині, зі дружиною Клементиною, про їхню любов, відданість та вірність. Про це яскраво свідчить їхня величезна епістолярна спадщина [4, с.125- 139].

Екстраполюючи перебіг цих історичних подій та феномен Черчилля на наше сьогодення, на терени нашої Вітчизни, усвідомлюєш, як нам не вистачає, і у світі, і у нас, загалом людини з «фактором Черчилля». Такої людини нам бракувало на зорі нашої незалежності, коли вирішувався ядерний статус нашої молодой держави, коли ділили Чорноморський флот, коли у 2014 році був

анексований Крим. Нинішні будь-які чутки у вітчизняному медійному просторі про перемир'я, про передачу ворогові окупованих ним територій, ухиляння, недолугість мобілізаційних процесів – це все від малодушності, відсутності віри та волі. Закарбуємо у своїй пам'яті та діях слова Черчилля: війна – це жах, але підкорення – ще гірше.

Бібліографічний список:

1. Рікс Томас. Черчилль і Орвелл. Битва за свободу /пер. з англ. Дарина Березіна. Київ: Лабораторія, 2020. 334 с.
2. Джадт Т., Снайдер Т. Роздуми про двадцяте століття /пер. з англ. П. Грицак. Львів: Човен, 2019. 384 с.
3. Гарт Джон. Як Черчилль врятував цивілізацію. Харків: Фабула, 2019. 352 с.
4. Джонсон Б. Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію / пер. з англ. Ю Гірича. Х.: Віват, 2023. 400 с.
5. Черчилль Вінстон. Спогади про Другу світову війну. Т.І. / пер. з англ. П. Тарашука. К.: Вид – во Жупанського. 2022. 496 с.
6. Черчилль Вінстон. Спогади про Другу світову війну. Т.ІІ. / пер. з англ. П. Тарашука. К.: Вид – во Жупанського. 2022. 552 с.

*О. П. Іваницька – доктор історичних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи пробіли та не враховуючи ключові слова.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова українською мовою

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація (не менше 1800 знаків), та ключові слова англ. мовою

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Андріяш В. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Оцінка спеціальними службами Данії актуальних загроз національній безпеці. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnomy-službamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (дата звернення: 21.04.2024).
3. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. ОПОРА. 01.06.2022. URL : https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-rovnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori (дата звернення: 21.03.2024).
4. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 15 с.
5. Корупційні ризики. НАЗК. 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&fl=1&page=8 (дата звернення: 20.04.2024).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.

12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу *References* для поданого вище бібліографічного списку:

1. Andriyash V. (2013) Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi (State ethnopolitics of Ukraine in the conditions of globalization). Mykolayiv : Vyd-vo CHDU im. Petra Mohyly, 328 p.
2. Otsinka spetsialnymy sluzhbamy Danii aktualnykh zahroz natsionalnii bezpetsi (Danish Special Services' assessment on current threats to national security). National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnymy-sluzhbamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (date of access: 21.04.2024)
3. Mediaspozhyvannya ukraintsiv v umovakh povnomasshtabnoyi viyny. Opytuvannya OPORI (Media consumption of Ukrainians in conditions of full-scale war. OPORA survey). OPORA. 01.06.2022. URL : https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannya-ukraintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannya-opori (Access date: 21.03.2024).
4. Rybii O.V. (2011) Protsesy transformatsii politychnykh instytutiv: etapy ta rushii : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01 (Processes of transformation of political institutions: stages and drivers: abstract of the thesis ... Ph.D. on Political Sciences). Kyiv : IPiEND im. I. F. Kurasa, 15 s.
5. Koruptsiini ryzyky (Corruption risks). NAZK (NACP). 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (Access date: 20.04.2024).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnoho ruxu v Ukraini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukraini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv`yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (099) 35-95-943

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 2, 2024 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Ідентифікатор медіа R30-03165 від 14.03.2024
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-24-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (099) 35-95-943;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. В. Дубель
Технічний редактор: М. В. Дубель

Підписано до друку 03.06.2024. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 20,7. Обл. видавн. арк. 23,7
